

87-88

múzeumcafé

múzeumcafé
87-88

múzeumcafé 87-88

2022/1-2.

Basics Beatrix

A TEMPLOMÉPÍTÉS ZET KÉSŐI ARANYKORA

Farkas Zsuzsa

DISKURZUS A MŰTÁRGYMÁSOLATOKRÓL

Molnárné Aczél Eszter

KELET-EURÓPA – NYUGATI SZEMMEL

Fejős Zoltán

A NAGY TERVEK ÉS AZ ÉPÍTKEZÉSEK KORSZAKA

Bazsó Borka

MIGRÁCIÓ & MÚZEUM

Basics Beatrix

MIGRÁCIÓ ÉS MŰVÉSZI IDENTITÁS

Sulyok Bernadett

„TEREBÉLYES FA” A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN

Réthelyi Orsolya

„ITT MINDENNEK MÁS A SZAGA”

Csorba László

„ELSZÓRÓDTUNK A FÖLD HÁTÁN, MINT EGY MÁSODIK IZRAEL...”

Vásárhelyi Tamás

MIGRÁCIÓ ÉS AZ EMBERI KÖRNYEZET

Árendás Zsuzsanna

MESÉLŐ HÁZAK: VÁLTOZÓ VÁROSI KÖRNYEZETRŐL

ÉS BEVÁNDORLÁSRÓL MÁSKÉNT

Berényi Marianna

NÉPVÁNDORLÁS KOR, AZ EURÓPAI IDENTITÁS BOTLATÓKÖVE

– SZENTHE GERGELY

Gréczi Emőke

„EGY VÍZIÓ, HOGY MILYENNEK KELLENE LENNIE A MÚZEUMOKNAK”

– SÁRI ZSOLT

Söptei Imre

A KŐSZEGI ZSINAGÓGA

Gréczi Emőke

LAUDÁCIÓ

Karácsony Ágnes

„A MADÁCH- ÉS MIKSZÁTH-KULTUSZT SZÍVÜGYNEK TARTJÁK”

– JARÁBIK GABRIELLA

Ára: 1490 forint

ISSN 1789-3291

9 771789 329002

múzeumcafé

87-88

múzeumcafé 87-88

diaszpóra
a vándorlás öröksége

múzeumcafé
87-88

diaszpóra
a vándorlás öröksége

ELŐSZÓ

Tavaly, az év utolsó harmadában kezdtük el ennek a lapszámnak a tervezését: emberek, tárgyak, természeti elemek vándorlása, otthonra találása új országban, földrészen, környezetben. Ki gondolta, hogy mire elérkezünk a beérkezett kéziratok korrektúrájához, a szám tördeléséhez, ismét egy humanitárius válság közepén találjuk magunkat egy európai háború következményeként. Ukránok, kárpátaljai magyarok és ki tudja, hány más nemzetiség indult neki a lengyel, magyar, szlovák és román határnak, hogy Európa békésebb részein élje túl a lakóhelyét ért fegyveres támadásokat. A mai (2022. március 1.) hírek szerint az Európai Unió három évre szabad tartózkodást biztosít a menekült ukrainai állampolgároknak. E pillanatban lehet, hogy hosszabb időre újabb diaszpórák születnek: Európa középső és nyugati részén kelet-európai emberekből. Amikor a Kossuth-emigráció életéről, útjairól beszélünk, akkor már nem esik szó arról, amit maguk mögött hagytak, családtagokat, földeket, házakat, tárgyakat, felmenőik hagyatékát. A New York-i Tenement Museum megmutatja, hogyan próbáltak beilleszkedni írek, olaszok, kelet-európai zsidók az amerikai nagyváros szövetébe, de már nem esik szó az otthon maradt értékekről, emlékekről, barátokról, rokonokról. Ebben különbözik a kortárs migráció követése attól, amikor történeti szemszögből tekintünk ötven, száz, százötven éve történt határátlépésekre, netán a másfél évezrede lezajlott népvándorlás kutatási eredményeire: az otthonteremtés igyekezetében egyre távolabb kerülnek a veszteségek. Az ukrainai válság esetében most még ott tartunk, hogy rokonok és barátok könnyes búcsúját követjük élő egyenesben. Persze az emberélet a legfontosabb. De azt is látjuk, hogy pusztul a műemlék, a földdel válhat egyenlővé régi városmag. Az UNESCO világörökségi listájáról: a kijevi Szent Szófia-székesegyház és kolostorépületei, Lviv történelmi városközpontja, ortodox vallási színhelyek, fatemplomok. És múzeumok, gyűjtemények, archívumok, amelyek nemcsak Ukrajna, hanem az emberiség kulturális örökségének emlékei.

Gréczi Emőke

tartalom

- 7 *hírek* (Magyar Katalin)
- 19 *kalendárium* (Berényi Marianna)
- 29 *szemle*
- 31 Basics Beatrix
A TEMPLOMÉPÍTÉS ZET KÉSŐI ARANYKORA
- 41 Farkas Zsuzsa
DISKURZUS A MŰTÁRGYMÁSOLATOKRÓL
- 47 Molnárné Aczél Eszter
KELET-EURÓPA – NYUGATI SZEMMEL
- 51 *diaszpóra*
- 53 Fejős Zoltán
A NAGY TERVEK ÉS AZ ÉPÍTKEZÉSEK KORSZAKA
- 145 Bazsó Borka
MIGRÁCIÓ & MÚZEUM
- 159 Basics Beatrix
MIGRÁCIÓ ÉS MŰVÉSZI IDENTITÁS
- 179 Sulyok Bernadett
„TEREBÉLYES FA” A PETŐFI IRODALMI
MÚZEUMBAN
- 197 Réthelyi Orsolya
„ITT MINDENNEK MÁS A SZAGA”
- 213 Csorba László
„ELSZÓRÓDTUNK A FÖLD HÁTÁN, MINT EGY
MÁSODIK IZRAEL...”

- 233 Vásárhelyi Tamás
MIGRÁCIÓ ÉS AZ EMBERI KÖRNYEZET
- 253 Árendás Zsuzsanna
MESÉLŐ HÁZAK: VÁLTOZÓ VÁROSI KÖRNYEZETRŐL
ÉS BEVÁNDORLÁSRÓL MÁSKÉNT
- 265 *múzeumőr*
- 267 Berényi Marianna
NÉPVÁNDORLÁS KOR, AZ EURÓPAI IDENTITÁS BOTLATÓKÖVE
– SZENTHE GERGELY
- 289 Gréczi Emőke
„EGY VÍZIÓ, HOGY MILYENNEK KELLENE LENNIE
A MÚZEUMOKNAK”
– SÁRI ZSOLT
- 305 *kutatás*
- 307 Söptei Imre
A KŐSZEGI ZSINAGÓGA
- 321 *díj*
- 323 Gréczi Emőke
LAUDÁCIÓ
- 325 Karácsony Ágnes
„A MADÁCH- ÉS MIKSZÁTH-KULTUSZT SZÍVÜGYNEK
TARTJÁK”
– JARÁBIK GABRIELLA

hírek

ELHUNYI MÚZEUMI MUNKATÁRSAKTÓL BÚCSÚZUNK

¶ Elhunyt Beke László (1944–2022) Széchenyi-, Kassák- és Munkácsy-díjjal kitüntetett művészettörténész és egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének igazgatója, az MTA Művészettörténeti Bizottságának tagja. A művészettörténet-magyar szak elvégzése után 1968-ban a Szépművészeti Múzeumban működő Művészettörténeti Dokumentációs Központ munkatársaként, 1969-től az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársaként dolgozott. 1988-ban lett a Magyar Nemzeti Galéria festészeti osztályának főosztályvezetője, majd 1995-től öt éven át vezette főigazgatóként a Múcsarnokot. Mindeközben a Képzőművészeti Egyetem címzetes egyetemi tanára; majd tanszékvezető egyetemi tanára lett. Az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, valamint a bukaresti Képzőművészeti Egyetem díszdoktora volt. Az 1960-as évek óta vett részt a kortárs konceptuális művészet szervezésében, a neoavantgárd mozgalmak megismertetésében és munkájában. Tudományos munkássága a középkori művészettől a magyar és regionális neoavantgárd képzőművészetet át a művészet- és médiaelmélet szerterágazó problémáit öleli fel, különös tekintettel a fotó-, a film-, a videótörténetre és -elméletre, de ő írta *A műalkotások elemzése* című tankönyvet is.

¶ Elhunyt Domonkos Ottó (1928–2022) néprajzkutató, a Soproni Múzeum nyugalmazott igazgatója, Sopron város díszpolgára. Az ELTE BTK-n végzett tanulmányait követően 1952-ben a soproni Liszt Ferenc Múzeumban a néprajzi gyűjtemény muzeológusa lett. 1963-ban vette át a múzeum vezetését, és 1989-es nyugállományba vonulásáig volt az intézmény igazgatója. Egészen a közelmúltig folytatta tudományos munkásságát, szakmai tanácsaival segítette a múzeum és kollégái munkáját. Munkásságáért Sopron városától Pro Urbe Sopron díjat (1990), majd díszpolgári címet (2003) kapott. Tudományos életművét önálló kötetek, tanulmányok, állandó és időszakos kiállítások egész sora alkotja.

¶ Elhunyt Sipos József (1948–2021) történész-muzeológus, a szegedi Móra Ferenc Múzeum egykori munkatársa. 1978 és 1987 között dolgozott az épület falai között, aktív résztvevője volt a Történeti Osztály 1979-es megalapításának, kiemelkedő gyűjteményi munkát folytatott. 2018-ban megkapta a Tömörkény-díjat. Kétezeretől a Szegedi Tudományegyetemen tanított, címzetes egyetemi tanárként ment nyugdíjba. 2000 és 2005 között a Nagy Imre Emlékház kutatási igazgatója, 2006-tól 2009-ig a Nagy Imre Társaság ügyvezető elnöke. Kutatói érdeklődésének fókuszába az 1918–19-es forradalom időszaka, a parasztpártok tevékenysége, valamint a Bethlen-konzolidáció tartozott.

¶ Elhunyt Dank Viktor (1926–2021) állami díjas geológus, a földtudomány doktora, az OKGT néhai főgeológusa, majd a Központi Földtani Hivatal elnöke, az Általános és Alkalmazott Földtani Tanszék (korábban Alkalmazott és Műszaki Földtani Tanszék) egykori részfoglalkozású egyetemi tanára. Jelentős szerepe volt 1996-tól 2012-ig a Magyar Olajipari Múzeum Alapítvány kuratóriumi elnökeként a zalaegerszegi Magyar Olajipari Múzeum (Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum) működésének biztosításában.

¶ Elhunyt Bethlenfalvy Géza (1936–2021) orientalista, az ELTE kutatója, a Delhi Egyetem magyar lektora, a Kőrösi Csoma Sándor Társaság főtitkára, majd alelnöke. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum indiai és belső-ázsiai témájú kiállításainak az elmúlt évtizedekben fontos közreműködője volt. A kiállítások köteteteibe írt tanulmányaival vagy a tárlatokhoz kapcsolódó előadásaival igyekezett közelebb hozni a buddhista művészet témáit a látogatókhoz. Közreműködésével jelentősen gyarapodott a múzeum gyűjteménye is, hiszen segítségével érkeztek meg Brunner Erzsébet festményei az indiai gyűjteménybe vagy Lokesh Chandra *Dictionary of Buddhist Iconography* terjedelmes kéziratanyaga az adattárba.

¶ Elhunyt Gaál Attila régész (1944–2021), a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum nyugalmazott, címzetes igazgatója. 1969-től 1973-ig a szekszárdi Béri Balogh Ádám múzeum történészeként dolgozott, 1973-tól már régészként, majd igazgatóhelyettesként, végül igazgatóként 1994-től 2011-ig, nyugdíjba vonulásáig. Fő kutatási területe a középkori és török hódoltság kori régészet volt. Számátlan ásatás vezetése fűződik a nevéhez: többek

között Dombóvár-Békatópusztán egy balkáni eredetű népszerű temetőjét, Szekszárd-Újpalánk 16–17. századi török palánkvárát kutatta. A Duna bölcseki szakaszán ő irányította a nagy méretű késő római kikötőerőd bűvárrégeszeti feltárását is. Munkásságát a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztel, a Tolna Megyei Önkormányzat Beszédes József-díjjal és Pro Urbe Szekszárd Emlékplakettel ismerték el.

¶ Elhunyt Bánkuti Albin (1944–2021) iparművész, kiállításrendező. Könyv-, bőr-, papír- és okirat-restaurátori tanulmányokat folytatott a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban. 1960-tól különböző beosztásokban a Központi Múzeumigazgatóságánál, illetve 1991-től magánvállalkozóként kiállítások rendezésével foglalkozott. Kétszáznál is több múzeumi kiállítás tervezésében rendezésében és kivitelezésében vett részt, történeti, néprajzi, irodalmi, vallástörténeti, közlekedéstörténeti, természettudományi, mezőgazdasági témákban az ország egész területén és külföldön is. Külön meghatározó elemei munkásságának a nemzeti parkokhoz kapcsolódó, a természet és az ember kapcsolatát is bemutató tárlatok. Munkáját 2013-ban Pulszky Ferenc-díjjal ismerték el.

¶ Elhunyt Nagy Bálint (1949–2022) Kossuth- és Ybl Miklós-díjas építész, a FUGA Budapesti Építészeti Központ vezetője. Az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola Építőipari Karán diplomázott. Dolgozott ácsként, volt ösztöndíjas Franciaországban és az Egyesült Államokban, alapító tagja volt a SZETA-nak és a Beszélőnek. 1991-ben N&n névvel saját építészeti irodát alapított, 2001-ben létrehozta az N&n galériát. Legismertebb épülete a Bárka

Színház volt. 2009 óta volt a FUGA Budapesti Építészeti Központ vezetője, az intézményben az építészet mellett zenei, fotó-, dizájn-, képzőművészeti, színházi, filmes, irodalmi kiállítások és programok is helyet kaptak.

¶ Elhunyt Zepezsaner Jenő (1946–2022), a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum nyugalmazott igazgatója. Összességében 38 évig dolgozott a múzeumban, 1981-től 2010 végéig vezette is azt. A múzeum az ő irányítása idején vált önálló intézménnyé, és a kilencvenes években az ő ötlete alapján vette fel tulajdonképpeni alapítója nevét. A székelyföldi fürdőkultúra kutatója volt, innen is eredhet legnagyobb ötlete és megvalósítása, a szejkai borvízmúzeum. Az erdélyi magyar restaurátorkonferencia és szakfolyóirat is a múzeum gondnoksága alatt indult el 2000-ben. A lengyelfalvi Orbán Balázs-, valamint a farkaslaki Tamási Áron-emlékházak és a szentléleki tájházak is egy ideig a múzeum gondozta. Fotósként is közösségszervező munkát végzett: fotóklubot, fényképzési biennálét szervezett, és neki köszönhető, hogy Székelyudvarhelyen van ma Marx József fotóművész hagyatéka. Munkásságát Bányai János-díjjal és Udvarhelyszéki Tudományért díjjal ismerték el.

¶ Lapzárta után érkezett a szomorú hír, hogy hatvanhat éves korában rövid, súlyos betegség következtében elhunyt Magyar László András klasszika-filológus, író, költő, műfordító, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár egykori főigazgató-helyettese, Zsámboky- és Weszprémi-díjas orvostörténész. A múzeumban eltöltött negyvenéves munkássága kimagasló jelentőségű volt a gyűjtemény, a magyar és a nemzetközi

orvostörténetírás számára egyaránt. Hatvan-négy könyvet írt, van köztük orvostörténeti alapkönyv és szépirodalom egyaránt, fordított latinból és ógörögből is. A jeles szakembert, a posztján a rendszerváltozás utáni első szabadon választott miniszterelnök, Antall József utódját az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár saját halottjának tekinti. (MC)

ELISMERÉSBEN RÉSZESÜLT MÚZEUMI DOLGOZÓK

¶ Nyíregyházán Bencs László Emlékérmeket adományoztak Balogné Szűcs Zsuzsannának, a Sóstói Múzeumfalva igazgatójának. A Jósa András Múzeum napján Pro Museo díjat kapott Román Zoltánné múzeumpedagógus. Ratkó Lujza néprajzkutató, a nyíregyházi Jósa András Múzeum főmuzeológusa Erdész Sándor-díjat vehetett át.

¶ Gecse Annabella, a Damjanich János Múzeum Néprajzi osztályának vezetője Laki Kálmán-díj elismerésben részesült.

¶ A Magyar Kultúra Lovagja címet adományoztak Cserenyák László etnográfusnak, a mátészalkai Szatmári Múzeum igazgatójának.

¶ Nagykanizsán elismerést vehetett át Mikó Baráth Franciska, a Thúry György Múzeum történész-muzeológusa.

¶ Bokor Ferencné, a Göcseji Múzeum titkárság-vezetője, irattárának kezelője elismerő oklevelet kapott Zalaegerszegen.

¶ Bocskai István-díjat adományoztak Bihari Horváth Lászlónak, a hajdúszoboszlói Bocskai Múzeum igazgatójának.

¶ A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Kovács Olivérnek, a Régészet Budapes-

ten honlap szerkesztőjének ítélte a Henszlmann Imre-díjat.

- ¶ A Belügyi Tudományos Tanács Szabó András-oklevelet adományozott Berki Imrének, a Katasztrófavédelmi Múzeum igazgatójának. (MC)

ÚJ VEZETŐK MÚZEUMI INTÉZMÉNYEK ÉLÉN

- ¶ Bertók Gábor, az intézmény régész-főmuzeológusa, eddigi megbízott igazgatója vezetheti öt éven át a pécsi központú, megyei közgyűjteményi feladatokat ellátó Janus Pannonius Múzeumot.
- ¶ Horváth Károly bányagépész és bányavillamosági mérnök lett az ajkai Bányászati Múzeum új vezetője.
- ¶ Új elnökséget választott az ICOM Magyarország. Az új elnök Sári Zsolt, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese, a szervezet új titkára Molnárné Aczél Eszter lett. Az elnökség tagjai: Berényi Marianna, Csapláros Andrea, Katona Júlia, Kónya Béla Tamás, Róka Enikő, Ringer István és Zsigmond Gábor. (MC)

NEMZETI RÉGÉSZETI INTÉZET ALAKULT

- ¶ A Nemzeti Múzeum végzi a régészeti örökségvédelmi feladatokat a lelőhelyek felderítésétől a feltáráson és feldolgozáson át a közönségkapcsolatokig, mivel január 1-jétől a Várkapitányság NZrt. Régészeti és Tudományos Igazgatósága a MNM részévé vált. A Nemzeti Régészeti Intézet együttműködik a régészeket képző tudományegyetemekkel,

a tudományos testületekkel és intézetekkel, a vidéki múzeumokkal és a szakmai szervezetekkel. Az új intézet felállításával Virágos Gábor megbízott főigazgató-helyettest bízták meg. (MNM)

INTÉZMÉNYEINK FELÚJÍTÁSA

- ¶ Ideiglenesen bezárt a Petőfi Irodalmi Múzeum, a felújítási munkák – amelyek során megújulnak a múzeum kiállító- és közönségforgalmi terei – várhatóan 2022 őszéig tartanak.
- ¶ Előreláthatólag két évig zárva tart a nyíregyházi Jósa András Múzeum felújítási munkálatok miatt.
- ¶ Szintén zárva a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum, a Medgyaszay István által tervezett műemlék épületen végzett munkálatok során többek között a homlokzat is megújul, valamint sor kerül a belső terek komplex megújítására és akadálymentesítésre is. A munkálatokkal 2023 tavaszán végeznek.
- ¶ Ha a Pénzügyminisztérium elfogadja a felújítás végleges költségvetését, elindulhat végre a pécsi Régészeti Múzeum Széchenyi téri épületének jó évtizede várt rekonstrukciója. A beruházás előreláthatóan 12 hónapot vesz majd igénybe, az akadálymentesített épületben régészeti, néprajzi és történeti gyűjtemények is új állandó kiállítást kaphatnak, szintén pályázati forrásból.
- ¶ Felújítják Kaposváron az egykori levéltár épületét, majd azt követően – az év végén – az épületet átadják a Rippl-Rónai Múzeumnak.
- ¶ Megújul az óbudai Aquincumi Múzeum: az Aquincumban állomásozó, a limest védő ró-

mai katonaság mindennapjait élményszerűen bemutató, interaktív megoldásokat alkalmazó kiállítás jön létre, különleges élményfal épül, valamint egy sétány és egy kőtár, emellett szövegek tájékoztatják majd a látogatókat a római városról. A beruházás várhatóan 2023 végére készül el. (MC)

GYARAPODÓ KÖZGYŰJTEMÉNYEINK

- ¶ Nagy értékű alkotással lett gazdagabb a Szépművészeti Múzeum: Cezanne 1890-ben készült kétoldalas akvarelljét a kormány segítségével sikerült megvásárolni a New York-i Christie's aukcióján 750 ezer dollárért. A műtárgy először kerül közgyűjtemény tulajdonába. A Szépművészeti Múzeum nemrég Friedrich Vordemberge-Gildewart 212-es kompozíció című munkáját is megvásárolta, mely szintén látható volt a *Cezanne-től Malevicsig* című kiállításban.
- ¶ A Petőfi Irodalmi Múzeum megvásárolta Tandori Dezső és felesége, Tandori Ágnes hagyatékát, mely teljes egészében kutatható lesz. Szintén a PIM-be került Cseh Tamás öröksége; a megvásárolt hagyaték több mint 5400 elemből áll, vannak köztük magnószalagok, kazetták, kéziratok, fotók, filmforgatókönyvek is.
- ¶ Több mint hatvanéves Škoda Octaviával bővült a Közlekedési Múzeum gyűjteménye, a jó állapotban lévő, 1959-ben gyártott, impozáns műtárgy az új Közlekedési Múzeum tárlatát fogja gazdagítani. A jármű tipikus része volt a magyar utcaképnek az 1960-as, 1970-es években. Szintén a gyűjtemény része lett egy üzemképes ZIM szovjet luxusautó;

a járműből, amelyet a középszintű magyar állami és pártvezetők használtak az 1950-es évektől az 1970-es évek végéig, mára legfeljebb néhány maradt meg Magyarországon. Új szerzemény egy Csepel D450-es teherautó is, amely osztrák licenc alapján készült 1968-ban. A maga korában leggyakrabban előforduló tehergépkocsit 1955-től az 1970-es évekig gyártották.

- ¶ Különleges, várostörténeti jelentőségű könyvet kapott ajándékba a szolnoki Damjanich János Múzeum. Balogh Béla: *Szolnok város és környékének földrajza* című, 1931-ben publikált munkája az első magyarországi szülőföldismereti tankönyv. A könyv szerzője a múzeum alapítója volt, az ő jóvoltából nyíltak meg a gyűjtemények 1934-ben.
- ¶ Értékes fotót ajándékoztak a ceglédi Kossuth Múzeum gyűjteményének; a fénykép 1877-ben, a torinói Giuseppe Ambrosetti fotóműtermében készült Kossuth Lajosról, aki a ceglédi küldöttség egyik tagjának, ifj. Füle Miklósnak dedikálta azt. (MC)

PETŐFI-RELIKVIÁK A NETEN

- ¶ A PIM szabadon hozzáférhetővé teszi a múzeum legféltettebb kincseit. A bicentenáriumi Petőfi Sándor-émlékév előzeteseként Petőfi eredeti verseit, leveleit, portréit, köteteit, a hozzá köthető relikviákat és műalkotásokat nézheti meg és töltheti le a látogató. (200PE-TOFISZABADON.PIM.HU)

KATONAI ADATBÁZIS

- ¶ Az első világháborús, mintegy másfél milliós magyar honosságú katonára vonatkozó,

feldolgozott adatsor, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharc során elhunyt katonák adatbázisa után elindult a második világháborúban hősi halált halt, megsebesült és hadifogságba esett magyar katonák internetes adatbázisa, amely bárkinek hozzáférhető, kutatható (katonahoseink.militaria.hu). A régóta ismert veszteségek közül 241 087 esetnek már a pontosabb körülményei is megismerhetővé váltak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum programja jóvoltából. (HVG.HU)

MEGNYÍLT MUZEÁLIS INTÉZMÉNYEK

- ¶ Megnyílt az Esterházy Péter és Gitta Könyvtár a Magyarországi Evangélikus Egyház székházának földszintjén. Az író otthonából átköltözött tizenötezer kötet túlnyomórészt világ- és magyar irodalmi alkotásból áll (köztük rengeteg dedikált, kortárs példány akad), de megtalálhatók itt a saját közléseket és a recenziókat tartalmazó folyóiratok is. A könyvtárból kölcsönözni természetesen nem lehet, de olvasóterme mindenkit vár.
- ¶ Elkészült a gödöllői művésztelep gyűjteményének képraktára. A korszerű tárolórendszer minisztériumi támogatással, valamint a város segítségével és önerőből újult meg. A felújítások után a Gödöllői Városi Múzeum decembertől újra megnyitotta kapuit.
- ¶ Felújították a Sajóládi Tájházat. A Népi Építészeti Program keretein belül megtörtént a tájház alálapozása, a falak szerkezeti megerősítése, a döngölt agyagpadló cseréje, a tetőszerkezet megerősítése héjazatcserével, valamint a nyílászárók helyreállítása. Ugyancsak

a program támogatásával elkészült a gazdasági épület teljes körű helyreállítása és kerítés a telek utcai szakaszán.

- ¶ Megnyílt a felújított bajnai kastély, amelyet az Ördöglovas, Sándor Móric építtetett át Hild József tervei alapján, míg a klasszicista dísztermeket Alessandro Sanquirico, a milánói Scala díszlettervezője alakította ki. Munkáját a restaurált és újra berendezett Raffaello és az Etruszk Teremben lehet megcsodálni.
- ¶ Újra látogatható a felújított Ady Emlékmúzeum Budapest belvárosában. Ady Endre utolsó otthona, amely ma a Petőfi Irodalmi Múzeum filiáléja, barátságosabb közönségforgalmi terekkel, megújított kiállítással, új múzeumpedagógiai foglalkozásokkal és programsorozatokkal várja az érdeklődőket.
- ¶ Új kiállítóhelyet nyitott a Ferenczy Múzeumi Centrum Szentendrén: a Vajda Múzeumban nyílt PhotoLab kiállítóhely két-három havonta változó kiállításokkal a fotóművészet élvonalába tartozó alkotók projektjeiből válogat. Idén szentendrei kötődésű fotóművészeket mutatnak be. (MC)

AJÁNDÉK SZÉKELYFÖLDI MÚZEUMNAK

- ¶ Finta Edit Kézdialmáson született, ma Budapesten élő festőművésztől kapott jelentős adományt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum. Birtokukba került a festőművész két olajfestménye és tizenkét grafikája, ezek között van rézkarc, linóleummettetés és tusrajz is, valamint több 19. századi olajfestmény. Négy mű id. Vastagh György (1834–1922) műhelyében készült, de kaptak ismeretlen biedermeier kori arcképeket is és egy olyan alkotást, amely a nagybányai

festőiskola stílusjegyeit hordozza. Az adomány becsült értéke mintegy százezer lej, ilyen értékű adományt ritkán kap a közgyűjtemény. (SZEKELYHON.RO)

MEGÚJULT ÁLLANDÓ TÁRLATOK

- ¶ Több mint másfél ezer négyzetméteren, új koncepció szerint rendezve nyílt meg a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának új állandó kiállítási egysége az épület Barokk szárnyában, az átfogó rekonstrukció újabb állomásaként. A tárlat a 17. század európai képzőművészetének fő korszakait mutatja be kronologikus sorrendben, földrajzi régiók (iskolák) szerinti tagolásban. A tizenegy teremben és tizenhat kabinetben kiállított, valamivel több mint háromszáz festményből összeállított válogatásban a század szinte minden műfaja, iskolája és stílusirányzata jelen van.
- ¶ *Élők háza – holtak hazája. Tízezer év települései és temetkezései a Tisza mentén* címmel nyílt meg az új állandó kiállítás a Damjanich János Múzeumban, ami a múzeum fennállása óta a negyedik állandó régészeti tárlat. A kiállítás két termében mutatják be Jász-Nagykun-Szolnok megye régészeti kutatásának eredményeit, rendszerezetten, korról korra vezetve a látogatót az elmúlt tízezer évet reprezentáló leletek között.
- ¶ Megnyílt a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum új, kétezer-ötszáz tárgyat felvonultató állandó kiállítása, az *Utazás térben és időben*, ami természetesen a Munkácsyként ismertté vált Lieb Mihály, a 19. század magyar festészetének legünnepeltebb, nemzetközileg is elis-

mert mesterének életművét helyezi a középpontjába, de a környék történetéről is mesél.

- ¶ Megnyitotta kapuit a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum állandó kiállításának megújult egysége. A *„Vérzettek és elhulltak űk...”* elnevezésű kiállításban a látogató megismerheti az egykori böszörményi katonák első világháborús szerepvállalásainak történetét.
- ¶ Az óbudai Vasarely Múzeum frissen újragondolt és átrendezett életmű-kiállítással és egy új időszak kiállítással nyitotta meg kapuit. A *tárgyak más(od)ik élete. Új szerzemények* című időszak kiállítás alapja az a száznál is több alkotás, amelyet a művész egyik gyűjtője, egykori munkatársa és egy közeli barátja ajánlott fel az 1987 óta az óbudai Zichy-kastélyban működő múzeumnak. (MC)

ALAPÍTVÁNYÉ LETT A MÚZEUM

- ¶ Az SZFE-t fenntartó Színház- és Filmművészeti Alapítvány tulajdonába került az eddig a Petőfi Irodalmi Múzeum tagintézményeként működő Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet, valamint a Bajor Gizi Színészmúzeum épülete. Az alapítvány a Bajor Gizi Színészmúzeum kivételével a másik két ingatlant – a színészmúzeum melletti beépítetlen területet és az OSZMI épületét – el is adhatja. (NAPI.HU)

FRANCIA ÉS MAGYAR MÚZEUMI LÁTOGATOTTSÁG

- ¶ A párizsi Louvre tavaly öt hónapig zárva volt a koronavírus-járvány miatt, az év második felében 2,8 millió látogatót fogadott, ami százezerrel több, mint 2020-ban, de hetven

százalékkal kevesebb, mint 2019-ben, amikor is 9,6 millióan keresték fel a világ legnagyobb múzeumát. A visszaesés a bevételekben is érezteti hatását, a múzeumnak a jegyekből származó bevételkiesése nyolcvanmillió euró volt tavaly 2019-hez képest. A látogatók többsége (61 százalék) francia volt, csaknem kétharmaduk a fővárosi régióból érkezett. Hasonló arányú látogatottságcsökkenést szenvedett el a Versailles-i Kastély és a Musée d'Orsay is.

¶ Tavalyi adatok még nincsenek, de a MúzeumStat szerint Magyarországon 2020-ban az összes látogatószám a korábbinak harmadára, 4,4 millióra esett; a külföldi látogatók hetede jött csak el 2019-hez képest. Szinte teljesen hiányoztak a nagyszabású időszak kiállítások, amik különösen a Szépművészeti Múzeum és a Nemzeti Galéria látogatottságát emelték meg korábban. A Magyar Nemzeti Múzeumba a korábbi látogatók negyede „nem érkezett meg”, ám így is sikerült a hetedik helyről az elsőre ugrania. (MC)

RESTITÚCIÓS HÍREK

¶ A két világháború közötti időszak hazai gazdasági életének egyik legfontosabb szereplőjének, Chorin Ferencnek az örökösei visszakapták felmenőjük egykori gyűjteményének évtizedekig hiába keresett darabját. A bostoni Szépművészeti Múzeum átadja Salomon van Ruysdael 1646-ban festett *Beverwijk látkepe* című alkotását, amelyet 1982-ben vásárolt meg a múzeum egy londoni kereskedőtől.

A kép Budapesten tűnt el egy bank trezorjából 1945 januárjában. (AP)

¶ Ha a szenátus is megerősíti a döntést, tizenöt, nácik által elkobzott műalkotás, köztük Gustav Klimt és Marc Chagall festménye kerülhet vissza az egykori zsidó tulajdonosok lezármazottaihoz. A második világháború óta ez az első alkalom, hogy a francia kormány kezdeményezi a közgyűjteményekbe került, a világháború alatt elrabolt vagy a megszállás alatt az antiszemita üldöztetés miatt nehéz körülmények között élő tulajdonosoktól megszerzett művek visszaszolgáltatását. (AFP)

ENIGMA

¶ A Budapest Fővárosi Rádióamatőr Klub lelkes és hozzáértő tagjai egy hónapnyi kemény és leleményes munkával (a részletekről lásd <https://www.ha5kdr.hu/2022/03/megjavítottuk-az-enigma#more-37302>) helyreállították a magyar királyi Honvédség egykori Engima rejtjelező gépét, amely évtizedekig elfeledve Szentendrén, a Magyar Honvédség Kibervédelmi Akadémiájának egyik külső raktárában hevert. Enigmából világszerte sem maradt fenn sok, működőképesebből pedig még kevesebb. Magyarországon is csupán néhány ilyen készülék található, közülük az egyik a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kincstárában tekinthető meg. A magyar nemzeti titkosítástörténet egyik jeles darabját először június 4–5-én a VI. Zsámbéki Hadikulturális Fesztiválon állítják ki. (MC)

Húsz éves az Artmagazin!

20
20

elofizetes@artmagazin.hu

kalendárium

Az újonnan megnyílt Néprajzi Múzeum *Megérkeztünk* című időszakos kiállítása
Fotó: Incze László

MEGÉRKEZTÜNK • NÉPRAJZI MÚZEUM • őszig • A Néprajzi Múzeum 150 év után megérkezett: 2022-ben elfoglalta végleges helyét a Városliget kapujában felépített új otthonában. Első időszaki kiállításán a költözés jelképe, a zsúfolásig telt láda nyílik ki, amelyből meglepő tárgyak kerülnek elő és veszik birtokba a kiállítótereket. A *Megérkeztünk* című tárlat az elmúlt másfél évszázad múzeumi munkájának eredményeiről beszél, egyszerre mutatva be a legelső, 19. század közepi gyűjtéseket és a legújabb szerzeményeket. A kiállításba azonban nem csak ikonikus tárgyakat válogattak be a kurátorok: az itt látható több mint száz tárgy jelentős része ritkán vagy sohasem került ki a raktárból, most a gyűjtemény legnépszerűbb darabjaival közösen tárják fel a Néprajzi Múzeum múltját és jelenét. A nagy földrajzi távolságot és több évszázadot átfogó tárlat egyaránt érzékelteti az intézmény anyagának sokszínűségét és gazdagságát. A kiállítás különleges atmoszféráját ez az összetett szemlélet teremti meg: párbeszédbe lépnek egymással a gyűjtemény ritka, nagy értékű műtárgyai, amelyekhez hasonlók csak a világ legjelentősebb etnográfiai múzeumaiban, archívumaiban találhatók, illetve az olyan darabok, amelyek napjaink súlyos társadalmi kérdéseit reprezentálják vagy a kortárs mindennapok városi életérzését tükrözik. Így jelenik meg egy térben az unikális óceániai faragott bálvány, a bamana női szobor, a festett szicíliai kordé, Hadzsi Ahmed világtérképe, valamint a közelmúltban a gyűjteménybe került gördeszka cipő vagy a menekülés közben a szögesdrótkerítésen fennakadt muszlim női fejkendő. A kiállítás perspektívája a tárgyak önálló története, kutatási háttere, a muzeológusok által megrajzolt sokféle kontextus: néprajz, kulturális antropológia, régészet, társadalom- és művészettörténet, ipar- és technikatörténet. A tárgyak ezúttal nem hagyományos, földrajzi egységek, kultúrák szerinti elrendezésben, hanem közös, univerzális jellemzőik alapján kerültek egymás mellé.

MENNY ÉS POKOL KÖZÖTT. HIERONYMUS BOSCH REJTÉLYES VILÁGA • SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM • április 8.–július 17. • A Szépművészeti Múzeum csaknem kilencven műalkotással – köztük tizenegy saját kezű festménnyel, ami Hieronymus Bosch életművének csaknem felét teszi ki – kívánja bemutatni azokat az örök emberi témákat, amelyeket a festő ábrázolt. A tárlat az erény és a bűn közötti választás, a hit és az igazság kérdései, a vágyak korlátlan megélése és féken tartása, az emberi lét szellemi minőségének problémáit tárja fel. A múzeum célja Bosch világának, valamint a késő középkor szellemi és vizuális kultúrájának

megelevenítése. A kurátorok bemutatják a korszak emberi létezésről alkotott elképzeléseit, megjelenítik a kor által felkínált spirituális fogódzókat. Az emberi életút mint földi zárándoklat értelmezése, minden válaszutjával, bűnös útvesztőjével, érzelmi kitérőivel, ugyancsak fontos szerepet játszik. A kiállításon a művész saját kezű festményei és rajzai mellett az életmű előzményeihez kapcsolódó alkotások, továbbá műhelyének és követőinek legjellegzetesebb remekművei is láthatók. A rendkívüli válogatás nemcsak Közép-Európa valaha volt legnagyobb Bosch-kiállításának számít, de a teljes nemzetközi múzeumi világot tekintve is az elmúlt fél évszázad egyik legjelentősebb ilyen tárlata.

SHOW ÉS BUSINESS PEST-BUDÁN: KÖTÉLJÁRÓK, ÖNMOZGÁNYOK ÉS MÁS VI-

LÁGSZÁMOK • A BTM KISCELLI MÚZEUM SZÓRAKOZ(TAT)ÁSTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSA • május 1-jéig • A tárlat a reformkor alakuló szórakoztatóiparát, mutatványosait, első cirkuszait mutatja be Budapest 1873-as létrejöttéig. Ez volt az az időszak, amikor bűvészek léptek fel a Nemzeti Színházban és a Szózatkomponista Egressy Benjámint „magyar népzenei társasága” mulattatta a szünetben a közönséget. A múzeum bemutatja a szféra első magyar és nemzetközi sztárjait és műsoraikat: legyenek azok vízenjárók, térhatású képekre szakosodott mutatványosok, szaltózó műlovarnók, az első profi bűvészek, bábosok, légutazók. Egyes témákhoz interaktív installációk kapcsolódnak: például egy súly megemelésével a látogató összemérheti erejét a hajdani erőművészekével, valamint számos kortárs párhuzam jelzi, mennyi minden (nem) változott az elmúlt kétszáz évben.

Azt pedig, hogy „Ilyet még nem láttak!”, nemcsak a mutatványosok, de a kurátorok is elmondhatják: hosszas kutatómunka után ez a magyarországi cirkusztörténet első tudományos értékű kiállítása. A nemzetközi előadók bemutatásához harminc intézmény kölcsönözte kincseit, Svédországtól az Egyesült Államokig. A tárlaton látható korabeli pesti hirdetőanyagokat, plakátokat eredeti fölragasztásuk óta nem látta a nagyközönség.

A PÉNZ ÚTJA • PÉNZMÚZEUM • Állandó kiállítás • A 2022. március 15-én megnyílt Pénz-

múzeum az európai és nemzetközi jegybanki múzeumok körében is egyedülálló intézmény: olyan tudásközpont, amelyben a digitális környezetet, a modern technikai eszközöket ötvözték a játékos, élményalapú ismeretterjesztéssel. A kiállításban a látogatók megismerhetik, felfedezhetik a pénz kialakulásának történetét, fejlődését, felhasználási lehetőségeit, a gazdaságban betöltött szerepeit.

Az intézményt a volt Postapalota épületében alakították ki, amely Magyarország első irodaházaként üzemelt. A jellegzetes szecessziós jegyeket mutató épület 1924-ben, Sándy Gyula tervei alapján készült. Megújítása során elsődleges szempont volt az értékmentés, így a felújítás során az egykori díszes homlokzati elemeket visszaállították, sőt az angyalos címer is visszakerült

a Krisztina körút felőli oldalra. A ház egyik jelképének számító torony is látogathatóvá vált. Az élményalapú ismeretszerzést kínáló kiállítás nem hagyományos értelemben vett pénztörténeti bemutató, hanem a pénz öt funkcióján keresztül ismerteti meg a látogatókat többek között a hazai és a nemzetközi gazdasági folyamatok logikus működésével, a pénzhasználat alapszabályaival, a jegybank szerepével. A téma iránt érdeklődők a kiállítás bejárása során 21. századi technikával, interaktív módon, életközeli helyzetekben, játszva ismerhetik meg a pénzügyek és a gazdaság világát. A látogatók a játék során megtapasztalhatják a cserekereskedelem nehézségeit, a bankok létrejöttének szükségességét, de tőzsdei brókerek bőrébe is bújhatnak, látványos installáción próbálhatják ki az internetes vásárlás folyamatát, miközben akár a monetáris tanács tagjainak döntéshozó szerepében is kipróbálhatják magukat. A kiállítóteremben egy igazi aranyrudat is megemelhet a látogató, de lehetőség nyílik a bankjegyek biztonsági elemeinek vizsgálatára, és bankjegypervezésre is saját arcképpel!

ELEFÁNTFOGÓ • DEBRECENI IRODALOM HÁZA - DÉRI MŰZEUM • július 3-ig •
Grela Alexandrát a gyermekkönyvek rajongói régóta ismerik. Az 1974-ben Lengyelországban született alkotó 1999-ben Krakkóban diplomázott festőként, később alkotott és tanított Németországban, majd 2005-től Magyarországon telepedett le, ahol *A vakok és az elefánt* című hindu mese illusztrálásáért elnyerte a 2021-es Év illusztrátora díjat. Az alkotó illusztrálással csak 2006-ban kezdett foglalkozni. A Csimota Kiadóval való együttműködését megelőzően független munkáival már 2008-ban részt vett egy nemzetközi kiállításorozaton (Animaliter, Strasbourg), de versek, mesék és múzeumi kiadványok vizuális megjelenítésén is dolgozott. A debreceni tárlaton most a művész illusztratori munkásságát ismerhetjük meg.

A STONEHENGE VILÁGA • BRITISH MUSEUM • július 17-ig • Az angol Wiltshire-ben emelkedő Stonehenge a világ talán legizgalmasabb megalit építményegyüttese, amelynek rejtélye mindmáig lázban tartja az emberiséget. A monumentális kőkörhöz kapcsolódó legendák és mítoszok nemcsak Nagy-Britanniában, hanem a világ minden táján elterjedtek. A British Museum kiállítása ebben a tudáskavalkádban kíván rendet vágni, hiszen kurátorai arra vállalkoztak, hogy feltárják a Stonehenge titkait, rávilágítanak az építők céljára, az építmény kulturális erejére és az azt létrehozó emberekre. A látogató ezzel összefüggésben megismerheti, hogy i. e. 4000 és 1000 között milyen folyamatok jellemezték Európát és a Brit-szigeteket, milyen eszmék, változások befolyásolták az akkor élt közösségek életét. A *Stonehenge világa* című kiállítás 430 tárgyat vonultat fel Európából. Ezek közé tartoznak az északolasz Alpokból származó kőbalták, bámulatós aranyékszerek és a korai fémmegmunkálás olyan elképesztő példái, mint a Nebrai korong – a világ legkorábról fennmaradt csillagterképe. A tárgyak fontos támpontot nyújtanak a neolitikum idején élt emberek hiedelmeiről,

szertartásairól és összetett világgképéről. A közelmúlt úttörő régészeti és tudományos felfedezései alapján ez a mérföldkőnek számító kiállítás minden eddiginél világosabban teszi megérthetővé Stonehenge történetét.

PORCELÁN-BÁL • SZOMBATHELYI KÉPTÁR, SCHRAMMEL-GYŰJTEMÉNY • május

8-ig • A Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. 1826 óta készíti kézműves porcelánjait. Az elmúlt csaknem kétszáz évben tizenhatezer porcelánformát és mintegy négyezer mintát alkottak. Mindez mostanra szinte csupán matematikailag felfogható élő örökséget jelent. A szombathelyi kiállításon méretüket, értéküket és exkluzivitásukat tekintve is egyedi műalkotások láthatók. A szinte végtelen gazdagságú Herendi porcelántermékek között máig külön világot képeznek azok a látványos karneváli figurák, amelyeket Schrammel Imre keramikus- és szobrászművész tervezett, és a herendi porcelánfestő szakemberek dekorációi „öltöztettek fel”, keltettek ilyenformán életre. A kiállítás része egy különleges terített asztal, amelyen a világhírű Herendi porcelán-minta, a Viktória-dekor evolúciója tárul a szemünk elé, érzékeltetve a tradíció és innováció együttes jelenlétét.

POR ÉS SELYEM. SZTYEPEI ÉS SELYEMUTAK • WELTMUSEUM (BÉCS) • május

3-ig • A *Por és selyem* című kiállítás a bécsi Weltmuseumban a történelem és a jelen nyomainak többrétegű kutatására hív, valamint a történelmi kereskedelmi utak és az „Új Selyemút” kapcsolataira kérdez rá. A „Selyemút” kifejezés Ferdinand von Richthofen német geográfus és térképésztől ered, ám nem csupán egy utat, hanem egy laza és változó úthálózatot értünk alatta, ami a Kaukázus és Kína közötti tájakon, sztyeppéken és sivatagokon futott végig. A költséges kereskedelmi termékeken túl sok mással is gazdagodott ezeken az útvonalakon keresztül az európai kontinens: más vallásokkal, művészettel, tudással ismertette meg a Nyugatot, ugyanakkor konfliktusok, betegségek és fegyverek is ezen keresztül érték el kontinensünket. Ezt a meghatározó szerepét kívánja ma újraéleszteni a Kína által elindított, több mint hatvan országot érintő „Új Selyemútnak” nevezett hálózat, geopolitikai-stratégiai terv, ami már az egész bolygót összeköti az országgal.

A bécsi kiállítás ezeket a mozgásokat, valamint Ázsia és Európa kapcsolatait követi nyomon, új kölcsönhatásokat tár fel témák és helyszínek között. A kiállítás ugyanakkor a tárgyakat Európába szállító utazók érdeklődésére is hangsúlyt fektet. A tárlaton több mint kétszáz emlék, köztük számos történelmi tárgy, képzőművészeti alkotás és fotó látható, amelyek alapját egy mostani kutatási dokumentáció, valamint kortárs művészek reflexiói jelentették. A látogatók különböző tematikus utakra fűzve ismerhetik meg az egyes emlékeket, történeteket és térségeket. A *Találkozások* tárgyai az értékes mongol tatárszövetből készült regensburgi aranykeretet, kínai porcelánt és mindezek származási helyét, a Tien-san hegységet mutatja be.

A *Vágyódás helyei* a legendás kereskedelmi városokat ismerteti: Tbiliszit, Szamarkandot, a buhari bazárt és a kínai császári udvart. A *Vágyódás tárgyai* értékes indiai, dél-kínai, középzásiai és a legendás Fergana-völgyi szöveteket, teákat, kínai selymet mutatnak be. A kiállított kortárs művészek reflexióikban gyakran mai, kritikai szemszögből tekintenek a Selyemútra és a kereskedelem egyre nagyobb volumenű és kiterjedtebb hálózataira.

EGY VÁROS CSATLAKOZIK (EINE STADT MACHT MIT) • FRANKFURTI TÖRTÉNETI MÚZEUM • szeptember 11-ig • Hitler Németországában más nagyvárosokhoz hasonlóan Frankfurt is jelentős mértékben fejlődött. A látszólagos jólét mögött azonban brutális folyamatok zajlottak, amelyek elsősorban a településen jelentős szerepet betöltő zsidó lakosságot érintették. A náci időszakban a zsidóság diszkriminációja, üldözése egyre erősebbé vált, amelyben a frankfurti önkormányzat is részt vállalt. A Harmadik Birodalom idején a város a „nyereszkeszők fővárosává” vált, amely hatása a jelenkorban is tetten érhető. A kiállítás 19 olyan tipikus városi helyszínre kalauzolja el a látogatókat, mint a városháza, az egyetem, a bolt vagy a bíróság, hogy láthatóvá váljon, miként idomultak a náci ideológiához az 1933 előtt liberálisnak és demokratikusnak tartott nagyváros lakosai. A helyszínekhez kapcsolódó történetek világossá teszik, hogy a nemzetiszocializmus hogyan alakította Frankfurt városát és lakóinak mindennapjait, függetlenül attól, hogy valaki az elkövetők közé tartozott-e vagy az állami és önkormányzati erőszak áldozatainak számát szaporította. A rendhagyó tárlat feltárja, kinek milyen cselekvési lehetőségei voltak, reflektál a politikai tétlenség tényére, a haszonszerzés vagy a vak engedelmesség következményeire. A kiállítás elsősorban a részvétellel foglalkozik, de nem téveszti szem elől az ellenállást vagy az üldözés egyéni életére gyakorolt következményeit sem. A Frankfurti Történeti Múzeum bátor vállalkozása mégis inkább görbe tükröt tart a toleranciájukra oly büszke helyieknek, bemutatva, hogy az itt élő emberek is lehettek besúgóok, lelkes nácik és készséges végrehajtók.

NABUKODONOSZOR A SZOCIALIZMUSBAN. A KÖZEL-KELET MÚZEUMA AZ NDK-BAN • PERGAMON MÚZEUM (BERLIN) • június 26-ig • A Német Demokratikus Köztársaság Berlinjének nevezetes pontja volt a Pergamon Múzeum, ahol a 20. század második felében szinte kötelező látnivaló volt az elő-ázsiai múzeum, az ókori gyűjtemény, az iszlám múzeum, a kelet-ázsiai gyűjtemény és a néprajzi múzeum. A korabeli útikönyvek nem győzték kiemelni, hogy a vasfüggönyön innen – de Európán belül is, a British Museum és a Louvre után – itt található az „ősi elő-ázsiai kultúrák emlékeinek leggazdagabb gyűjteménye”. Mára megváltoztak a hangsúlyok, a Berlieni Állami Múzeumok *Nabukodonoszor a szocializmusban* című kiállításának kommunikációja során már az kerül előtérbe, hogy a hálózat múzeumi közül kizárólag a Pergamon székhelye volt Kelet-Berlinben. A kiállítás ennek mentén

vizsgálja a múzeum történetét: azt mutatja be, hogy az NDK-beli Vorderasiatischen Museum „kollektívája” hogyan látta el múzeumi feladatait a gyűjtés, a megőrzés, a kutatás, a kiállítás és a kommunikáció területén. Milyen németországi és külföldi különleges kiállításokat rendeztek, hogyan működött a múzeumpedagógia? Milyen színvonala volt a restauratori munkának és a múzeumoktatásnak? Milyen különbségek voltak az NDK és a nyugat-berliniek gyakorlata között? A tárlat apropója a berlini múzeumok 2022. január 1-jei újraegyesítésének harmincadik évfordulója. Mivel a kiállítás Berlin várostörténetét is reprezentálja, az egykori múzeumlátogatók hangja és emlékei is beépültek a kiállításba.

ÉJSZAKÁK. KLUBKULTÚRA MÜNCHENBEN • MÜNCHENI VÁROSI MÚZEUM • május 1-jéig • A *Nachts. Klubkultur in München* című kiállítás a müncheni éjszakai életbe kalauzolja el a bajor várostörténeti múzeum látogatóit. A tárlat kurátorai úgy érezték, hogy Münchenben, a magaskultúra és a képzőművészet városában sokan alábecsülik a szubkultúrák szerepét, túl kevés figyelmet szentelnek a populáris kultúra különböző megnyilvánulási formáinak. Ezzel a kultúrtörténeti kiállítással a múzeum a müncheni éjszakai élet jelentőségére világít rá, és kiemeli a klubkultúrát, mint a város fontos alkotóelemét és társadalmi katalizátorát. A tárlaton meglepően gazdag anyag gyűlt össze: nyolc évtized lenyűgöző tárgyai, hangulatos installációi és fotói dokumentálják az éjszakai életet a háború utáni időszaktól napjainkig. A kiállítás a téma teljes spektrumát bemutatja: a legendás helyszínektől az emlékezetes éjszakákon át a neves zenészekig; a mesés produkcióktól a hajnal halvány fényéig; a bulizó emberektől a belőlük élő iparágig bezárólag minden felszínre kerül. Az *Éjszakák* olyan témákkal foglalkozik, mint a nemek, a szexualitás, a közösség és annak kódjai, a mámor és az eufória, valamint a legális és illegális drogok használata, a velük való visszaélések. A kiállítás München urbanizációja szempontjából is vizsgálja az éjszakai élet és a klubkultúra jelentőségét, miközben a klubok bizonytalan, koronavírus által is sújtott helyzetére irányítja a figyelmet.

YVES SAINT LAURENT A MÚZEUMOKBAN • PÁRIZS HAT MÚZEUMA • május 15-ig • Az Yves Saint Laurent divatház alapításának hatvanadik évfordulóját a párizsi múzeumok példátlan módon ünneplik meg. Hat rangos intézmény – Centre Pompidou, Musée d'Art Moderne de Paris, Musée du Louvre, Musée d'Orsay, Musée National Picasso-Paris és a Musée Yves Saint Laurent Paris – *Yves Saint Laurent a múzeumokban* címmel több helyszínen nyitott kiállítást, hogy közösen illusztrálják a divattervező művészettel, a francia közgyűjteményekkel való kapcsolatainak folytonosságát és mélységét. Yves Saint Laurent mindössze 26 éves volt, amikor 1962. január 29-én megjelent első, saját néven szignózott kollekciójával. 2002-es visszavonulásáig szellemisége és stílusa alapvetően meghatározta az haute couture

és a prêt-à-porter világát. Modelljein keresztül folyamatosan tetten érhető Yves Saint Laurent sajátos művészeti univerzuma, amelyből nem hiányozhatott a más alkotókkal való folyamatos párbeszéd sem. Erről árulkodik például a tervező Piet Mondrian előtt tisztelgő emblematisz ruhadarabja, amely most a Pompidouban látható. Hasonlóan izgalmasnak ígérkezik a designer Picassóval, a kubizmussal és a dekonstrukcióval való kapcsolatát elemző tárlat a párizsi Musée National Picassóban. Ehhez hasonlóan a többi neves múzeumban megvalósuló projekt is Yves Saint Laurent kreatív és egyedi útját, más művészeti ágakkal való kapcsolatát követi nyomon.

POSTDIGITÁLIS INTIMITÁS • PRÁGAI NEMZETI GALÉRIA – VÁSÁRCSARNOK (VELETRŽNÍ PALÁC) • október 7-ig • Az érintőképernyő az, amit leggyakrabban a kezünkben tartunk, és általában az első dolog, amiért ébredés után nyúlunk. A technológia és az intimitás, két hagyományosan ellentétes terület, napjainkban összefügg egymással, folyamatosan alakítják egymást. A technológia behatolt a magánéletünkbe, képzeletünk és vágyunk tárgyává, beszélgetőpartnerünké és mankónkká, de veszélyes bizalmasunkká is vált. A Prágai Nemzeti Galéria modern művészetre fókuszáló Vásárcsarnokában rendezett kiállítás azzal foglalkozik, hogy a világválság következtében még inkább dominánssá vált virtuális élmény következtében miként változott a magánéletünk és az intimitásunk fogalma, és milyen hatással van mindez a közeli kapcsolatainkra. A tárlaton kilenc fiatal művész kérdőjelezi meg, hogy ennek a disztópikus sci-finek a további fejlődéséhez kötött-e a világ sorsa, miközben arra is keresik a választ: a virtuális összekapcsolódás valóban segíthet-e megoldani a jelenkor égető problémáit. A kilenc kortárs művész – Darja Bajagić, Ivana Bašić, Louisa Gagliardi, Lola González, Daiga Grantina, Rachel Maclean, Pakui Hardware, Viktor Timofeev, Sophie Tappeiner – vállalkozása a kortárs kultúra alapvető problémáira kérdez rá.

KÉPLETEK ÉS KALANDOZÁSOK • JPM MODERN MAGYAR KÉPTÁR (PÉCS) • október 30-ig • A pécsi tárlaton Lantos Ferenc nemzetközileg jelentős életművét s az életmű különböző korszakainak formai és ábrázolástechnikai gazdagságát, variációs sokféleségét ismerhetik meg a látogatók. Újdonság, hogy ezúttal a Janus Pannonius Múzeum Képző- és iparművészeti osztályának gyűjteményében lévő, illetve a művész által Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának ajándékozott alkotásokon túl számos magángyűjteményből kölcsönzött mű is felsorakozik. Az elemi, geometrikus motívumok vizuális nyelvének képletei és az egyéni kézjegyek festői gesztusainak kalandozásai, a grafikák, szitanyomatok, festmények, zománc- és farostlemezképek egyedülállóan kiemelkedő – először itt megtekinthető – együttese által ez a kiállítás igazi szenzációt jelent nemcsak a műértő szakmai elit, hanem az érdeklődő nagyközönség számára is a pécsi Modern Magyar Képtárban.

szemle

A Pasaréti téri Páduai Szent Antal-templom
Fortepan

BASICS BEATRIX

A TEMPLOMÉPÍTÉSZET KÉSŐI ARANYKORA

Fabó Beáta: *Budapest katolikus templomépítészete a két világháború között*

Budapest Főváros Levéltára, 2021

TAz érdeklődő olvasó elgondolkodhat, miért fontos ez az időszak – majd a kötetet végiglapozva nyilvánvalóvá válik, nemcsak az épületek nagy száma, de építészettörténeti, sőt társadalomtörténeti jelentőségük is szükségessé tette a feldolgozás hatalmas munkáját. Az emlékanyag a lehető legváltozatosabb, mind stílárius szempontból, mind az egyes épületek célközönsége vonatkozásában. Sokféle indíttatásból emeltek templomokat a korszakban – a menekültek templomától a „revíziós emléktemplomig” változatos az építetők szándéka. A szerző gondosan előkészítette az egyes emlékek bemutatását, megismerhetjük a plébániák rendezésének történetét, az egyházközségek megalakulását, a főváros templomépítő tevékenységét.

- ¶ Közvetlenül az első világháború után először ideiglenes templomok épültek, barakkban, iskolában, sőt istállóban emelték ezeket kezdetben. Az első véglegesnek szánt templomok közül a rózsadombi Krisztus Király-templom a Rákócziánium kápolnája volt (1924–1926). Árkay Aladár (1868–1932) tervezte, díjazás nélkül. A kváderrel burkolt és vakolt felületek váltakozása kiegészült a főbejárat gazdag ornamentális faragott kődíszével, ami része volt a barokkos art decós stílusnak. Az épület különlegessége az 1938-ban készült harangjáték a tornyon, a magyar szentek szobraival.
- ¶ A Pongrác úti Föltámadott Krisztus-templom az ottani lakótelepen otthonra lelő, főleg Erdélyből áttelepülő menekültek temploma lett, hivatalosan a „Menekültek Nemzeti Könyörgő temploma”. Tervezője is menekült volt, Baczó Andor kolozsvári építész. Ma egy kis tér szélén áll az egytornyos, portikuszos templom.
- ¶ 1925–1926-ban épült a lengyelek Segítő Szűz Mária-temploma Kőbányán. Ez esetben is Árkay Aladár volt a tervező, stíláriusán sok hasonlóságot mutat az épület a Rákócziánium kápolnájával.
- ¶ Ha ma valaki a Népliget környékén sétál, nem kevés meglepetéssel szembesülhet, köztük az egykori kiemelt fővárosi építkezés eredményeként megvalósult Ferenc József-emléktemplom monumentális épületével. A zártkörű pályázaton tíz pályázót kértek fel a tervezésre, közöttük Árkay Aladárt, Medgyaszay Istvánt, Györgyi Dénest, a korszak jeles építészeit. A Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett I. Ferenc József jubileumi templom építőbizottságának elnöke a Műemlékek Országos Bizottságát is vezető Forster Gyula volt. A második tervpályázat

nyertese Lechner Jenő lett, aki ekkor éppen a Magyar Nemzeti Múzeum rekonstrukcióját irányította, s ez jól érzékelhető a templomon. Lechner, ahogy a kortársa, Rerrich Béla megfogalmazta, a „nemzeti irányú építőművészeti törekvések egyik főembere, a Hild József, Pollack Mihály korszakának gondolatvilágába belemélyedve oldotta meg a tervet”, s ez mind a belső kialakításán és díszítésén, mind a centrális elrendezésű, kupolás épület tömegén jól érzékelhető.

- ¶ Az 1928 után bekövetkező egyházi reformintézkedések, az egyházközségek, valamint az Actio Catholica létrejötte hatással voltak a templomépítkezésekre is. Megalakult az Országos Egyházművészeti Tanács s annak tanácsadó testülete, Gerevich Tibor ügyvezető alelnökségével. A Központi Egyházművészeti Hivatal országos jogkört kapott az egyházi művészeti és építészeti munkák véleményezésére, a terveket az építtetőnek be kellett küldenie bírálatra. A főváros templomépítő tevékenysége során programot dolgozott ki „a perifériákon a templomhiányra évente két egyszerű néptemplom” emelésével. A tervezés és építés a főváros feladata volt, míg a berendezés az egyházközségé.
- ¶ A program részeként épült az angyalföldi Szent László-templom a Béke téren 1928–1929-ben. 1927-ben templomépítő bizottság alakult, a tervet pedig Petrovác Gyula és Foerk Ernő készítette el, bár a Gerevich elé kerülő anyagon csak az előbbi neve szerepelt. Gerevich Tibor számos kifogással élt, és pályázat kiírását javasolta, amelyben a tervezők is részt vehettek volna. Végül ez nem történt meg, és a templom megépült, belső dekorációja azonban csak jóval később fejeződött be. A XIII. kerület tervezett központjának első épülete lett, ezt követték további középületek a téren.
- ¶ Egy másik angyalföldi templom, a Szent Mihály-plébániatemplom a Tripolisz munkásnegyede számára épült. Pályázat helyett megbízás útján készítették el a terveket, Foerk Ernő (1868–1934) korábbi munkája, a szegedi fogadalmi templom mintájára formálta az angyalföldi templomot 1928-ban, a belső dekoráció viszont csak a hetvenes években készült el.
- ¶ A fővárosi templomépítési program egyik szokatlan épülete az Epreskert közelében a Szondi utcai Szent Család-templom, ahol a bérházak közé szorított telekre a főváros konkrétan a párizsi Notre-Dame-ra emlékeztető épületet kért, amit Gerevich teljes mértékben helytelenített. Kár, hogy az 1931-ben felszentelt templom főhajója végül jóval alacsonyabb lett, mint eredetileg tervezték, de még így is sikerült viszonylag harmonikus hatású főhomlokzatot kialakítani.
- ¶ Az újlipótvárosi Árpád-házi Szent Margit-plébániatemplom Lehel téri épülete kiváló helyet kapott a város szerkezetében, és ezt az 1933-as felszentelése óta eltelt építkezések sem tudták megváltoztatni. Möller István (1860–1934) pályázat nélkül kapta a megbízást a tervezésre, és miután 1927 áprilisában Lord Rothermere

A városmajori Jézus Szíve-plébániatemplom

A Pasaréti téri Pádai Szent Antal ferences templom főhajója

A Lehel téri Árpádházi Szent Margit-plébániatemplom főhajója

Az angyalföldi Szent Mihály-templom

A városmajori Jézus Szíve-plébániatemplom főomlokzata

meglátogatta Magyarországot, majd júniusban közzétette híressé vált írását *Hungary's Place in the Sun* címmel, ez a legnagyobb reményeket ébresztette a templomépítő bizottságban, s a templomépítést országos jelentőségűvé emelték, a lord pedig jelentős összeggel támogatta az építkezést. A minta a zsámbéki templom volt, 1933-ra a berendezés is elkészült, Róth Miksa üvegablakai azonban csak 1935-ben kerültek a helyükre.

- ¶ A harmincas évek elején épült budai templomok a modern építészet térhódítását hozták. A városmajori Jézus Szíve-plébániatemplomhoz több tervváltozat is készült, Árkay Aladár halála után fia, Árkay Bertalan (1901–1971) fejezte be a tervezést. A háromhajós, hosszházas templom, a különálló harangtoronnyal, Sztihlo Lili szentély-üvegablakaival, Aba Novák Vilmos falképeivel a modern építészeti „Gesamtkunstwerk”-je lett. Ez volt az első tisztán vasbeton szerkezetű modern templom.
- ¶ A pasaréti Páduai Szent Antal-plébániatemplom a ferencesek megbízásából épült, akik a Wälder Gyula irodájában dolgozó fiatal építészt, Rimanóczy Gyulát (1903–1958) bízták meg a tervek elkészítésével. Sajátos módon a templom modern stílusa elsősorban gazdasági okokból vált elfogadhatóvá. Petrovác Gyula az Országos Katolikus Nagygyűlésen „szovjet stílusú”-nak nevezte, de szerencsére nem sikerült megakadályoznia az építkezést, sőt 1938-ban Rimanóczy autóbusz-végállomást is tervezett a térre, ezzel megformálva a városrész új központját.
- ¶ A budai templomépítkezések mintaadói lettek a további budai terveknek. A templomépítkezési programnak a gazdasági válság után induló második szakasza azonban más irányban folytatódott. Ennek egyik legjellegzetesebb példája Wälder Gyula (1884–1944) neobarokk Szent Imre-temploma a Feneketlen-tó mellett. A ciszterci rend rendházának épületei által közrefogott templom díszes külseje mögött egyszerű, díszítetlen belsőt alakított ki az építész.
- ¶ Az 1938-ban Budapesten megrendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszus kapcsán készültek újabb tervek, ezek azonban nem valósultak meg.
- ¶ Az 1938 és 1942 között épült remetekertvárosi Szentlélek-plébániatemplom Kismarty-Lechner Jenő terve alapján épült fel, meglehetősen távol kerülve korai népligeti templomától, jól érzékelteti az életmű során történt jelentős változásokat.
- ¶ A szerző a kötet befejező részében kitér a különleges rendeltetésű templomokra is, valamint a felújításokra, majd egy összegző résszel zárul a könyv.
- ¶ Nagyon fontos kiadvány született, mintaszerű feldolgozásmóddal, tagolással, lenyűgöző teljességgel feldolgozva a témát. Alapmű, amelynek használatát megkönnyítette a szerkezete, képanyaga pedig elképesztően bőséges. Egyúttal igazolása annak, hogy a közgyűjteményi kollekciók közül a levéltárakban őrzött művek feldolgozása legalább olyan fontos, mint a múzeumiaké.

A kötet címlapja

FARKAS ZSUZSA

DISKURZUS A MŰTÁRGYMÁSOLATOKRÓL

Júlia Papp ed.: *Engraving, Plaster Cast, Photograph. Chapters from the History of Art work Reproduction*. Bp. 2021, 241 oldal. Eötvös Loránd Research Network. Institute of Art History, Research Centre for the Humanit as

TA művészeti normatívák kialakulásának, változásának problematikája csak az 1990-es évek óta került a művészettörténeti kutatás előterébe. A mindenkor kanonizáció, reprezentáció szerepével kapcsolatos kutatások a képzőművészet számára is hasznosnak bizonyultak. A kánon definíciója magába foglalja a m rt k, irányvonal, kritérium, mintakép, modell, szabály és norma fogalmát is, mindez a jelent s műtárgyakról készült metszetek, másolatok, gipsz ntv nyek, galvanoplasztikai sokszorosítások, fényképezett m t rgyf lv telek jelent s g nek felismeréséhez vezetett –  llap totta meg Sinkó Katalin 2013-ban.¹

[1] Sinkó Katalin: A 19. század művészete a magyar művészettörténet-írásban és a korszakolás. In: Sisa József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században.  p t szet és iparművészet*. Budapest 2013, 29.

TA kötet szerkesztője és az egyik tanulmány szerzője, Papp Júlia régóta foglalkozik a m t rgym solatok kulturát befolyásoló szerepével. A *m t rgyf nyk pez s kezdetei Magyarországon (1840–1885)* című kötet 2007-ben jelent meg a Magyar Fotográfiai Múzeum kiadásában, melyben az akkori állapotokat t r kepezte f l a különbféle magyar kulturális intézmények m t rgyfot t tartalmazol  archívumaiban. Ekkor vette kezdetét a múzeumok és kulturális intézmények (közöttük a Magyar Nemzeti Galéria, Országos Széchenyi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Iparművészeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára) különböző osztályain elhelyezett régi fotol llom nyok összegyűjtése, egységesítése arch vumokk , majd ezek feldolgozása is. Ennek a kötetnek a megírásakor kutatott a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárának irattári gyűjteményében, mely a Magyar utcai m zeum p letbe való beköltözés után jött létre. Ide kerültek a f igazgatol s gi irattár, majd a megsz nt Középkori Osztály irattára mellett a múzeum legrégebbi irategy ttese, az érem- és Régiségtár iratai. Ezen munkálat során találta meg a dokumentációs anyagban azt az elefántcsont-faragványok gipszm solatair l készült f nyk psorozatot, amelyet 1870 körül Pulszky Ferenc ajándékozott a múzeumnak. A fényképsorozat történetét először rövidebb tanulmányokban ismertette, majd Benedetta Chiesivel *John Brampton Philpot's photographs of fictile ivory in the Hungarian National Museum* címmel megjelent kétnyelvű katalógusban (2016) dolgozták fel, egys ges t ve a magyar és firenzei forráscsoportokat.

T 2020-ban az Evangélikus Országos Múzeumban rendezte meg Papp Júlia a *Pulszky Ferenc ajándoka* című kiállítást, a katalógusának alcíme: *Rézmetszet, gipsz, fénykép – fejezetek a m t rgym sol s történetéből* már mutatja a t gulol  érdeklődési

kört. A kiállítás idején, 2020 nyarán nemzetközi workshopot rendeztek, amelyen az elhangzott előadások két típust képviseltek: egy részük a másolattörténet, gyűjtéstörténet sajátos területeit vagy elméleti kérdéseit tárgyalta, másik részük pedig egy-egy konkrét másolatgyűjteményt mutatott be. A most megjelent kiadvány ezt a felosztást követi, az első részben hat, a második részben pedig hét tanulmány található angol nyelven. A tanulmányok annyira érdekesek, sokfélék, hogy érdemes azok címét idelistázni.

- ¶ Az első fejezetben: Kocsis Alexandra: *Nyomatott reprodukciók a 16. században? Esettanulmányok Antwerpenből és Rómából*; Papp Júlia: *A műtárgyreprodukció háttérterületén: sokszorosított grafikák előképként való felhasználásának két példája a 16. században*; Somogyvári Virág: *Az „Unikornis-csoport”. A Possenti nyereg és 19. századi másolatai*; Helen Rufus-Ward: *Portrék az elefántcsont faragványokon: bizánci és késő antik elefántcsont faragványok 19. századi másolatai*; André das Neves Alfonzo: *A szenvedélytől a hanyatlásig: A műtárgymásolás történetének néhány fejezete Portugáliában és Peternák Miklós: „Tilos a másolás”. A redundáns kép fenomenológiája vagy a reprodukció elvesztése.*
- ¶ A második fejezetben: Regina Deckers: *Philpot fényképek mint a rajzok tanulmányozásának professzionális gyűjteménye a Bibliotheca Hertzianában*; Martin Engel: *A Bécsi Egyetem fényképeszeti gyűjteménye, elefántcsont faragványok és Josef Wlha fényképész*; Lucia Almásiová: *Párizs műemlékei fényképeken és interpretációjuk lehetőségei*; Bojtos Anikó: *Tanítás nagy példákon keresztül: Egyedi mestermunkák és reprodukciók a Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Archivum és Művészeti Gyűjteményben*; Sebő Judit: *Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményének néhány korai reprodukciója*; Szőcs Miriam: *A budapesti Szépművészeti Múzeum gipszmásolat gyűjteménye. Múlt és jövő; valamint Katona Júlia: A tudás útja: a másolattól az eredetiig.*
- ¶ Bizonyára számosan olvastak e szerzőktől ilyen tárgyú írásokat is, és a bővebb, a kötet végén található „Cumulative Bibliography” részben a korábban megjelent tanulmányok címei is fellelhetők, magyar és angol nyelvre lefordítva is.
- ¶ Már a kiállításon is nyilvánvalóvá vált, hogy az előző kutatásokhoz képest tágabb értelemben használja Papp Júlia a másolatok fogalmát. A műtárgyfényképek nagy része tárgyakat ábrázol, olyanokat is, amelyek csupán gipszmásolatok voltak. A háromdimenziós tárgyi világ másolatai a híres szobrokról megrendelt gipszek voltak, ezért a szerzők az egykori értékítéletek felől próbálták tágítani a fogalmakat a mára elfeledett egykori kiállítási trendek, múzeumi kulturális kánon megidézésével. A tárgyak felé nyitás a mai kor hangulatából is fakadhat, hiszen a kortárs szobrászok is kedvelik ezt az anyagot. A 2020-as workshop célul tűzte ki a komáromi erődben megnyílt, egykor a Szépművészeti Múzeumban

A Szépművészeti Múzeum Reneszánsz Csarnoka 1945-ben

Sisak gipszöntvénye, Real Armeria de Madrid, 1884 körül

őrzött gipszek új kiállításának megtekintését, de erre a pandémia miatt akkor nem volt lehetőség.

- ¶ A korábbi problémákat a régi festményeket ábrázoló metszetek hordozzák, hiszen miközben szükség volt az ilyen jellegű kulturális tudásátadásra, számos alkalommal megkérdőjelezték azok hitelességét. Peternák Miklós a fényképpel kapcsolatban így foglalta össze gondolatait: „*A reprodukció kulturális zárvány, a felesleges dolgok tárházának azon kitüntetett darabja, melynek különös sorsával épp e sajátos státus eszkalációja, valamint – paradox módon – ezzel párhuzamos eltűnése miatt érdemes foglalkozni. Hogyan terjedhet ki valamely létező hatókörre vagy érvényessége és hogyan tűnhet el egyúttal, mintegy parallel (nem euklideszi értelemben)?*”
- ¶ A másolatok iránti érdeklődés érezhetően fölerősödött, fontos kutatások zajlottak a nagyobb múzeumokban. Megindult keletkezésük, történetük és egykori recepciójuk tudományos vizsgálata is. A másolatok fontos információkkal bírnak, kivételnek tekinthető tendenciát jelez, hogy 2006-ban a Metropolitan Museum a 19. századi, több mint kétezer-ötszáz darabból álló gipszmásolatgyűjteménye maradványát eladta. Ugyanakkor a dán Nemzeti Galéria, az oxfordi Beazley Archive és az Ashmolean Museum kiemelten kezeli a gipszgyűjteményét, a berlini múzeum egykori megmaradt anyagát pedig rekonstruálták.
- ¶ Papp Júlia bevezetőjében hét nagyobb nemzetközi konferenciára is utal, amely 2006 óta a másolatok témát tárgyalta, továbbá 14 olyan önálló kötetet is felsorol, amely hazánkban is hozzáférhető. Itthon a Collegium Budapest és a Szépművészeti Múzeum szervezésében 2004-ben *Mire valók a gipszmásolatok?* címmel rendeztek kollokviumot,² és néhány előadás az *Imitáció és kreáció. Másolat, replika, parafrázis a képzőművészetben a középkortól napjainkig* címmel a Magyar Képzőművészeti Egyetemen 2004-ben rendezett konferencián is elhangzott.³ 2016-ban az MTA BTK Művészettörténeti Intézet és a Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény *Törékeny érték: a gipsz a 19–20. századi múzeumi és oktatási gyakorlatban* címmel rendezett újabb konferenciát a gipszmásolatok egykori és mai szerepéről. (Az elhangzott előadások írott formában nem jelentek meg.)
- ¶ A Papp Júlia által szerkesztett új kiadvány a másolatok kiemelt szerepét hangsúlyozza, bemutatva egyes magyar gyűjteményeket is, amelyekben a műtárgyfelvetelek feldolgozása előrehaladott fokon áll. Ezek létrehozásakor tudomásul kell venni azt, hogy a műtárgyak készítőinek adatai mellett a másolatok készítőinek adatait is fel kell tüntetni, a két adatsor együtt válik működőképesé. A kötetben kiváló tanulmányokban bontakoznak ki a másolatok ügyéhez tartozó gondolatok, az alapos bibliográfia az elméleti és speciálisabb ismeretekkel segítheti a további kutatásokat.

[2] <http://www.colbud.hu/multant/Getty-Works-hops/Gipsz.htm>.

[3] <http://www.mke.hu/node/13363>.

ROUTLEDGE ADVANCES IN ART AND VISUAL STUDIES

IMAGING AND MAPPING EASTERN EUROPE

SARMATIA EUROPEA
TO POST-COMMUNIST BLOC

KATARZYNA MURAWSKA-MUTHESIUS

ROUTLEDGE

MOLNÁRNÉ ACZÉL ESZTER

KELET-EURÓPA – NYUGATI SZEMMEL

Katarzyna Murawska-Muthesius: *Imaging and Mapping Eastern Europe. Sarmatia Europea to Post-Communist Bloc*. Routledge Advances in Art and Visual Studies. Routledge, New York 2021

THogyan is látjuk magunkat, országunkat, vagy mit gondolhatnak rólunk a külföldiek, időről időre valamilyen kötetben – igen hullámzó minőségben – megfogalmazódik a magyar könyvkiadásban. Leggyakrabban szokásaink, tipikus viselkedési mintáink kerülnek terítékre, s egyes elemek valamely módon konstruált voltának kérdése többnyire fel sem vetődik.

TRögtön fel is tehetjük a kérdést, országunkat melyik régióba soroljuk: Kelet-Európába, Kelet-Közép-Európába? S ha Katarzyna Murawska-Muthesius tavaly megjelent kötetét elolvassuk, az is intenzíven elkezdhet foglalkoztatni, mit is tartunk a képi világban magyarnak, hogyan is jelenhet meg Magyarország a nyugati világ sajtójában képeken?

TKatarzyna Murawska-Muthesius művészettörténész a London Universityn, a Birkbeck Kollégium Művészettörténet Tanszékén tanít, de izgalmas életútja során volt a Varsói Nemzeti Múzeum vezetője is. Legutóbb 2018 novemberében az ICOM Magyarország szervezésében járt Budapesten, s adott elő *A múzeumi dimenzió – Mi tesz múzeumi kurátorrá? A múzeum megújulása – képzési rendszerek* című nemzetközi konferencián a kritikai múzeum fogalmáról, elméletéről, működéséről.

TMost megjelent kötete alapvetően egy egységként kezeli Kelet-Európát, és beleérti az újkori Magyarország minden formáját is. A kötet alcíme: *Sarmatia Europea to Post-Communist Bloc*. A könyvben több száz évet átfogó korszakokat is megmutat, mert a 15. században elterjedt, részben a Ptolemaios-féle térképek átvételével létrejött Sarmatia Europeát különböző területekként megragadó térképek vizsgálatától eljut a Szovjetunió felbomlását követő időszak Kelet-Európájának képi világáig.

TKönyve hangsúlyozottan Kelet-Európa, ha nem is kizárólag, de alapvetően a nyugat-európai kultúrának leginkább az angolszász világ vizuális kultúrájában megjelent formáit vizsgálja térképeken, útbeszámolóknak, majd útikönyvek illusztrációin, karikatúrákon és könyvborítókön. A kötet – hazai szemszögből – Kelet-Európa mint önálló entitás „nyugati” vizuális konstrukciójának különböző formáit vizsgálja igen széles időtávlatban. Van-e vagy megragadható-e egy „másik”, nem „nyugati”, hanem maga a régió által megfogalmazott változata e kérdéskörnek, részemről nyitott kérdésnek tekintendő, nem tudom.

A karikatúrákat vizsgáló fejezet kivételes e téren, ugyanis foglalkozik a hideg-háború idején megjelent kelet-európai „ellenképpel”, amely a civilizált Nyugat felől szemlélt szegény, „fejletlen” kelet-európai államok képével szemben jelent meg. Ez tömören: a „háborúra uszító imperialistákat” mutatta be, megfogalmazva a kommunizmus felsőbbrendűségét a kapitalizmus fölött, amelynek a szovjet világból érkező kötelezővé tett bemutatása egyfajta „ironikus ellenállás” kialakulására is lehetőséget adhatott a lengyel karikatúrák világában.

- ¶ A kötet megírásakor a szerző sokféle módszert alkalmazott a dekolonizációs elméletektől az új térképészetten keresztül az ikonológiáig, amit még magától Jan Bialostockitól tanulhatott annak idején Lengyelországban. A könyv alapvetése, hogy nemcsak a nyugati irodalomban fedezhető fel egy „képzelt Kelet-Európa”, amelyre egyfajta felsőbbrendű szemszögből tekint alkotója s olvasója, hanem ugyanígy e terület képi konstrukciója is jól megragadható.
- ¶ A könyvben tehát négy műfajt tekint át: térképek, útibeszámolók, útikönyvek illusztrációi, karikatúrák, könyvborítók. Talán a leghosszabb fejezet a térképeket vizsgálja s teszi egyértelművé, hogy a térkép kulturális produktum, amely képi formába öntve reprezentálja a készítettő hatalmi helyzetét és szándékait. Azt állítja, hogy a térképészeti képek jelentős szerepet játszottak a régió kollektív identitásának megteremtésében. Hangsúlyozza, hogy a térképeket a művészettörténet tárgyává is érdemes tenni a művészet megértésének érdekében, s nem kerülhető meg a térkép posztmodern kritikája sem. Ezt tükrözi a (kollektív?) kritikai kartográfia és a kritikai művészettörténet megközelítései és módszerei közötti átfedés. A fejezetben többek között megfogalmazza, hogy a 18. századra megszületik az a fajta allegorikus ábrázolás a térképeken, amiken a francia és a nyugati birodalmak kulturált, divatos, felsőbbrendű erőként jelennek meg, szembeállítva a lengyel és az orosz hatalmakat megjelenítő közrendű, fegyvereket, népies öltözetet viselő, az előbbiekre alulról feltekintő alakokkal. Foglalkozik a 19. század felvilágosodás utáni lelkes „világfelmérések” egyik eredményével, a pánszláv területi igények megjelenésével. A szlávság mint egység megfogalmazása és hatalmas európai területeket magának valló bemutatása egyfajta kulturális ellenállás lehetett avval szemben, ahogy a nyugati történészek és filozófusok szláv barbároknak titulálták a keleti népeket, akik

A kötet megírásakor a szerző sokféle módszert alkalmazott a dekolonizációs elméletektől az új térképészetten keresztül az ikonológiáig, amit még magától Jan Bialostockitól tanulhatott annak idején Lengyelországban.

Az utazás új dimenzióit megteremtő 19. század tárgyalt leírásai között szerepel az az 1839-es kiadvány, amely legelőször 1987-ben jelent meg magyarul, akkor is csak egy válogatás belőle.

„műveletlenek, vidékiesek és nem szeretnek utazni”, megragadva ezzel a térképek erős identitásteremtő, -építő hatását.

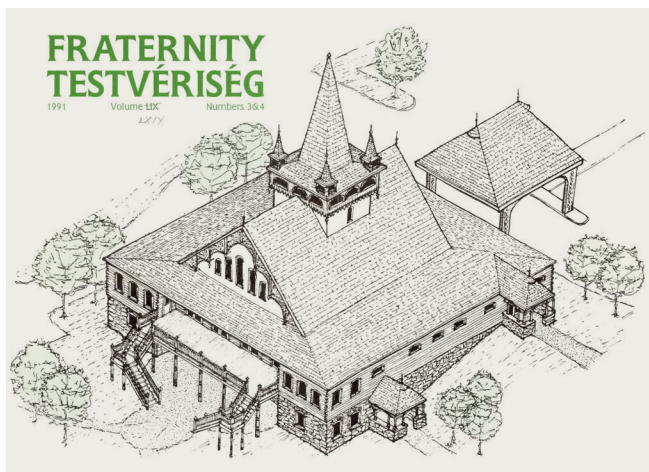
- ¶ A következő fejezetben 17. századi útibeszámolók illusztrációitól indul s halad át az évszázadokon a közelmúltig. Az utazás új dimenzióit megteremtő 19. század tárgyalt leírásai között szerepel az az 1839-es kiadvány, amely legelőször 1987-ben jelent meg magyarul, akkor is csak egy válogatás belőle. Ez John Paget, Wesselényi Bánffy Polixéna bárónő angol, eredetileg orvos, de gyakorlatilag soha nem praktizáló, inkább gazdálkodó és író férjének *Hungary and Transylvania* című műve, mely több kiadást is megért az Egyesült Királyságban és német területeken. Bár szerzője Jósikát és Jókait is meghihlette, 1892-es halála után is őrizték emlékét, s időről időre foglalkozott vele a tudomány, alakja csak a 2000-es évek eleje óta került be igazán a köztudatba.
- ¶ S ha már képeknél tartunk, kifejezetten izgalmas az e kötetben is bemutatott Lánchíd-kép¹ – egy 1839-es kiadvány illusztrációja –, amelyen a Lánchíd úgy néz ki, mintha már állna, miközben csupán a tervek alapján lehetett akkoriban a hidat így elképzelni. A szerző angliai minták alapján javasolt fejlesztéseket Magyarországon, és hitt az ipari fejlődésben s a régió felemelkedésében. Ez a fejezet eljut egészen a *National Geographic* illusztrációiig is, amelyeken sokszor a 19. században kialakult toposzok legújabb kori formái szerepelnek.
- ¶ A következő fejezet foglalkozik a karikatúrákkal, főként a *Punch* nevű (*The London Charivari*) angol hetimagazint használva forrásként. Az utolsó fejezet pedig a könyvborítók sorát elemzi, amelyek alapvetően tudományos, művészeti könyvek Kelet-Európáról, a régióra vonatkozó témákról. Ez a fejezet fogja át a legrövidebb időzónát a kötetben.
- ¶ A kötet amellettt érvel, hogy a képeknek, ábrázolásoknak meghatározó szerepük volt Kelet-Európa mint társadalmi-politikai és kulturális entitás megteremtésében. Alapkérdéseket tesz fel a szó és a kép kapcsolatáról, a „Mások” és a „Mi” megfogalmazásának módjairól. Érdeemes forgatni!

jegyzet

- [1] Louis Haghe Arthur Mee után: *The New Bridge, Between Pest and Buda. From a design by W. Tierney Clark*, cinkográfia.

„Az ember ugyanis eltér abban a természetben élő más fajoktól, hogy mindegyiknél hatékonyabban alakítja a maga környezetét, egyrészt hogy az nyújtsa a számára szükséges életfeltételeket, másrészt hogy ezen túlmenően kényelmes, biztonságos, szép és sokszor reprezentatív is legyen. Az újkőkortól mi nemcsak ott élünk, ahol számunkra megfelelők a körülmények, hanem mindenütt megteremtjük a helyi környezetben nekünk megfelelő körülményeket (iglu kontra fűkunyhótól a légkondicionálásig). Úgy tűnik, bármi áron. Az igényeink pedig egyre magasabbak.”

diaszpóra

A Bethlen Múzeum és Levéltár épületterve, 1990 körül
Reprodukció

FEJŐS ZOLTÁN

A NAGY TERVEK ÉS AZ ÉPÍTKEZÉSEK KORSZAKA VÁZLATOK A MAGYAR KIVÁNDORLÁS ÉS DIASZPÓRA MUZEALIZÁCIÓJÁRÓL AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN. MÁSODIK RÉSZ¹

TEgy 2009-ben megjelent kézikönyv szerint az Egyesült Államokban 1162 olyan múzeum, illetve múzeum jellegű intézmény működött, amely a kontinensnyi ország etnikai történetével és kultúrájával foglalkozik.² Közülük 622-t valamilyen etnikai csoport tartott fenn, 478 pedig ilyen közösségtől függetlenül működött. Ezek városi, állami, szövetségi, egyetemi fenntartású múzeumok, illetve közintézmények voltak, esetenként magángyűjtők nyilvánossá tett kollektói. A kötet szerzője, Victor D. Danilov (1924–2018) ismert amerikai múzeumi szakember, a chicagói Tudomány és Ipar Múzeumának korábbi igazgatója, elnöke előszavában hangsúlyozza, hogy a maga nemében ez az első kiadvány, amely erről a nagyközönség előtt alig ismert múzeumtípusról átfogó képet ad. Kivételt csak az olyan országos s nemzetközi jelentőségű „óriások” jelentenek, mint az Egyesült Államok Holocaust Emlékezet Múzeuma és a Smithsonian Amerikai Indián Nemzeti Múzeum Washingtonban, illetve az Ellis Island Bevándorlási Múzeum New Yorkban. A kötet 55 különböző etnikai csoport muzeális intézményeit ismerteti, valamint a több etnikumra kiterjedő multikulturális irányultságú szervezeteket. Nagyjából minden negyedik (302) az amerikai őslakosok történelmével, kultúrájával, művészetével foglalkozik, az afrikai amerikaiakkal 189, a zsidókkal 112, a németekkel 66, a spanyolokkal 60, a dél-, illetve közép-amerikai csoportokkal 56. Az egykori s mai európai bevándoroltak a zsidókon és németeken kívül még 135 intézményt mondhatnak magukénak, amelyek 31 etnikai-kulturális kategória szerint tagolódnak. Ebben a kimutatásban a következő öt magyar múzeum szerepel angol nevük szerinti abc-sorrendben: Amerikai Magyar Múzeum (Passaic, New Jersey), Magyar Népművészeti Múzeum (Port Orange, Florida), Magyar Örökség Múzeum (Cleveland, Ohio), az Amerikai Magyar Alapítvány Múzeuma (New

Brunswick, New Jersey), a New York-i Magyar Ház. Nincs föl-
tüntetve a legrégibb intézmény, a Bethlen Múzeum és Levél-
tár (Ligonier, Pennsylvania), amely a 2000-es évek derekán
épp Csipkerózsika-álmát aludta.

¶ Ma már nem teljesen ez a helyzet, a passai múzeum bezárt,
anyaga raktárba került, miközben két újabb magyar, illetve
magyarokkal kapcsolatos intézmény kezdte meg működé-
sét: a Louisiana államban lévő Albany (Árpádhon) Település-
történeti Múzeum, valamint egy magángyűjtemény a kalifor-
niai Berkeley-ben, az Orly Magyar Kultúrtörténeti Múzeum.
A ligonieri pangást pedig új fejlemények váltották fel. A pil-
lanatnyi kép – akár 2009-t, akár 2021-t vesszük – ugyanak-
kor nem mutatja meg azt, hogy korábban hosszabb-rövidebb
ideig milyen más múzeumok működtek, netalán milyen más
intézmények alapítása merült föl. Ebből a kimutatásból ter-
mészetesen a muzealizáció másik iránya is hiányzik, az a
több évtizede – változó intenzitással a második világháborút
követően – fel-felmerülő törekvés, amelynek nyomán szerve-
zetek, egyesületek, egyházak, magánosok az emléanyagot
Magyarországra juttatták s juttatják. Az „itthon” lévő, ameri-
kai magyar vonatkozású múzeumi tárgyállomány felmérése
önálló kutatást, tanulmányt igényelne, amit a meglévő publi-
kációk, gyűjteményi online és offline tájékoztatók vitathatat-
lan hasznosságuk ellenére sem pótolhatnak.³ Minden további
kutatást, kiállítást nagy mértékben elősegítené a különböző
múzeumi adatbázisok összehangolása, illetve egy tárgyszin-
tű közös virtuális nyilvántartás folyamatos üzemeltetése. Ez-
zel itt a továbbiakban nem foglalkozom. Ilyen nyilvántartás-
nak, keresztutalási rendszernek ugyanakkor más irányban is
megvan a létjogosultsága, nevezetesen: a történeti és kortárs
migrációk múzeumi „befogadása”, értelmezése, reprezentá-
ciója szempontjából.⁴ A magyar emlékek hazahozatalát célzó
újabb, kormányzati támogatást élvező Mikes Kelemen Pro-
gramnak nincs múzeumi vonatkozása, muzeális értékű tár-
gyak Magyarországra szállítására ebben a keretben nem nyílt
lehetőség.⁵

¶ Az Egyesült Államok etnikus múzeumainak s rokon jellegű in-
tézmenyeinek létrejöttében és működésében nyilvánvalóan

két faktor játszik közre: egyrészt az amerikai viszonyok strukturális összetevői, másrészt az egyes bevándorolt, illetve diaszpóra csoportok saját eredet- és alakulástörténete. A kötet szerzője bevezető áttekintésében nem foglalkozik ezzel a különbséggel, s az előbbit is csak közvetve érinti a nagyobb csoportok, etnikai kategóriák szerint rendszerezhető intézmények időrendi felsorolásával. Úgy tűnik, kiadványával a sokszínűséget akarta elsősorban érzékeltetni, ami megnyilvánul az elnevezésekben, a nagy eltérésekkel jellemezhető látogatószámokban éppúgy, mint abban, hogy vannak apró galériák, egyteremnyi bemutatóhelyek, egyházi tárgykollekciók, történeti személyiségek, hírességek emlékhelyei, kiterjedt régészeti és örökségparkok vagy nagy antropológiai, archeológiai múzeumok több tízezer darabra rúgó részgyűjteményei, és így tovább. Arra sem tért ki, mennyire más motivációk hívták életre a 19. századi előzményeket, majd a második világháborút követően megszaporodó etnikai tartalmú vagy orientációjú múzeumokat. A döntő fontosságú polgárjogi mozgalom ilyen irányú hatására is csak annyiban utal, hogy Martin Luther King meggyilkolása (1968) után egész sor különféle afrikai-amerikai intézmény jött létre, köztük a legjelentősebb a több lépésben kialakított, mára mintegy 14 hektárnyi területre kiterjedő atlantai Martin Luther King Nemzeti Történeti Park, amelynek az adott időben évente csaknem egymillió látogatója volt.⁶ A kötet összeállításakor már folytak a később, 2016 szeptemberében megnyílt Afrikai Amerikai Történelem és Kultúra Nemzeti Múzeumának előkészületei, amely az *amerikai történelmet* kívánja interpretálni az afrikai amerikai történelem és kultúra szemüvegén keresztül. Missziója szerint minden amerikai múzeumaként működik, mert a közös történelmet mondja el – saját szempontjai szerint. Jókora távolságban áll ez a gondolat a saját múlt és az etnikai kultúra – az etnikus örökség – ünneplésének felfogásától, amelyet Victor Danilov meglehetősen leegyszerűsítve az amerikai etnikai múzeumok fő szerepének tulajdonít. Arra helyezi a hangsúlyt s azt szándékozott a kötettel bizonyítani, hogy bár az Egyesült Államokat tekinthetjük olvasztótégelynek, mégis eredetükre és kultúrájukra büszke népek alkotják.

Úgy véli, az etnikai jellegű múzeumok, illetve rokon létesítmények az ország történelmének, kultúrájának jobb megértését szolgálják, beleértve mindazt, amivel a bevándorlóként érkezők és leszármazottaik gyarapították. Ha ez ma már evidensnek tűnik is, korántsem takar mindenkire érvényes és változatlan, illetve azonos módon értelmezett alapigazságot. Az európai bevándoroltak s amerikai születésű gyermekeik, unokáik – különösen a kisebb létszámú csoportok – számára az elismerésnek (*recognition*) ez a módja a hajdani egyenes vonalú és teljes mértékű asszimiláció javított változatát jelenti, amelynek révén befogadottságukat, otthonosságukat élhetik meg és fejezhetik ki. Az őslakosok, az afrikai amerikaiak, a mai spanyol nyelvű amerikaiak nem pusztán ebben a körben „mozognak”, saját múltjukat nem szektorális különbségnek tekintik, amit a többség hosszas küzdelmek nyomán mint valami színezőanyagot elismer, hanem az amerikai történelem meghatározó részének.

¶ Az etnikai múzeumok a fejlettség és szakszerűség vonatkozásában nagy különbségeket mutatnak. Egy olasz vizsgálat kiemelte, hogy a fokozatok a teljes amatőrizmus és a professzionizmus között váltakoznak. A vizsgálatban szereplő nyolc olasz múzeum, kiállítóhely közül csak néhány működik szakmailag képzett munkatársakkal, megfelelő szervezeti struktúrával és viszonylag professzionális irányítással. A szerényebb adottságokkal és működésmóddal jellemezhető intézmények gyűjteményei is sok kívánnivalót hagynak maguk után. Egyik múzeum sincs akkreditálva az Amerikai Múzeum Szövetségnél, ami igazolná, hogy egy intézmény megfelel a múzeumi gyakorlat országosan érvényes normáinak. Mindegyiknél komoly kétségek vethetők fel az alapvető muzeológiai eljárásokat illetően, legyen szó a kiállítások esztétikai színvonaláról, a múzeumi gyakorlat szakmai megalapozottságáról vagy a történeti kutatások újabb eredményeinek figyelembevételéről. Ez leginkább a negligálásukat jelenti, alig van eltérés a bevándorlástörténet sablonos felfogásától: a kiállítások nem lépnek ki a „küzdelem és siker”, valamint az asszimilációs nehézségek tematikájából. A professzionizmus alacsony fokának a jele, hogy a kritikai szemlélet

a kiállításokban alig mutatkozik meg: a bevándorlók élete az érzelmekkel hangolt küzdelem, az etnikai múlt bemutatását pedig áthatja az emelkedett, ünneplő hangvétel. A kiállítási tárgyak ugyanakkor a kulturális kapcsolatokat, a hagyományos életvitel tapasztalatait hangsúlyozzák és állítják előtérbe, elsősorban a család, a vallás és az étkezés tematikája szerint.⁷ A bevándorlástörténet elbeszélésének másutt is jellemző alapotívuma a túlélésért folytatott harc, a nehézségek heroikus legyőzése. A Chicagóban működő kisebb etnikai múzeumokban is ilyen tárlatok láthatók, noha számtalan apró részlet árnyalja, teszi érthetővé ezt a képet. Az etnikai múlt alakulását azonban az ünnepélyesség foglalja keretbe. A litván múzeum – és persze a lengyel – jól mutatja, hogy nem egyetlen bevándorlásról van szó, ily módon a nehézségek és küzdelmek is különbségeket jelentettek az eltérő bevándorlási korszakok, különböző „hullámok” szerint, amiket nagymértékben befolyásoltak a megtelepedés jellemző fizikai körülményei.⁸

¶ A magyar esetben fokozottan figyelembe kell venni a belső adottságokat. A második világháborút követően nemcsak a „Magyar Amerika” sajátos világa módosult a nagy történelmi változások, illetve a generációs átrendeződés következtében, hanem új migrációs csoportok érkeztek, amelyek saját kulturális törekvésekkel rendelkeztek. A különböző felfogású, orientációjú „nyugatosok”, „emigránsok”, „menekültek”, „disszidensek” vagy „a Kádár-kor árvái” jobbára csatlakoztak ugyan a már meglévő intézményekhez, és fokozatosan át is vették az irányítást az egyesületekben, az egyházaknál és a sajtóban, de önálló intézményeket is alakítottak. Saját önképüket s az idő előre haladtával múltjukat adattáruk, gyűjtemények révén is igyekeztek kifejezni, intézményesíteni – legalábbis a szándékok, tervezetek, s ritkábban valóságos intézmények alapításával.

¶ A ma tevékenykedő magyar múzeumok eredetében többféle indítékot lehet megkülönböztetni, s jellegükben is lényeges eltérések állapíthatók meg. Ugyanakkor vannak közös sajátosságok is, a motivációk összefolynak, nincsenek tiszta képletek. Például több gyűjtemény is egyházi keretek között jött

létre, mégsem tekinthetők tisztán egyházi muzeális intézményeknek. Noha nincs tisztán magyar művészeti múzeum az Egyesült Államokban, majdnem mindegyik múzeumként működő szervezet őriz képzőművészeti anyagot. Kivételként kell megemlíteni egy 2010-ben „nyitott” internetes galériát. A Hungarian Art Masters Gallery (HamG Gallery) Margareta Schik Bardy (1916–2013) és néhai második férje Thibaud (Tibor) Bárdy (1901–1998) képkereskedő páratlan magángyűjteményéből adott válogatást. Az ezerkétszáz festményt, kétezer-négyszáz akvarellt, grafikát, litográfiát, nyomatot felölelő kollekción e sorok írásakor került Magyarországra, ahol aukción értékesítik az anyagot.⁹ Önálló múzeum alapításának gondolata voltaképpen kivételes elképzelésnek számított – leginkább a passaici vállalkozás tartható ennek –, mert több helyütt is valamilyen átfogóbb, többféle tevékenységet felölelő intézmény részeként képzelték el a múzeum létesítését s tevékenységét. De megemlíthető az a szempont is, hogy az 1970-es években az akkor uralkodó etnikai öntudatosodási közhangulat kifejezetten életre hívott újabb múzeumokat, vagy legalább felerősítette a második, harmadik nemzedék érdeklődését „örökségük” iránt, miközben ez a hatás előnyösen hatott a már meglévő vagy formálódó intézményekre is.

¶ Ha mindezek ellenére külön karakter szerint akarjuk a közel-múltban, illetve a ma működő magyar múzeumokat jellemezni, akkor négy jellegzetesség különíthető el. Először is létezik a háború előtti gyökerek alapján kifejlődött Bethlen Múzeum és Levéltár Ligonierben. A második eset egy olyan komplex, általános magyar kutatóközpont ideája, amely archívumot, könyvtárat és múzeumot tart fenn, s kapcsolódik mind az általános magyarságtudományi kutatásokhoz, mind az amerikai akadémiai világhoz, miközben kiállításaival jelentékeny közösségépítő és tájékoztató szerepet játszik. Ebből az elképzelésből született a New Brunswickban működő Amerikai Magyar Alapítvány, illetve annak múzeuma. A harmadik múzeumalapítási irányt az etnikai reneszánsz, a gyökérkeresés légköre váltotta ki, a fehér amerikaiak öntudatosulási folyamata a polgárjogi mozgalmak következtében.¹⁰ Ebben a keretben egyházi, illetve helyi jellegű „örökséggyűjtemények”

jöttek létre Clevelandben, Lorainben, Bridgeporton, Trentonban, Miamiában s szerényebb mértékben több helyütt más magyarlakta helyeken. Sorsuk különbözőképpen alakult. A clevelandi kísérletből nőtt ki a mai, már nem egyházi fenntartású Magyar Örökség Múzeuma, három megszűnt (Lorain, Bridgeport és Miami), az ötödik maradt egyházi keretek között. Ugyancsak ez a korszak erősítette meg a reprezentatív magyar kiállítások megszervezésének igényét különböző városokban, függetlenül tényleges múzeumi háttértől, intézményalapítási szándéktól. Az ilyen bemutatkozások aktuális funkcióján kívül a további „haszonnal” is jártak, hogy a magánosoknál, egyesületeknél, egyházaknál lévő sokfelé – elvileg – muzeális értékű anyagok napvilágra kerültek, s egy részük idővel múzeumi gyűjteményekbe került. Az érem másik oldala ugyanakkor, hogy nem minden járt így, s emlékek, műtárgyak sokasága utóbb újra eltűnt, kikerült a figyelem homlokteréből.

¶ A negyedik irányt a magángyűjtemények jelzik. Bár az intézményszerűsülést ritkán elérő műgyűjtés végpontja többnyire az elárverezés, az anyag szétszóródása, néhány amerikai magyar vonatkozású műgyűjteményből¹¹ létrejött egy-egy alkalmi vagy ritkábban valóságos, önállósult múzeum. Victor D. Danilov is említi olyan egyszemélyes magánmúzeumot, amely a gyűjtéssel közösségi célt szolgál, nem a teaurálást, a művelődéstörténeti értékek, illetve az értéktárgyak egyéni élvezetét. Itt egy rendhagyó magyar példára is lehet hivatkozni. Sári Gál Imre (1923–2006), clevelandi költő vállalkozása ebbe az „egyszemélyes típusba” tartozik, aki sajátos múzeumot hozott létre könyvekkel s efemer dokumentumok kötetbe gyűjtésével. Az 1978-ban megjelent *Clevelandi magyar múzeum* című riportkönyvében így írt elgondolásáról: „Ez a könyvem is, mint az előző riport-kötetem, *Az amerikai Debrecen*, szintén egy mozgó múzeum, amit mondhatnék úgy is, hogy ennek a munkának az első kötete. Talán az utolsó órában készült ez a gyűjtemény, amikor már haldoklik a magyar negyed. [...] De, hogy ne tűnjön el innen ez a kis-országnyi magyar etnikum végérvényesen és nyomtalanul, megpróbálom e kis múzeumban is megőrizgetni őket.”¹² Az Amerikába érkezése óta, 1956-tól

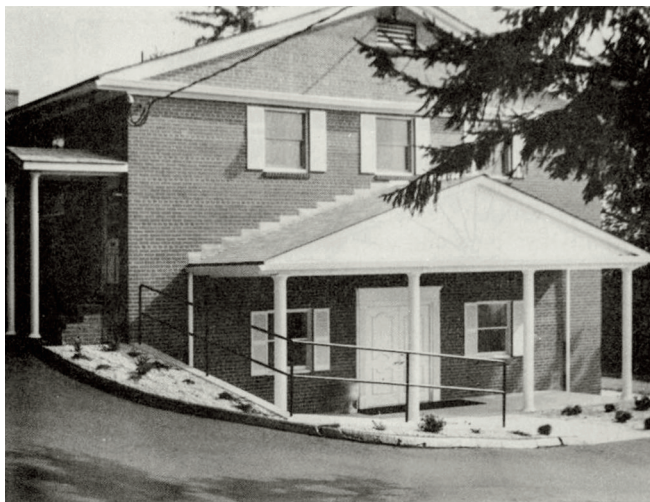
gyűjtött aprónyomtatványokat, fényképeket, rajzokat, lapkivágatokat két könyve folytatásaként kötetekbe rendezve juttatta el Budapestre, az Országos Széchényi Könyvtárba 1981-től kezdődően. Az *amerikai magyar kis levéltár* című egy példányos dokumentumgyűjtemény 19 kötetre rúg. Az első három kötet az 1956 és 1982 közötti anyagot öleli föl, az azt követők az évente megőrzött dokumentumokat. Néhányuk másolatáról is lehet tudni.¹³ Nyilvánvalóan határterületről van szó, a szerző a „mozgó múzeum” kifejezést inkább átvitt értelemben, a mozgékony és nyitottság hangsúlyozására használja, a gyűjtéssel és megőrzéssel azonban mégis csak a clevelandi magyar múlt bizonyos momentumainak elemi szintű megőrkítésére vállalkozott. Akkor kezdte, amikor még nem volt valódi magyar múzeum Clevelandben. S az sem véletlen, hogy milyen nevet adott annak, amit létrehozott. Magyarországi látogatásakor a következőt írta be az érdi Földrajzi Múzeum vendégkönyvébe 1989-ben: „Én magam is állítottam egy múzeumot, fölállítottam a CLEVELANDI MAGYAR MUZEUM-ot, de könyv alakjában; az ott élő magyarság életét, nagyjait mutatom ebben a közegben be.”¹⁴

¶ A továbbiakban az 1920-as évekre visszavezethető ligonieri múzeum háború utáni második korszakát foglalom össze, majd a New Brunswick-i Amerikai Magyar Alapítvány Múzeumának sajátosságait ismertetem. A tanulmány következő, harmadik folytatásában lesz szó Cleveleandrról, a már megszűnt passai-ci, loraini magyar múzeumról és néhány más kisebb egyházi gyűjteményről, továbbá a New York-i Magyar Házról, valamint az említett két legújabb múzeumról, az árpádhoniról és a Los Angeles-iről.

„MEGŐRZŐ HELYBŐL, RAKTÁRBÓL INTÉZMÉNYT KELL FORMÁLNI”

¶ A ligonieri múzeum és levéltár építésének 1937-ben kelt terve nem realizálódott, az Öreg Otthon épületgondjain nem egy új épülettel, hanem másként segítettek, a növekvő gyűjtemény elhelyezésének ügye pedig lekerült a napirendről.

Olyannyira, hogy az 1950-es évek végén a Bethlen Otthon igazgatója, Daróczy Sándor (1899–1983), aki messzemenően pártolta az amerikai magyar reformátusság történeti emlékeinek megőrzését, kénytelen volt viszonylag sötét képet festeni a megelőző mintegy másfél évtizedről: „Otthonunknak levéltára és múzeuma is van, aminek alapjait még néhai dr. Kalassay Sándor rakta le. Az idők folyamán elég sok anyag gyűlt össze, de mert annak alapos rendezésére sor soha nem került, az anyag egy része vagy elkallódott, vagy elpusztult. Egyetemes szempontból nagyon fontos volna, hogy ez a levéltár és múzeum fejlesztesse s hogy a népünk, egyházaink, közületeink életére vonatkozó tárgyi adatok (levelek, nyomtatványok, jegyző és pénztárkönyvek, naplók, urasztali térítők, szentedények, fényképek, rajzok, hanglemezek, szalagok, filmek, egyleti zászlók, egyenruhák, jelvények stb.) megmentessenek. A meglevő anyaghoz a magam gyűjteményét hozzáadva s kiszállásaimon, amikor lehet, újabb anyagot szerevezve, a gyűjteményt végre rendeztük s lassan a katalógizálásra is sor kerül.”¹⁵ A rendezés egy 56-os menekült, Kovács Zoltán Ákos (1927–1997), a gyermekotthon tanítójának kiegészítő feladata volt, aki utóbb így emlékezett erre az időszakra: „Mint az Árvaház nevelője, Ft. Daróczy Sándor megbízásából megkezdtem az akkor még névtelen archívum összeállítását. Pókhálóból, papírtörmelékből és porból kezdtem meg az anyagok kibányászását, amelyet évtizedek óta gyűjtöttek.”¹⁶ Ezt a munkát ugyan más feladatok miatt ekkor csupán két évig folytatta, de a múzeum és levéltár ügye kimozdult a holtpontról. „Levéltárunkat, múzeumunkat állandóan gyarapítjuk – írta az otthon igazgatója 1961-ben –, jól tudván, a jövő történeti kutatása számára milyen nagy értéket fog jelenteni a tárgyi emlékek, elsődleges forrásanyagok megőrzése.”¹⁷ Az éves jelentésekben ismét rendszeressé váltak a jelentősebb gyarapodások, ajándékozások, illetve az anyagrendezés hírei, s egyúttal újra felmerült az elhelyezés problémája. Nemcsak helyszükében szenvedtek, hanem a hatósági előírásoknak sem tudtak megfelelni. Az állam egészségügyi hivatala kezdettől kifogásolta, hogy a gyűjteményt az Öreg Otthonban tárolták, sürgették mielőbbi kiköltöztetését. Ideig-óráig tudták

A Bethlen Múzeum és Levéltár épülete az 1980-as években, Ligonier, Pennsylvania
Reprodukció, *Bethlen Naptár*, 1981

„védeni” a helyzetet, de a múzeumot és levéltárat 1974-ben a hatóságok tűzveszélyesnek minősítették, és azonnali kiürítését rendelték el. Január első felében az összes anyagot nagy ládába pakoltatták, és ideiglenesen a garázsban helyezték el.¹⁸ Ekkor már nem Daróczy Sándor állt a Bethlen Otthon élén, aki tizenhárom évi szolgálat után, 1969 decemberében vonult nyugalomba. Utóda, Nagy Lajos (1911–1984) írta róla jubileumi emlékezésében, hogy az ő „szívéhez állott legközelebb a levéltár és a muzeum”. Az addigi igazgatók elkötelezettségét Nagy Lajos is vitte tovább, s hasonlóképpen az intézmény őt követő vezetői is felelősséget éreztek az amerikai magyar múlt – különösképpen a reformátusság – emlékeinek megőrzése iránt.

¶ Az idők során többféle megoldási terv, gyűjteményi elképzelés született. Eleinte az otthon területén lévő megszünt nyomda épületét szánták a múzeum és levéltár céljára. Felmerült, hogy a szintén gyarapodó könyvtárat válasszák el a másik két egységtől, és egy jobb megközelítéssel bíró helyen lévő, megfelelő szakemberrel rendelkező intézménynek – például az időközben egyre erősödő Amerikai Magyar Alapítványnak – adják át.¹⁹ Hosszas mérlegelés, vajúdas után a nagyméretű, négy férőhelyes garázs felett építettek egy külön bejárattal rendelkező második szintet, ami átmenetileg megfelelő elhelyezésnek tűnt. Amíg az építkezés zajlott, az anyagot helyben nem tudták elhelyezni, Youngstownba szállították, az ottani Magyar Presbiteriánus Egyház Kálvin-központjának nagytermében tárolták. Miután a két teherautónyi állományt onnét visszahozták, rendezés után, 1984-től az anyag nagyobbik hányada hozzáférhetővé vált. A gyűjtemény tágas, új helyisége megfelelő világítással, fűtéssel, légkondicionálással rendelkezett, ahol szakszerűen, rendszerezve el lehetett helyezni az anyag zömét. A tárgyak, a keretezett képek, a könyvek az otthon gyűléstermébe kerültek. Mindenki érezkelhette, hogy a sok munka, a nem csekély anyagi áldozatvállalás meghozta gyümölcsét.²⁰ Ugyanakkor az újabb anyagok beérkezésének köszönhetően ez a kedvező megoldás is hamar szűkösnek bizonyult, mert az épületrész rövid idő alatt teljesen megtelt. Szinte azonnal megszületett a nagy terv, hogy az intézményt tovább kell fejleszteni és építeni. A feladatot olyan egyházi szolgálatnak tekintették, amely „egyetemes szempontból is igen fontos. Gyűjteményünk

nemcsak amerikai magyar történelmünk és kultúránk múltját őrzi, de hisszük, hogy a következő nemzedékek számára majd a származástudat ébrentartását is szolgálja” – fogalmazott 1987-ben az otthon adminisztrátora, az ügy iránt messzeemenően elkötelezett Kovács Pál (1930–2009).²¹

¶ A Bethlen Otthon Igazgatósága és az Amerikai Magyar Református Egyesület Igazgatósága – élén az ügyben szintén rendkívül aktív Bertalan Imre (1918–2008) elnökkel – egy önálló múzeum és levéltár megépítése mellett döntött, amelynek csaknem 350 ezer dolláros költségével számoltak. Az intézményt Bethlen Gyűjtemény és Múzeum néven szervezetileg is önállósították, ami elősegítette a célirányos munkát, főként a szükséges anyagi források előteremtését, ugyanakkor saját szabályzattal, vezetőséggel rendelkező szervezetként léptek föl. A tervezett új, 560 négyzetméter nagyságú épület alsó szintjét szánták a levéltár és kiállítási termek részére, az emeleten egy nagy gyűléstermet akartak kialakítani. Az épület látványtervét közreadták, megindult a gyűjtés (1987), mivel a tervezett költségeknek kevesebb mint harmada állt rendelkezésre. A gyűjtéshez kiadtak egy tájékoztató pamfletet, amelyből több mint hétezer darabot küldtek szét országszerte. Kisebb összegek mellett az első évben egy jelentős felajánlás is érkezett egy lelkész házaspár leányától, Hunyadi Piroskától, aki szülei emlékére huszonötezer dollárt ajánlott fel az építési alapra.²² Volt kapavágási ünnepély (1989), újabb képet is közöltek a tervezett épületről, a tényleges építkezés kezdetét is kijelölték (1992 tavasza), ám arra már nem került sor. „[A] tervet – írta az otthon igazgatója – bizonytalan időre el kellett halasztanunk, mivel a város szennyvíz-tisztító telepe, amely túl van terhelve, több elvezető csatornát befogadni nem tud”.²³ Hamarosan kiderült, hogy az időlegesnek tűnő halasztás valójában véget vetett egy jó három évtizednyi fejlődési periódusnak. A Református Egyesület 1995-ben úgy döntött, hogy mivel a Bethlen Archivum és Múzeum szakképzett kurátor és megfelelő épület nélkül nem képes tovább fejlődni Ligonierben, sokkal kézenfekvőbb, ha az anyagot az Amerikai Magyar Alapítvány addigra elkészült moderm, méreteiben is minden igényt kielégítő New Brunswick-i épületében

Cifraszúr a Bethlen Múzeum gyűjteményében
Fotó: Ludwig Kalman

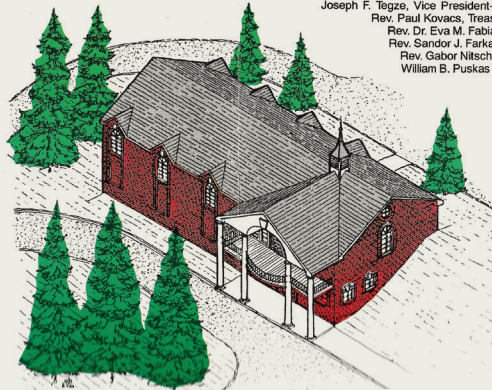
We are in the possession of precious historical materials! These items of our valued Hungarian heritage have been collected for over six decades from various Hungarian churches and organizations.

A new 6,000 square building is planned to house the collection. The Archives are to be located on the lower level, and the Museum and Exhibition Room with offices on the upper level, the upper level will also provide a large Conference Room for meetings of Pastors, Lay People and Youth.

BOARD OF MANAGERS

Rev. Dr. Imre Bertalan, President
Joseph F. Tegze, Vice President-Secretary
Rev. Paul Kovacs, Treasurer
Rev. Dr. Eva M. Fabian
Rev. Sandor J. Farkas
Rev. Gabor Nitsch
William B. Puskas

helyezik el letétként. Nem a teljes gyűjtemény került át, hanem az egyháztörténeti, úgynevezett Bethlen Archívum, ami ott rövidesen kutathatóvá is vált. Erről a következő fejezetben még lesz szó. Azzal a feltétellel adták letétbe, hogy katalogizálják a gyűjteményt. Erre anyagi támogatást is szántak, ami kiegészítette a katalogizálást végzők Fulbright-ösztöndíját. A tárgyi muzeális anyag azonban maradt Ligonierben, illetve néhány reprezentatív darab az egyesület washingtoni székházának dekorációjául szolgált.²⁴

¶ Milyen felfogásban, illetve szakmai alapokon folyt a ligonieri gyűjteményi, múzeumi munka a háború utáni újrakezdést követő időszakban? Bármennyire is elkötelezettek voltak az otthon vezetői az emlékek megőrzésében, nem voltak szakemberek, s nem tudtak a feladat ellátásához szakképzett helyi munkaerőt mozgósítani. Korlátaikat időről időre külső segítséggel hidalták át. Komoly segítséget nyújtott Újszászy Kálmán (1902–1994), a Sárospataki Református Teológiai Akadémia volt professzora – egyben a társadalomkutatói célú „faluszeminárium” megteremtője –, a Tudományos Gyűjtemények igazgatója, az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnöke és a Tiszáninnyi Egyházkerület főgondnoka, aki feleségével 1965-ben, illetve 1971-ben több hetet töltött a helyszínen, s tevőlegesen is rendezte az anyagot. Első alkalommal amerikai egyházak meghívására utazott az Egyesült Államokba. Hivatalos programja végeztével, volt sárospataki tanítványai – György Árpád (1911–1987), a Krisztus Egyesült Egyházához csatlakozó magyar egyházközösségek elnöke és Nagy Lajos, ekkor még az Amerikai Magyar Református Egyház püspöke – kezdeményezésére kereste föl Ligoniert. Kéthetes ottléte alatt – mint fogalmazott úti jelentésében – „az anyagnak a megmozdításában, szétválasztásában, az új gyűjtemény alapjainak lefektetésében és a további tennivalók megtanácsolásában voltunk azok segítségére, akikre ennek a terhe elsősorban hárul”.²⁵ Felesége a kiállítható múzeumi tárgyakat rendezte, és hozzákezdett a fényképek leltározásához. Ekkor született meg a Bethlen Gyűjtemény elnevezés, amely – „a főbb vonalakat kihúzó rendezéssel” – az elődök által felhalmozott anyagból „egy az amerikai magyar irodalomban

gazdag könyvtárral, az egyházközségek és egyháztestek iratait őrző levéltárral, a megszűnt egyesületek és egyházközségek emléktárgyait, illetve klenódiumait befogadó múzeummal, továbbá egy főleg fényképanyagban meglepően gazdag adattárral” rendelkező intézmény kialakíthatóságát vetítette elő. Egyúttal kiválogatták a diplomákat a tervezett hazaküldésük érdekében s azzal a szándékkal, hogy odahaza épüljön belőlük gyűjtemény. Annál is inkább, hogy „amiből több példány áll rendelkezésre azt jobb különböző helyeken őrizni”. Az amerikai kivándorlás emlékeit Újszászy tanítványai már az 1930-as években gyűjtötték a falukutató munkatáborok alkalmával, 1947-ben pedig levelet intézett az amerikai magyar református közösségekhez, hogy segítsék a gyűjtőmunkát a tengerentúli helyszíneken is. „Mindenre szükségünk van, ami a magyarság életével kapcsolatos tárgyi, vagy írott emlék” – írta, és sorolta a gyűjtendő anyagokat.²⁶ Az 1965-ös látogatás tehát egyaránt alkalmat adott arra, hogy a ligonieri gyűjtemény szakszerű alapjait megteremtésük, és ennek „testvérgyűjteményét”, a sárospataki Adattár amerikai magyar református anyagát helyszíni gyarapítással bővítsék és tegyék teljesebbé. Útjuk során azt is világosan látták, hogy a Bethlen Gyűjtemény további rendezésében mennyire nagy szükség lenne hazai szakemberek segítségére, aminek költségeit egyébként az amerikai magyar egyházak vezetői vállalták volna.

¶ Újszászy Kálmán a budapesti *Reformátusok Lapja* hasábjain tett közzé egy beszámolót a Ligonierben szerzett tapasztalatairól, amely amerikai magyar vonatkozásban – s talán még általánosabb értelemben is – elsőként hozta szóba a hazai sajtóban az örökség formálódóban lévő eszmekörét. Meglátása szerint az amerikai magyarok múlthoz való viszonyulása kettős irányultságú. Egyrészt az a törekvés jellemzi őket generációktól függetlenül, hogy egygyé forrjanak az új hazával. „Régi tapasztalat – írja –, hogy a befogadó nemzet fiává akkor lesz a »hospes«, ha annak történetét, múltját a magáénak érzi.” Ez az egyik fele a dolognak. „Az amerikai »örökség« tudatosítása mellett – folytatja –, vele párhuzamosan és azonos intenzitással halad egy másik folyamat. Amikor az amerikai magyar

úgy akar begyökerezni új társadalmába, hogy annak nemcsak a jelenébe, hanem a jövőjébe is beleszövi magát és részt igényel magának az amerikai örökségből, azt a másik örökséget sem akarja elveszíteni, amit a szülőhazából vitt magával. Amilyen mértékben történik a tudatos azonosulás az új hazámultjával, jelenével és ezt a jövőt munkálja: az új világban is színesnek, gazdagnak és sajátosnak érzett magyar »örökség«. Mintha abból érezne valamit az amerikai magyar, hogy amivel hozzájárult új társadalmáértékesebbé tételéhez, az nem egyedül az övé, hanem a népé, amelyből származott, s ha azt akarja, hogy ezeknek az értékeknek nemzedékeken át csatornája legyen, akkor nem szabad elszakítania, hanem erősítenie kell azokat a szálakat, amelyek őt az anyaországhoz, annak múltjához és jelenéhez fűzik.”²⁷ Ennek az elképzelésnek egy más aspektusát emelte ki a kéziratban maradt úti jelentésében, amikor úgy fogalmazott, hogy az egykori bevándoroltak amerikai születésű másod- és harmadgenerációnál „rekompenzációs folyamatok» figyelhetők meg. Ennek terméke, illetve fogalma a »heritage«, azaz a népi, nemzeti, egyházi örökség kérdése, [amely] ma a másodgenerációs magyaroknak talán legközpontibb gondja”.²⁸

¶ A gondolat a második út tapasztalataival tovább gazdagodott. Ekkor Eugene M. Osterhaven, a Western Theological Seminary (Holland, Michigan) professzorának meghívására három hónapot töltött az Egyesült Államokban. Hat hetet fordított gyűjteményi munkára Ligonierben, illetve a magyar gyülekezetek körében tett körút alkalmával.²⁹ Úgy látta, hogy az Egyesült Államokban is megnövekedett a forrásértékű történeti dokumentumok iránti érdeklődés. Újabban „a közép-európai térségből kivándorolt tömegek utódainak érdeklődése jelentkezik múltjuk, származásuk és új hazájukban megtelepedésük körülményei iránt, s ugyanakkor – az őket körülvevő társadalomba betagozódásukkal párhuzamosan – sajátos népi értékeik megőrzésére, nemzeti kultúrájuk továbbvitelére törekvésük is megmutatkozik a csak néhány évvel ezelőttinél is feltűnően magasabb hőfokon”. Az amerikai társadalomra ekkor jellemző, erősödőben lévő történeti érdeklődésnek – a származás megbecsülésének – ez a kissé idealizált értékelése

Újszászy Kálmán felfogásában annak volt a jele s bizonyítéka, hogy kialakulóban van a Közép-Európából zömmel a századforduló körül kivándorolt etnikumok múlttudata, amelyhez egy közösségnek „általában három-négy nemzedéknek megszakítatlan, folyamatos letelepültségére van szükség”. Akik tehát a századforduló időszakában „hagyták el hazánkat – fejtegette –, most jutottak odáig, amikor már csak az utódokban, leszármazottakban, a második és még inkább a harmadik generációban élnek, s ezeknek lett vagy lesz ügye az, hogy a maguk jobb megértése végett, önismeretük okából is számba vegyék, rögzítsék, őrizzék és továbbvigyék mindazt, ami »pionír« elődeiktől maradt reájuk”.³⁰

¶ Akik magyar részről meghívói voltak, legfőjebb azonban szószólói lehettek a másod- és harmadgenerációnak, minthogy lényegében első nemzedékbeli bevándoroltaknak számítottak. Bár mindkét említett egyházi vezető, György Árpád és Nagy Lajos az Egyesült Államokban született az első világháború előtt, szüleik hazavitték őket Magyarországra, és ott nevelkedtek, a teológiát Sárospatakon végezték, illetve ott sajátították el az alapokat. Béky Zoltán (1903–1978) – nagy tekintélyű püspök, egyesületi elnök – vagy a fiatalabbak közül Bertalan Imre ugyancsak pataki diákok is voltak. A gyülekezetek és az Amerikai Magyar Református Egyesület tagságát már valóban az amerikai születésű nemzedékek dominálták, a vezetőség – a „hangadók” többsége – azonban még inkább a bevándoroltak köréből került ki. Ők fogalmazták meg, tolmácsolták a közhangulatot, ami a jelen esetben azzal járt, hogy az amerikai magyar reformátusság emlékei gyűjtésének, megőrzésének jelentőségét kiemelték az addig jellemző érvrendszerből – hogy tudniillik a majdani történész megírhatta hiteles történetüket –, s felruházták azzal a jelenben is megtapasztalható, átélhető gyakorlati „haszonnal”, amely a múltnak a közösségek összetartását, azonosságtudatát szolgálja.

¶ Újszászy Kálmán hazatérését követően kidolgozta „egy a már meglévő alapok felhasználásával létesíthető *Amerikai Magyar Református Tudományos Gyűjtemény* (röviden: Archívum) tervét”. A rá jellemző visszafogottsággal hozzátette: „korántsem

[a] kivitelezés céljából, hanem sokkal inkább azért, hogy amennyiben és amikor egy ilyennek létesítésére az illetékesek elérkezettnek látják az időt, s ha jobbal, mással, az igényekhez, szükségekhez és lehetőségekhez inkább igazodóval nem rendelkezének, szempontokat adjon. Egyszóval: kéznél legyen, szolgáljon.” Kézirata nem jelent meg, de Ligonierbe eljutott, s a munka ennek alapján, illetve a Bethlen Gyűjtemény fejlesztésére a helyszínen megfogalmazott tanácsai nyomán folytatódott.³¹

- ¶ A tervezet átfogó gyűjteményi, illetve intézményalapítási és -szervezési koncepció s mint ilyen, alighanem a legteljesebb, ami valaha is született egy amerikai magyar archivális és/vagy muzeális intézmény létesítése, működtetése vonatkozásában. Hasonló részletességű, kidolgozottságú elképzelés egyetlen más amerikai magyar múzeum (vagy levéltár) esetében sem készült. Szerzője szinte minden szóba jöhető alapelvre kitér: a gyűjtőterület, a megőrzendő anyag jellege (a gyűjtési terület), a földrajzi, illetve épületbeli elhelyezés, a személyzet, a működési szabályzat, az anyag számbavétele – beleértve az eredetiben már nem gyűjthető, másolatban megszerzendő fontos források –, az intézményközi kapcsolatok kérdéseire. Mindezek előtt azon elengedhetetlen követelmény tisztázását is hangsúlyozta, „*hogy ki szervezze, ki legyen a gazdája*” és milyen irányító testület vezesse, felügyelje az ily módon létrejövő Archívumot. Miként a tervezet bevezető első pontjában megfogalmazódik, csak mindezek nyomán jön létre egy valódi intézmény: „A [Bethlen Otthonban őrzött] dokumentációs együttes megszilárdulni csak akkor tud majd, ha kiemelkedik »ad hoc« jellegéből, és az amerikai magyar reformátusságon belül elfoglalja az őt megillető helyet ennek intézményi sorában. Azt jelenti ez, hogy nemcsak tudomásul kell venni, hogy van, hanem döntést kell hozni afelől, hogy legyen; azaz a szó szorosán vett értelmében létesíteni kell; letéti, megőrző helyből, raktárból *intézményt kell formálni belőle.*”³²
- ¶ Az otthonban lévő – valóban ad hoc jelleggel felhalmozódott – anyag csoportjairól megállapította, hogy a leginkább történeti és forrásértékű anyag levéltári jellegű, ez képezi

a gyűjtemény törzsállományát. Minden más részlegük csak ezt erősíti, illetve kiegészíti. Ilyennek tekinthető az Archívum *muzeális részlege* – vagyis a szorosabban vett múzeum –, aminek tartalmát, illetve a tárgyak jellemző bekerülési módját a következőképpen foglalta össze:

- ¶ „Az egyházközségi és egyesületi, valamint az egyháztársadalmi élet tárgyi dokumentumai, elsősorban a gyülekezeti használatban levő ötvösművek, textíliák, közelebbről: úrvacsorai és keresztelő edények, terítők, ruhák (papi öltöny, palást), pecsétek, emlékérmek, zászlók tartoznak ide, és Archívumba kerülésük történhet használaton kívüliségük, elavulásuk vagy megrongáltságuk okából, vagy az egyházközség megszűnte miatt, illetve szakszerű kezelés és őrzés céljából.
- ¶ A muzeális tárgyakhoz soroljuk azoknak a tárgyi emlékeit, ismert kifejezéssel élve relikviáit, akiknek fontosabb szerepük volt az amerikai magyar református egyházi életben, általában a magyarság életében. Kitüntetések, egy-egy személyhez vagy családhoz kötött jellegzetes vagy önmagukban is értékes használati tárgyak tartoznak ide, valamint a portrék, de itt kell elhelyezni – legalábbis átmenetileg – azokat a muzeális értékű tárgyakat is, amelyeket tulajdonosaik adnak át, vagy hagynak az Archívumra, meg az esetben is, ha nem egyes darabokról, hanem egész gyűjteményekről van szó. És ugyanitt helyezendő el a nem személyes jellegű, de az amerikai magyarság, közelebbről reformátusság életét, a református egyházak és intézmények munkásságát illusztráló emlékek, valamint az egyháztagok egyéni kegyességének dokumentumai (áhítatos könyvek, énekeskönyvek, házi áldás, házi persely stb.).”
- ¶ Továbbá ide sorolhatók még „a fényképek, filmek, diák, magnószalagok mint az egyház életének képes, illetve hallható ábrázolásai, rögzítései”.³³
- ¶ Újszászy Kálmán tervezetének nagy erénye – s ebből a szempontból kifejezetten unikum az amerikai magyar múzeumi elképzeléseket, illetve intézmények gyakorlatát tekintve –, hogy aktív gyűjtőmunkát, gyarapítási elveket is megfogalmazott. Vagyis egyértelművé tette, hogy nem elég befogadni a felajánlott vagy a gazdátlanul maradt múltbeli

Tálas, valószínűleg Ruth Catlin hagyatékából
Fotó: Török Karola, 2017

rekvizitumokat, hanem elébe kell menni a dolognak. Más szóval: a levéltárnak, a múzeumnak átgondolt gyarapítási elvekkkel s gyakorlattal kell bírnia. Ennek értelmében részletezte az iratképző egyházközösségek, testületek anyagának felmérését, illetve az Archívum részére történő beszolgáltatás követelményeit, módozatait. Míg a forrásértékű, egyedi dokumentumok értelemszerűen az Archívum levéltárát kell hogy gyarapítsák, a sokszorosított anyagok – gyülekezeti, testületi hírlevelek, jubileumi emlékfüzetek s más kiadványok – több példányos beszolgáltatását irányozta elő. Fontosnak tartotta ugyanis, hogy ez utóbbiakból egy-egy példányt amerikai, illetve magyarországi gyűjtemények számára is szükséges eljuttatni. Gyülekezeti látogatásai révén személyesen is tárgyalt erről az érintettekkel, s ennek köszönhető, hogy a sokszorosított, nyomtatott duplumok egy sorozata valóban megérkezett Sárospatakra – az első küldemény már 1965 novemberében –, s ezáltal, illetve az idézett előzmények alapján létrejött a Nagykönyvtár Tudományos Gyűjteményein – az Adattáron – belül egy jelentős amerikai magyar gyűjtemény. Újszászy Kálmán eredeti, 1947-ben megfogalmazott elképzelése a gyűjtőmunkára „az amerikai magyar élet egészére vonatkozott”, a megvalósulás a „hazai és újhazai adottságoktól meghatározottan” az egyházi anyag gyűjtésére korlátozódott. Ezzel ő maga is kénytelen volt szembesülni. Amerikai útjai alkalmával – mint fogalmazott – „csak az egyházak, közelebről a református egyházközösségek és intézmények kapui voltak nyitva a gyűjtőmunka előtt. Másfelé ezeket a kapukat nyitva akkor sehol sem találtuk. Rá voltunk kényszerítve tehát arra, hogy az egyházi anyag gyűjtésénél maradjunk”.³⁴

¶ A Bethlen Archívum alakításához újabb szakmai segítséget a művészettörténész Szabó Györgytől, a New York-i Metropolitan Museum of Art úgynevezett Lehman-gyűjteményének kurátorától kértek, aki 1976-ban megtekintette a tárolásra és kiállításra tekintetbe jövő helyiségeket, és szakvéleményt írt a Bethlen Otthon vezetőségének az elhelyezés lehetőségeiről. Ő is kiemelte a gyűjtemény történeti értékét, és megerősítette az Újszászy-féle anyagfelosztás helyességét, vagyis a könyvtár, archívum, múzeum egységeinek szükségességeit.

Faragott pannó az 1939-es New York-i világtkiállítás magyar anyagából
Ismeretlen fényképész felvétele a Bethlen Közösségek 2021 előtti honlapján

elkülönítését.³⁵ Amikor a legközelebb jutottak a levéltár és múzeum megvalósításához – „mire a magvetés kikelt” nyolc évvel Újszászy Kálmán második útja után³⁶ –, Magyarországról hívtak segítséget. A gyűjteményben bő három éven át dolgozott Oláh Béla (1910–1989), volt biharugrai, gebéi (nagykátai) nyugalmazott lelkész és felesége, akik a teljes állományt áttekintették, az ömlesztett anyagokat, különféle adományokat kicsomagolták, csoportosították. Már Youngstownban megkezdték a munkát, amelynek a fő vonulata a levéltári iratok, nyomtatványok, hírlapok, folyóiratok feltárására, rendszerezésére vonatkozott. Munkájuk eredményeként a teljes, illetve a folyamatosan érkező új anyag az öregotthon garázsa felett kialakított helyiségben szakszerűen csoportosítva, polcokra helyezve hozzáférhetővé vált. Van nyoma a tárgyak leltározásának is, bár egyedi nyilvántartás, valamilyen jegyzék legföljebb csak egy részükről készült. A tizenöt darabot számláló „zászlógyűjtemény” jegyzékét Bertalan Imre közre is adta, mint a múzeumi anyag leggazdagabb egységét. A lista a zászlók feliratát és az állapotukat tünteti föl – anyagukat, méretüket nem –, valamint az egyik esetében a készítő, Papp Ferencné, New York-i zászlókészítő nevét. „A legtöbb zászló siralmas állapotban van” – írta, s kérte az egyházi varró- és kézimunkakörök, egyéni érdeklődők segítségét a zászlók helyreállítása érdekében. A Kalassay Sándor idejében bekerült – a korabeli beszámolók alapján ismert – zászlók azonban nem szerepelnek a jegyzékben, ami mutatja a korai gyűjtések megőrzésének esetlegességét, az anyagpusztulást.³⁷

¶ A levéltárat Oláh Béla rendezte napi nyolc-kilenc órában, a tárgyakkal felesége foglalkozott. A zászlókról így írt: „Meg kell emlékezni azokról a különféle zászlókról, amelyek 60-80 éven keresztül össze-vissza hányódtak, elsorvadt gyülekezetek hozták be őket, szétszakadva, szétmálva, pizskosan-rongyosan. Ezeket én próbáltam megmenteni az érdeklődő utókor számára. Úrasztali térítők is voltak, hasonló állapotban. Ez sem volt egyszerű, könnyű és tiszta munka. A csodálatos gyűlésteremben beépített könyvespolc van [...], itt helyeztük el a rendbe hozott zászlókat, úrasztali térítőket, ezek csodálatosan gazdagon díszített aranydíszítésű teljes garnitúrák

voltak. Van egy zárt vitrin is itt, régi papi öltözetek, palást, zsinati – amit a palást alatt viseltek –, kisleány magyar ruhák, babák, hortobágyi csikós szűr, egyházi edények, kézimunkák. Mind-mind a magyar nemzet drága, ma már ott elfelejtett értékes nemzeti öröksége.” A múzeumi anyaghoz tartozott még a régi kiadványok nyomdai kliséinek két-három ládányi gyűjteménye. Szintén a gyűlésteremben helyezték el a berámázott nagyméretű festményeket, fényképeket, amelyek többek között „nagyjainkat” ábrázolják: Kossuthot, Petőfit, Ravasz Lászlót, Baltazár Dezsőt, valamint az otthon vezetőit. „Ezeket én mostam le [...] a nagyterem falát a 164 kép teljesen befedi, mind a négy oldalon.”³⁸

¶ Ahogy a feldolgozásnak híre ment, szinte naponta érkeztek újabb anyagok. Sokszor annyi gyűlt össze, hogy a nagyterem szinte kezdett kicsi lenni, a polcokat, dobozokat nem győzték rendelni. Az érdeklődés az 1980-as évek folyamán nem csappant meg, évről évre jelentős hagyatékok gazdagították a Bethlen Gyűjtemény és Múzeum állományát.

¶ Oláh Béla és felesége 1984 nyarán tért vissza Magyarországra. Ezt követően, rövid kihagyás után újra Kovács Zoltán Ákost bízták meg a gyűjtemény gondozásával, aki ezt a feladatot féldélben látta el, miután az öregek otthona lakóinak lelkipozítása is rá hárult. Nyugdíjba vonulásáig, 1992-ig minden évben jelentést tett közzé az elvégzett főbb munkákról, a gyarapodásokról, amelyek a beszámolás kötelezettségén túl azt is igazolták, hogy szükség van egy új múzeumépület megépítésére. Már első alkalommal azt kellett írnia, hogy több ezer fontra rúg azoknak az anyagoknak a súlya, amelyek dobozokban állnak, mert nincs már mód elhelyezésükre. Ekkor többek között megemlítette egy 1855-ös datálású Kossuth-levelt, az új adományok közül pedig egy múlt századi „magyar nagykövetének ezüstszálakkal kivarrott magyar ruháját, amelyet csupán hivatalos fogadások alkalmával viselt”, továbbá egy 19. századi magyar huszáruniformist s „az Osztrák–Magyar Monarchia fogatolt vonatosztályának csákóját”.³⁹ Egy másik alkalommal arra biztatta olvasóit, hogy „az anyaggyűjtésben keljenek versenyre Nt. Bertalan Imrével”, a Református Egyesület elnökével, aki „értékesebbnél értékesebb anyagokat”

hoz be az archívumba. Ekkor arra is kitért, hogy a felügyelőbizottság döntése értelmében beiratkozott a pittsburghi Duquesne Egyetemre, hogy levéltári képesítést nyerjen, mivel „gyűjteményünket az amerikai standardok alapján szükséges kategorizálni”. Az egyetem Archival Science esti kurzusát hallgatta, és sikeres vizsgát tett. Ennek nyomán az Archivum rendezését az Amerikai Levéltári Egyesület (Society of American Archivists) segédletei s a képzés során nyert ismeretek alapján végezte. Minthogy mindaddig mindössze egy sorszám szerinti Accession Book – értsd: növedéknapló – volt az átvett anyagokról, hozzákezdett egy „alfabetikus katalógus készítéséhez”, hogy az egyes tételeket meg is lehessen találni. A profiltisztítás jegyében az angol nyelvű szépirodalmi műveket átadták a ligonieri városi könyvtárnak, a teológiai munkákat azonban megtartották, „mert ezekre itt van szükség”. A több mint háromezres magyar szépirodalmi könyvtárukat az idősothton egyik lakója kezelte.⁴⁰

¶ Ebben az évtizedben az egyháztörténeti, iratok, dokumentumok, a lelkészi hagyatékok mellett meglehetősen változatos anyaggal gyarapodott a ligonieri gyűjtemény. Kaptak történeti értékű kiadványokat, például a Károli Biblia hetedik és nyolcadik kiadását 1704-ből, illetve 1804-ből, énekes- és imádságos könyveket, még Magyarországról is. Dr. Ludász Gyula (1912–1999), volt nagyari lelkész, a Debreceni Református Teológiai Akadémia ny. titkára régi zsoltárokkal és imádságoskönyvekkel gazdagította az állományt.⁴¹ A gyarapodás ekkori ütemét, növekvő volumenét jelzi, hogy míg 1986-ban nyolc személytől kaptak könyveket, iratokat, képeket stb., addig 1987-ben az ajándékozók száma 29-re emelkedett. A következő évben már negyvenegyen küldtek be értékes anyagokat, tárgyakat, 1989-ben 92 adományozóról lehetett számot adni, s a Kálvin Egyházkerület megőrzés végett átadott 12 doboznyi iratot, egyháztörténeti dokumentumot. Ekkor Fogarassy Károly kaliforniai grafikus, szobrász tizenegy olajképéhez jutottak hozzá. „Kaliforniából kaptunk egy gyönyörűen faragott pásztorbotot, amelyet az 1920-as évek elején készített egy művész. A botra spirális alakban a Himnusz első verse van kifaragva, s a többi helyre a művész hazánk kimagasló hőseinek

Díszmagyar kiállítva a Hagyományőrző Központban
Ismeretlen fényképész felvétele a Bethlen Közösségek 2021 előtti honlapján

Kiállítási részlet a Hagományörző Központban
Ismeretlen fényképész felvétele a Bethlen Közösségek 2021 előtti honlapján

arcképét faragta. [...] kaptunk még varrottasokat, díszmagyart, szürdíszt stb.”⁴²

¶ „Az 1988. esztendő legértékesebb adománya – olvasható a kurátori jelentésben – néhai Ruth Catlin hozzátartozóitól jött, akik egy gyönyörű, magyar motívumokkal festett, komplett falusi bútortalakkal gazdagították gyűjteményünket. Az amerikai Ms. Ruth Catlin, aki a magyar festő és népművészet szerelmese volt 1938-ban hazautazott Magyarországra, s magyar népművészekkel megcsináltatta a fent leírt bútorokat, s azokat ide Amerikába, New Canaan, Connecticut államba hozatta, s berendezett velük egy magyar stílusban épített házat.”⁴³ A bútorzat ma is megvan, eredetük azonban úgy tűnik, már elenyészőben van... Már csak emiatt, valamint az idézett feljegyzés pontatlanságai, bizonytalan információi miatt érdemes az adományozó kilétéről összegyűjthető adatokat összegezni. Az bizonyos, hogy – a fentiekkel ellentétben – Ruth Catlin (1883–1978) nem magyar bevándorlóktól származott, hanem egy „rég”i vermonti családból, bár Evanston, Illinois-ban született. John Dewey (1859–1952), Frances Parker (1875–1924), Horace Mann (1796–1859) pedagógiájának követőjeként az Oregon állambeli Portlandben nyitott magániskolát 1911-ben, amely később egy másik progresszív iskolával egyesült, s mind a mai napig fennáll mint a város legnagyobb nem egyházi fenntartású magániskolája (*Catlin Gabel School*). Magyarországi útjáról nem sikerült eddig adatot találni. Ellenben annak egyértelmű nyoma van, hogy 1939-ben, fél évvel a müncheni egyezmény után tért vissza Csehszlovákiából, ahol csaknem hét hónapot töltött „az emberek között elvegyülve”. Tapasztalatai alapján többfelé előadásokat tartott a Habsburg-önkény ellen küzdő „nagy hazafi, Thomas Masarykról” és „a csehszlovák nép életéről”. Az volt a véleménye, hogy nem volt a történelemben nagyobb tragédia, mint ennek a kis népnek a feláldozása Münchenben. Magyar szimpátiájáról, netán „magyar stílusban épített házról” nincs információ. A népművészet iránti érdeklődése iskolázottságából, műveltségéből, világlátottságából következhetett – tanulmányi céllal korábban járt már például Új Zélandon is –, a magyaros bútorzat beszerzése egy rövid látogatásnak, talán

Kiállítási részlet a Hagyományörző Központban
Ismeretlen fényképész felvétele a Bethlen Közösségek 2021 előtti honlapján

egy bútorfestővel való megismerkedésének köszönhető. Ehhez azonban további kutatásra van szükség. New Canaanban bátyja lakott, akinél nyaranta megfordult, s ahova idős korában visszavonult. A bútorzat ily módon került innét a Bethlen Múzeumba.⁴⁴

¶ Az anyaggyarapodást elősegítette, hogy a Református Egyesület közgyűlési ajánlással minden helyi és központi tisztviselőjét arra buzdította, hogy „legyenek történészek”: az egyházakkal, az egyesülettel és társadalmi szervezetekkel kapcsolatos minden történeti értékű anyagot igyekezzenek összegyűjteni.⁴⁵ Az 1980-as években végbement sokat ígérő fejlődés – mint már szó volt róla – 1995-ben zárult le. Kovács Zoltán nyugalomba vonulása után néhány évig még a volt kalamazooi lelkipásztor, Posta József gondozta a gyűjteményt. Miután a tervezett új levéltár és múzeum nem épült meg, s a levéltári anyag legértékesebb része New Brunswickbe került, beállt a visszalépés korszaka. A múltat, az egyháztörténeti emlékek megőrzésének hagyományát nem tagadták ugyan meg, de az önálló intézmény felállításának gondjait elvetették. Úgy tűnik, csak időlegesen, mert egy évtizednyi kihagyás után, a közelmúltban ez ismét terítékre került. A „pangást” követő új korszak 2007-ben vette kezdetét, amikor a Bethlen Otthon hosszas stratégiai tervezőmunka alapján nevet változtatott – Bethlen Közösségek (*Bethlen Communities*) –, és új, több helyszínen, illetve épületben folyó, akkreditált rendszerű komplex idősgondozás és -rehabilitáció gyakorlatát vezették be. A régi, történeti értékű központi épületnek – amely fényképe e tanulmány első részében látható – új funkciót szántak. Felújítása elkészült, az emeleten kapott helyet az Örökség (vagy más néven Hagyományőrző) Központ (*Heritage Center*), amely helyet biztosít a levéltári és múzeumi anyagnak is. Az új elhelyezés egyben az emlékanyag mint örökség újabb felfogását képviseli.⁴⁶ Teljességgel légből kapott tehát az a nemrég kelt állítás, hogy a Bethlen Otthon anyaga elkallódott, megsemmisült volna.⁴⁷ Új tárgyak is gyarapították a gyűjteményt. Említést érdemel például egy úrvacsoraasztal és egy Mózes-szék, amelyek az első, 1898-ban épült chicagói református templomból származnak. Miután a megrongálódott templomot

A Cleveland Magyar Ifjúság Egyletének hagyatéka: zászlók, egyleti jelvények
Fotó: Kertész Adrienn, 2018

Úrvacsoraasztal az egykori South Chicagó-i magyar református templomból,
rajta a reformáció 500. évfordulójára rendezett kiállítási tárgyakkal
Fotó: Török Karola, 2017

1940-ben lebontották, ezek a közeli Whiting, Indiana református templomába kerültek – ahova a hívek egy része csatlakozott –, s egészen 2006-ig használatban voltak. Ekkor a város egy építkezés miatt lebontatta a templomot, az egyház lelkesze, Ludwig Kálmán, egyházkerületi püspök, aki ekkor a Bethlen Gyűjteményt is felügyelte, Ligonierbe szállította a két nagy múltú relikviát.⁴⁸

¶ Az utóbbi években a Kőrösi Csoma Sándor program keretében ösztöndíjasok segítették a Bethlen Közösségek munkáját. Eddig öten jutottak el ide. Tevékenységük részben kiterjedt a levéltári, múzeumi anyagok rendbetételére, illetve alkalmi kiállításokat is szerveztek. Simon Ervin, Kerekes Tímea elsősorban kulturális, közösségi programokat szervezett, illetve magyart tanított.⁴⁹ A gyűjteményi munkát húszévnnyi szünet után az anyag ismételt csoportosításával az Újvidéki Egyetem Földrajz Tanszékének volt munkatársa, a vajdasági Cvetanovic Milán kezdte 2015 őszén. Elsősorban a tömegesen érkezett gyülekezeti kiadványokat, könyvadományokat szelektálta és dobozolta be tárgyak szerint.⁵⁰ Utána a könyvtárszakos Török Karola folytatta a munkát, aki kilenc hónapot töltött Ligonierben 2016–17 folyamán. Ezalatt két kiállítást szervezett. Az egyik 2016 őszén volt megtekinthető, a Bethlen Otthon fennállásának 95. évfordulója alkalmából. Az otthon történetével kapcsolatos anyagot a közösség munkatársai állították össze, amely ezt megelőzően a helyi könyvtárban is megtekinthető volt. Ekkorra sikerült néhány tárgyat, bútort is megtisztítani (szútalanítani stb.). A bútorok s a kiállítás egész évben látható volt a felújított régi épületben, a Hagyományőrző Központban.⁵¹ A másik kiállítás 2017 tavaszán a reformáció 500 emlékévéhez kapcsolódóan készült, döntően a múzeumban található tárgyi emlékek, régi bibliafordítások és kiadások, énekeskönyvek, egyháztörténeti kiadványok alapján.⁵² Mindemellett hagyatékok, adományok begyűjtésével is foglalkozott, de tevékenységi körébe tartozott – mint a többieknek is – a magyartanítás, valamint különféle kulturális programok szervezése. Legutóbb a Sárospataki Református Teológiai Akadémián végzett lelkész, Kertész Adrienn munkálkodott Ligonierben. Elsődleges feladata az otthon idős

gondozottjainak lelki szolgálata volt, de emellett rá hárult a múzeum és levéltár további rendezése is.⁵³

¶ A további rendszerezés, katalogizálás, szkennelés, közreadás előmozdítására 2019-ben a Pennsylvania Historical and Museum Commission 11 600 dolláros támogatást biztosított.⁵⁴ Ennek felhasználásáról, illetve a Covid-19 esetleges ezt befolyásoló körülményeiről egyelőre nincs információ. A gyűjtemény s különösen a muzeális anyag jövőbeli sorsa a Bethlen Községek vezetőségének döntésén múlik, amelyet feltehetőleg erősen befolyásol az a körülmény, hogy az intézmény ma már lényegében amerikai kézben van. Nem sok jót ígér, hogy az intézmény honlapján ma már nem szerepel a múzeumot és levéltárat ismertető, Ludwig Kálmán által írt korábbi tájékoztató. Kérdés, hogy az alapítók és a korábbi működés magyar jellege és tartalma, az intézmény sokszor emlegetett kulturális öröksége lesz-e annyira erőteljes motiváló tényező a számukra, hogy a Hagyományápoló Központ, illetve a múzeum hosszú távon is fennmarad és a lehetőségek szabta módon esetleg megerősödik, netán még önállósulhat is.

„PRIVÁT EGYÉNEK JÓVOLTÁBÓL LÉTREJÖTT ÉS FENNTARTOTT MÚZEUM”

¶ New Brunswickben 1989. május 21-én nyílt meg az Amerikai Magyar Alapítvány székháza – Magyar Örökség Központ –, amely a magyar kultúra megőrzését szolgáló múzeumnak, könyvtárnak és levéltári gyűjteménynek ad otthont. Az „álmom” megvalósulását több évtizedes tervezgetés, kitartó munka és elszántság, s nem utolsósorban jelentős pénzmenyiség összegyűjtése tette lehetővé. Az alapítványt 1954 legvégén jegyezték be – ekkor még Amerikai Magyar Tanulmányi Alapítvány (*American Hungarian Studies Foundation*) néven –, amelynek kezdete egy még korábbi előzményre megy vissza. A későbbiekben a „történeti jelentőségű” kiinduló pontként emlegették 1941 szeptemberét, amikor Chicago egyik nyugati külvárosában, egy protestáns egyházi főiskolán „először ült egy osztály magyar tanár előtt”. Az osztály mindössze két

hallgatóból állt, de ezzel megindult a magyar nyelv-oktatás az Elmhurst College-ban, egyedülként ebben az időben az egész országban. Tanáruk a magyarországi magyar-francia szakos tanári diplomával, amerikai lelkesi képzettséggel és gyakorlattal rendelkező Dienes Barna (1895–1950) volt, aki ekkor a Chicago déli oldalán működő magyar református egyház lelkeseként egyben a német alapítású amerikai református egyház – az Evangelical and Reformed Church – Magyar Egyházkerületének elnöki tisztét is betöltötte.⁵⁵ A program célja az volt, hogy az Amerikában született második generációnak felsőbb szintű magyar nyelvoktatást biztosítsanak, megismertessék a beiratkozó hallgatókkal a magyar történelmet, irodalmat, kulturális hagyományokat, azzal a reménnyel, hogy soraikból kerülhessenek ki az újabb, amerikai magyar egyházi és világi vezetők, akik a magyar értékeket megőrzik és az amerikai társadalom felé is közvetíteni tudják. Tizenöt évvel később a főiskola nyolcszáz diákja közül már ötvenen tanultak a magyar szakon – fő tárgyük mellett –, s a legjobbak közül többüknek az alapítvány biztosított tanulmányi ösztöndíjat. A program megerősítésére létrehozott tanulmányi alapítvány igazgatósága 1955-ben félmillió dollár összegű gyűjtését határozta el, hogy bővítsék a magyar programot, ösztöndíjakat biztosítsanak, negyedéves tudományos publikációt indítsanak, illetve önálló épületet emeljenek egy Magyar Múzeum és Könyvtár céljaira.⁵⁶

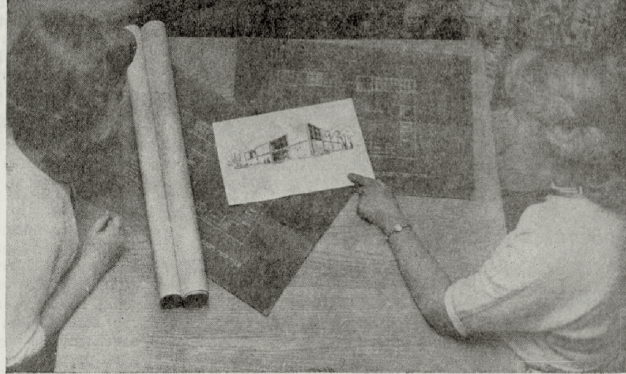
¶ Az alapítvány egy korabeli közleménye így foglalta össze az épülettel kapcsolatos elképzeléseket: „A tervezett múzeumi épületben helyeznék el a kollégium magyar könyvtárát, valamint az eddig összegyűjtött magyar élet múzeumi értékű emlékeit. Ez a múzeum és könyvtár őrizné meg az amerikai magyar élet hagyományait, könyveit, iratait, tevékeny munkások neveit és [a] múzeum tárgyait. [...] A múzeum épület foglalná magában a Magyar Amerikaiak Nagyjainak Emlék Csarnokát (Hall of Fame). Ez örökítené meg az utókor számára azon magyar származású férfiak és nők nevét és munkásságát, akik az amerikai élet kiépítéséhez a tudomány, művészet és kultúra terén vagy bármi egyéb módon hathatósan hozzájárultak.”⁵⁷ A majdani múzeum gyűjteményének alapját

Charles Harsanyi (1905–1973) amerikai magyar festőművész vetette meg, aki elsőként tett felajánlást: *Téli táj* című olajképét 1955-ben adományozta az újonnan alakult alapítványnak.⁵⁸

¶ Az épület mielőbbi megvalósításához néhány magyar építész rögtön fel is ajánlotta segítségét. Sőt, egy „magyarbarát” mexikói mérnök meg is ajándékozta a magyar program intézőit egy vázlatos épülettervvel. „Örömmel fogadtuk álmunknak ez[en] első valóra vált ígéreteit – írták a vázlat közlésével az Amerikai Magyar Református Egyesület havi értesítőjében –, melyhez minden magyar hitét és segítségét kérjük.”⁵⁹ Az alapítvány hivatalosan 1955 januárjában kezdte meg működését, s ezt a rajzot rögtön fel is használták a népszerűsítés, mozgósítás érdekében. Az elképzelések azonban még alakulóban voltak. Az alapítvány igazgatóságában ekkor még úgy gondolták, hogy „két magyar központi könyvtárat és múzeumot kellene létesíteni Amerika két legnagyobb városában, New Yorkban és Chicagóban. Így lehetne a legnagyobb nyilvánosság számára legméltóbban dokumentálni a magyar életet és kultúrát, különösképpen pedig az amerikai magyarságnak múlt és mai életét”.⁶⁰ A New York-i elhelyezést a kívülállók is fontosnak tartották,⁶¹ ugyanakkor érdemi munka végeredményben csak az elmhursti elhelyezés érdekében indult útjára.

¶ Az alapítvány igazgatójának Molnár Ágostont (August J. Molnar) választották meg, aki ekkor már, 1952. július 1-jétől a magyar tanszék előadója volt, és egyben ellátta a főiskola helyettes dékáni feladatait. Molnár Ágoston a nagy magyar központban, Clevelandben született 1927-ben. Kőműves, kőfaragó mester édesapja 1910-ben vándorolt ki az Ózd melletti Kissikátorból. Legalul kezdte, Virginiában egy bányában, Pittsburghben olvasztókohók mellett, mígnem elismert építési vállalkozóvá emelkedett Clevelandben. Magyaroknak is rendszeresen dolgozott, templomokat épített, legbüszkébb arra volt, hogy egy amerikai építész tervei szerint ő építette fel az Első Magyar Református Egyház új templomát. Az 1949-ben avatott reprezentatív épület már a harmadik temploma volt az Egyesült Államokban legelsőként, 1891-ben alapított magyar református egyháznak. Ifjabb Molnár Ágoston

ELMHURSTI HIREK
PLAN FOR HUNGARIAN LIBRARY - MUSEUM
BUILDING AND ENDOWMENT AT ELMHURST

From the drawing table preliminary plans for the Hungarian Library-Museum.
A magyar könyvtár és muzeum épület első tervrajza.

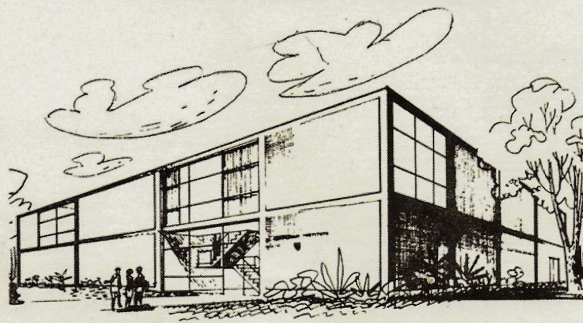
Az Elmhurstben tervezett magyar múzeum és könyvtár tervét ismertető
újságcikk részlete
Reprodukció, *Testvériség / Fraternity*, 1954. 7. sz.

ELMHURST NEWS

DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES
Elmhurst College, Elmhurst, Illinois

Issue of THE ELMHURST COLLEGE BULLETIN MAY 1955 Volume 12, No. 4

PLAN "HALL OF FAME" IN AMERICAN HUNGARIAN MUSEUM - LIBRARY BUILDING

Studies Foundation Sets \$500,000.00 Goal

The first board of directors meeting of the American Hungarian Studies Foundation elected seven officers on January 31, 1955. The meeting was held in suburban Chicago on the beautiful campus of Elmhurst College.

The president of the Foundation is August J. Molnar, who for nearly three years has successfully headed the Elmhurst department of Hungarian studies. He was born in Cleveland, Ohio. Four vice-presidents were elected: Dr. Joseph Remenyi, and Dr. Stephen Szabo, both of Cleveland; Alexander Ince of New York and former publisher of the Theatre Arts magazine; Mme. Anna Del Prea of Chicago and director of the American Opera Company.

Mrs. Ann Egly of East Chicago, Ind.; was chosen to be the secretary of the Foundation. Dr. George Holmes of Wheaton, Illinois, is the treasurer.

The first task of the Foundation is to raise \$500,000.00 to endow the Elmhurst Hungarian studies program of teaching and research. Funds are needed for scholarships and for initiating regular publications. The erection of the beautiful, modern Hungarian Museum-Library building is being planned also.

The Foundation feels that a greater number of American university and college trained persons should know about and appreciate Hungarian culture and some of its treasures. Undergraduate students studying the Hungarian language at Elmhurst College are preparing for numerous professions.

As the Foundation is a tax-exempt institution incorporated in Illinois for research and education, gifts to the

Plans for a national American Hungarian library-museum to be erected at Elmhurst College were advanced by the directors of the American Hungarian Studies Foundation recently.

Elmhurst College in suburban Chicago has the only Hungarian studies department in the United States.

The proposed building would house the department's growing library collection as well as museum items from early American and continental Hungarian life. At present, the Hungarian library numbers more than three thousand volumes and periodicals. Recently, a private collection of four hundred volumes was donated. Similar gifts are expected in the near future.

The museum building will also include a "Hall of Fame" dramatising the outstanding and successful contributions which famous and unknown men and women of Hungarian descent have made to American life.

Preliminary drawings for the library-museum building have been completed. It is hoped that through gifts from friends and benefactors that the magnificent building will be erected within the next three years.

Foundation are allowable federal income tax deductions. Bequests are exempt from inheritance tax, within the limits provided by law. The Foundation's legal title is "American Hungarian Studies Foundation" and this should be used in making gifts or bequests.

Board members of the Foundation are: Zoltan Beky, Trenton, N.J.; John Boty Youngstown, Ohio; Gabor Brachms, Cleveland, Dr. Tibor de Cholnoky, New York; Dr. Henry W. Dinkmeyer, Elmhurst, Illinois; Stevan Dohanos, Westport, Connecticut.

Still other members of the board of directors are: Aloysius C. Falussy, New York; Arpad George, Chicago; Albert S. Mark, New York; Louis Novak, Elyria, Ohio; Desmond Parrish, Chicago; Colomon Revesz, Pittsburgh, Pa.; Daniel D. Szantay, Chicago; and Dr. Francis Ujfalvi, Washington, D. C.

Az Amerikai Magyar Tanulmányi Alapítvány tervei
Reprodukción, *The Elmhurst College Bulletin*, May 1955

a középiskola elvégzése után – miközben apja hatására kőműves oklevelet is szerzett – az elmhursti magyar program növendéke lett, majd lelkészi képesítést nyert Lancasterben, a református egyház teológiáján. A lelkészi vizsga letételét követően 1952. június 5-én szentelték lelkésszé ott, ahonnan jött, ahol a nyári szünetben ő is segédkezett az édesapja által vezetett építkezésen. Bár oktatói kinevezésekor magyar nyelvtudása – miként az első sajtóközleményei is tanúsítják – még messze nem ért fel a budapesti egyetemen doktorált Dienes Barnához vagy az őt átmenetileg követő, magyarországi képzettséggel is rendelkező Parragh Dezsőéhez (1913–2006), a huszonöt éves fiatalember hamar felnőtt a feladathoz, és rendkívül hatékonyan, változatos eszközök latba vetésével intézte az alapítvány ügyeit.⁶² Több mint fél évszázadon keresztül állt az alapítvány élén, megtestesítette az amerikai viszonyokat tökéletesen ismerő, azok előnyeit magyar kulturális célra fordító, magyar származású amerikai közéleti személyiség eszményképét. Professzionizmussal szervezte a források folyamatos bővítését és a kitűzött célok elfogadtatását mind magyar, mind amerikai közegben. Ismertsége, tekintélye nyomán az alapítvány az amerikai magyar szervezetek legszélesebb körét mozgósítani tudta, beleértve a „névtelen” magyarok és magyar származású amerikaiak sokaságát éppúgy, mint a tudomány, a média, a szórakoztatóipar „neves” hírességeit vagy a vállalatvezetőket, bankárokat, helyi és országos politikusokat. Molnár Ágoston neve és egész élete összeforrott az Amerikai Magyar Alapítvánnyal, „ebbe – egy méltatója szavaival élve – minden tudását, szakértelmét, erejét, idejét és törődését beleépítette”.⁶³ Nélküle ez a nagy jelentőségű amerikai magyar intézmény aligha érte volna el maradandó eredményeit. Még akkor is igaz ez, ha az intézmény alapítása, működtetése mindig is több volt, mint egyéni ambíció megvalósítása. Széles körben felmerülő, valóságos igényt elégített ki, illetve fogalmazott meg realizálható módon és megvalósítható formában.

¶ Az alapítvány életében korszakos változást jelentett, hogy 1959-ben helyváltoztatásra kényszerült. Utóbb visszatekintve szinte bizonyos, hogy jobban is járt ezáltal, mert kedvezőbb

körülmények közé került. A költözést a fenntartó közegyház 1957-ben hozott döntése kényszerítette ki, miután a következő tanévtől megvonták az elmhursti főiskola magyar programjának pénzügyi fedezetét. A döntés váratlanul érte az alapítvány igazgatóságát, amely kezdetben arra gondolt, hogy a magyarok összefogásával próbálja biztosítani a több mint másfél évtizedes oktatómunka folytatását. A Magyar Egyházkerület soron következő közgyűlése meg is szavazta, hogy vállalja a közegyház által a magyar programra fordított évi 1800 dolláros támogatás biztosítását.⁶⁴ Molnár Ágoston – „rendíthetetlen kitartása” –, Borsy Kerekes György, az Amerikai Magyar Református Egyesület titkára, Haydu K. György gyáros, az Amerikai Magyar Szövetség elnöke s mások erőfeszítései nyomán azonban más megoldás született. Sikeresen megállapodni a New Brunswick-i Rutgers Állami Egyetemmel, hogy ennek kebelén belül áll föl egy Amerikai Magyar Intézet – mint a tanulmányi alapítvány jogutódja –, illetve az 1959. őszi tanévben megindul a magyar szak. Elsőként kezdő és haladó nyelvórák és magyar irodalom szerepelt a tantervben. A későbbiekben történelemmel foglalkozó kurzusokat is terveztek, de ez nem valósult meg. Az igényekhez alkalmazkodva nemcsak nappal, hanem este is tartottak órákat. Az alapítvány vállalta három évre a költségek biztosítását, és a magyar egyházak, egyesületek, szervezetek és magánosok adományából 1962-re teljesítette is ezt a húszezer dolláros vállalását. A magyar program kedvező befogadását elősegítette, hogy az egyetem elnöke, Mason W. Gross (1911–1977) érzékelve a közhangulat módosulását, pártolta a kevésbé ismert nyelvek s kultúrák oktatását, és bővíteni igyekezett ebben az irányban az egyetem profilját. Minden hallgatónak kötelező volt két évig valamilyen idegen nyelvet tanulni, és ettől kezdve választhatta a magyar nyelvet is. Az elnök azt is felvetette, hogy idővel az egyetem területén épülhetne ki egy magyar központ.⁶⁵

¶ A társadalmi légkör változását New Jersey egy közeli városának egy korabeli magyar rendezvényével is jól lehet példázni. Carteret úgynevezett független magyar református egyházának éves társas vacsoráján nemcsak magyar szónokok,

hanem a polgármester is azt fejtegette, hogy a magyarok legyenek büszkéek magyarságukra, és igyekezzenek megtartani azt a külön értéket, amit magyarságuk jelent. „Már régen elmúlt az az idő – olvasható a beszámolóban –, amikor szégyellték az emberek magyarságukat. Molnár Ágoston, a Rutgers egyetem magyar lektora felvetette azt a gondolatot, hogy olyan városokban, ahol valamely nem angol nyelvet a lakosság jelentős része beszél, azt a nyelvet a középiskolában mint szabadon választható idegen nyelvet tanítani kellene.”⁶⁶ A helyválasztásban is szerepet játszott, hogy New Jersey állam New Yorkhoz közel eső részén viszonylag jelentős számban éltek magyarul beszélők, illetve magyar származású lakosok. Ez a körülmény később ellentmondásosan alakult. Nemhogy a középiskolákban kezdődött volna magyaroktatás, az egyetemi magyar nyelvi program is megszűnt 1966 után. A kétéves idegennyelv-tanulási kötelezettséget eltörölték, ezzel a teljes nyelvoktatás megváltozott, a nyelvtudás már nem volt feltétele a diplomaszerzésnek.⁶⁷ A későbbiekben más kezdeményezésre az 1986/87-es tanévtől ismét volt három évig magyaroktatás a Rutgersen, majd újabb kihagyást követően a magyar kormány támogatásával magyar intézet jött létre 1991-ben, amely mintegy másfél évtizedet élt meg.⁶⁸

¶ Visszatérve az alapítvány New Brunswickba költözésének időszakához, múzeumi szempontból egy átmeneti időszakot láthatunk. A székház, múzeumépület ügye ugyanis egy időre háttérbe szorult, mert fontosabbnak ítélték, hogy tanulmányi programokat és ösztöndíjakat, tudományos kutatásokat támogassanak. Ez összefüggött az 56-os menekültek felkarolásával, a közülük kikerülő jelentős számú egyetemi hallgató, tudományos kutató beilleszkedésével az amerikai tudományos életbe. Az örökségközpont gondolata 1978-ban merült föl ismét komolyan. „Először is az volt a kérdés – mondta el Molnár Ágoston egy amerikai lapnak –, hogy hol legyen. Washington, New York és néhány más helyszínt is megvizsgáltunk. Már majdnem Washington mellett döntöttünk, egy helyszín mellett, szinte a Capitol Hillen. Mégis New Brunswick mellett döntöttünk, az itt lévő élő magyar közösség, az itt működő nagy egyetem, illetve New York közelsége

miatt, ahol jelentős források érhetőek el a Columbián és a New York-i közkönyvtárban. Az alapítvány 1980-ban megvásárolta az egykori [Potter nevű] tűgyár romos épületét, amely remekül megfelel a célnak. A gyárban valaha sok magyar dolgozott.”⁶⁹

¶ Az épület átalakításának, megújításának tervét egy magyar építész – volt 56-os menekült –, Papp László, illetve irodája (Papp Associates, White Plains, NY) készítette el. Az építkezés az 1985. június 1-jén tartott alapkőletétellel indult, a kész épületet ezerfős ünneplő közönség részvételével 1989. május 21-én avatták föl. „Az épületet úgy tudtuk megépíteni – fogalmazott Molnár Ágoston egy interjúban –, hogy a hárommillió dolláros költség felét végrendeletek ajánlották és adták meg. Ebből a szempontból nem az államtól, nem mástól, hanem privát egyéneknek a jóvoltából jött létre, és azok tartják [fönn] ezt az intézmény.”⁷⁰

¶ A kétszintes, 1800 négyzetméternyi hasznos területtel rendelkező épületben gyűjteményi raktár, nagy kiállító- és konferenciaterem, ajándékbolt, irodák kaptak helyet. Az előtérben az építkezést anyagilag támogató több száz adakozó nevét emléktábla örökíti meg. Az épület fenntartása az 1990-es évek elején öt fő alkalmazása mellett évi 350 ezer dollár körül alakult, és ehhez járult még az építkezéshez felvett 1,4 millió dolláros banki hitel törlesztése. A nagyszerű új épület nagy lehetőségekkel kecsegtetett, de a mindennapi működés egyben rendkívüli nehézségekkel is járt, s jár jelenleg is. Amennyi előnyös lehetőséget nyújt az amerikai nonprofit rendszer a kulturális élet közadakozáson, társadalmi finanszírozáson alapuló fenntartásához, annyira ki is van téve a makrogazdaság gyors változásainak, hullámvölgyeinek. Az 1990-es évek elejének gazdasági krízise, a 2008-as ingatlan- és pénzügyi válság az Amerikai Magyar Alapítványt is súlyosan érintette. Az adományok, támogatások, bevételek jelentősen visszaestek. A menedzsment – elsősorban Molnár Ágoston és az igazgatóság – rugalmassága, kiváló kapcsolatai jóvoltából úrrá tudott lenni a helyzeten, bár a támogatások mértéke nem állt vissza a korábbi szintre. A terveket, elképzeléseiket többször is vissza kellett nyesni.⁷¹

A Magyar Örökség Központ épülete az udvar felől az 1989-es átadásának idején
Ismeretlen fényképész felvétele

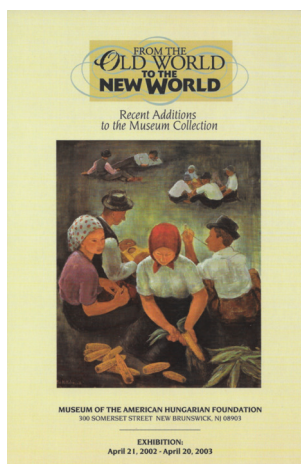
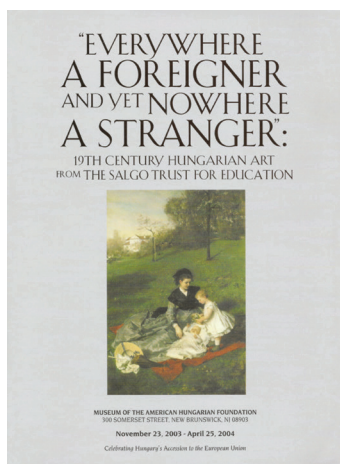
Könyvtár a Magyar Örökség Központban
Fotó: Deák Nóra, 2009

Tárgyalóasztal székekkel, a William Penn Biztosítóegyesület egykori tárgyalójából
Fotó: Deák Nóra, 2009

¶ Az örökségközpont megnyitásával nemcsak megvalósulhatott az önálló magyar könyvtár, levéltár és múzeum, hanem a nehézségek, válságok ellenére jelentős sikereket ért el. Megkerülhetetlen bázissá vált az Egyesült Államokban mindenki számára, aki az amerikai magyarok története vagy általában a magyar történelem, kultúra és művészetek iránt érdeklődik, akár tudományos alapon, akár ettől függetlenül. A szakmai munka a könyvtárrendezéssel⁷² és a változatos kiállítási program megindulásával kezdődött. Mind a kettő közönségszolgálatot jelentett, de ez a kettősség bizonyos mértékig a két szakterület eltérő megítélését is kifejezi. Hozzá kell tenni: nem csak házon belül. Az etnikai tanulmányok felfutásának évtizedében az „új társadalomtörténeti” kutatások fókuszában a könyvtári-levéltári források felderítése, gyűjtése, rendszerezése és feldolgozása állt. Tárgyak iránt egyáltalán nem vagy alig érdeklődtek, ami összhangban állt az akkori történeti felfogással, amely nem tulajdonított jelentőséget az anyagi kultúrának, a tárgyaknak. Ezen a téren a megfelelő szakértelem is hiányzott. A Minnesota Egyetem bevándorlástörténeti intézete tárgyakat nem fogadott be, ami az adományozók körében is értetlenséget váltott ki. A philadelphiai Balch Intézetnek (*The Balch Institute for Ethnic Research*) volt ugyan múzeumi részlege, de a kezdetben jó anyagi körülmények között működő intézmény 2002-ben megszűnt, a harminc év alatt összegyűjtött néhány ezer tárgyat elajándékozták, elárverezték, míg a csaknem egymillió tételt számláló könyvtárát és levéltárát átvette az állam történelmi társulata.⁷³

¶ Az Amerikai Magyar Alapítványnál a gyűjteményi munka intenzitása, szakszerűsége mindvégig különbözött a két részterület, illetve az archívumi feladatok szerint. A legnagyobb figyelmet a könyvtári állomány feldolgozása nyerte, amiben 1993-tól többszörös magyarországi segítséget vettek igénybe Fulbright-ösztöndíjas könyvtárosok és az Országos Széchényi Könyvtárral kötött megállapodás jóvoltából. A katalogizálási munka a könyvtár felállításával, elrendezésével kezdődött. Az örökségközpont megnyitása előtt az állomány elhelyezésére egy a református templomhoz tartozó kis épületet béreltek ki, ahol még nem könyvtárszerűen volt felállítva

Kiállítási leporellók, 2004, 2003

az anyag, hanem többnyire stóckba rakva tárolták. A könyvek egy jelentős, elsősorban történelmi részét a Rutgers Egyetem könyvtárában tudták elhelyezni, s ennek utóbb csak egy hányadát vették vissza. Az új épületben a megfelelő könyvtári polcok beszerzésével már szakszerűen lehetett elhelyezni az anyagot. Ekkor készült az első katalógus, amelyet később lecseréltek, miután a Kongresszusi Könyvtár rendszere szerint újrakatalogizálták az állományt. Döntően azért dolgozták fel újra az anyagot, hogy integrálhassák a Rutgers számítógépes könyvtári katalógusába. Ezzel a hatvanezres gyűjtemény feldolgozott részét – nagyjából a felét – az egyetemi katalóguson keresztül széles körben hozzáférhetővé, hasznosíthatóvá tették. A könyvtár affiliált egysége a Rutgers Egyetem könyvtárának. Az egyes tételeken kezdetben „Hungarian” jelzéssel tüntették fel, hogy az adott kiadvány az alapítvány könyvtárában található. A mai, integrált egyetemi katalógus minden tételeknél tartalmazza a lelőhelyet, nincs szükség a korábbi megkülönböztető jelzésre. A katalogizáláskor a Kongresszusi Könyvtár rendszerét használták, ami azt jelenti, hogy az egyes tételeknél csak az esetleges saját információkkal egészítették ki a központi, „lehívható” könyvészeti adatokat. Mivel pár éve már csak egy nyugdíjas könyvtáros maradt az alapítványnál, az állomány feldolgozása erősen visszaesett, bár visszafogott ütemben folytatódott. A covidjárvány okozta leállás miatt azonban az önkéntes alapon dolgozó Sarah Mozgai is kénytelen volt beszüntetni munkáját. Az adományokból, hagyatékokból összetevődő új gyarapodás dobozokban „várja”, hogy a munka újrainduljon.

¶ Az archivális, *levéltári jellegű* hagyatékok sokáig egyáltalán nem voltak feldolgozva, csak átvételi dokumentációt készítettek. Az archívumban két jelentős letéti anyag található. Mint már szó volt róla, 1998-ban Ligonierből ide került a Bethlen Gyűjtemény, az amerikai magyar reformátusság terjedelmes, háromszáz folyómétert kitevő levéltára, amelyet Kovács Ilona, az Országos Széchényi Könyvtár hungarika részlegének vezetője rendezett és készített az előmunkálatok alapján egy részletes, 250 oldalas kutatási segédletet. A katalogizált gyűjtemény számítógépes feldolgozása és adatbázisba rögzítése

a következő Fulbright-ösztöndíjas könyvtáros, Deák Nóra munkájaként készült el.⁷⁴ A másik nagy gyűjtemény, a William Penn Társaság archívuma, amely magában foglalja az 1886-ban alakult Verhovay Segélyegylet és a később csatlakozó, valamint beolvadt önszegélyező egyesületek dokumentumait. A terjedelmes, mintegy nyolcvan folyóméternyi anyagot 2000-ben adták át megőrzésre az alapítványnak. A feldolgozáshoz és a felmerülő költségekhez négy évre száz-ezer dolláros adománnyal járultak hozzá.⁷⁵ A könyvtáros képzettségű Margaret Papai, az alapítvány részmunkaidős, majd önkéntes munkatársa ebben az időben kezdte el az archívum részletesebb regisztrációs munkáját. A William Penn anyagát ő rendezte, és készített róla szabályos, részletes jegyzéket egy levéltárosok által széles körben használt számítógépes programmal, az Archivists' Toolkittel. Míg a Bethlen Gyűjtemény segédlete a Rutgers katalógusán keresztül online módon hozzáférhető, a másik állagé nem. Más levéltári egységekről egy 2014 nyarán lezárt, 231 tételes fondjegyzék segíti a kutatást, amely a magyarországi Elektronikus Levéltári Portálon keresztül is elérhető.⁷⁶ Az archivális anyag savmentes dobozokban, felcédulázott konténerekben van állományvédelmi szempontból is szabályosan elhelyezve.

¶ A múzeumi gyűjtemény és az ezzel járó nyilvántartási feladatkör a korlátozott források s a szakemberhiány miatt némileg háttérbe szorult a könyvtári feldolgozáshoz képest. A múzeumi funkciót – alább bővebben lesz róla szó – elsősorban kiállítások rendezésével teljesítették be, ami ugyanakkor látványos sikereket, közönségviszhangot eredményezett. A háttérmunkához, vagyis a nyilvántartások elkészítéséhez, folyamatos vezetéséhez, a gyűjteménygyarapításhoz szakemberek folyamatos munkájára lett volna szükség, amit legfeljebb alkalmanként tudtak biztosítani. A nyilvántartás néhány egység kivételével egyet jelentett az adományok leltárba vételével, vagyis a növedéknaplózással. Az adományok befogadáskor egy nyomtatványon rögzítik az ajándék, az adomány és a felajánló adatait. Aláírásával az adományozó lemond az anyag feletti rendelkezési jogáról. Ezen kívül kezdetben egy kézzel vezetett cédulakatalógus – egyszerű

A pillanatnyi kép – akár 2009-t, akár 2021-t vesszük – ugyanakkor nem mutatja meg azt, hogy korábban hosszabb-rövidebb ideig milyen más múzeumok működtek, netalán milyen más intézmények alapítása merült föl.

nyilvántartás – segítette a tételek visszakeresését, utóbb visszamenőleg is rögzítették a nyilvántartást a helyi adatbázisban (az említett program segítségével). A tárgyakról egyedi, szakszerű nyilvántartás mindeddig nem készült, de többnyire még tárgyjegyzék sem.

- ¶ A múzeumi gyűjtemény is alapvetően adományok révén gyarapodott. Molnár Ágoston büszke volt arra, hogy végrendeletükben sokan ajánlják fel értékes tárgyaikat a múzeumnak. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a múzeumban a *megőrző* és *nem* annyira a *gyarapító* aktivitás a jellemző. Ebből következően a gyűjteményt az esetlegesség határozza meg, ami ugyanakkor bizonyos mértékig visszatükrözi azt, hogy az amerikai magyarok milyen tárgyakat, művészeti alkotásokat becsültek meg, illetve őriztek. Tervszerű szerzeményezésről, aktív gyűjtésről és a részgyűjtemények tudatos alakításáról azonban néhány esetet leszámítva itt sem beszélhetünk, miként egyetlen amerikai magyar múzeum esetében sem. Arról, hogy egy ilyen irányba mutató alapvetés, programtervezet – mint amilyent Újszászi Kálmán készített Ligonier részére – született-e, nincs információ. A legtöbb, ami az adományok befogadásán, átvételén túl érvényesül(t), az arra irányul(t), hogy a gazdátlanra váló magyar vonatkozású tárgyi vagy más kulturális emlékeket „meg kell menteni”. Ha ezek árverésre kerültek, a hagyatékok megszerzésére forráshiány miatt nem gondolhattak. Néhány festmény megvásárlásához Art Acquisition Fund néven célzottan gyűjtöttek adományokat 1999/2000 folyamán, de ez kivételes megoldásnak számított.
- ¶ Múzeumi képzettséggel és gyakorlattal rendelkező munkatársa csak rövid ideig volt az alapítványnak. Hegedűs Katalin (1944–2017) régész, a szentesi Koszta József Múzeum korábbi igazgatója, akinek nevéhez jelentős Árpád-kori temetőfeltárások fűződnek, 1989 decemberében állt munkába

A Magyar Örökség Központ külső homlokzata Domján József és Somogyi Csilla kerámiadíszítéseivel és a *Magyar népművészet* című kiállítás plakátjával
Fotó: Deák Nóra, 2009

A Magyar népművészet című kiállítás részlete, kerámiatárgyak
a Teszár család gyűjteményéből
Fotó: Deák Nóra, 2009

a múzeumban. Házasság révén került az Egyesült Államokba, a Brown Egyetemen lejárt kutatásszervezői szerződése után vállalta el a múzeum vezetését. Jó hazai tudományos és múzeumi kapcsolatokkal rendelkezett, nagy tervekkel látott munkához.⁷⁷ A biztató kezdet ellenére mindössze bő egy évig lehetett a múzeum kurátora, mert a hirtelen beállt recesszió miatt az ő állását is meg kellett szüntetni.⁷⁸ Ezt követően külső segítséget vettek igénybe, s nagymértékben támaszkodtak – mint minden válságosabb időszakban – az önkéntesek munkájára. A múzeumnak Patricia Fazekas személyében 1997-től 2010-ig lett újabb kurátora, aki a Rutgers Egyetemhez tartozó Douglass College-ban 1971-ben szerzett művészeti képesítéssel érkezett az alapítványhoz.⁷⁹ Önkéntesként már korábban kapcsolatban állt a múzeummal. Belépése a saját rendezésű kiállítási munka felfutását eredményezte.

¶ A múzeumi tárgygállomány összetételéről a kiállítások, a leíró források, jelentések, illetve az alapítvány fél évszázados jubileumára kiadott kötet vonatkozó fejezete alapján lehet nagy vonalakban képet alkotni. A mindent ismerő, mindenről tudó Molnár Ágoston halálával azonban pótolhatatlan információk sokasága enyészett el, ami megnehezít bármilyen későbbi feldolgozást, újabb kiállítások tervezését és elkészítését. Beszédes példát kínál egy az alapítvány birtokában lévő reprezentatív bútoregység. A jubileumi kiadvány szerint a nagyméretű tárgyalóasztalból, a hozzá tartozó 16 bőrbevonatú karosszékből és néhány kisebb székéből álló garnitúrát Henry Ford részére készítette egy magyar mesterember az 1900-as évek elején. A faragott, festett magyaros (szecessziós ihletettségű) motívumokkal díszített együttes a Verhovay Segélyegylettől került a gyűjteménybe. Hogy ki volt a mester, miért és mikor kapta meg az egylet a bútort, mikor adták át az alapítványnak, nos, ez úgy tűnik, a volt elnök-igazgató titka maradt. De valóban Henry Fordnak készítették? A Molnár professzorról a nyugállományba vonulása alkalmával írt portrécikkéből az derül ki, hogy a bútor a Verhovay Segélyegylet számára készült, a székházuk tanácstermében használták. Amikor pedig a Verhovay átalakult a William Penn Biztosítóegyesületté, akkor annak tanácstermét ékesítette, majd tőlük

szállították be a New Brunswick-i múzeumba, talán a levéltári anyaggal együtt.⁸⁰

¶ Említhető Magyar Amerika múltjának egy másik „sokat látott” tárgya, amely talán szintén a székházban lelhető fel. Vérbeli jelentéstartalmú múzeumi tárgy lenne, a legnagyobb, legerőteljesebb amerikai magyar napilap, a *Szabadság* alapítójának, tulajdonos szerkesztőjének, Kohányi Tihamérnak (1863–1913) az íróasztala. A méretes munkaeszközt Sziklay Andor (1912–1996) újságíró, az amerikai hadsereg, a titkosszolgálat, majd a külügyminisztérium volt vezető tisztviselője, diplomata (Dr. Andor C. Klay), illetve tudományos, művelődéstörténeti cikkek, könyvek sokoldalú szerzője örökölte meg. Pontosabban ajándékba kapta a *Magyar lányomok* című rovatának századik epizódja megjelenése alkalmából az utódszerkesztőtől, Gombos Zoltántól. „Ez a terjedelmes tanú – írta – átélte a lap jogfolytonossági utódának minden napját 1891 őszétől, amikor Kohányi Tihamér, az alapító, kísértébe a szerkesztőségbe. A tanú névjegye: »M. Davidman & Bro., 165 William Street New York, N.Y.« [...] Súlyos, tölgyfából van, hat fiókkal és közepén egy lesüllyeszthető és felhúzható betétlappal, amelyen az írógép ül.” Sziklay már az 1930-as években írt a Clevelandben megjelenő lapba, szerkesztette annak *Second Generation* című angol nyelvű mellékletét, majd az 1970-es évek végétől egészen haláláig ismét szerzője volt. A *Magyar lányomok* több mint ötszáz fejezetet ért meg, s ezen kívül is írt a lapnak, s ontotta a cikkeket ezerfelé. „Egyfajta műemlék vagyok” – írta halála előtt pár héttel. Az amerikai magyar újságírás dalis időszakának tanújelét az „Alapítvány emlékgyűjteménynek” szánta.⁸¹ Molnár Ágostont kellene kérdezni: Oda került? A fondjegyzék és a levéltári segédlet szerint⁸² iratok, jegyzetek, könyvek vannak tőle...

¶ A múzeum gyűjtőkörébe természetesen beletartozik az amerikai magyar múlt emlékeinek a gyűjtése. A papíralapú dokumentumok részesedése – átfedésben az archivális anyaggal – alighanem meghaladja a tárgyak hányadát. A chicagói magyar katolikus templom egyik volt üvegablaka vagy egyetek jelvényei, emléktárgyai, efemer nyomtatványai, fotográfiai, kisebb személyes hagyatékok-emléktárgyak

értékes információkat kínálnak a „nagy” kivándorlási történethez, de e mozaikokból nagyobb kiállításra még nem futotta. Az állam, New Jersey magyar közösségeiről még 1984-ben készült egy tárlat a Rutgers Egyetem múzeumában, ami része volt az állam etnikai csoportjait bemutató nagy vállalkozásnak.⁸³ Ez a tematika s tágabban a bevándorlástörténet – meglepő módon – azóta sem vált meghatározó irányzattá a múzeum törekvéseiben. A bevándorlástörténeti anyagot jobbra magyarországi s amerikai vendégkutatók – mint e sorok írója – hasznosították saját munkájukban. Más jellegű történeti emléket jelent például az alapítvány éremgyűjteménye István király pénzeitől a 20. századig vagy az olyan vegyes anyagok, mint egy középkori nemesi oklevél, egy Rákóczi-szablya, Kosuth Lajos levelei, Kármán Mórral és Kármán Tivadarral kapcsolatos dokumentumok s mások. Önmagában mindegyik értékes műtárgy, illetve dokumentum, de nem alkotnak valamilyen egységes történeti gyűjteményként elkülöníthető állományt.

¶ A legnagyobb tárgyi egységet a művészeti anyag képezi. A kifejezetten sokrétű műtárgyállomány ugyanakkor meglehetősen vegyes, az ajándékok a barokk festményektől a 19. és 20. századi műalkotásokon át a mai fotóművészek anyagáig terjednek. Jelentősége folytán a képzőművészeti részgyűjtemény az egyetlen, amelynek feldolgozásában sikerült előbbre jutni a növedéknaplózásnál, köszönhetően Szabó Lilla, a Magyar Nemzeti Galéria művészettörténésze munkájának, aki 2011–2012-ben Fulbright-ösztöndíjjal csaknem egy évet dolgozott a gyűjteményben. Ezalatt átrendezte és feldolgozta a több mint háromszáz műalkotást felölelő, igencsak eltérő minőségű és állagú gyűjteményt. Részletes magyar és rövid angol nyelvű egyedi műtárgyleírásokat készített, és önkéntesek segítségével igénybe véve lefotózta az anyagot. A méret, anyag, technika, proveniencia, állapot mellett az egyes tételek művészi kvalitását is besorolta egy többfokozatú skála szerint. A kézirat még nem végleges formájában is több mint gyűjteményi leltár, amolyan műtárgykatalógus. Egyedi leltári számot azonban ekkor sem kaptak az egyes tételek, és a műtárgyleírásokat, illetve annak adatait nem rögzítették

adatbázisban. Mivel a munka nem folytatódott és azóta sem vált nyilvánosan hozzáférhetővé, a gyűjtemény nem vált szélesebb kutatói körben ismertté, hasznosíthatóvá. Reményt keltő ugyanakkor, hogy megvannak az alapok, és a képzőművészeti anyagról már elmondható, hogy eleget tesz az adatszerrű forrásérték követelményeinek.

¶ A képzőművészeti leltár 310 műre terjed ki, ami nem öleli fel az összes művészi értékű anyagot, így nem szerepelnek benne a szobrok, a kispasztikák, az érmek, az iparművészeti tárgyak, André Kertész, Muky Munkácsi, a New York-i szabómester, John Albok (1894–1982), a gyermekfelvételei révén Amerikaszerzte jól ismert Suzanne Szasz (1915–1997) s mások fotográfiái, valamint a népművészetinek tekintett tárgyak. Nincs benne továbbá – három kép kivételével – az a jelentős állomány, amely az 1930-as években Amerikában letelepült Hellebranth testvérek, Bertha és Elena életművét reprezentálja. A csaknem kétszáz darabos hagyatékot egy oldalági hozzátartozó adományozta a múzeumnak. A Képzőművészeti Főiskoláról kikerült, a párizsi Julian Akadémián is tanult, sokoldalú testvérpár szerepelt az 1939-es világkiállítás magyar kiállítói között is. Munkáikból mintegy ötven volt látható a múzeum új szerzeményeit bemutató, *Az Óvilágból az Újvilágba* című tárlaton 2002 és 2003 folyamán. Ez esetben klasszikus muzeológiai munkáról beszélhetünk. A kurátor, Patricia Fazekas kutatatta föl az anyagot, ő válogatta ki a műveket a testvérpár egykori műtermében, s természetesen ő rendezte a kiállítást. Utóbb egy átfogó tanulmányt is szentelt munkásságuknak.⁸⁴ Itt kell hangsúlyosan utalni arra, hogy a képzőművészeti gyűjtemény markáns részét képezi az ilyen jellegű, vagyis az Amerikában alkotó művészekről származó anyag. Ez a legnagyobb ilyen tartalmú kollekción, ami létezik, noha erősen magán viseli a véletlenszerű gyarapodás bélyegét. A Hellebranth testvérek kívül legmarkánsabban Domján József (1907–1922) van képviselve 15 festménnyel, fametszettel, grafikával. Nagy jelentőségű lenne, ha sikerülne ezt az irányt folytatni, felmérni a szóba jöhető egykori és mai alkotók körét, és tervezett gyűjtőmunkát kezdeni. Egy további „alkategória” – amely számos itt nem tárgyalható kérdést is fölvet –, az amerikai születésű

A Magyar népművészet című kiállítás részlete
Fotó: Deák Nóra, 2009

magyar (magyar származású) művészek esete, mint például az illusztrátor, képzőművész Stevan Dohanos (1907–1994), aki sok szalon kötődött Magyar Amerika életéhez, többek közt az alapítványhoz. Itt őrzött munkáiból Hegedűs Katalin rendezett kiállítást az újonnan nyitott épületben.

- ¶ A múzeum képzőművészeti kiállításai kitágították a gyűjtemény adta lehetőségeket. Hegedűs Katalin gondozta az első kiállítást a volt budapesti amerikai nagykövetség, Nicolas M. Salgo képzőművészeti gyűjteményéből. A kiállításához egy prospektust jelentettek meg, de a nevét ezen nem tüntették fel. Később Botár Olivér, a winniepegi Manitoba Egyetem művészettörténésze, a Salgo-gyűjtemény kurátora rendezett ebből az anyagból egy újabb kiállítást a 19. századi magyar művészetről, egyet pedig Szőnyi István alkotásaiból.⁸⁵ Szintén a Salgo Alapítvány jóvoltából mutatták be Mednyánszky László művészetét 2000-ben. Ugyanebben az évben amerikai gyűjtőtől kölcsönzött műtárgyak segítségével Munkácsy Mihály életművének amerikai vonatkozásait, illetve itt készült alkotásait mutatták be. Ezek a tárlatok azt bizonyították, hogy a magyar művészet élvonaláról az Egyesült Államokban lévő műalkotások segítségével is lehetséges viszonylag átfogó és érvényes képet adni. A közönség elé tárt fajsúlyos képzőművészeti bemutatók jelentősen emelték a múzeum tekintélyét.
- ¶ A néprajzi, népművészeti tárgyak számottevő hányadát teszik ki a gyűjteménynek. Ennek a részkollekciónak az összetétele számos tanulsággal szolgál. Az anyag hosszú időn át folyamatosan gyarapodott, de a 2000-es években egy múzeumi átadás és három jelentős ajándékozás révén a darabszám nagyságrendekkel megnövekedett. East Jersey Olde Towne egy a korai amerikai falusi életet bemutató szabadtéri múzeum székhelye, ahol hosszas előkészítés után 1984-ben egy komplett magyar „tiszta szobát” rendeztek be az egyik farm-épületben. Az anyagot a Sárközből szállították a helyszínre – egy olyan vidékről származó tárgyakkal, ahonnan szinte egyáltalán nem volt kivándorlás. A bútort és a textíliákat talán a terepről származnak, valóságos paraszti használati tárgyak voltak. Erre utal, hogy a felvetett ágy és a menyasszonyláda festett felirata egyaránt őrzi a tulajdonos nevét: Tot Zsuzsa

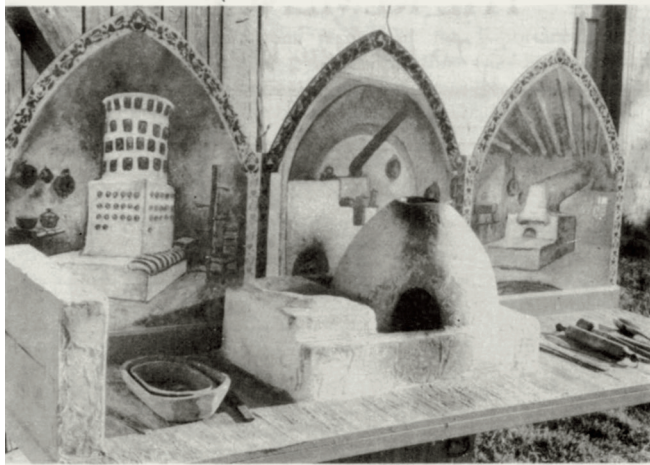
A Magyar népművészet című kiállítás részlete
Fotó: Deák Nóra, 2009

– 1894, illetve a ládán: Lepo Lidi. Más tárgyak feltehetően sárközi népi iparművészek alkotásai. Az asztalon elhelyezett kerámiatálba azonban a Franklinban (New Jersey) lakó Thomas Tesza által festett híместojásokat tettek. A magyar szobát az Amerikába vándorolt és ott letelepedő magyarok emlékére állították ki. Körülbelül két évtizeden keresztül láthatta a közönség, majd az alapítvány múzeumának adták át, ahol még várja a feldolgozást és értő kutatóját.⁸⁶

¶ A Teszár család gyűjteménye főként Erdélyben, Kalotaszegen, kisebb részt Magyarországon gyűjtött textíliákból, kerámiákból, pásztorfaragásokból, használati eszközökből s néhány bútorból áll. A gyűjtő, Teszár Róbert New Brunswickban, egy a közösségi és egyházi életben igen aktív cserkészcsaládban nőtt fel. Néptáncosként s néprajzi ismeretek birtokában „tudta”, mit kell gyűjteni, „megmenteni” a falusi padlásokon, vidéki vásárokon. Kádár Lynn Katalin Budapesten született, a második világháború után került szüleivel az Egyesült Államokba, ahol marketing szakemberként sikeres pályát futott be. Amerikai egyetemi diplomái mellett Közép-Európa történelméből Budapesten szerzett utóbb doktorátust az ELTE-n. Több mint három évtizeden keresztül gyűjtötte, vásárolta a néprajzi tárgyakat. Sok segítséget kapott Knopp János műkereskedőtől, akivel együtt is járták a vidéket, beleértve Erdélyt, a Felvidéket is. Gyűjteményében dominálnak a két háború között készült szőttesek, hímzések, s komoly értéket jelentenek a 19. századi bútorok, menyasszonyi ládák. A kollekción a kilencvenes években vitte ki Kaliforniába. A harmadik, szintén történelmi jellegű tárgyegyüttest a Salgo Alapítvány ajánlotta a múzeumnak. Ez a három gyűjtemény – kiegészítve régebbi szerzeményekkel – a *Magyar népművészet* című kiállítás gerincét alkotta 2009-ben. A bemutató főszövegét Szemerkenyi Ágnes, az MTA Néprajzi Kutatóintézet Folklór Osztályának vezetője írta. A kiállításról készült fényképek és leporell is jelzi, hogy nem „szuvenírbolti népművészetről” van szó, hanem az adományok által olyan ritka tárgyakkal gyarapodott a múzeum, mint egy 1878-as évszámú somogyi faragott-karcolt szaru sótartó a Teszár családtól vagy mint a Kádár Lynn Katalintól származó, szintén évszámossal, 1843-ban

Az 1956-os forradalom 60. évfordulójára rendezett kiállítás és rendezvény meghívója, 2016

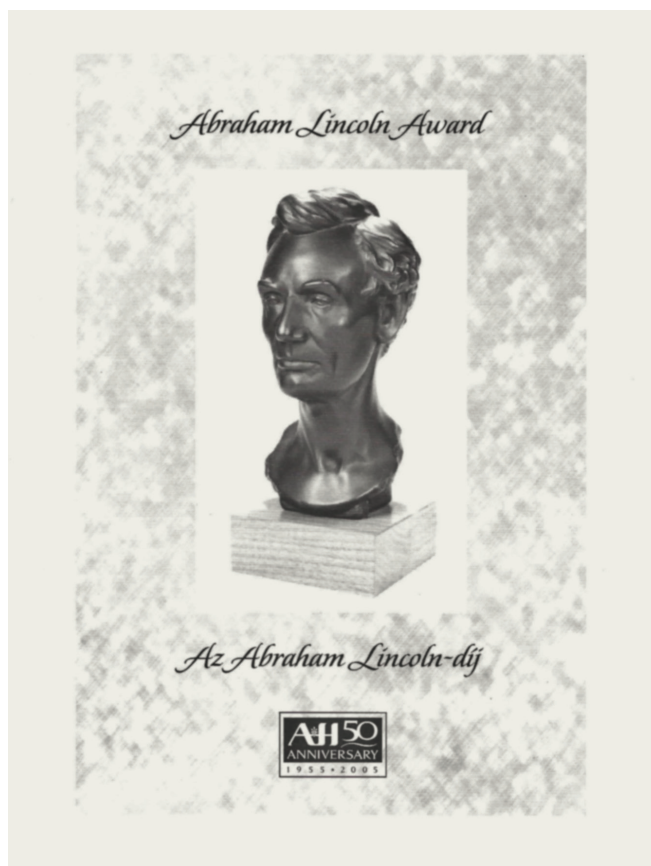
A kemence című kiállítás makettje, William Rakoczy munkája
Reprodukció, kiállítási leporelló

A kemence című kiállítás makettjének táblaképei, William Rakoczy munkája
Reprodukció, *The Hungarian Legacy in America*, 2007

készült nyugat-dunántúli festett, virágzott szekrény. A plakáton szereplő pásztoralak pedig Kapoli Antal egy remekművű szarukürtjének a díszítménye.⁸⁷ A történeti néprajzi-népművészeti anyag feldolgozása a kiállítás révén éppen csak megkezdődött, a forrás- és szakemberhiány miatt azonban 2010-ben leállt.

¶ Ha tágabban húzzuk meg a „népművészet” körét, akkor ide számíthatók a helyben, az amerikai közegben született népművészeti stílusú, a történeti formakincset, díszítményt, színeket használó alkotások is. Az akadémiai képzettségű Domján Evelyn (1922–2009) művészi kvalitású erdélyi festett ládája, aprólékos kidolgozottságú gyöngyös pártái, de az egyszerűbb hímestojások, hímzések az adott közegben egy kultúra sajátos továbbéltetési vágyának bizonyítékai, és egyúttal a közösségi identitás építőelemei. A külvilágnak is szól az üzenet, mint az alapítvány *Kemence* kiállítási „projektje”. A cél az volt, hogy szemléltessék az Amerikába vándorolt magyarok egykori lakáskultúráját, a hagyományos kenyérsütést, tágabban azt, „amit magukkal hoztak és amit megőriztek”. A kivitelezés egy magyar származású festő, modell- és színházi díszlettervező William (Bill) Rakoczy (1924–2015) révén valósult meg. A művész készített egy makettet, benne egy kenyérsütő kemence modelljével, hozzá tartozó szakajtók, sütőeszközök mintáival, a hátlapként pedig egy háromosztatú tablóképet festett, három magyarországi régió – Tolna, Somogy, Borsod – hagyományos tüzelőberendezéséről. A továbbélésre néhány visszaemlékező szöveg utalt és egy fénykép, ami egy Árpádonban 1943-ban épült – nota bene: egy ünnepi bemutatóra emelt – kemencét mutatott. A mini néprajzi kiállítást bemutatták az örökségközpont megnyitásakor, majd utaztatták az állam területén. Könyvtárakban, egyházaknál, társadalmi szervezeteknél több mint huszonötezen látták. A hármas tablókép ezt követően az egyik közösségi terembe került.⁸⁸

¶ A gyűjteményt nemcsak szakágak szerint lehet jellemezni, hanem abban a vonatkozásban is, hogy milyen közegből származnak a műtárgyak. Az Amerikai Magyar Alapítvány Múzeuma egyszerre helytörténeti jellegű múzeum és a magyar történelem, nemzeti kultúra általános bemutatóhelye. Ennek

Leonard W. Volk (1828–1895) Abraham Lincoln mellszobra alapján készült az Abraham Lincoln-díj
Reprodukció, meghívó

a sajátos *Heimatmuseum*nak a térbeli keretei roppant tágak. Nem egy falu vagy település szabja meg a határait, hanem elvileg egy kontinens. Az amerikai magyar múlt emlékanyaga elsősorban az Egyesült Államokba való kivándorlás és az ottani letelepedés, beilleszkedés, érvényesülés sokrétű folyamataival van kapcsolatban. Ide sorolható – az említett kiállítás címére utalva – a „régiből az újba” átkerülő művészek (kiseb mértékben a tudósok) tevékenysége is – nem teljesében, jobbra csak jelzésértékűen s töredékesen –, továbbá a már az Amerikában született nemzedék(ek), neves vagy névtelen tagjainak működése, leginkább annak magyar vonatkozásai.⁸⁹ A másik gyűjteményi póluson a magyar múlt, a magyar kultúra és művészet olyan emlékei sorakoznak, amelyek a nemzeti kánon elvileg térbeli határoktól független keretébe tartoznak – akár összefüggésben a szülőháza bármilyen ok kiváltotta elhagyásával, akár ettől elvonatkoztatva. Ez a kettősség a múzeum egész tevékenységét áthatja. Egy-zerre „mesél” a valamikori Magyar Amerika „egzotikus társadalmáról” (© Sziklay Andor), a mindenkori kivándorlás-emigráció nyomán létrejött „amerikai magyar múlt-ról”, valamint képviseli, közvetíti a „mi a magyar” kulturális reprezentációját. A múzeum történeti anyaga főként az előbbire vonatkozik, az utóbbi a kiállításokon játszik nagyobb szerepet, noha vannak forrásai a gyűjteményekben is. A határok ugyanakkor nem élesek, a megkülönböztetés olykor erőltetettnek tűnik, elegendő például Domján József életművére gondolni. A két pólus között átmenetek vannak, és kellő interpretációval az amerikai magyar helytörténeteknek is megvan a helyük a nagyobb összefüggésekben. A distinkció inkább gyakorlati, ami ideális esetben a tervszerű gyűjteményfejlesztés kiindulópontja is lehetne. Az etnikai, bevándorláhatterű múzeumok mezőnyében a New Brunswick-i magyar múzeum különlegessége, hogy nem rendelkezik a bevándorlási hullámokat bemutató állandó kiállítással. Itt tehát nem adják elő – romantikus hangvételben – a nagy bevándorlástörténeti *sagát* mint egyedi, csak a magyarokra jellemző, nehézségekkel sújtott történetet – hiszen ez nem is az ő kizárólagosságuk –, hanem a róluk

megfogalmazott-forgalmazott történetben a magyar történelem s a zene, a művészet, a tudomány terén elért sikerek, nagy teljesítmények ismertetése kap kitüntetett szerepet.

¶ A kiállítások szervezése, bemutatása nem az örökségközpont megnyitásával kezdődött, hanem elejétől fogva része az alapítvány tevékenységének mint a társadalmi kapcsolatháló építésének egyik eszköze. Az első tárlatot még az elmhursti időben rendezték: Hornyánszky Miklós / Nicholas Hornyansky (1896–1965) kanadai magyar festő és grafikus, a torontói képzőművészeti főiskola tanára színes metszeteit mutatták be a chicagói közkönyvtárban.⁹⁰ Külső helyszíneken szerveztek kiállításokat többek között Domján József olajképeinek és színes fametszeteinek (Rutgers Egyetem, 1960), klasszikus magyar mesterek alkotásainak (Plaza Hotel, New York, 1970), a New Jersey-ben létrejött magyar telepek történetének (Trenton, 1984), továbbá olyan híres magyar fotóművészeknek, mint André Kertész (Zimmerli Művészeti Múzeum, Rutgers Egyetem, 1987), Suzanne Szasz (New Brunswick, 1988) és Muky Munkacsi (New Brunswick, 1988). Közben az alapítvány Somerset utcai szűkös székhelyén is rendeztek kisebb tárlatokat, főként a képzőművészeti anyagból, új szerzeményekből. A székház megnyitásával a kiállítási tevékenység jelentősen kibővült, évente legalább két bemutatót rendeztek, a jó években többet is. A legelső kiállítás keresztmetszetet adott a gyűjteményből, célja az alcímben hangsúlyozott gesztus volt: a magyar örökség ünneplése. Az év karácsonyi időszakában tartották meg az első karácsonyfa ünnepélyt (*Festival of Trees*), amelyen a város nemzetiségi-etnikai csoportjai mutatták be karácsonyi ünnepi hagyományaikat. Az ötlet az elmhursti időbe megy vissza. A főiskola magyar programjának hallgatói díszítették fel évente a magyar fát Chicagóban a Tudomány és Ipar Múzeumában, és ők adtak műsort a nemzetek karácsonya ünnepségsorozatban.⁹¹ New Brunswickban a magyar múzeum indította útjára az ehhez hasonló közönségkapcsolati programot, amelyet évről évre mindmáig megszerveznek. A 2010-es évtizedben új kiállítás hiányában négy esetben is ez és a hozzá kapcsolódó karácsonyi vásár jelentette az egyetlen közönségrendezvényt.

¶ Az eddigieken túl példaként említhető az alapítvány fennállásának 45. évfordulója, amelynek alkalmából négy bemutatót is tartottak 1999/2000 folyamán (s ezek mellett kisebb időszakos tárlatok is készültek). Mindegyik megjelenítette a múzeumi munka egy-egy irányát. A *magyar szikra Amerikában* a bevándorlásgyökerű történészek, etnikus múzeumok klaszszikus kérdését prezentálta: mivel járultak hozzá a magyar bevándoroltak és leszármazottaik az amerikai élethez. Művészet, tudomány, vallás, kereskedelem, üzleti élet, közszolgálat, politika – széles horizontján vonultatta föl a multimédiás bemutató a magyar teljesítményeket, híres (vagy bizonyos körön belül annak tartott) neveket. A jubileum keretében mutatták be az említett *Munkácsy Amerikában* című kiállítást, amely egyben a művész halálának századik évfordulójára emlékezett/émlékeztetett. Az *Egykor és ma* című tárlattal az élő, folyamatosan gyarapodó múzeumról adtak képet, mivel az új szerzeményű műalkotásokból és népművészeti tárgyakból válogattak. A Herendi porcelán remekeit felvonultató kiállítás pedig egy olyan tárgycsoportot mutatott be – elsősorban Yolan Varga, nyugdíjas tanárnő 30 éven át gyarapodó magángyűjteménye alapján –, amelynek kapcsán egy világhíres magyar termékkel – „élő nemzeti kincssel”⁹² – lehetett nyomatékosítani a magyar ipar, illetve iparművészet magas színvonalát a nem magyar közönség számára. Ugyanakkor a Herendi porcelán kedvelt dísz- és ajándéktárgy, a családi gyűjtemények jellegzetes tárgyfajtája, a magyar identitás hordozója s kifejezője távol az ország határaitól is. A „Herendi remekművek” mintegy összefonják a nemzeti reprezentáció és a személyes azonosságtudat motívumait, társítva ehhez a hagyományápolás meggyőződését is.

¶ Figyelmet érdemelnek még a történeti kiállítások, amelyek rendszerint a magyar történelem eseményeihez, illetve évfordulóikhoz kapcsolódtak. A Wallenbergre és ezzel a holokausztra emlékező tárlat a diplomata Budapestre érkezésének ötvenedik évfordulója alkalmából készült 1994-ben. A *Magyarország 1100 éve* című kiállítással a honfoglalás milicentenáriumi ünnepségeihez kapcsolódtak. A nagyszabású tárlat a New York-i műgyűjtő, Szarvasy Mihály szervezésében

készült, az alapítvány önkénteseinek tevékeny részvételével. Kossuth Lajos életét, amerikai útját látogatásának 150. évfordulóján idézték fel, részben az alapítvány saját dokumentumai alapján (2002). A sorban a legújabb és a legjelentősebb, kifejezetten helyi gyökerű és tartalmú vállalkozás az 1956-os forradalom hatvanadik évfordulójához kötődött. Ennek kapcsán rendezvénysorozatot szerveztek annak emlékére, hogy több mint 32 ezer menekült a közeli Camp Kilmer katonai támaszpontból kialakított befogadó központba érkezett, és átmenetileg itt tartózkodott, amíg regisztrálták, megvizsgálták őket. Az alkalomra készített *Camp Kilmer, 1956–1957* című kiállítás a menekültek fogadását, elhelyezését dolgozta fel, támaszkodva az alapítványnál őrzött dokumentumokra, fényképekre, képzőművészeti alkotásokra és az egykori menekültek által kölcsönadott tárgyakra, kiegészítve az 56-osok visszaemlékezéseivel.

- ¶ A múzeum mindmáig több mint száz kiállítást rendezett, amelyeket becslések szerint 150-180 ezer látogató keresett fel.⁹³
- ¶ Ki kell emelni az együttműködések szerepét is. A kiállítások tematikai bővítését szolgálták a vendégkiállítások, amelyek más gyűjtemények alapján még tágabb merítést kínáltak a magyar művelődéstörténetből. Magyarországról a Matyó Múzeum és a Déri Múzeum egy-egy népművészeti kiállítását láthatta a közönség 1993/1994-ben, illetve a rá következő évben. A budapesti Bélyegmúzeum 1996-ban Zombory Éva grafikus, bélyegtervező életművét mutatta be. A Szlovák Nagykövetség egy Benyovszky Móricnak szentelt kiállítással gazdagította a bemutatók sorát 2000-ben. Az 1956-os forradalom 45. évfordulóját a Hadtörténeti Múzeum fényképkiallításával ünnepelték meg. A debreceni Koncz Galériától Boros Attila magyar Nobel-díjasokról készített portréit fogadták (2004/2005). „Külső”, kölcsönzött anyagként André Farkas – egykori kerékpárversenyző, 56-os menekült – elsőrangú plakát- és egyéb aprónyomatványok gyűjteményéből a múzeum kurátora, Patricia Fazekas rendezett kiállítást *Magyar grafika* címmel 2008-ban. A kiállítási vezetőhöz Bakos Katalin, a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa írt tanulmánynak beillő előszót. Legújabban Löki Viktor Debrecen utcáit megörökítő

ENCHANTING MODERN: ILONKA KARASZ

1 8 9 6 - 1 9 8 1

MUSEUM OF THE AMERICAN HUNGARIAN FOUNDATION
300 SOMERSET STREET NEW BRUNSWICK, NJ 08903

EXHIBITION:
September 26, 2004 - February 6, 2005

fényképeit látták vendégül 2021 nyarán. A fotográfus arra törekszik, hogy a város összes utcáját megörökítse. Ez az elképzelés akár példát adhatna arra, hogy New Brunswick egykori s mai magyar színhelyeit, épületeit, intézményeit valaki módszeresen végigfényképezze. A debreceni kölcsönzéseket előnyösen szolgálja, hogy New Brunswick és Debrecen testvérvárosi kapcsolatban áll egymással.

¶ Több kiállítás amerikai múzeumokkal való együttműködésben jött létre. Az *amerikai magyar zsidóság kincsei* című bemutatóhoz (1997) a Jewish Historical Society of Central Jersey nyújtott segítséget és kölcsönözte a tárgyak számottevő részét: ötvösmunkákat, a vallásgyakorlat rituális kellékeit, szent könyveket, textíliákat. Egy vitrinben három magyar (eredetű), New Jersey-ben működő zsinagóga állította ki tárgyait, és magánosok adták kölcsön féltve őrzött vallásos emléktárgyaikat.⁹⁴ A legrangosabb amerikai vendégkiállítás Kárász Ilonka (1896–1981) életművét tárta a látogatók elé 2004-ben. A Georgia Museum of Art *Varázslatosan modern* című tárlata elmélyült muzeológiai munka eredményeként született, és már az eredeti helyszínen kisebb szenzációt keltett az 1913-ban New Yorkban letelepedő, gyorsan nagy elismertségnek örvendő, ám halála óta kissé elfeledett művész újra felfedezésével. A New Brunswick-i múzeumban újrarendezett tárlat, a kiállítási vezető és az eredeti forrásértékű katalógus magyar környezetbe is „behozta” a magyarok előtt ismeretlen művész munkásságát. Kárász Ilonka az amerikai alkalmazott grafika és formatervezés egyik markáns megújítója volt, aki többek között a nagy presztízsű *New Yorker* magazin évtizedeken át rajzolt címlapterveivel s más illusztrációkkal, valamint lakberendezési tárgyak s tervek sokaságával aratott sikereket.⁹⁵

¶ Az alapítvány vezetése tisztában volt azzal is, hogy a múzeumi munka szakmai színvonalát, szakszerűségét javítani kell. Az 1990-es évek végén sikerrel pályáztak az Amerikai Múzeumi Szövetség akkreditációs eljárását előkészítő programokra. A múzeumi állapotok, célok felmérését szolgáló úgynevezett MAP (*Museum Assessment Plan*) mindkét szakaszához nyertek támogatást, szakmai segítséget. Az első fázisban egy

külső szakértő a szövetség normái szerint állapotleírást készített a múzeum aktuális helyzetéről. Az alapítvány igazgatóságának összeállított jelentés alapot nyújtott a stratégiai tervezéshez, a hiányosságok felszámolásához és a szolgáltatások fejlesztési irányainak kijelöléséhez. A második szakaszban folyamatos szakmai konzultációra nyílt lehetőség, és 2000 szeptemberében felmérték a gyűjtemények (*collection management*) helyzetét.⁹⁶ A múzeum akkreditációja mindezek ellenére nem történt meg.

¶ Hosszan lehetne taglalni a társadalmi beágyazottság folyamatos építését és változatos módszereket követő „gondozását”. Ezt a munkát Molnár Ágoston vezérletével az alapítvány mesteri módon bonyolította, aki az önkéntesek bevonásában szintén nagy organizátornak, lelkesítő erőnek bizonyult. Az alapítvány és a múzeum tényező, számon tartott partner volt New Brunswick, illetve New Jersey kulturális, oktatási és társadalmi életében. Az örökségközpont fénykorában rendre másra befogadta a helyi magyar szervezetek rendezvényeit, így irodalmi estétet, zenei műsorokat, könyvbemutatókat, tanácskozásokat. Saját programokat, műsorokat szervezett felnőtteknek, diákoknak, beleértve olykor az amerikai iskolásokat is. Ádventkor vásárt szoktak tartani – ez ma is jellemző –, amihez a helyszínt az Alapítvány biztosítja, a bevétel viszont a cserkészek javára megy. A múzeumi *outreach* mindmáig kiemelkedő eleme, hogy múzeum az egyik bázisa az évről évre megtartott többnapos, tömegeket vonzó nyári magyar fesztiválnak. A legutóbbi években az udvaron szoktak rendezni kézműves vásárt, a hozzá tartozó kulináris élvezetek biztosításával – magyaros hentesáruk, töltött káposzta, kürtőskalács, zserbó s hasonlók árusításával

¶ A sokfelé ágazó és sokrétegű kapcsolatrendszernek egy külön irányát jelentette az a kezdettől megmutatkozó törekvés, amelyet Molnár Ágoston ezekkel a szavakkal jellemezett: „Igyekeztünk megünnepelni azokat a híresebb magyarokat, akik hozzájárultak az amerikai élethez. Tudományos téren vagy kulturális téren, s ezzel őket is belefogni az alapítvány működésébe, hogy beszéljünk velük. Mert ők egy ilyen elzárt életet éltek. Kármán Tódor is. Megvolt neki

az ő tudományos tere. Volt egy kis magyar csoport, amelyik körülötte volt, de az amerikai magyarság életében nem vett részt. Nem volt ideje rá. Nincs idejük ezeknek az embereknek. Wigner Jenő is. Ez nem jelenti azt, hogy nem érdekelte őket a magyarságuk. Wigner Jenőnek Princetonban legkedvesebb, már gyermekkori barátja Neumann János volt. Ott volt és együtt jártak a Fasori iskolában Pesten. Próbáltunk ilyeneket is bevonni az amerikai magyarságnak a vérkeringésébe. Valahogyan ők is érdekelve legyenek.”⁹⁷ A „vérkeringésbe hozatal” hatékony eszközének bizonyultak az alapítvány által adott díjak, kitüntetések, elismerések, amelyek egész rendszert alkotnak. A kívülálló már-már alig igazodik el benne.⁹⁸ A legrangosabb a nagy magyar teljesítményekért járó, 1961-ben alapított George Washington-díj. Elsőként Kármán Tódornak adományozták, majd következtek más (Nobeldíjas) tudósok, művészek, egyéb jeles magyar személyiségek. Az 1977-ben létesített Abraham Lincoln-díjjal a magyar származású tudósok, művészek, üzletemberek, politikusok Amerika javát szolgáló munkáját ismerik el (két alkategória szerint). Ezenkívül évente díjaznak olyan amerikai személyeket is, akik a magyar közösség vagy a magyar kultúra érdekében fejtettek ki valamilyen figyelmet érdemlő munkát. A díjátadásokat jellegzetes amerikai módszerrel celebrálják: bállal, díszvacsorával, amelynek célja egyben az adománygyűjtés is. A tudományos közélet szereplőinek bevonására 1999-ben egy másik módszert is kezdeményeztek, a Bolyai János nevét viselő előadássorozatot. A csaknem ötven alkalommal tartott sorozatban az előadók a tudomány és a művészetek legszélesebb köréből kerültek ki.

¶ Ha a bevezetőben említett professzionalizmus kérdését nézzük, akkor az Amerikai Magyar Alapítvány Múzeuma a jól menedzselte finanszírozásban és igazgatásban, a változatos kiállítások szervezésében és nívós bemutatásában, valamint a sokrétű szakmai és társadalmi kapcsolatrendszer fenntartásában mutatja ennek egyértelmű jegeit. A 2000-es évek végén zászlóra tűzött gyűjt, megőriz, ünnepel – *Collect Conserve Celebrate* – jelszó a muzeológiai elkötelezettséget és a közösségi funkciót kapcsolja össze, és nem szorítkozik a harmadik

elemre. Több ez, mint az induláskor hirdetett „nagy magyarok” dicsőségcsarnoka, miközben a kollektív azonosságot szolgáló funkciót is újrafogalmazza.

¶ Molnár Ágoston 55 év elnökség után 2010-ben nyugalomba vonult, de továbbra is az alapítvány társigazgatójaként tevékenykedett egészen hat évvel később bekövetkezett haláláig. Utódjának Hajdú-Németh Gergely 32 éves jogászt választották, akit három év múlva a jelenlegi ügyvezető igazgató, Melissa Katkó Pepin váltott. Az előbbi a menedzselésben számított reményt keltő megoldásnak, az utóbbi az eddigiek szerint a kiállítási tevékenységben és a közösségi programokkal erősítheti meg az intézmény életképességét. Nem könnyű a Molnár Ágoston után maradt űrt betölteni. Nem pusztán „egyszerűen” (?) nemzedékváltásról van szó, hanem lényegi átalakulásról. Úgy tűnik, hogy a „Molnár-korszak” sarokpontja, hogy tudniillik Magyarországgal csak szakmai kapcsolatokat ápolnak, de nem vesznek igénybe anyagi segítséget – ha netán adnának, akkor sem –, nem tartható fenn. Az alapító azt vallotta, hogy egy ilyen intézményt az amerikai magyaroknak kell fenntartaniuk a helyi adottságok, vagyis: az amerikai lehetőségek minél teljesebb kihasználásával. Ez minden siker ellenére is – mint szó volt róla – folyamatosan együtt járt az instabilitással, az érdekek/értékek változásával, ami megnehezítette a mindennapi működést és a távlatosabb célok kitűzését, elérését. Ma nem látszik olyan széles társadalmi beágyazottságú, energiáját maximálisan a célnak szentelő vezető, aki ezt a felfogást a gyakorlatban is érvényesíteni tudná. Magyarán: nincs a láthatáron olyan, aki vállalná – és aki képes lenne arra –, hogy egy ekkora szervezetet tisztán önkéntes adományokból, társadalmi finanszírozásban és a ritkán adódó amerikai pályázati lehetőségek mellett működtetni tudna, eleget téve a szakszerűség normáinak mind a gyűjtemények gondozása-hasznosítása, mind a társadalmi funkció vonatkozásában. Ennek tudható be, hogy az alapítvány (a múzeum) vállalt feladatainak ellátásához, az üzemeltetéshez ma már hazai (vagy onnét áttételesen származó) forrásokat, pályázatokat is igénybe vesz. A múzeum raktárhelyiségei megteltek, új anyagok befogadására alig van mód. A több mint harminc éve

átadott épület felújítását sem lehet sokáig halogatni, s ha az igazgatóság új helyre való költözés mellett dönt – ami jó ideje rendre fölmerül –, hosszú időre, akár évekre előre kell tervezni, és szinte beláthatatlan anyagi erőforrásokat kell előteremteni. Az ötvenedik évforduló idején 17 millió dollár összegyűjtésében gondolkodtak. Szó, mi szó: nagy feladatok előtt állnak.

¶ Mindeközben az osztársadalmi háttér, a városi környezet és az amerikai magyar közeg is változott. Egyre kisebb a jelentősége az etnikai háttérű lakosság helyhez kötöttségének, az individuumok térbeli közelségének és a magyar szervezeti tagságnak. A helyi városszövetben is újabb szakadások mutatkoznak, a hajdani „magyar negyed” már legföljebb néhány jelképében emlékeztet erre, a lakosság kicserélődött. A hagyományos kommunikációs eszközök, elsősorban az írott sajtó és a rádió korszakának elmúltával teljesen új módon merül fel az információközvetítés, a közönség elérésének kérdése és a közösségi kapcsolatháló fenntartása. Molnár Ágoston ragaszkodott a hagyományos, postai értesítésekhez, támogatási felhívásokhoz, amikkel a lehetséges adakozókat, hagyatéktevőket akarták elérni. Ma sokaknak ez a kőkorszakot jelenti. A közösségszervezés, a *megszólítás* mai reménysége a társadalmi média. Az internet látszólag könnyebb kapcsolattartási lehetőségekkel bír, ugyanakkor nem könnyű megtalálni azokat, akik a múzeumban (könyvtárban, levéltárban) őrzött források megsejmlélői, használói lehetnek/lehetnének. A jelenléte sem igénylő hozzáférés biztosítása ugyanakkor az eddigi tevékenységi formák átalakítását, új készségek bevezetését igényli, miközben a gyűjteménykezelés normál muzeológiai munkáit is folytatni kellene – sőt kibővíteni a leltározással, a tudatos gyűjteményfejlesztéssel – ahhoz, hogy az Amerikai Magyar Alapítvány Múzeuma tovább vigye és az új igények szerint megújítsa a több mint hatvan évvel ezelőtt kezdett munkát. Amivel indultak, ma is érvényes elgondolás, noha meg kell keresni annak mára fordítható tartalmát és „művelési” módját. A kérdésre, hogy miért hozták létre az alapítványt, Molnár Ágoston ezt mondta a Vatikáni Rádió riporterének 2014-ben:

¶ „Nem mi voltunk az elsők, akik így gondolkoztak, hanem már a harmincas években is voltak olyanok – és még akkor is, amikor a 19. században megérkeztek a Kossuth-emigráció tagjai, azok is foglalkoztak ezzel –, hogy hogyan lehet [meg]ismereteni az amerikaiakkal azt, hogy kik vagyunk mi magyarok, és hogy hát milyen történelmünk van, milyen a kultúránk. Amint több és több magyar érkezett Amerikába már a 19. században, akkor a 20. században, sokan hozzájárultak Amerikának az életéhez. Minden vonalon, kulturális, üzleti vonalon. Ezt valahol össze kell fogni, és úgy beszélni, hogy ha kultúránk van, akkor az hogy[an] segíti közösen egy [olyan] új országot, mint Amerikát. Hogy építi tovább.”

¶ A két legújabb fejlemény, hogy megkezdődött az anyag digitalizálása, és a kiállítótér is radikálisan megújult a múzeumi gyűjtemény újrendezésével. A digitalizáció egyelőre a könyvtár hírlapanyagát érinti. A *Hungarian Initiative Foundation* pályázatán elnyert forrásból a Magyarországra szállított anyagot az Arcanum kezdte el feldolgozni. Több tucatnyi kiadvány már hozzáférhető a *Hungaricana* közgyűjteményi portálon. A tervek szerint a digitalizálás ki fog terjedni az archívumi állományra is.⁹⁹ A múzeum állandó kiállítását jelentősen kibővítették. Amit állapota szerint lehetett, mindent előhoztak a raktárból, és az anyagot csoportokba rendezve, minden talpalatnyi helyet kihasználva kiállították. Az *Összeállítás gyűjteményünk 66 évéből: művészet és emléktárgyak (From our Collection: 66 Years of Art & Ephemera)* című bemutató virtuális túra keretében az interneten keresztül is megtekinthető.¹⁰⁰ A bőség, a változatosság megmutatása, a látvány élvezet elsőbbséget – szinte a teljes képző- és népművészeti anyag, számos fotó látható –, feliratok és tájékoztató információk csak szórványosan készültek. Az értelmezés remélhetőleg nem marad el, és a következő lépésben erre is sor kerül. Ehhez tartozik, hogy újabban a múzeumi anyaghoz, bővebb adatokhoz online hozzáférést is biztosítanak, szerény tagsági díj, támogatói előfizetés ellenében. A felület, a honlap is megújult. Ha ez még nem is az 1989 és 2010 közötti viszonylagos „daliás időszak” pezsgése, biztató lépéseket kell látni benne.

- [1] Az első rész a MúzeumCafé 83., Birtokviszony számában jelent meg.
- [2] Danilov, Victor J.: *Ethnic Museums and Heritage Sites in the United States*. McFarland & Company, Jefferson, NC 2009 – A sokoldalú szerző 28 könyvet írt, ebből 16 múzeumokkal, gyűjteményekkel, kiállításokkal foglalkozik.
- [3] A teljesség igénye (és a levéltári jellegű gyűjtemények) nélkül: Bujdos János: Domján József sárospataki kiállítása. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 16. 1977. 66–73.; *Családragény. Egy visszatelepült „amerikás” család hagyatéka / Family-story. Remains of a remigrate family from America*. István Király Múzeum, Székesfehérvár 1988. (Az István Király Múzeum Közleményei, D sorozat, 183. sz.); Töltési Imre: A honismereti mozgalom országos kibontakozása II. *Honismeret*, 1998. 1. 68–76.; *Szathmáry Lajos Kossuth Gyűjteménye*. Összeáll.: Tamás Edit; előszó Szabó Csaba. Rákóczi Múzeum, Sárospatak 1998. (A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 34.); *Emlékek az Újhazából az Óhazába. Az amerikai magyarság adományai a Magyar Nemzeti Múzeumban*. Szerk.: Ihász István. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2004; Török Petra: *Formába kerekedett világ. Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvany Lajos Múzeumban*. Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan 2001 (Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 16.); Sári Zsolt: A magyar diaszpóra kutatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, 25. 2016, 457–462.; Orgona Angélik: *Az amerikai grófné. Szapáryak és Széchényiek emlékei*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2020; Mészáros Tibor: *Az emigráns hagyatékok és a Rónai Pál-hagyaték kisnyomtatványai, pimblog*, 2021. máj. 26.
- [4] *Museums, migration and cultural diversity. recommendations for museum work*. NEMO – Network of European Museum Organization, Berlin 2016.
- [5] A levéltári és könyvtári törekvésekhez lásd *Hazatérő emlékeink. Tanulmányok a Julianus és Mikes Kelemen Programról*. Szerk.: Gárdonyi Géza. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest 2016; *Hazatérő emlékeink II. Tanulmányok a Mikes Kelemen Programról*. Szerk.: Gárdonyi Géza. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest 2017; Bakó Zsigmond: *Hazatérő múlt – a Torontói Magyar Ház gyűjteménye*. *Turul*, 90. 2017. 2. 67–74.; Arany Krisztina: *A levéltári*

- hungarikakutatás helyzete, feladatai és lehetőségei a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 69. 2019, 1. 5–20.
- [6] Eredeti elnevezése: Martin Luther King Jr. National Historic Site and Preservation District, lásd Danilov i. m. 2009, 12., 56. (King szülőháza, benne a Center for Nonviolent Social Change), 64–65.; Mai nevét 2017-ben nyerte el. Az intézmény alakulását, bővülését jól összegzi a Wikipedia címszava, illetve a park honlapja: https://en.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther_King_Jr._National_Historical_Park; <https://www.nps.gov/malu/index.htm>.
- [7] Ruberto, Laura E.–Sciorra, Joseph: Migrating Objects: Italian American Museums and the Creation of Collective Identity. *Altreitalia*, 56. 2018. gennanio-giugno, 131–156.
- [8] Pacyga, Dominic A.: Chicago: City of the Big “Little” Museums. *Journal of American Ethnic History*, 28. 2009, 3. 55–65.
- [9] Hungarian Art Masters Gallery Launches Website. *Amerikai Magyar Hírlap*, 2010. december 17., 26. Kisbán Enikő: Thomas Schwartz a Thibaud & Margareta Schik Bárdy Gyűjteményről. *Axioart Blog*, 2021. 12. 07. <https://blog.axioart.com/thomas-schwartz-a-thibaud-margareta-schik-bardy-gyujtemenyrol/#>. A HamG honlapja már nem elérhető, az anyagból válogatás látható Margaret Schik Bardy halálakor keresztfia, Thomas Schwartz által készített filmösszeállításban a <http://youtu.be/LfbAIMF4ArA> oldalon. Lásd még HamG Announces Passing of Founder Margareta Schik Bardy. *Amerikai Magyar Hírlap*, 2013. május 24., 6. A jelenlegi információk alapján nem tudni, hogy ez a kollekción tartalmaz-e műalkotásokat Amerikában működő magyar, magyar származású művészekről is.
- [10] Jacobson, Matthew Frye: *Roots Too. White Ethnic Revival in Post-Civil Right America*. Harvard University Press, Cambridge–London 2006.
- [11] E tanulmány témáján kívül eső külön kérdés az Egyesült Államokban, Kanadában létrejött általános, azaz nem helyi vonatkozású magyar műgyűjtemények sorsa. Lásd például Szarvasy kerámiagyűjtemény I. árverés. Nagyházi Galéria és Aukciósház, Budapest 2004, 104. árverés katalógus, 1–50. tétel.; Csenkey Éva–Gyugyi László–Hárs Éva: *Zsolnay aranykora: Gyugyi László gyűjteménye a nagyvilágból visszatér Pécsre*. Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft., Pécs, 2010., ugyanerről lásd Ébli Gábor: *Műgyűjtés, múzeum, mecenatúra. Esettanulmányok a jelenkori magyar gyűjtéstörténetből*. Corvina, Budapest 2008, 61–70., további gyűjteményekről: 39–46., 47–61.

- [12] Sári Gál Imre: *Clevelandi magyar múzeum: riportok, versek, fényképek a clevelandi magyarság életéből*. Amerikai Magyar Írók, Toronto 1978, 205–206.; Uő: *Az amerikai Debrecen: képek a clevelandi magyarság életéből*. Patria, Toronto 1966.
- [13] Leltári szám: 7.638. A xeroxmásolatokat a szerző barátainak, potenciális érdeklődőknek küldte meg.
- [14] A múzeum emlékkönyvéből. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 9. 1991. 2.
- [15] Daróczy Sándor: Igazgatói jelentés 1958-ról. *Bethlen Naptár*, 1960. 57–65., idézet: 64–65. Fűry Lajos: Magyar muzeum, *Fraternity/Testvériség*, 1968. 5. sz., 9.
- [16] Kovács Zoltán Ákos: Bethlen Múzeum és Archívum. *Bethlen Naptár*, 1986. 44–45. (44.)
- [17] Daróczy Sándor: Negyvenéves a Bethlen Otthon. *Bethlen Naptár*, 1961. 47–49. (49.)
- [18] Nagy Lajos: 50 éves a Bethlen Otthon. *Bethlen Naptár*, 1971. 322–340. (238.); Dr. Béky Zoltán: Elnöki jelentés az Amerikai Magyar Református Egyesület 1974. évéről. *Bethlen Naptár*, 1976. 37–49. (42.)
- [19] Uo., Eszenyi László: Gondolatok egy amerikai magyar múzeum és könyvtár létesítéséről. *Bethlen Naptár*, 1977. 63–66.; Az Amerikai Református Lelkészegyesület tisztújító gyűlése. *Bethlen Naptár*, 1980. 157–158.
- [20] Épül a ligonieri múzeum! *Calvin Synod Herald / Reformátusok Lapja*, 1981. 5. sz., 14.; Kovács Pál: „Az Úr hegyén gondviselés”. *Bethlen Naptár*, 1982. 34–41., képek a Youngstownból visszaszállított anyagról: 39–40., 120., 194.; Uő: A Bethlen gyűjtemény. *Bethlen Naptár*, 1985. 41–42. Ebben az állapotában s elhelyezésében volt alkalmam egy hétig tanulmányozni az anyagot 1988-ban.
- [21] Kovács Pál: A múlt alkotása a ma és a holnap szolgálatában. *Bethlen Naptár*, 1987. 48–54. (53.) A lelkési családból származó Kovács Pál (1930) a debreceni teológián végzett (1953), majd Amszterdamban folytatta tanulmányait (1956–1960). Ezt követően Uruguayban alapított magyar református közösséget. 1972-ben az Egyesült Államokba költözött, 1976-tól 1999-ig látta el a Bethlen Otthon igazgatói tisztét. Működését jelentős fejlesztések kísérték, az Otthon korszerű, az állami előírásoknak teljességgel eleget tevő idősgondozó intézménnyé vált. 2009-ben hunyt el. <https://www.legacy.com/obituaries/tribune-democrat/obituary.aspx?n=paul-kovacs&pid=125800496>
- [22] Kovács Zoltán: Egy esztendő mérlegen. *Bethlen Évkönyv*, 1988.

- 40–44. (42.) A Bethlen Múzeum és Levéltár. *Calvin Synod Herald / Reformátusok Lapja*, 1988. 2–5. sz., 23. Az adományozó édesapja, Hunyady László (1899–1985) amerikai végzettségű református lelkész volt, 1923-tól élt az Egyesült Államokban.
- [23] Kovács Pál: „A jótékony szeretet temploma”. *Bethlen Naptár*, 1991–1992. 47–57. (56.)
- [24] Novák Miklós beszolgáló lelképásztor: Az amerikai egyháztestekben. A ligonieri gyülekezet. *Bethlen Naptár*, 1999. 201–203.; Az új helyen az archívum katalogizálását a Fulbright-ösztöndíjas Csillag András (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola) kezdte, majd a végleges katalógust Kovács Ilona (OSZK) készítette el, a könyvtárat a szintén fulbrightos Bánhegyi Zsolt (MTA Könyvtár) rendszerezte, vö. Bethlen Archives Collection Cataloging in Progress at the American Hungarian Foundation. *Bethlen Naptár*, 1999. 55–56.; Csillag András: The Bethlen Collection. *Vasváry Collection Newsletter*, 2000. 2. 1–4.; Kovács Ilona: A Bethlen Gyűjtemény mint forrásértékű történeti gyűjtemény perspektívái. Folyik a Bethlen Gyűjtemény feldolgozása. *Calvin Synod Herald / Reformátusok Lapja*, 2001. 12. sz., 15.
- [25] Az 1966-os úti jelentés posztumusz jelent meg, lásd Újszászy Kálmán: Amerikai magyarok között. Tájékoztató az amerikai egyesült államokbeli utamról. In: Balassa Iván–Kováts Dániel–Szentimrei Mihály (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szabad Tér, Budapest–Sárospatak 1996 (Széphalom 8.) 327–343., idézet (az alábbiakban is): 339–340.
- [26] Újszászy Kálmán: A Sárospataki Amerikai Magyar Református Gyűjtemény. A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Évkönyve, 1989/90. Sárospatak, 17–23., a körlevélről: 17–18. Vö. Bartha Ákos: *Falukutatás és társadalmi önismeret: A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai*. Hernád Kiadó, Sárospatak 2013. 164–165.
- [27] Újszászy Kálmán: Ligonier. *Reformátusok Lapja* (Budapest), 1966. július 10. (28. sz.) 3. A cikk folytatása a lap következő két számában jelent meg.
- [28] Újszászy Kálmán, i. m. 1996, 332.
- [29] Újszászy Kálmán: Pro memoria (A második amerikai út előkészítése). In: Balassa Iván–Kováts Dániel–Szentimrei Mihály (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szabad Tér, Budapest–Sárospatak 1996 (Széphalom 8.) 345–346. Lásd még a következő jegyzetet.

A gyűjtemény rendezésében a feleségén kívül részt vett a tanítónői képzettséggel rendelkező, a sárospataki városi könyvtárban alkalmazásban lévő lánya is.

- [30] Idézetek az 1971. november 6-án, két hónappal hazatérésük után készült, posztumusz közölt kéziratból, lásd Újszászy Kálmán: *Az Amerikai Magyar Református Gyűjtemény terve*. In: Balassa Iván–Kováts Dániel–Szentimrei Mihály (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szabad Tér, Budapest–Sárospatak 1996 (Széphalom 8.) 353–361., idézet: 353.
- [31] Uo., vö. Nagy Lajos: Igazgatósági jelentés. VII. Levéltár és múzeum. *Bethlen Naptár*, 1973. 93. – tanácsára több mint kétszáz dollár értékben vízhatlan dobozokat vásároltak a legértékesebb iratoknak. Eszenyi, i. m. 1977, 64.
- [32] Újszászy i. m. (Az Amerikai Magyar Református Gyűjtemény terve) 1996, 355.
- [33] Uo. 356–357. – kiemelés mindig az eredetiben, F. Z.
- [34] Újszászy i. m. 17–23. Az 1984-es kimutatás szerint a gyűjtemény 6403 nyomtatványt számlált. Ebből 2433 volt az aprónyomtatvány. A gyűjtemény specifikumát más hazai rokon jellegű kollekciónkkal szemben a több mint négyezer darabra rúgó egyházi évi jelentések, évkönyvek, jubileumi albumok, alkalmi kiadványok, gyűlekezeti lapok, naptárak jelentik, vö. uo. 21. Lásd még Szentimrei Mihály: *A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattárának állománya és feldolgozása*. In: Balassa Iván–Kováts Dániel–Szentimrei Mihály (szerk.): *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szabad Tér, Budapest–Sárospatak 1996 (Széphalom 8.) 353–361., 529–534., főként: 534.
- [35] Nagy Lajos: *Jelentés a Bethlen Otthon 1976. évi életéről*. *Bethlen Naptár*, 1978. 46–54. (53.); Eszenyi, i. m. 1977. 64. Az 1956-ban Amerikába kerülő Szabó György (George Szabo) a debreceni egyetemen tanult, és Méri István munkatársaként középkori régészettel foglalkozott, majd a New York-i egyetemen művészettörténeti tanulmányokat végzett. 1975-ben jelent meg a Lehman-gyűjteményről írt katalógusa a MET kiadásában. Lásd V. Kovács Sándor: *George Szabó reneszánsz-kutatásai Amerikában*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 69. 1965. 69. 4. 538–539. Foltiny István régészprofesszor levele. In: Szabó Ferenc szerk.: *Banner János emlékezete*. Békéscsaba–Szeged, 1989. 92–94.; Hungarians in

- America 3. Ed. by Denis K. Bognar. Mt. Vernin, NY, Afi cop., 1971. 191. 1988-tól az akkor szerveződő New York-i Place des Antiquaires-hez csatlakozott, lásd részletes életrajzzal: Markoutas, Elaine: Old-Time Zeal. *Chicago Tribune*, April 15, 1990. (<https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1990-04-15-9001310399-story.html>).
- [36] Bütösi János: Történelmünk dokumentumainak megőrzése folyik. *Bethlen Naptár*, 1983. 55–58., idézet: 55. – 1979-ben alakult meg az a különbizottság, amely az archívum és múzeum ügyét kézbe vette, és irányította az említett épületbővítést és intézményfejlesztést.
- [37] B[ertalan] I[mre]: Zászlógyűjtemény. *Testvériség / Fraternity*, 1982. 2. sz., 15–16. Lehetséges, hogy ez a lista (még?) nem teljes, egy másik jelentésben ez olvasható: „Múzeális tárgyú gyűjteményünkben a jelentősek a templomi edények, kegyeszek és a harmincnál több zászlógyűjteményünk.” – Kovács Pál: „Ha a mi külső emberünk megromol”. *Bethlen Naptár*, 1983. 34–38.
- [38] Oláh Béláné Bakóczi Éva: Négy év Amerikában. *Bethlen Évkönyv*, 1993–1996. 105–116., idézet: 110., 112.
- [39] Kovács Zoltán Ákos, i. m. 1986, 44.
- [40] Kovács Zoltán Ákos: Lelkészi és gyűjteményi igazgató jelentése. *Bethlen Naptár*, 1988. 37–41., idézet: 40. – az alfabetikus katalógus 1987-ben 80 százalékban elkészült.
- [41] Uo. 40. Az 1704-es bibliát Tasi István és családja (New Jersey), a másikat Ács Jenő és családja adományozta Kanadából. Vö. Dr. Ludás Gyula, gyászjelentő, *Hajdú-Bihari Napló*, 1999. április 23., 14.
- [42] Kovács Zoltán: Beszámoló az Úrnak 1989. esztendejéről. *Bethlen Évkönyv*, 1990–1991. 15–19., idézet: 19. A beszámolóban hivatkozott „Fogarassy mester” minden valószínűséggel a győri születésű Fogarassy Károly (1917–?), aki 1955-től grafikai, építészeti, szobrászati tanulmányokat folytatott Kaliforniában. 1963-tól tudományos intézmények illusztrátoraként működött. Rajzai, szobrai számos kaliforniai múzeumban megtalálhatók, lásd https://www.kieselbach.hu/muvesz/fogarassy-karoly_8432.
- [43] Kovács Zoltán: Egy esztendő mérlegen. *Bethlen Évkönyv*, 1988. 40–44., idézet: 44.
- [44] *History of Education in Portland*. WPA, 1937. 251.; Catlin Gabel Detailed History (2008), online: sili.tips.com.; Kaye, Ted: Catlin Gabel School. In: *The Oregon Encyclopedia*, https://www.oregonencyclopedia.org/articles/catlin_gabel_school/; Vö. Catlin School is Distinctive in Idea.

The Oregon Statesman (Salem, Oregon), Aug 4, 1929. 7. Hazaérkezése Új Zélandból: *The Oregon Daily Journal*, June 4, 1920. 12.; <https://www.catlin.edu/about/catlin-gabel-history>; Csehszlovákiából Antwerpenen keresztül érkezett vissza 1939. április 14-én, lásd New York, New York Passenger and Crew Lists, 1909, 1925–1957, database with images, *FamilySearch*, Ruth Catlin, 1939. Előadásai: Miss Catlin Honored. *The Evening Herald* (Klamath Falls, Oregon), 18 November 1939, 6.; League to Hear Guest. *The Evening Herald* (Klamath Falls, Oregon), 18 November 1939. 7.; Miss Catlin Guest Speaker. *The Klamath News* (Klamath Falls, Oregon), 26 November, 1939. 7. Halála: Connecticut Death Index, 1949–2001, database, *FamilySearch*, Ruth Catlin, 06 Feb 1978. A családi adatokhoz lásd még <https://www.familysearch.org/tree/person/sources/M5QV-K55>.

- [45] Resolution adopted at the 34th Convention of the Hungarian Reformed Federation of America. *Fraternity / Testvériség*, 1992. 4. 13–17. (14.).
- [46] Nt. Varga Ferenc: A Bethlen Home Jövője. A Stratégiai Tervező Bizottság Gyűléséről. *Magyar Egyház*, 2004. 3. 11.; Jelentés a Bethlen Otthon Stratégiai Tervező Bizottság második gyűléséről. *Calvin Synod Herald / Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 2004. 11–12. 16.; Nt. Nyeste István: Összevont jelentés a Bethlen Otthon Stratégiai Tervező Bizottság 2004. december 16. és 2005. január 20-i gyűléseiről. *Calvin Synod Herald / Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 2005. 3–4., 18–19.; Synod Greets New Pastors Senses HRFA's Dim Future. *Calvin Synod Herald / Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 2011. 7–8., 4–6.; Bethlen Communities Heritage Center Museum and Archives. *Calvin Synod Herald / Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 2011. 11–12., 14.; Bethlen Museum and Archives Committee Report by Rt. Rev. Koloman K. Ludwig. *Calvin Synod Herald / Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 2014. 7–8., 6. – Ekkor került fel a Bethlen Communities honlapjára ugyancsak tőle egy rövid ismertetés, amelynek linkje azóta a nyitó oldalon már nem szerepel: <https://bethlen.com/museum-and-archives> (2021. 08. 19.).
- [47] „[A] református Bethlen Collections Múzeuma [sic!], amely többszöri költöztetés, raktározás nyomán szétszóródott, és kézen-közön mára jórészt eltűnt.” Lásd Nóvák Béla: Amerikai magyar múzeumi gyűjtemények. *Vasváry Collection Newsletter*, 2021/1. (65.) http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/21jun/nove_bela_muzeumi_gyujtemenyek.html. 2013-ban az ömlesztett anyag rendezetlenségéről

- ír Balogh Balázs: A magyar bevándorlók néprajzi kutatása amerikai archívumokban. In: Jakab Albert Zsolt–Vajda András (szerk.): *Örökség, archívum és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2017. 29–40. (Kriza Könyvek, 40)., Ligonieről: 34–36.
- [48] Ludwig, Koloman K.: Whiting. Bethlen Almanac, 1997. 115–118.; Uó: *The Continuing History of the Hungarian Reformed Church of Whiting, Indiana. Calvin Synod Herald / Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 2006. 7–8. sz. 11. Lásd még a múzeumra vonatkozó honlapbejegyzést a 32. jegyzetben.
- [49] Simon Ervin: (Bethlen) Home Sweet Home!. *Bethlen Almanac / Bethlen Naptár*, 2013. 27–31.; Kerekes, Tímea: *My life in the USA. William Penn Life*, 2014. July, 5.; Nitsch Gábor: A lelki és testi jólét éve. *Bethlen Naptár*, 2014. 20–23.
- [50] Bemutatkozik Cvetanovic Milan, a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasa, 2015. nov. 24. <https://www.nemzetiregiszter.hu/bemutatkozik-cvetanovic-milan-a-koros-i-csoma-sandor-program-oszton-dijasa> (a clevelandi Bocskai Rádió interjúja alapján). Cvetanovic Milan: A Bethlen Archívum. Kőrösi Csoma Sándor ösztöndíjasának beszámolója. *Bethlen Naptár*, 2015. 206–212.
- [51] A kiállításról rövid beszámoló olvasható néhány fényképpel a Kőrösi Program honlapján: <https://www.korosiprogram.hu/tudastar/95-ev-bethlen-kozossegben>. Köszönöm Török Karola levélbeli tájékoztatásait, 2020. 07. 13., munkájáról lásd még: <http://elte-lis.blogspot.com/2018/10/vendegunk-volt-torok-karola.html>.
- [52] Fényképes rövid beszámoló a Kőrösi Program honlapján: <https://www.korosiprogram.hu/galeria/kepek/emlekkiallitas-pennsylvaniaban-reformacio-500.-evfordulojara>.
- [53] Vö. Kertész Adrienn: Világszínvonalú magyar szeretetotthon az Egyesült Államokban. Az amerikai magyarság lelki központjának bemutatása. <https://www.korosiprogram.hu/tudastar/vilagszinvonalu-magyar-szeretetotthon-egyesult-allamokban>.
- [54] State grants help preserve records at Bethlen Home, Heinz History Center. *TribLive*, January 18, 2019, <https://triblive.com/aande/museums/state-grants-help-preserve-records-at-bethlen-home-heinz-history-center/>.
- [55] Dienes Barna életrajzát lásd Péter László: Azonosíthatatlan személy. Dienes Barna idézése. *Kortárs*, 43. 1999. 11. 61–73. Az elmhursti magyar programot összefoglalja Molnar, August J.: Hungarian

- Studies in Elmhurst – 1941–1959. *Reformátusok Lapja*, 1959. 13. 17–19.
- [56] Molnár Ágoston: Elért eredmények. In: Incze Sándor (szerk.): *Magyar Album*. American Hungarian Studies Foundation – Elmhurst College, Elmhurst, 1956. 26–27.; Uő: Tizenöt év magyar tudományos eredményei Amerikában. *Hírünk a Világban*, 1957. 4–6., 7.; 50 amerikai diák tanul magyar nyelvet Elmhurst Collegeban. *Amerikai Magyar Népszava*, 1956. október 17., 4. Kovács, Ilona et al. (eds.): *The Hungarian American Legacy in America. The History of the American Hungarian Foundation: The first fifty years*. American Hungarian Foundation, New Brunswick 2007.; Hegedűs István: Az Amerikai Magyar Alapítvány működése és rövid története. *Archívnet*, 17. 2017. 2. <https://archivnet.hu/az-amerikai-magyar-alapitvany-mukodese-es-rovid-tortenete>.
- [57] Az Amerikai Magyar Tanulmányi Alapítvány Terve Múzeum és Könyvtár. *Bethlen Naptár*, 1956. 173–174.
- [58] Molnár, i. m. 1956, 59., színes reprodukciója: Kovács, et al. (eds.), i. m. 2007, 168–169. Harsányi Károly gyermekkorát Amerikában töltötte, de nyolc évig Budapesten élt, amely idő alatt a képzőművészeti akadémián Benkhardt Ákos növendéke volt. Az 1930-as évektől számos kiállításon szerepelt New Yorkban, lásd https://www.askart.com/artist/Charles_E_Harsanyi/19290/Charles_E_Harsanyi.aspx; Harsányi Károly festőművész képeinek kiállítása. *Amerikai Magyar Népszava*, 1932. szeptember 20.
- [59] Az Amerikai Magyar Könyvtár és Múzeum épületterve és az intézet alapítványa. *Testvériség / Fraternity*, 1954. 7., 8–9., itt jelent meg először az épület tervrajza (lásd a 9. oldalon), majd a *The Elmhurst College Bulletin* 1955. májusi számában, ezt közli: Molnár, i. m. 1956, 26.; Kovács et al. (eds.), i. m. 2008, 47.
- [60] Molnár, i. m. 1956, 27.
- [61] Magyar múzeum és könyvtár Amerikában. *Szabad Magyarság*, 1957. január 24., 5.
- [62] Kelly-Lovasz, Mary Ann: The Foundation Builder. *William Penn Life*, 2010. August, 14–21. Édesapjáról lásd még: Személyi hírek. *Reformátusok Lapja*, 1963. October, 10. Molnár Ágoston lelkeszé szenteléséhez, kinevezéséhez lásd Bacsó Béla: A Tóparti Egyházmegye jelentése az 1952. évről. *Reformátusok Lapja*, 1953. 6. sz. 14–15. Nyelvtudását sérelmezte: Gross A. László: Felcsapok atomtudósunk! *Magyar Jövő*, 1952. szeptember 5., 2. Életrajzát,

- elismeréseit lásd még Kovács et al (eds.), i. m. 2007, 36–39.; Papp László: Molnár Ágostontól búcsúzunk (1927–2016). *Amerikai Magyar Népszava – Szabadság*, 2016. október 9.
- [63] Ludányi Anna Mária: Az Amerikai Magyar Alapítvány kutató központja és múzeuma. *Itt-Ott*, 33. 2000. 1. 32.
- [64] Vajda S. Zoltán: A Tóparti Egyházmegye jelentése. *Reformátusok Lapja*, 1957. november 1. (19. sz.) 10–12.; A Magyar Egyházkerület közgyűlése [Dayton, 1958. május 5–8.] *Reformátusok Lapja*, 1958. június 1. (11. sz.) 10–12.
- [65] Amerikai Magyar Intézet a Rutgers Egyetemen. *Amerikai Magyar Népszava*, 1959. március 27., 5.; Egyetemi magyar tanszék. *Testvériség / Fraternity*, 1959. április (4. sz.) 13.; Vitéz Ferenc: Tudósítás a Magyar Egyházkerület közgyűléséről. *Reformátusok Lapja*, 1959. május 15. (10. sz.) 2., 11–12.; Személyi hírek. *Reformátusok Lapja*, 1959. augusztus 15., 14. sz., 15.; Amerikai magyar tudományos intézet. *Szabad Magyarország*, 1959. november 29., 4.; Kecskemethy, Joseph: American–Hungarian Institute. *Testvériség / Fraternity*, 1960. (3. sz.) 4.; Borshy Kerekes György: Beszámoló egy nehéz esztendőről. *Testvériség / Fraternity*, 1960. (4. sz.) 1–6.; Hajnal Ward Judit–Csűrös Clark, Sylvia: az Amerikai Magyar Alapítvány igazgatója. Beszélgetőtárs: Molnár Ágoston. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 18. 2009. 12. 46–50. Összefoglalóan lásd még Kovács et al (eds.), i. m. 2007, 68–71.
- [66] Carteret, N. J. *Magyar Egyház*, 1959. (11. sz.) 13. – A független egyházak nem tartoztak a német eredetű amerikai református egyház (akkori nevén: Evangelical and Reformed Church) kebelében működő Magyar Egyházkerülethez, hanem teljesen önálló egyházi szervezetet alkottak, élén ebben az időben Béky Zoltán (1903–1978) püspökkel.
- [67] Hajnal Ward–Csűrös Clark, i. m. 2009, 49.
- [68] A program hirdetése: *Itt-Ott*, 1986. (3. sz.) 3.; Hungarian Institute at Rutgers. *Hungarian Studies Newsletter*, 1998. 51–52., 12.; *Hungarológiai Hírlévlé*, 1991. 1–4., 55.; Szépe György: Új egyetemi magyar intézet az Egyesült Államokban. *Nyelvünk és Kultúránk*, 1992. 86., 94–95.; Papp László: Angoloknak magyarul, magyaroknak angolul. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2010. 2. 25–29. (27.).
- [69] Wilhelm, John: Hungarian Heritage Center will house community's hopes, accomplishments. *The Central New Jersey Home News* (New Brunswick), 15 July, 1984. 15.

- [70] New Brunswickban egy kis Magyarország van jelen. Interjú Molnár Ágoston professzorral, az Amerikai Magyar Alapítvány alapító elnökével. Vatikáni Rádió, 2014. augusztus 23. http://www.archivioradiovaticana.va/storico/2014/08/23/new_brunswick-ban_egy_kis_magyarorsz%C3%A1g_van_jelen_/ung-821353.
- [71] Uo.; A finanszírozáshoz, az 1990-es krízishez lásd Johns, Gail Fergusson: Support the Hungarian Heritage Center. *The Star-Ledger* (Newark), közli: *Magyar News*, 1993. szeptember 1. (1. sz.); Uő: Heritage Center saved from foreclosure. *The Star-Ledger*, közli: *William Penn Life*, 1993. October 1.
- [72] A könyvtárról bővebben lásd Hajnal Ward Judit–Csűrös Clark, Sylvia: Az amerikai magyarok könyvtára. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 18. 2009. 12. 11–16.; Volekné Temesi Zsuzsanna: A New Brunswick-i Amerikai Magyar Alapítvány (American Hungarian Studies Foundation) (AHF) szerepe és jelentősége az amerikai magyar kulturális örökség őrzésében és áthagyományozásában. In: Gárdonyi Géza (szerk.): *Hazatérő értékeink. Tanulmányok a Julianus és a Mikes Kelemen programról*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest 2016, 39–59.
- [73] Stolarik, Mark: Building Ethnic Archives in the U.S.A. and Canada since the 1960s. In: Daniel, Dominique–Levi, Amalia S. (eds.): *Identity Palimpsests: Archiving Ethnicity in the U.S. and Canada*. Litwin Books, Sacramento 2014, 59–68. – A Balch Intézet múzeumának 4395 tárgya szóródott szét.
- [74] Inventory tot he Bethlen Collection, ARCH 1., https://libguides.rutgers.edu/ld.php?content_id=13708241. Vö. Kovács, i. m. 2001; Kovács Ilona: EAD (DTD) Encoded Archival Description (Documentum Type Definition) alkalmazásának lehetőségei. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 18. 2009. 12. 17–22.; Deák Nóra: Archivists' Toolkit. Levéltárosok eszköztára, avagy egy Fulbright-ösztöndíj margójára. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 18. 2009. 12. 22–25.; beszámolóját lásd <http://www.fulbright.web2.vhost.hu/book6/deaknora.pdf>. – Itt köszönöm mindkettőjüknek e tanulmány megírásához nyújtott baráti segítséget.
- [75] Erről a William Penn Association 1999-ben tartott 34. konvenciója hozott határozatot, lásd *William Penn Life*, 1999. 12., 18.; *Hungarian Studies Newsletter*, 1999. 55–57., 2. – A Bethlen Múzeum és Levéltár

- igazgatóság négy évre 120 ezer dollárt szavazott meg az anyag katalogizálására, gondozására.
- [76] <https://www.eleveltar.hu/6610\F33054469.pdf>. Ennek alapján ugyanitt – a Hungarika kataszter 1 részeként – tucatnyi jelentősebb hagyaték leírása is megtalálható. Margaret Papai nem magyar származású (volt férje nevét viseli), Molnár Ágostonnál tanult magyarul az egyetemen. A Rutgers Egyetemi Könyvtárban a katalogizáló osztályon dolgozott mint feldolgozó/címleíró könyvtáros, onnan ment nyugdíjba. Ezután vállalt munkát az alapítványnál.
- [77] Schwartz, Helen: Art from 'Old Country' Journeys to Hub City. *The Central New Jersey Home News* (New Brunswick), 18 March 1990., B1, C2. Vö. Hegedűs Katalin. In: Lengyel András (szerk.): *A hagyomány szolgáltatásban. Történeti ismertető Szeged és Csongrád megye múzeumairól*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged 2002, 238.
- [78] Johns, i. m. 1993.
- [79] President's report. *Hungarian Studies Newsletter*, 15. 1998. 51–52. 3.; 4.
- [80] Kovacs et al (eds.), i. m. 2007, 181., fényképe: 115.; Kelly-Lovasz, i. m. 2010, 16. Az asztalnál magam is dolgozhattam több napon keresztül 1992-ben, de a bútor történetét – ha hallottam is (amire nem emlékszem) – elmulasztottam följegyezni.
- [81] Sziklay Andor: „Amerikába jöttem...” Magyar lábnyomok, 504. *Amerikai Magyar Népszava – Szabadság*, 1996. augusztus 30., 12., 16. Kalandokban gazdag életének egyik korszakához lásd két önéletrajzi könyvét: *Kanyargós utakon. Kémszervezetből diplomáciába*. Dürer Nyomda és Kiadó, Budapest 1992; *Kanyargós utakon. Amerikai kormányszolgálatban*. AD Kiadó, Budapest 1993. *Amerikai magyar történeteiből válogatás: Magyar lábnyomok. Körkép Washingtonból*. Népszava, Budapest 1988.
- [82] Papers of Andor Klay. Finding Aid prepared by Margaret Papai, 2017. A gyűjtemény jelzete: ARCH 256, tartalma: hat doboz könyv, két doboz archivális anyag, két kerámiatárgy, egy textil.
- [83] Ennek előzményei az alapítványnál lévő forrásokra és helyi adatgyűjtésre támaszkodva: *The Bicentennial Hungarian Heritage Committee of New Jersey: Hungarian Heritage in New Jersey*. Standard Press, New Brunswick 1975; Molnar, Agoston J.: *Hungarian Pioneers and Immigrants in New Jersey since Colonial*

- Days. In: Cunningham, Barbara (ed.): *The New Jersey Ethnic Experience*. Wm. H. Wise and Co., Union City, NJ 1977, 249–266.
- [84] *From the Old World to the New World. Recent Additions to the Museum Collection*. Exhibition: April 21, 2002–April 20, 2003 [Kiállítási leporelló]; Granier, Laurie: *Between Worlds: Artwork by two sisters*. *The Central New Jersey Home News*, May 5, 2002., D1–2. (három képpel); Fazekas, Patricia L.: *Sister Act*. *William Penn Life*, 2010. September 14–17.
- [85] Ébli, i. m. 2008, 43., 55. (a Szőnyi-kiállítás Szarvasy Mihály által megvásárolt képe). További elemzés nélkül is jelzésértékű, hogy a Salgó Gyűjtemény nem a magyar múzeumba, hanem a Rutgers Egyetem rangos múzeumába (*Zimmerli Art Museum*) került.
- [86] Horvath, Joseph: *A Touch of Hungary in an 18th century village*. *The Eighth Tribe*, 1984. June (6. sz.) 9., 16.; Ferrera, Patricia: *Room serves as Hungarian museum*. *The Central New Jersey Home News* (New Brunswick), 3 July 1984., D1. (két képpel). Az átadás pontos ideje és részletei ismeretlenek, a tárgyak 2005-ben már a múzeumban voltak, lásd a felvetett ágy fényképét: Kovács et al (eds.), 2007, 178.
- [87] *Outsanding Folk Art Now Part of the Foundation's Collection*. *Report / Jelentés*, 2009–2010. (1. sz.) 1.; Kádár Lynn Katalin levele Kovács Ilonának, 2021. május 16.; *Magyar népművészet / Hungarian Folk Art Collection*. April 19, 2009–February 28, 2010 [Kiállítási leporelló]. Deák Nóra 2009. augusztus 11-én készített kiállítási felvételei.
- [88] *The Kemence Exhibit*. An Exhibit Prepared by the American Hungarian Foundation with the Support of The New Jersey Committee for the Humanities [Kiállítási leporelló, é. n.]. Színes fényképét lásd Kovács et al (eds.), 2007, 182. A művész Youngstownban született, Kansas City művészeti iskolájában diplomázott, tanult Olaszországban. Főként tájképeket, csendéleteket, történeti falképeket festett. El Paso, Texas művészeti múzeum kurátora (1971–1988), lásd El Paso artist Bill Rakocy dies at 91. *El Paso Times*, <https://eu.elpasotimes.com/story/news/local/2015/08/02/well-known-el-paso-icon-helped-mold-art/71938120/>.
- [89] Egy példa: A New Brunswickban született, itt nevelkedett, Floridában élő Alexander Andrecu élete során 26 húros hangszeret készített. Négyet, egy kvartett hangszereit kifejezetten az alapítványnak, amelyeket szülei emlékére a múzeumnak ajándékozott, Kovács et al (eds.), i. m. 2007, 181.

- [90] Kovács et al (eds.), i. m. 2007, 182. Pályafutásáról lásd: Hornyánszky Miklós életrajza. A kanadai kezdetek. 1929–1946. *Tárogató*, 1947. január (7. sz.), 2–4.; *Magyar Egyház*, 1965. augusztus–szeptember (8–9. sz.), 8. (nekrológ). A művésznek jelentős hímezésgyűjteménye volt, lásd Karácsonyi vásár. *Tárogató*, 1943. december (6. sz.), 11.
- [91] A chicagói múzeum 1942-től rendezi meg a *Karácsony a világ körül* című programját. A magyarok részvételéhez lásd Fejős Zoltán: Szokás és jelkép: betlehemesek, kántálók, karácsony Magyar Amerikában. In: Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció I–II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1991, 289–303. (298–300.)
- [92] Balló Gabriella: Herend. A *Herendi Porcelánmanufaktúra története*. Herendi Porcelánmanufaktúra Kft., 2003. 267. A kiállításról lásd Radziszewski. Elizabeth: Hungarian porcelain on display open until Febr. 25. *The Central New Jersey Home News*, 18 Jan, 2001., D7.
- [93] Ezek listáját 2005-ig kronológiai rendben közli Kovács et al (eds.), i. m. 2007, 192–207. A folytatást lásd Nóvé, i. m. 2021.
- [94] Serrill, Ted: History's in samll pieces. Jewish Hungarian exhibit features family mementos. *The Central New Jersey Home News*, 2 May, 1997., B5.
- [95] Callahan, Ashley: *Enchanting Modern: Ilonka Karasz (1896–1981)*. Georgia Museum of Art, University of Georgia [Athens, GA] 2003; *Enchanting Modern: Ilonka Karasz 1896–1981*. Exhibition: September 26, 2004–February 6, 2005. Curators: Patricia L. Fazekas and Ashley Callahan [Kiállítási leprellő]. Lásd még Kovács, Ilona: Ilonka Karasz, a leading personality of the 20th century modern American design. *Vasváry Collection Newsletter*, 2018/1 (59.), http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/18jun/kovacs_ilona.html.
- [96] Foundation news and notes. *Hungarian Studies Newsletter*, 15. 1998–99. 53–54. 3.; *Hungarian Studies Newsletter*, 17. 2000. 58–61. 2. – A felmérések dokumentumait, jelentéseit nem ismerem.
- [97] Bernád Ilona–Gazda József: *Magyarok Amerikája (útirajz, szociográfia)*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy 2004, 72.
- [98] Kovács et al (eds.), 2007, 133–153., a különböző elismerések díjazottjainak listájával.
- [99] Our Digitization Project, <https://www.ahfoundation.org/our-digitization-project/>. Vö. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/HATARONTULI_AHFNEWBRUNSWICK/.
- [100] Megtekinthető az intézmény honlapján: <https://www.ahfoundation.org/>.

Ellis Island National Museum of Immigration, New York

BAZSÓ BORKA

MIGRÁCIÓ & MŰZEUM

EGY NEMZETKÖZI (CSONKA) KÖRKÉP

IMigráció, vándorlás az egyik legalapvetőbb társadalmi tapasztalatunk. Szinte mindenki számára kézenfekvő, van, akinek közvetlen, személyes emlékei vannak, mások családi legendákból, elmesélt történetekből, meghallgatott mesékből ismerik. Valahogy mégis mindenki tud hozzá kötődni. A jelen korunk egyik legmeghatározóbb és legtöbbet vitatott témája. A témát rengeteg szempontból lehet vizsgálni és beszélni róla: gazdaság, politika, szociológia, kultúra stb., hiszen az emberi mobilitás magával vonzza a tárgyak, tudás és kultúrák vándorlását, mozgását és cseréjét is. Ha egészen szélsőségesen szeretnék fogalmazni, azt is mondhatnám, hogy a vándorlás köt össze minket, mindannyiunkat, embereket. De vajon igazam lenne, ha mindezt állítanám? Valóban ennyire hétköznapi téma a migráció? Valóban tudunk hozzá mind kötődni? Ha ezeket a kérdéseket teljes egészében nem is, de részben igyekszem megválaszolni.

IA téma népszerűsége nem teljesen új, a migráció mint téma már jó ideje jelen volt, de az elmúlt nagyjából húsz évben valóban a nyilvánosság középpontjába került. Nyilván ennek egyik oka a folyamatosan erősödő globalizáció, a híráramlás felgyorsulása, a világ és az itt zajló események gyorsulása. A folyamatosan fejlődő közlekedés eltörölni látszik a távolságot. Alig egy nap alatt képesek vagyunk a világ egyik pontjáról a másikra utazni. Ezek a tapasztalatok új migrációs struktúrákat eredményeztek. A másik ok pedig az elmúlt évek valós, politikai és gazdasági migrációs hullámai, amelyek óriási port kavartak és több kérdést és témát tetettek fel, amelyekkel valahogy foglalkoznunk kell és szembe kell velük néznünk.

IÉs itt jön (talán) képbe a *múzeum* mint intézmény, amely reagál a társadalmi kérdésekre, problémákra, ami teret ad egy párbeszédnek, amely értelmez és meghallgat. De vajon valóban

képesek-e erre a múzeumok? Képesek meghallgatni, és van-e akkora erejük, hogy ilyen szintű társadalmi kérdésekkel foglalkozzanak? Helye van-e a migráció témájának a múzeumban? Szükségünk van-e migrációmúzeumokra? Egyáltalán, mi a migrációmúzeum? Egy múzeum, amelynek témája csak és kizárólag a migráció? De ha a migráció valóban alapvető emberi tapasztalat, akkor miért kell ennek külön múzeum-típus, miért nem része egyszerűen egy történeti vagy nemzeti múzeumnak. És mi lehetne egy migrációmúzeum témája? Maga a vándorlás, ennek politikai, kulturális, gazdasági, történelmi vetülete? Vagy az emberek, személyes történetek? Vagy egyes népcsoportok vándorlása, migrációs hullámok? Ki egy ilyen múzeum célközönsége? Egy migrációmúzeum bevándorlók számára, róluk szól vagy velük készül? A migráció egy dinamikusan változó kulturális minta, folyamatosan mozgásban lévő kultúra, amelynek helyhez kötöttsége minimális. Vajon képesek-e a múzeumok lépést tartani egy ilyen dinamikus, rugalmas kulturális mozgással, vajon a múzeumi bemutatás tényleg a legmegfelelőbb ehhez?

¶ A feltett kérdésekre konkrét válasz talán nem létezik. Ahány intézmény, annyiféle értelmezés. Minden múzeum másképp egyedi, és minden múzeum másképp dolgozza fel a migráció témáját. Céлом tehát nem egy teljesen átfogó, mindent bemutató múzeumi körkép megalkotása, inkább amolyan szubjektív szemezgetés múzeumokból, jó példákból, érdekes ötletekből, és ezek segítségével választ találni a feltett kérdéseimre. Itt jegyzem meg, hogy a migrációmúzeum vagy bevándorlás-múzeum mint elnevezés számomra rengeteg (fent olvasható) kérdést és problémát vet fel, így nem tartom ezeket szerencsésnek, de mivel én sem tudok semmi jobb megnevezéssel szolgálni, így a továbbiakban is migrációmúzeumként hivatkozok a migráció, vagyis a be- és kivándorlás témáival foglalkozó intézményekre.

¶ Az első ilyen intézmények olyan országokban jöttek létre, amelyek történelme szorosan összekapcsolódik a bevándorlással, mint például az Egyesült Államok vagy Kanada. A New York-i Ellis-sziget, ha máshonnan nem, de filmekből biztos mindenkinek ismerős, a sziget 1965-től, mint a *Szabadság-szobor*,

Migránseber – kétmillió éve úton, időszaki kiállítás
Berni Történeti Múzeum

Joachim Baur jogosan teszi fel a kérdést: nevezhetjük-e ebben az esetben a bevándorlászézeumot egy új nemzeti múzeumnak, a multikulturális társadalom nemzeti múzeumának?

nemzeti műemlék besorolást kapott. A sziget és a kikötő története egészen a 17. századig nyúlik vissza, itt volt Amerika legforgalmasabb bevándorlást ellenőrző állomása. Az állomás 1892 és 1954 között működött, és ez idő alatt több mint tizenkétfélmillió bevándorló érkezett az országba. Az Ellis-sziget Nemzeti Bevándorlás Múzeum (Ellis Island National Museum of Immigration) 1990-ben nyílt meg, a világ legnagyobb migrációmúzeuma, Joachim Baur német történész és kurátor nem hiába nevezi „a migrációmúzeumok édesanyjának”. A gigamúzeum óriási területen mutatja be az Ellis-sziget történetét, taglalja a múlt- és jelenbeli bevándorlás kérdését. A bevándorlásra itt úgy tekintenek, mint a nemzeti identitás alapjára. Elvileg az Egyesült Államokban élők nagyjából egyharmada tudja visszavezetni családfáját az Ellis-szigeti bevándorlók egyikéhez. Büszkén gondolnak tehát bevándorlómúltjukra, ez számukra egy nemzetalkotó kapocs.

- ¶ Az amerikai nemzet történelme elválaszthatatlan a bevándorlás történetétől. Joachim Baur jogosan teszi fel a kérdést: nevezhetjük-e ebben az esetben a bevándorlászézeumot egy új nemzeti múzeumnak, a multikulturális társadalom nemzeti múzeumának? Ezt a szelencét most nem nyitnám ki, nemcsak mert egy igen szerteágazó, Benedict Andersennel és az elképzelt közösséggel tűzdelt hosszas témába futnánk bele, hanem azért sem, mert Joachim Baur már több tanulmányban is kifejtette erre vonatkozó gondolatait (lásd például *Múzeum és Nemzet* című tanulmányát a Néprajzi Múzeum által kiadott *Tabula* könyvek sorozat 15. számában a *Többszólamú múzeum Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején* című kötetben).
- ¶ Franciaországban és Németországban, hasonlóan az Egyesült Államokhoz, már a nyolcvanas–kilencvenes években felmerült az igény egy migrációmúzeumra, vagyis a migráció téma

muzealizációjára, ezzel együtt elindult egy igen heves tudományos diskurzus is a téma körül. A múzeumok megalakulására mégis évekig várni kellett. Csak a kétezres évek elején jöttek létre ezekben az országokban is az első migrációmúzeumok.

¶ Franciaországban a Le Musée national de l'histoire de l'immigration 2007-ben nyitotta meg „arany” kapuit. A múzeum több szempontból periferikus helyzetben kezdte meg pályafutását. Egyrészt földrajzi elhelyezkedése miatt, Párizs keleti részén, a Vincennes-i erdőben (Bois de Vincennes) lévő Palais de la Porte Dorée épületében kapott helyet és ezzel egy nagy adag történelmi háttérrel is. A Palais de la Porte Dorée (Arany Kapu Palotája) az 1931-es Párizsi Nemzetközi Gyarmati kiállításra készült, és mint kiállítótér, kiállítási pavilon és akvárium működött a kiállítás ideje alatt. Majd sokáig gyarmati múzeum, később pedig az Afrikai és Óceániai Művészeti Múzeum kapott helyet a palotában. 2007-től pedig a Nemzeti Bevándorlástörténelmi Múzeum költözött ide, amelynek helyzetéből adódóan a palota történelmével is foglalkoznia kell. Másrészt pedig a múzeum megalakulásakor még nem rendelkezett semmilyen gyűjteménnyel. Tehát adott egy sajátos elhelyezkedés, egy problémás múlttal rendelkező épület, egy kérdésekkel teli és olykor tabu téma, és egy múzeum műtárgyak nélkül a célkitűzéssel, hogy összegyűjtse, megőrizze és minél szélesebb körben népszerűvé tegye a bevándorlás történetét, hogy a bevándorlás szerepe méltán el legyen ismerve Franciaország történelmében. Nem kis feladat. Pláne nem Franciaországban, egy olyan országban, ahol a bevándorlás kérdése sokáig inkább negatív konnotációval járt együtt, és ahol a bevándorlás sokáig nem képezte, de talán még ma sem teljesen képezi a nemzeti történelem részét. A múzeum mégis állami támogatással jöhetett létre és működik a mai napig.

2012-ben megnyílt a múzeum új szárnya, és ezzel együtt egy új állandó kiállítás is készült, amely immár nemcsak a helytörténelmi vonatkozásokkal foglalkozott, hanem Németország egész migrációs történelmével.

DOMiD (Dokumentationszentrum und Museum über die Migration in Deutschland), Köln
látványterv

- ¶ Németországban hosszas szakmai diskurzust és lobbitevékenységet követően 2005-ben nyílt meg a Deutsches Auswandererhaus Bremerhaven (Német Emigrációs Központ). Az 1830-as évektől a város kikötője Európa egyik legnagyobb kivándorló kikötőjeként működött. A múzeum elsősorban ennek állított emléket. 2012-ben megnyílt a múzeum új szárnya, és ezzel együtt egy új állandó kiállítás is készült, amely immár nemcsak a helytörténeti vonatkozásokkal foglalkozott, hanem Németország egész migrációs történelmével. Azóta a múzeum fókuszja a Németország mint bevándorlóország (Einwanderungsland) témára került, kicsit úgy, mint egy állami történelmi legitimációs központ. Németországnak a migráció témájával foglalkozó másik jelentős múzeumi intézménye a DOMID (Dokumentationszentrum und Museum über die Migration in Deutschland). Az 1990 óta Kölnben működő egyesület fő célja a migráció történelmét kutatni, az ehhez kapcsolható tárgyakat gyűjteni, megőrizni és kiállítani. Emellett pedig egy múzeum létrehozása Haus der Einwanderungsgesellschaft (Bevándorlótársadalom Háza) néven, amelyben a migrációt nem mint egy különleges esetet mutatnák be, hanem mint normalitást. Ezzel a mottóval szeretnék a kulturális sokszínűséget népszerűsíteni, és mérsékelni az előítéleteket a bevándorlókkal szemben.
- ¶ Európában ezekhez hasonlóan több emigrációs múzeum is létrejött az elmúlt két évtizedben: a Museu d'Història de la Immigració de Catalunya Spanyolországban, a Red Star Line Museum Antwerpen Belgiumban, a Musei Multimediale della Migrazione Olaszországban, valamint Dániában az Immigrantmuseet és még sokan mások, melyek érdemben mind említésre méltók.
- ¶ Érdekes módon a migrációmúzeumok jelentős része a bevándorlást tematizálja, míg a kivándorlásról vagy a diaszpóraélettről alig esik szó. A hangsúly inkább a megérkezésen, a beilleszkedésen és az integráció nehézségein van. A múzeumok célja, hogy a bevándorlás és ezzel együtt a bevándorlók is a nemzeti történelmi diskurzus szerves részévé váljanak, hogy a bevándorlás mint nemzetalkotó identitáselem elfogadott legyen, a bevándorlók pedig a nemzet részeként legyenek

Deutsches Auswandererhaus, 2008
PhilippN, Wikimedia Commons

Érdekes módon a migrációmúzeumok jelentős része a bevándorlást tematizálja, míg a kivándorlásról vagy a diaszpóraéletről alig esik szó.

értelmezve. Így ezek a múzeumok részint Pierre Nora ismert *lieux de mémoire*, emlékezhelyeiként is értelmezhetők.

¶ És miért van szükségünk ilyen emlékezhelyekre? Mik is ezek valójában? Pierre Nora szerint azért, mert már nincs valódi közege az emlékezetnek (*milieu de mémoire*), most már csak helyei vannak, ahol az emlékeink kikristályosodhatnak, mert elszakadtunk a múlttól, de ezek a helyek segítik a folyamatosság érzésének fennmaradását. A migrációs emlékhelyek, jelen esetben múzeumok mint emlékezhelyek működnek, segítenek emlékezni és segítenek az emlékezetközösség kialakulásában és egyben tartásában. A közös, kollektív emlékezés pedig egy erős identitás és közösség (nemzet?) -képző erő. Ez talán lehet egy válasz arra, miért van szükségünk migrációmúzeumokra.

¶ Habár a nemzeti vagy regionális múzeumok témái között időről időre felbukkan a migráció, egy időszak kiállításaként, programsorozat témájaként vagy valami más témához altémaként kapcsolódva, de szinte sosem válik szerves részévé a múzeumnak, az állandó kiállításnak, a koncepciónak. Ilyen például a Bernisches Historisches Museum (Berni Történelmi Múzeum) időszakos kiállítása a *Homo Migrans Zwei Millionen Jahre Unterwegs* (Migránsemler – kétfélmillió éve úton) is. A 2019 és 2021 között nyitva tartó kiállítás célja az volt, hogy a migrációt mint általános esetet mutassa be, mint normalitást, és persze mindezt Svájc nemzeti történelmébe illesztve. A kiállítás mottója szerint is a migráció az emberi történelem állandó és ismétlődő eleme, csak a vándorlás okai sokrétűek és változók. És habár a migráció az emberi élet és történelem állandó eleme, a kiállítás végeztével a téma mégsem lett az állandó kiállítás eleme. De vajon miért nem lehet része a történelmi múzeum állandó témáinak a migráció? Hiszen jól látjuk, ahogy a legtöbb példa is mutatja, a migrációmúzeumok létrejöttének célja és missziója a bevándorlás beillesztése a nemzeti történelmi diskurzusba.

- ¶ Van még egy tér, ahol a migráció témája egyre jelentősebb szerepet kap, ez pedig nem más mint az online tér. Egyre több online dokumentációs központ, múzeum, gyűjtemény jön létre ebben a témában. Az egyik ilyen gyűjtemény a Deutsches Migrationsmuseum (Német Migrációmúzeum), amely egy egyetemi projektből nőtt ki magát. A digitális múzeum elbeszéléseket, történeteket gyűjt, bevándorlók történeteit az ő szemszögükből elmesélve, és teszi mindenki számára elérhetővé. Az igazán vegyes gyűjtemény jól mutatja, mennyire különbözők vagyunk és mennyire sokszínű a kultúra, a vándorlás élménye, mégis mennyire hasonló és mennyire univerzális. Ehhez hasonló projekt a svájci digitális migrációmúzeum, a Musée imaginaire des migrations (A migráció képzeletbeli múzeuma). Hasonlóan a német példához, ez is egy falak és határok nélküli múzeum, amely szinte csak az online térben létezik, és szintén történeteket gyűjt. A digitális tartalmakat kiegészítve a képzeletbeli múzeum tartalmi kofferekben vándorolnak a svájci múzeumok tereiben időszakos módon, de 2017 óta a Berni Kommunikáció Múzeum (Museum für Kommunikation) állandó kiállításának része egy ilyen utazó koffervitrin. A digitális platformon egy térképen kereshetjük és kutathatjuk a migrációs történeteket, pár kattintással és egy kép feltöltésével akár a mi történetünk is része lehet ennek a digitális adatbázisnak.
- ¶ Ezt a mintát követi az Europeana is. Az Europeana Migration projekt keretében történeteket és tárgyakat gyűjtöttek, olyanokat, amelyek valamely módon kapcsolódtak az európai migráció témájához. A kampány célja megmutatni, hogy a mai Európa és az európai kulturális örökség az emberek és eszmék, kultúrák áramlásának eredménye, melyben a migráció sokféle képpen átszövi és gazdagítja a mindennapi életet. Mind a három említett projekt jellegében kevésbé nemzeti irányultságú, ezek inkább metaközösségek létrehozására irányulnak, az emberiség (vagy éppen Európa) összekapcsolására.
- ¶ A migráció nem csak konkrét témája lehet egy múzeumnak, gyűjtésnek vagy kiállításnak. Egy múzeum másképp is képes aktív szerepet vállalni a társadalmi élet kérdéseiben. Több olyan kezdeményezés, projekt is létezik, amelyek bevándorló

A migrációs emlékhelyek, jelen esetben múzeumok mint emlékezethelyek működnek, segítenek emlékezni és segítenek az emlékezetközösség kialakulásában és egyben tartásában.

lakosoknak szólnak. A Manchester Múzeum például éveken át angolórákat tartott a múzeum tereiben, a gyűjtemény és művészet segítségével tanította a bevándorlókat az angol nyelvre. A Berlini Museum für Islamische Kunst (Iszlám Művészeti Múzeum) 2018 óta alkalmaz menekülteket múzeumi tárlatvezetőként. „Multaka: Treffpunkt Museum” (Multaka arabul találkozási pontot jelent, ahogy a Treffpunkt is németül) névre hallgató projekt célja, hogy a programban részt vevő bevándorlók megismerjék a befogadó ország kulturális kincseit, ugyanakkor bemutathassák saját kultúrájukat valamifajta kulturális csere formájában. A múzeumok ezekkel a programokkal segítik az integrációt, és ezáltal elősegítik a különböző kultúrák találkozását, megértését.

¶ A múzeum és migráció témában rengeteg tudományos munka született már, az egyik kiemelkedő kutatás a Néprajzi Múzeum *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon* címmel jelent meg a Tabula könyvek sorozat 12. számában. Az Árendás Zsuzsa, Szeljak György szerkesztésében készült tanulmánykötet nemcsak magyar, de európai viszonylatban is egyedülálló kutatások tanulmányait foglalja magába. A korábban említett migrációmúzeumok létrejöttét mind jelentős tudományos diskurzus előzte meg. Ebben a hosszas diskurzív időszakban számos hasonlóan jelentős színvonalú tanulmánykötet jelent meg a témában. Fontos példa a Regina Wonisch és Thomas Hübel által szerkesztett *Museum und Migration* című kötet.

¶ A csonka körkép szinte bármédig folytatódhatna, rengeteg bemutatásra érdemes projekt, tudományos munka, múzeum, kiállítás, gyűjtés és más a témához kapcsolódó kezdeményezés létezik. A sokszínű és változó kulturális minta, a migráció sokszínű és változó bemutatási módot igényel, amelyet egyre több intézmény próbál a megfelelő módon feldolgozni.

Canzi Ágost Elek (1808–1866): *Női portré*, 1845

TA művészettörténet-írás időről időre vizsgálja a művészeti migrációt, vándorlást, akár tervezett, akár külső tényezők által kikényszerített helyváltoztatásról van szó, mivel ezáltal jobban megérthetők a kölcsönhatások. Mások voltak a külső tényezők például a középkorban, a kora újkorban vagy éppen a 19–20. század történelmi kataklizmái közepette. A migráció hatása nemcsak az egyes életműveken követhető nyomon, de konkrét alkotások is tanúskodhatnak róla.

THa csak az utolsó két évszázad művészvándorlásait tekintjük, a romantika korának szinte kötelező utazásai egyfajta nemzetek felettség lehetőségét jelentették a művészek számára. A Grand Touron belül az európai kultúra születési helyeinek meglátogatása szinte elengedhetetlenül fontos volt, s szerepet kapott a művészkolóniák, csoportosulások létrejöttében, akár egy-egy kiemelkedő jelentőségű megbízás következtében, amelynek kapcsán a különféle helyekről érkező alkotók együtt dolgozhattak.

TJól példázza mindezt Alconiere Tivadar (Hermann Kohn, 1797–1865) élettörténete. Gazdag nagymartoni családból származott, de örökségét gyorsan eltékozolta, ezt követően próbált festészetből megélni. Tanulmányait a bécsi akadémián folytatta 1816 és 1820 között, a nazarénusok csoportjának festőivel is itt ismerkedett meg. Hatásukra katolizált, bár zsidóságát soha nem tagadta meg. Az 1830-as években Rómában a nazarénusokkal együtt teljesített különféle megrendeléseket, ugyanakkor 1840-ben nem mulasztotta el, hogy az újonnan létrejött Pesti Műegylet első kiállításán bemutatkozzon. Itália területét ekkor csak rövidebb időszakokra hagyta el, hiszen szépen haladt előre pályáján, egy ideig II. Lajos páрмаi herceg udvari portréfestőjeként. A honi elismerés sem maradt el, Kazinczy Ferenc, miután meglátogatta műtermében, megjegyezte: „Bár nevezetesb embereink általa festetnék

magokat.”¹ Alconiere életműve még feldolgozásra vár, nagyon sok műve lappang, vagy csak nem tudjuk, hol vannak ezek, ami részben vándorlásainak „köszönhető”. A Magyar Nemzeti Galériában őrzött legismertebb festményének ábrázoltjaként különféle nevek merültek fel: a sziklákon ágaskodó, fekete paripán ülő alakot egykor Széchenyi Istvánnak tartották, és a környezet – a folyó tajtékos hullámaival, a távolban feltűnő gőzhajóval – ezt sejtethetné, ugyanakkor az ábrázolt arcvonásai kétségtelenül eltérnek Széchenyiétől.² Több-ször azonosították Károlyi László portréjaként, ez azonban az életrajzi adatok és a meglévő képmások alapján kizárható.³ Van viszont egy Károlyi gróf, akivel ténylegesen azonosítható Alconiere lovas képének főszereplője, és ez Károlyi György (1802–1877), Széchenyi István jó barátja, utazásainak társa, a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója, a 19. századi magyar közélet és politika egyik legjelentősebb alakja. Számos portré készült róla, ezek is alátámasztják az attribúciót.⁴

¶ A kép egyedülálló a 19. század első felének magyarországi festészetében, a romantika művészetének európai példái közül Théodore Géricault (1791–1824) 1812-ben készült *Lovas testőrtisztje* a leghíresebb, legkiválóbb hasonló témájú kép. A J. Paul Getty Museum gyűjteményében őrzött *Gyaur* című akvarellje hasonló táji elemek közé helyezi lovasát, akinek a beállítása szintén rokon Alconiere portréjáéval.⁵ Alconiere két képpel mutatkozott be a Pesti Műegylet első kiállításán 1840-ben.⁶ Az „olaj festvények” listájában az első teremben kiállítva, 9–10. szám alatt szerepelt Alconiere két műve, Napóleon lóháton és egy ló képe (utóbbi feltehetőleg az előbbihez készült tanulmányként). Bár a képeket nem ismerjük – lappanganak, vagy elpusztultak –, nem véletlen, hogy a magyarországi művészeti élet e korszakalkotó módon fontos bemutatóján Alconiere lovas képpel szerepelt, még hozzá olyannal, amelynek mintája Jacques-Louis David hasonló témájú ikonikus sorozata lehetett. A *Napóleon átkel az Alpokon* című képe 1801 és 1806 között öt változatban készült el. Az elsőt, egy évvel az esemény után, a spanyol uralkodó, IV. Károly rendelte meg a művésztől. Az ágaskodó lovon, az Alpok szikláin között lobogó

[1] Gábor György: *Kohn, a festő* (Magyar rapszódia). 2000. 2005/12.

[2] Az azonosítás bizonytalansága lehet az oka annak, hogy a MNG műtárgyadatbázisa egyáltalán nem is közli az ábrázolt nevet, a kép címét. <https://mng.hu/mutargyak/lovas-kepmas/>.

[3] Károlyi László (1824–1852) Josef Kriehuber (1800–1876) által készített két litográfia képmása.

[4] Alconiere festményének arcvonásaihoz leginkább Johann Ender (1793–1854) 1820-as évek végén készült portréja hasonlít, a kép az MTA Művészeti Gyűjteményében található.

[5] Théodore Géricault: *A gyaur*, 1822–23, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.

[6] A „betűrendi összjegyzet”-ben, ahol a művészek működési helyét tüntették fel, első helyen szerepel, és a neve mellett Bécs lett feltüntetve. *A Pesti Művészeti Egyesület által 1840-ben a városi táncsterem épületben kiállított művek lejegyzete*, Pest, 1840, 6.

Théodore Géricault (1791–1824): *Gyaur*, 1822–23

Théodore Géricault (1791–1824): *Lovas testőr*, 1812

köpenyben vágató Napóleonhoz hasonló Alconiere Károlyi-
lovasképének alakja, viselete, környezete. Nem tudjuk, vajon
ez a kép mikor született – 1831, 1835 és 1837 is feltűnik mint
a keletkezési ideje –, feltételezhetően a műegyleti kiállításon
bemutatott festmény későbbi, ha nem is sokkal, mindeneset-
re nyilvánvalóan éveken át foglalkoztatta a festőt a téma.

¶ Alconiere magánélete nem volt problémamentes: „...éveken át
szeretett egy magyar hölgyet, akit gyakran festett... de kezét
nem nyerte el, végül mást vett el, de neje megőrült és ő emiatt
buskomorságba esett, züllésnek indult...”⁷ Hogy ez a „züllés”
konkrétan mit jelentett, arról a *Neueste Nachrichten* 1863. ok-
tóber 10-i száma adott leírást: Alconiere bankjegyeket hami-
sított, s ezért börtönbe került. Azt már a festő jegyezte meg
egy levelében, hogy arról nem tudósított a lap, hogy 21 nap
után szabadon engedték, ártatlansága bebizonyosodván.⁸

¶ Alconiere egész élete vándorlás volt, Itália után a Habsburg Bi-
rodalom területén, hol Magyarországon, hol Bécsben, ahol a
korszak legjobb festői, Josef Danhauser (1805–1845) és az őt
lefestő Friedrich von Amerling (1803–1887) barátságát és tár-
saságát élvezte.⁹ A két világháború közötti időszakban a kis-
martoni Wolf Múzeumban kis képe volt kiállítva az ottani
lakóházáról, a *Múlt és Jövő* Sauer Miksáné arcképét közölte
1939-ben. Azt is tudjuk, szintén Csatskai írásából, hogy szokat-
lan témájú és megoldású, a manierizmus Arcimboldo-képeit
idéző kőrajzok készítéséből tartotta el magát felesége halálát
követően. Utolsó éveiről a Mayr Mihály nagymartoni festő-
barátjának írott leveléből nyerhetünk képet, amit ma a Sop-
roni Múzeum őriz, portréjával együtt.¹⁰ Mayr, ahogy Csatskai
megfogalmazta, az utolsó jelentős kismartoni biedermeier
festő volt, díszletfestő a bécsi külvárosi színházaknál, a bécsi
művészársaság prominens tagja, az 1820-as évektől Kismar-
ton és környéke megörökítője. 1847-ben, idősebb korában

[7] Az Ernst Múzeum
kiállításai X. Magyar
biedermeier-
művészet. Rendezte
Ernst Lajos és Lázár
Béla, Budapest,
1913. 31.

[8] Csatskai Endre:
Magyar festők
művei a kismartoni
művészettörténeti
kiállításon.
Művészet, 1927/5.
292–302.

[9] Friderich von
Amerling portréja
Alconieréről
a bécsi Belvedere-
ben található, 1836-
ban készült, leltári
száma 1803.

[10] Soproni
Múzeum, kéziratár,
Alconiere, Theodor
sk. tintával írt
német nyelvű Mayr
Mihályhoz (1796–
1870) levele négy
oldal, nagyon csúnya
írás, Wien, 1864.
X. 4. (K. 76. 1. 190),
Alconiere fényképe,
év nélkül, Wien
(K. 76. 1. 191).

*A kép egyedülálló a 19. század első felének magyarországi
festészetében, a romantika művészetének európai
példái közül Théodore Géricault 1812-ben készült Lovas
testőrtisztje a leghíresebb, legkiválóbb hasonló témájú kép.*

Jacques-Louis David (1748–1825): *Napóleon átkel az Alpokon*, 1801

itt telepedett le, és 23 évig, haláláig itt élt, jómódban, házában fogadva festők sokaságát. Alconiere még Bécsből ismerte, 1862-ben betegen, rongyokban, szegényen állított be Mayrhoz. Befogadták, hálából Alconiere megfestette Mayr és családját és más kismartoniakat is. Végül vitába keveredtek, Alconiere visszament Bécsbe (ekkor történt a bankjegy-hamisítási botrány a börtönrel). 1864 októberében küldte a már említett levelet Mayrnek, hogy szeretne ismét Kismartonba menni. 1865-ből származik Mayr naplóbejegyzése Alconiere haláláról egy bécsi szegénykórházban. Nem sokkal később, 1870 októberében Mayr is meghalt, levelezése Csatai Endre birtokába került.

¶ Az Alconiere-életmű felkutatása, azonosítása pontosabb képet adhatna a reformkori magyar festők életéről, Bécs mint művészeti központ szerepéről, egy művészlőről, aki „sehol sem találja a helyét, mindenhová idegenként érkezik, s mindenhol idegenként távozik”.¹¹

[11] Gábor György
i. m.

A forradalmak, háborúk, faji, vagy vallási alapú üldöztetések, a nagy járványok, a gazdasági válságok, a mecénások kényekedve mind a művészeti életet befolyásoló tényezők voltak. Ily módon a művészeti hatások, mozgalmak, áramlatok ilyen, a művészi kreativitást időlegesen, bizonytalan és kiszámíthatatlan módon befolyásoló események nem szándékos eredményei is lehetnek. Ugyanakkor egy-egy művész elkerülése a gyökereit jelentő környezetből nem ritkán volt igen produktív a további karrierje vonatkozásában.

¶ Jó példa erre Alconiere egyetlen tanítványa, a bajai születésű Beck Vilmos (1822–1862) pályájának története. Ő és író testvére, Károly bajai zsidó családban születtek. Pestre költöztek, és úgy tűnt, Vilmos az apai üzletet veszi át, ehhez Bibanco Gyula Emánuel 1830-ban alapított kereskedelmi iskolájában képezte magát. Miután hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a kereskedelem helyett a festészet érdekli, apja 1837-ben Bécsbe küldte, ahol az akadémián folytatta tanulmányait, itteni tartózkodása idején volt egy ideig Alconiere a mestere Franz Eybl (1806–1880) mellett. Ő is küldött képeket a Pesti Műegylet kiállításaira, 1842-ben, 1844-ben és 1846-ban. Pestre visszatérve egy német nyelvű, illusztrált élclapot adott ki *Zeitgeist* címmel, jól

Vizekelety Béla (1825–1864)–Canzi Ágost (1808–1866): V. László eskütétele, 1861

megérezve a műfaj iránti egyre növekvő igényt. Az illusztrációkat maga készítette, ez volt az első ilyen kiadvány a Habsburg Birodalomban. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején Engländer Zsigmonddal közösen adták ki a *Charivari* című illusztrált élclapot, amelynek politikai karikatúrái miatt 1848 végén két hónap börtönbüntetésre ítélték. Engländer külföldre menekült, Beck pedig, miután 1849-ben szabadult, visszatért Pestre. Folytatta a lapkiadói tevékenységét, részben a *Der Eulenspiegel*nél, részben *Laczikonyha* címmel saját folyóiratot alapítva. Illusztrációinál a Willi Beck szignót használta. Festett, rajzolt, illusztrált, novellákat írt, közben versenyt futott egyre jobban elhatalmasodó betegségével. Önarképe a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található.¹² A márványtalapzatra támaszkodó kezén finom bőrkesztyűt visel, a másikat zsebében tartja, prémgaléros nyitott kabátja alatt öltöny látható, nyakában selyemsál. A könnyed póz, a polgári viselet különbözik a korszak hazai portréin megjelenő viselettől és beállítástól, e különbségnek okai Beck életének eseményeiben, családi háttérben kereshetők, a vállalkozó-művész korai példája tevékenysége, amely itthon még hosszú ideig nem vált általánossá.

[12] 1844–45 körül készült, ltsz: 7569.

- ¶ A részben a megélhetés vagy jobb életkörülmények vágya, részben a lehetőségek hiánya (például legközelebb Bécsben volt művészeti akadémia) miatti (el)vándorlás újragondolásra készíti a szakembereket a művészeti „iskolák” vonatkozásában. Egy-egy jelentősebb műhely, az alkotói központok nagymértékben függtek az efféle vándorlásoktól, amelyek nem a művészek választásai voltak, sokkal inkább kényszerűségekből történtek.
- ¶ Az eddigi példák magyarországi születésű művészekről szóltak, akiknek életében, pályáján az innen való elvándorlás hozott jelentős változásokat. Megtörtént azonban ez fordítva is.
- ¶ Canzi Ágost (1808–1866) a Bécs melletti Badenben született, az 1761-ben alapított stuttgarti Staatliche Akademie der Bildenden Künste-ben végezte tanulmányait (1829-től, vagyis Canzi tanulmányai idején Königliche Kunstschule volt a neve). 1833-tól 1840-ig Párizsban élt, ahol a korszak egyik legjelentősebb festőjének, Jean-Auguste-Dominique Ingres-nek volt 1834-től

a tanítványa. 1840-ben visszatért Bécsbe, de két év múltán, 1846-ban Pestre költözött, és élete végéig itt élt. Már Párizsba érkezése évében sikerült műveit a Salonban bemutatnia, és amint Bécsbe visszatért, azonnal küldött képeket a Műegylet kiállításaira. Nagyon sok akvarell és festmény maradt fenn tőle, de – különösen pályája elején – foglalkozott híres elődök, illetve kortársak másolásával is, ennek köszönhetett néhány uralkodói megrendelést. Mint többen a korszakban, ő is messterévé vált a viszonylag új műfajnak, a könyomtatásnak, és élete utolsó éveiben Heller Józseffel társulva fényképészeti műtermet nyitott a Kristóf tér 4. szám alatt, a pesti belvárosban, gazdag és értékes fotográfiai anyagot hagyva maga után.

¶ Ha változatos életművének egy-egy konkrét alkotását vizsgáljuk, azonnal nyilvánvalóvá válik, hol, milyen hatásokra, milyen trendekhez kapcsolódóan jöttek azok létre. A Dorotheum aukciósház kínálatában megjelent női képmás datálása 1835, tehát párizsi tartózkodásának elején készült.¹³ Az ismeretlen nő öltözéke hajviselete a párizsi divatot tükrözi, a részletező, pontos festésmód, a különféle anyagok bravúros technikájú ábrázolása ottani mestere, Ingres hatását érzékelteti. Párizsban leginkább női portrékat festett, de itteni működésének legfontosabb eredménye egy kétszeresen is uralkodói megbízásra született képegyüttes szintén uralkodói megbízásra elkészített másolatainak megfestése.

[13] *Női arckép, 1835.*

¶ Louis Léopold Robert (1794–1835) svájci festő tizenhat évesen hagyta ott szülőföldjét, hogy Párizsban egy művészeti versenyen részt vehessen, és karnyújtásnyi közelségre a nagydíj elérésétől kizárták mint idegent, mivel származási helyét, Neuchâtel Poroszországhoz csatolták 1815-ben. Ennek ellenére Párizsban maradt, és Jacques-Louis David (1748–1825) műhelyében dolgozott. Közben sikerült anyagi támogatást szereznie egy római úthoz, ahol népi életképeket kezdett festeni. Ennek kapcsán született meg négy nagy kép elkészítésének ötlete, amelyek a négy évszakhhoz kapcsolódóan négy itáliai népcsoport viseletét, szokásait mutatják be. A Tavaszt a nápolyiak egyik jellegzetes szokásával jelenítette meg, a Madonna dell'Arco ünnepének megfestésével. A képet 1827-ben állította ki a Salonban, és X. Károly francia király azonnal

megvásárolta. A Nyár allegóriájaként megfestett *Római aratók a Pontini mocsarak vidékén* című képe viszont Lajos Fülöp tulajdona lett. A harmadik kép a firenzei szüretelőket jelenítette meg (Ősz), de a festő egy viharos szerelmi ügye miatt végül nem fejezte be, a negyedik, az *Adriai halászok* (Tél) elkészült ugyan, de csalódást jelentett az első két kép nagy sikere után, Robert pedig a személyes kudarcok hatására öngyilkosságot követett el. A két első kép hatalmas sikere és uralkodói tulajdonba kerülése készítette Albert szász-coburg-gothai herceget, Viktória angol királynő férjét arra, hogy 1840-ben másolatokat rendeljen meg róluk Canzitól, és ezeket ma is a Royal Collectionben őrzik, jelenleg a Buckingham Palotában kiállítva mint August Alexius Canzi műveit. Canzi abszolút alkalmas volt a nála alig két évtizeddel idősebb festőtársa műveinek másolására – a környezet, amely mindkettőjük művészetét formálta, a mesterek, akik stílusukat kialakították nagymértékben hasonlóak voltak.¹⁴

¶ Albert herceg egy újabb másolatot is megrendelt Canzitól, ennek pontos idejét, valamint a kép keletkezésének évét nem ismerjük. A Royal Collection nyilvántartása tág teret enged a datálásnak, 1846 és 1860 közé helyezve azt. Ez a mellkép valójában nem a hagyományos értelemben vett másolat, Franz Xaver Winterhalter (1805–1873), a Habsburgok kedvenc portréfestője több képmást is készített I. Lipót belga uralkodóról, de ezek egész alakos képek. A legkorábbiak a harmincas évek végén születtek, 1839-ből származik egy szintén mellkép formátumú festmény, amely talán a leginkább hasonló Canzi képehez, ezen azonban nem visel egyenruhát. Canzi „másolata” nagy valószínűséggel a párizsi időszak legvégén vagy a bécsi letelején készülhetett. A portré személyes okokból is nagyon fontos volt az angol királyi család számára: Lipót mint szász-coburg-gothai herceg Viktória királynő nagybátyja volt, végigharcolta a napóleoni háborúkat, majd megnősült – Sarolta Augusztia walesi hercegnőt vette feleségül. Az angol trónt felesége örökölte volna, ha nem hal bele első gyermekük születésébe. Lipót 1831 júliusában lett a belgák királya, közvetlenül a függetlenségük kivívása után. Unokahúgával, Viktória királynővel mindvégig szoros és jó kapcsolatban volt,

[14] Olaj, vászon, 106,4×160,5 cm, ltsz: RCIN 406740 és olaj, vászon, 109,1×165,6 cm, ltsz: RCIN 406998. Szignált és datált, 1841.

Egy-egy jelentősebb műhely, az alkotói központok nagymértékben függték az efféle vándorlásoktól, amelyek nem a művészek választásai voltak, sokkal inkább kényszerűségből történtek.

számtalanszor látta el tanácsokkal. Ily módon érthető, hogy Albert herceg fontosnak tartotta, hogy a királyi gyűjteményben legyen róla portré, amit végül szintén August Alexius Canzi festett meg.¹⁵

¶ Bármennyire sikeres volt is Párizsban és Bécsben Canzi, legtöbb műve életének Pesten töltött két évtizedében született. A bécsi évekből származik a Magyar Nemzeti Galéria két festménye, az 1844-es *Arab leány* és az 1845-ös *Női portré*. Mindkettő a korszak orientális divatjának eredménye, az *Arab leány* sivatagi sátra előtt fehér lepelbe burkolózott fiatal nő, előtte két kutya, kaktuszok és pálmafák veszik körül, a háttérben egy tó látható. A sziklán ülő, meztelen felsőtestű fiatal nőalakot körülvevő táj elemei hasonlóak. Az orientalizmus témaválasztásához illő kompozíciók, a Canzi francia mesterére emlékeztető részletező festésmód, a zománcosan ragyogó színek jellemezték a képek ekkor, a negyvenes évek közepén akár Párizsban is készülhettek volna. Lenhossék György és felesége képmásai 1846-ból már az időszak hazai portréi közé simulnak, és ez az itthoni művészeti közegehez való idomulás jellemzi innentől kezdve a műveit. Olyannyira, hogy a témák is ily módon alakulnak, vagyis minden olyan műfajban alkot, amely itthon 1846 és 1866 között népszerű volt. Ilyenek például a színpadi jelenet- és szerepképek, a történelmi jelenetek, az életképek.

¶ A Jókai Mór *Dalma* című drámájához készült litográfia a *Déli-báb* nevű színházi folyóirat mellékleteként készült 1853-ban. Jókai első sikeres drámájának, a fiúként nevelt avar királyleány, Dalma történetének egyik jelenetét ábrázolja. Az előadás színészei a korszak legkiválóbbjai voltak – Udvarhelyi Miklós a táltos, idősebb Lendvai Márton Elemér, Szentpétery Zsigmond Oldamur avar király és a szerző felesége, Laborfalvi Róza Dalma szerepében látható a kőrajzon. Vizkelety Béla (1825–1864) 1861-es, V. László esküjét ábrázoló történelmi képéről Canzi készített litográfiát. Bár a kép a történelmi

[15] A vászon vakrámára került részén látható Canzi szignója, ltsz: RCIN 404119.

Canzi Ágost (1808–1866): Kislány babával, 1850

Canzi Ágost (1808–1866): I. Lipót belga király

festészet nagy korszakának csupán középszerű terméke, a sokszorosítás elkészülte népszerűségének bizonyítéka volt, elsősorban a témaválasztásnak köszönhetően.

¶ Canzi Ágost 1859-ben festett *Szüret Vác vidékén* (*Szüret Tahiban*) című műve¹⁶ az egyik legkorábbi népi életképként óriási sikert aratott, a Pesti Műegylet még ugyanebben az évben litografált reprodukciót készíttetett a festményről Párizsban Henri-Désiré Charpentier (1806–1882) műhelyében, amelyet műlapként adott közre.¹⁷ Ezzel lényegében megteremtette a műfaj mintául szolgáló képét, amely ezt követően évtizedekig megőrizte a szerepét. Az ötvenes években sorra születtek művei, amelyek egyre inkább a bécsi, mint a párizsi ízlést közvetítették. Tökéletes példája ennek az 1856-os *Nő papagájjal*, amely még a két ízlésvilág lehető legszerencsésebb ötvözete, a korszak egyik legkiválóbb műve, az arckép és életkép határán.¹⁸ A Semmelweis házaspár akvarellportréi egy évvel később készültek, jellembrázolásuk minősége emeli ki őket a többi mű közül. Ugyanez teszi különlegessé Canzi fényképportréit is, jó példa erre Egressy Gábor színész vagy Liszt Ferenc fényképe. Az 1862-ben Heller Józseffel alapított fényképezési műterem élete utolsó éveinek más fajta sikereit hozta, más területen. A *Hölgyfutár* XV. évfolyamának második félévi számában megtalálhatjuk Canzi és Heller hirdetését „Fényképezési értesítés” címmel. A szöveg árai csökkentéséről szól: 12 látogatójegy 6 forint, a nagy fényképek darabja 5-től 15 forintig, „másolatok igen jutányos áron számíttatnak”.

¶ Canzi Ágost személyében a magyar művészettörténetben, a 19. századi művészeti életben a szokásostól eltérő alkotói életutat ismerhetünk meg. Ausztriában született, és tehetsége révén gond nélkül eredményes, sikeres lehetett volna hazájában. Ő azonban a párizsi megmérettetést vállalta, mint akkor nagyon kevesen Kelet-Közép-Európában. És bár a karrierje jól indult ott, maradhatott is volna, Bécsbe visszatérése más irány volt, majd a két utolsó évtized magyarországi teljesítménye révén életműve a hazai művészettörténet fontos része lett. A változások tükröződtek, kifejeződtek műveiben is. Nem anyagi kényszer vagy történelmi események készítették a vándorlásra, hanem a művészi fejlődés vágya.

[16] MNG Ists: 2709.

[17] Divatcsarnok, 1860 – Születi ünnepély Vác vidékén / A Pesti Műegylet tagjainak 1859-ik évre.

[18] The Salgo Trust for Education.

Canzi Ágost (1808–1866): *Semmelweis Ignác és felesége portréi*, 1857

- ¶ A képzőművészeket az emigráció még a későbbiekben is alig sújtotta, lévén kifejezési eszközük univerzális. Ha valamilyen okból, például politikai üldöztetés miatt el kellett hagyniuk hazájukat, egy másik országban akár hősként is tekinthettek rájuk. A francia–porosz háború és a kommün 1870–71-ben Madarász Viktort hazakényszerítette Párizsból, Claude Monet (1840–1926) viszont Londonba menekült a családjával.
- ¶ Sajátos volt egy kivételes tehetségű 20. századi magyar művész sorsa. Perlrott Csaba Vilmos (1880–1955) 1905-ben ösztöndíjasként Párizsba utazott, ebben Ferenczy Károly segítette. 1906-ban ismerkedett meg Leo Stein műgyűjtőnél a kor legnevesebb művészeivel. Találkozása Henri Matisse-szal (1869–1954), a festő hatása sokáig meghatározó maradt. Erről így írt: „Matisse volt az, aki döntő hatással lett jövő fejlődésemre. 1906 őszén otthagytam a Julian Akadémiát, és hatodmagammal megnyitottuk az első Matisse-iskolát a Rue de Sévres-ben, egy volt kolostor földszintjén.”
- ¶ Önéletírásából kiderül, hogy Matisse műtermében dolgozott, és a festővel baráti viszonyba került. A Matisse-iskolában vált szokásává a régi mesterek műveinek úgynevezett „interpretált” másolása. 1907-ben a Salon d’Automne-ban velük, a Fauve-okkal állíthatta ki hét művét. Erre az időre tehető vonzódása Paul Gauguin, de elsősorban Paul Cézanne festészetéhez.
- ¶ 1911-ben – ismét Ferenczy Károly támogatásával – spanyolországi ösztöndíjat nyert el. Ezúttal El Greco alkotásait megismerve azok hatása elegyedett Cézanne-nével. Az 1910-es évekbeli utazások különféle helyszínekhez kötődnek: Párizs, Madrid, Toledo, nyarankénti látogatások Nagybányán, külföldi kiállítások, miközben mestere, Iványi Grünwald Béla mellett a kecskeméti művésztelep alapító tagjainak sorában is ott találjuk.

Az orientalizmus témaválasztásához illő kompozíciók, a Canzi francia mesterére emlékeztető részletező festésmód, a zománcosan ragyogó színek jellemezte képek ekkor, a negyvenes évek közepén akár Párizsban is készülhettek volna.

- ¶ 1919 karácsonyán házasságot kötött festőtársával, Gráber Margittal, akivel aztán évekig önkéntes emigránsként utazgattak Európában. Az első állomás a tervezett Bécs helyett a Tátra lett, ahová a festő tüdőbetegsége miatt mentek. Sokat dolgoztak, közös kiállításokon szerepeltek Kassán és más felvidéki, szepességi városokban. Útjuk következő állomása Drezda volt, majd Berlin következett. 1923-as hazatérésükkor Budapesten, a Belvedere Galériában mutatták be kinti műveiket, a kritika lelkes dicséréte mellett.
- ¶ Az 1920-as évek derekától Perlrott nyáron Nagybányán, télen Párizsban dolgozott. A francia fővárosban a törzshelye az Hotel Notre Dame kis szobája volt, szemben a székesegyházzal. 1929-ben elvált Gráber Margittól, de még később is többször állítottak ki közösen. A harmincas évek változást hoztak – a változás Szentendréhez kötődött, amely életének és alkotói tevékenységének egyre fontosabb helyszínévé vált. 1949-ben felvették a Szentendrei Festők Társaságába. Életének utolsó két évtizede szorosan kötődik a városhoz. Az utolsó jelentős kiállítására is itt került sor 1952-ben.¹⁹
- ¶ Perlrott vándorlásokkal teli élete formálta életművét, ezt ő maga is hangsúlyozta. Nem tartozott szorosan egyetlen helyszínhez, egyetlen művészcsoporthoz sem, kivéve utolsó, rövid szentendrei periódusát.
- ¶ Az 1918 és '39 közötti időszakban Párizsba menekülő kelet-közép-európai művészekből létrejövő laza csoport, az École de Paris, melyhez magyar művészek is tartoztak, heterogén társaságot jelentett, egyfajta nemzetek felettiességgel. Ez a csoport művészeinek stílári sokszínűségében is megnyilvánult, nem volt kollektív válaszuk az emigráns létre. A veszteség, a hiány csak később jelent meg az egyes életművekben. Ez különösen érvényes volt a zsidó származású művészekre, akik a saját hájukban is idegennek számítottak. (Talán ez indította Hermann Kohnt arra a reformkor hajnalán, hogy az olaszos hangzású Alconiere nevet használja.)
- ¶ A 19–20. századi Európa folyamatos művészi migráció helyszíne volt, de a más kontinensekről érkezett művészek is befogadásra találtak itt. A migráció lehetett egyfajta menekülés, de a művészi identitás új lehetőségét is hozhatta.

[19] *Szenvedély és ráció – Perlrott Csaba Vilmos 1880–1955. Kiállítási katalógus, Szentendre, 2015. Szerk.: Basics Beatrix-Dománszky Gabriella. Szerzők: Basics Beatrix, Boros Judit, Jurecskó László, Sümei György.*

Magyar Műhely-találkozó – Schöffner-szeminárium, Kalocsa, 1985. Bujdosó Alpár,
Kassákné Kárpáti Klára, Schöffner Miklós, Nagy Pál és Papp Tibor
Fotó: Vattay Elemér

SULYOK BERNADETT

„TEREBÉLYES FA” A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN
MÓDSZERTANI KÖZELÍTÉS A PÁRIZSI MAGYAR
MŰHELY GYŰJTEMÉNYÉHEZ

TA folyóiratot az 1956-os magyar forradalom leverése után Nyugat-Európába menekült egyetemisták, főiskolások és fiatal értelmiségiek indították el 1962 tavaszán, Párizsban. 2008-ban, amikor a Kézirattárba kerültem (előtte a múzeum Közművelődési és Marketing Főosztályán dolgoztam), az akkori főosztályvezető, Varga Katalin azzal a feladattal bízott meg, hogy dolgozzam fel a folyóirat akkor mintegy hatvan kézirattári szabványdobozt kitevő anyagát:¹ leveleket, irodalmi műveket, a folyóirat-szerkesztés, a *Magyar Műhely-találkozók* dokumentumait. Immár több mint tíz éve foglalkozom ezzel a gyűjteménnyel, amelynek összetettségét és sokrétűségét akkor még nem láttam át, ehhez alapos és kitartó bújárkodásra, a témában való elmélyülésre volt szükség. Az irodalmi múzeumnak az 1954-es megalapítása óta gazdag emigrációs kollekcója jött létre, amiben jelentős szerepet játszott Nagy Csaba bibliográfus és lexikográfus tevékenysége, aki több mint két évtizedes kutató- és gyűjtőmunkával állította össze *A magyar emigráns irodalom lexikonát*² – nem mellesleg, a kapcsolatfelvétel révén számos, a magyar diaszpórában élő alkotó gyűjteményét, később hagyatékát a múzeumba befogadva. Ezt a gyűjteménygyarapítási szemléletet folytatta főosztály-vezetősége idején Varga Katalin is. A *Magyar Műhely* párbeszédbe hozható a szintén közgyűjteményünkben található párizsi *Irodalmi Újság*, a londoni Szepsi Csombor Kör, a müncheni *Új Látóhatár* folyóirat, a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör és vezetője, Saáry Éva dokumentumaival, a frankofil Gara László, a londoni Határ Győző és Czigány Lóránt, a stockholmi Thinsz Géza hagyatékával, a kanadai Kemenes Géfin László-gyűjteménnyel és a Vitéz György-hagyatékkal, valamint az Egyesült Államokban élt Baránszky László hagyatékával.

TA *Magyar Műhely* fennállásának ötvenedik évfordulóján kiállítással köszöntöttük Sípos László művészettörténész

kollégámmal az irodalmi múzeumban 2012-ben, bemutatva a lap sokrétű tevékenységét és szerteágazó kapcsolatrendszerét irodalmi műveken, szerkesztőségi leveleken, képzőművészeti alkotásokon, valamint a Magyar Műhely-találkozókról és performance-okról készült fotókon, videókon keresztül. Az anyag összeállítása során személyesen megismerhettük a folyóirat arculatát évtizedeken át meghatározó szerkesztőtriáaszt, az azóta sajnos már elhunyt Papp Tibort³ és Bujdosó Alpárt,⁴ és a jelenleg a magyar–francia kultúrtörténeti kapcsolatokat bemutató könyvén dolgozó Nagy Pált.⁵

¶ A kiállítás eredményei közé tartozik, hogy Bujdosó Alpár és Papp Tibor szerkesztők 2013-ban és 2014-ben a múzeumnak ajándékozták saját gyűjteményüket, amit a Nemzeti Kulturális Alap Ithaka programjának segítségével tudtunk Magyarországra szállítani.⁶ Ezáltal a *Magyar Műhely* redakciójának levelezése mondhatni teljessé vált: az egymásnak írott levelek szerves egységet alkotnak, amiből nemcsak a folyóirat története, szerkesztési gyakorlata ismerhető meg, hanem az őket foglalkoztató témák, a fontosabb események és a szakmai, baráti kapcsolataik is felfejthetők. 2018-ban a lap és a múzeum közti „összekötő kapocs”, Parancs János költő⁷ – ő az egyik alapító szerkesztő, aki 1964-ben visszatért Magyarországra, és 1966–74 között a PIM Kézirattárának muzeológusa volt – hagyatéka is egykori munkahelyére került, amely tovább gyarapítja a folyóíratra vonatkozó ismereteinket.⁸

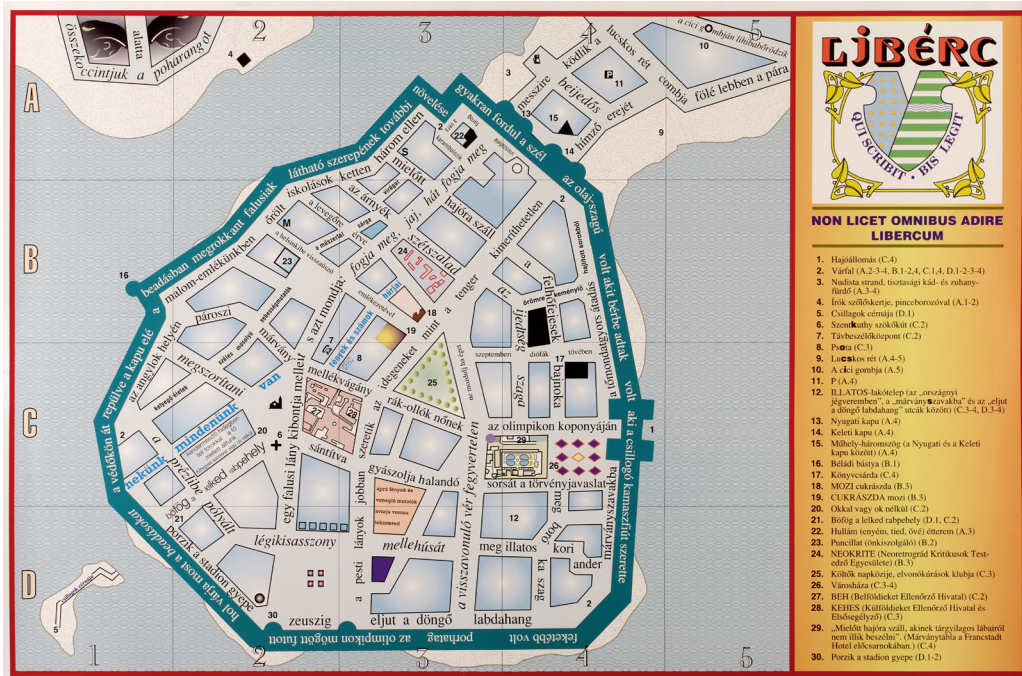
¶ A *Magyar Műhely* generációs fórumként jelentkezett, a harminc év alatti fiatal magyar értelmiségiek megnyilatkozási terepeként, markáns avantgárd arculata az első évtized után kristályosodott ki. Az első években gyakran változott a szerkesztők köre, majd a hetvenes évek elejéig Márton László,⁹ Nagy Pál és Papp Tibor biztosították az állandóságot. 1973 őszén létrehozták a Magyar Műhely Munkaközösséget, a folyóirat ekkortól a Munkaközösség lapjaként jelent meg. Mindez az alkotók szemléletbeli változásának strukturális következménye, amely megmutatkozott a szerkesztőség felépítésében is: Nagy Pál, Papp Tibor és Bujdosó Alpár ekkor váltak felelős szerkesztőkkel, s a munkaközösség alkotta a szerkesztőbizottságot. A folyóirat olyan kohéziós erővé vált, amely egy

alkotói csoportosulást tudott létrehozni. Fontosnak tartották a közösségépítést, amelyről az 1972-től kezdve évente-két-évente, hol a Párizs melletti Marly-le-Roiban, hol a Bécs melletti Hadersdorfban megrendezett, előre megadott téma köré szerveződő Magyar Műhely-találkozók is tanúskodtak. Ezen alkalom nyílt a nyugat-európai, valamint a tengerentúli és a hazai irodalmárok személyes kapcsolatfelvételére és eszmecseréjére, az aktuális művészeti kérdések megvitatására és saját kísérleteik bemutatására (előadások, viták, performance-ok, kollektív művek¹⁰ révén). Mindez a szerkesztés demokratizálódását vonta maga után. A munkaközösség tagjaitól elvárták, hogy rendszeresen, évente legalább egyszer publikáljanak a lapban. A Magyar Műhely Munkaközösség 1973-tól 1991-ig létezett, a világ minden táját képviselő 44 taggal.

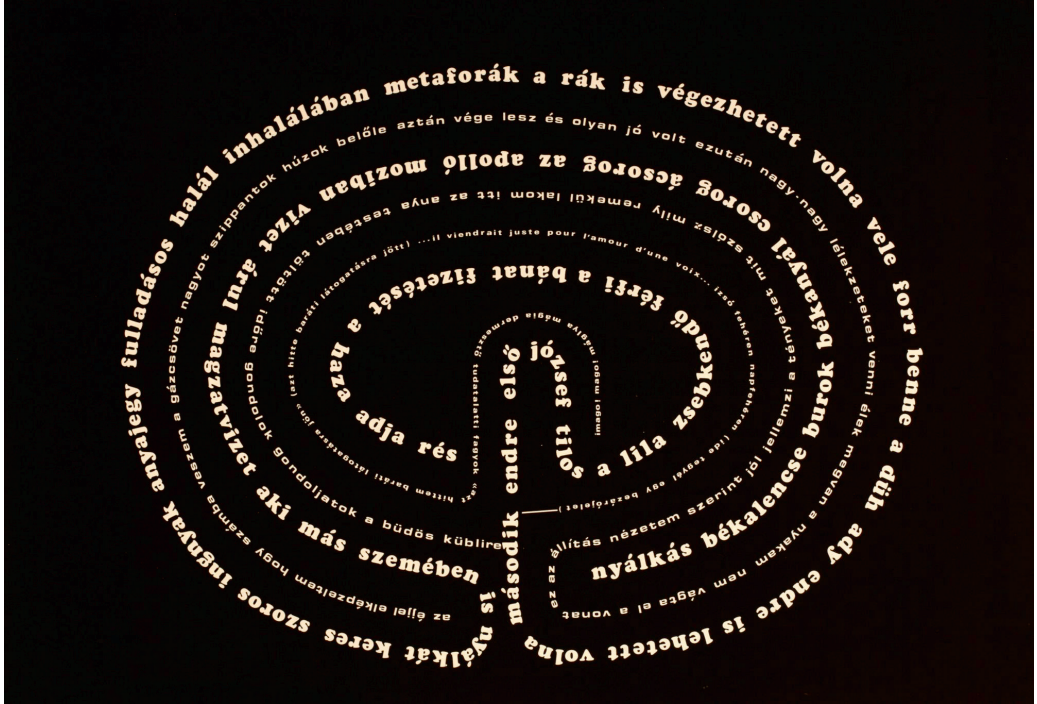
- ¶ A *Magyar Műhely* elsősorban Kassák Lajos életművét tekintette követendőnek. Kassák a magyar avantgárd legjelentősebb alakjaként az irodalomban és a képzőművészet több területén is maradandót alkotott. Kassák özvegye, Kárpáti Klára 1975-ben felajánlotta a művész hagyatékát a Petőfi Irodalmi Múzeumnak; az akkori főigazgató, Illés László irodalomtörténész kezdeményezte a Kassák Emlékmúzeum létrehozását, amely 1976-ban mint a PIM fiáléja nyitotta meg kapuit az óbudai Zichy-kastélyban. Kassák hagyatékának és szellemi örökségének ápolása Csaplár Ferenc művészettörténészhez kötődik, aki egészen 2007-ben bekövetkezett haláláig vezette a múzeumot.
- ¶ A *Magyar Műhely* időnként különszámokat jelentetett meg, melyeket vagy egy-egy magyarországi alkotónak szenteltek, olyanoknak, akik irodalompolitikai okokból marginalizálódtak (mint Weöres Sándor, Füst Milán, Szentkuthy Miklós), vagy egy kortárs irodalmi, művészetelméleti témára hívták fel a figyelmet (például a strukturalizmussal foglalkozó különszám, 1968. 27. sz.). A szerkesztők kezdettől arra törekedtek, hogy párbeszéd jöjjön létre a vasfüggöny két oldalán élő alkotók között. A Kassákról szóló különszám (1965. 13. sz.) tanulmányainak többsége inkább költészetére és regényeire koncentrált, kevésbé képzőművészeti munkásságára. Kassák

a hatvanas években, Párizsban többször találkozott a folyóirat szerkesztőivel. 1971 novemberében, Párizsban Kassák özvegyének kezdeményezésére megalapították a Kassák Lajos Kört (Association des Amis de Kassák), és Kassák-díj Alapítványt létesítettek azzal a céllal, hogy évente kiadják a Kassák-díjat, amelyet egy-egy tehetséges fiatal alkotó kapott meg, aki az irodalomban vagy a képzőművészetben kimagasló kezdeti eredményt mutatott fel.

- ¶ Az ötvenedik évfordulóra rendezett kiállítás nyomán nemcsak kéziratok, hanem komplex gyűjtemények érkeztek a PIM-be. Az első fontos feladat a művek és dokumentumok szétválogatása volt a múzeum szervezeti felépítése szerint: vagyis a képzőművészeti alkotások és fotók a Művészeti, Relikvia- és Fotótárba, a hangzó, mozgóképes és multimédiás anyagok a Médiatárba, a könyvek, folyóiratok és aprónyomtatványok a Könyvtárba, míg a levelek, művek autográfjai, gépiratai és a személyi dokumentumok a Kézirattárba kerültek.
- ¶ Több, nehezen kategorizálható műfajjal szembesültünk. A képversek, vizuális költemények szöveg és kép találkozási pontjai, a képvers egyszerre nyelvi és képi kódolású esztétikai üzenet. Ezek a művek általában ofszetnyomatok, szeriográfák, térbeli installációk szövegekkel, így a megvalósítás technikája miatt a Művészeti Tárba kerültek. Papp Tibor számos egyedi műfajt teremtett, ezek egyike az úgynevezett térképversek, itt a *Libérc* címűt mutatom be,¹¹ ami egy fiktív félszigeten lévő város térképe, töredékes, asszociatív verssorokkal, rajta térképmagyarázattal, ami valós és fiktív helyeket jelöl. A város latin feliratú címe az írás alkotófolyamatát értelmezi: „Qui scribit bis legit” – aki ír, az kétszeresen olvas, alatta a mottó („Non licet omnibus adire Libercum”, vagyis: nem adatik meg mindenkinek, hogy eljusson Libérc városába) a hely különlegességére hívja fel a figyelmet. A szövegfragmentumok a történelmi múltra („beadásban megrokkant falusiak”), a kulturális tradíció folytatható elemeire („Szentkuthy szökőkút”), a futballozásra („a védőkön át repülve a kapu elé”) és erotikus vágybeteljesítésre („egy falusi lány kibontja melleit”) utalnak. A térképversek bepillantást engednek a Papp Tibor által teremtett „világ-szeletekbe”.

Papp Tibor: Liberc, 1978

Nagy Pál: József Attila-labirintus 1. 1978

¶ A műhelyesek kiindulópontja az irodalom, a nyelvben rejlő lehetőségeket igyekeznek kiszélesíteni a vizualitás, az auditivitás, később a számítástechnika felhasználásával. A nyelv vonatkozásában nem a jelentést, hanem a jelszerűséget hangsúlyozzák. A költő feladatát a nyelvi rendszer átrendezésében, sőt egy új jelrendszer kialakításában jelölik meg; ezek a jelek lehetnek betűk, szavak, szótöredékek, ábrák, képletek, út- és térképjelek. A szintaktikai rendszereket széttördelik, a szóhatárok feloldódnak, az egymással kapcsolatba állított szavak sajátos játékkeret, konstellációt hoznak létre,¹² a szó és betűinek kombinatorikája különböző új variációkat eredményez. A nyugati magyar irodalom egyik sajátossága, hogy más kultúrák, idegen nyelvek közegében létezik, ami közvetlenül hat a szövegekre, s az alkotók anyanyelvükre a második, harmadik elsajátított nyelv szemszögéből mintegy kívülről is tekintenek. Ebből egyfajta nyelvkritikusi attitűd fakad: ironikus, demisztifikáló, a kifejezés határait reflektáló nyelvhasználat, különböző irodalmi és nem irodalmi regiszterek ötvözése.

¶ Nagy Pál 1974 és 1984 között keletkezett vizuális szövegei a *Journal in-time* című költői albumban jelentek meg.¹³ A kötet változatos tipográfiai, grafikai megoldásai a művek formáját a jelentést meghatározó tényezőkké tették. Az emberi gondolkodás vizuális megjelenítésére törekszik az *imago!* (1978) című, József Attila emlékére készült, négy képversből álló sorozat. Az első mű, a *József Attila-labirintus* körkörössége, ovális alakja az agy formáját, barázdaltságát idézi.¹⁴ Nagy Pál mintegy bejárja, feltérképezi költő elődje világát, értelmezi és értékeli már azáltal is, hogy mit választ, vegyíti össze saját szövegével. József Attilára emlékezve önnön létének értelmére kérdez rá. A vers sajátos szabad asszociációs hálóként jön létre, a pszichoanalízisben használt módszert alkalmazva, sokszor a hasonló hangalak hívja elő a következő szót, kifejezést. Így kapcsolódnak össze a „nyálkás békalencse”, a „békanyál csorog ácsorog” és az „aki más szemében is nyálkát keres” szólásferdítés. A halál sokféle módozata jelenik meg – fulladás, rák, gázmérgezés, vonatbaleset –, ennek ellenpólusaként, egyben a lét teljességét érzékeltetve a méhen belüli, magzati lét is (magzatvíz, az anya testében töltött idő).

- ¶ Bujdosó Alpár teszi leginkább anyagszerűvé a szöveget, szívesen használ röntgenképeket, arccrajzolatokat, maszkokat, költeményeit olykor égetett agyagtáblákba vési, megidézve az írás legősibb változatát, az ókori képirást, ezáltal a szövegnek „testet adva”. Az ő *Bűvös kockáját* (1986) választottuk a 2012-es kiállítás emblematikus műtárgyává, ez került a meghívóra és a tárlat katalógusának borítójára is.
- ¶ Bujdosó a Rubik-kocka minden oldalára egy-egy szövegtöredéket ragasztott, ezzel sokszorososan megnövelte a lehetséges olvasatok számát. A szövegfoslányok, a töredezettség, a be nem fejezett szavak és mondatok létfilozófiai elmélkedésre csábítanak: előhívják az európai kulturális univerzumot, egy közös vonatkoztatási rendszert, ugyanakkor azt is érzékeltetik, hogy halandó, a tér és idő korlátai közé szorított lények vagyunk, így a világot esélyünk sincs megismerni a maga teljességében. Ráadásul mindenkinek más és más a nézőpontja, mások a szociokulturális adottságai, előfeltevései, ami több párhuzamos „világszelet” együttes létét feltételezi. Ennek manifesztuma a *Bűvös kocka*.
- ¶ Szintén a Művészeti Táriba került egy művészkönyv, illetve könyvobjekt, amelynek ihletője az első modern képvész, Stéphane Mallarmé 1897-ben írt *Kockadobás* című műve. Az *Un coup de Dés jamais n'abolira le Hasard* (*Egy kockadobás nem vet véget a véletlennek*) kefelevonata még a szerző életében elkészült, ám 1898-ban bekövetkezett halála miatt már nem jelent meg. A *Magyar Műhely* francia nyelvű testvérlapja, a *d'atelier*, összefogva a *Change* francia avantgárd folyóirattal, megjelentette az eredeti kefelevonatot figyelembe vevő *Kockadobást* 1980-ban. A francia viszonylatban legismertebb kiadványukat Mitsou Ronat, a francia Nemzeti Kutatóközpont munkatársa rendezte sajtó alá, Papp Tibor végezte nyomdai kivitelezését, kortárs nemzetközi vizuális költők közreműködtek benne képvérssel vagy tanulmánnyal.¹⁵
- ¶ A Kézirattárba kerültek a levelek és minden egyéb anekdota. A múzeumban minden nyilvántartott érték egyedi tárgy, műtárgy, vagyis a leltározás során mind a fizikai, mind a tartalmi jellemzőit le kell írni, meg kell adni. A hatalmas, mintegy ötezer darabot számláló levelezés rendezése során

Bujdosó Alpár: Bűvös kocka, 1986

s: laszlo baranszky-job
223 via sevilla
santa barbara, calif.
USA

1920 Jan. 16

Paul Nagy
Directeur de la Publication
MAGYAR MŰHELY

139 o v Jean Jaures 92 MONT-ROUGE
Paris, France

Exp: Dr. Baránszky József
Budapest, III. Kövencsilla 16.

1966 máj. 31.

Monsieur

Pól Nagy

139 avenue Jean-Jaurès, Ét. 3.
Moutrouge (Seine)
France

az első nehézséget két kategória szétválasztása okozta: külön csoportba kerültek az inkább az alkotónak írottak és külön csoportba az inkább a szerkesztőségnek, a folyóiratban való publikálás kapcsán írottak. Ha valakinél a baráti és a munkakapcsolat átfedésbe került, legtöbbször az alkotónak szóló csoportba illesztettem őket. A levelek jól reprezentálják a hazai, a határon túli (például *Új Symposion* – Szerbia, Stúdió erté, Juhász R. József – Szlovákia, *Echinox* – Románia) és a diaszpóra irodalmi életét a szerzők, a folyóiratok, alkotói csoportosulások és kulturális egyesületek révén. A mail art (küldeményművészet) kiemelkedő művelői közül megtalálhatók Ioan Bunus grafikus, az Artpool Művészetkutató Központ alapítói, Galántai György és Klaniczay Júlia, valamint Tóth Gábor akcióművész alkotásai. Rengeteg úgynevezett melléklet található egy-egy levelezőpartner esetében: vagy egy másik levél, amit továbbított, sok-sok meghívó kiállításmegnyitóra vagy irodalmi estre, időnként a levélíró saját névjegye, illetve lapkivágatok a felvetett témákkal kapcsolatban.

¶ Olykor a levélírók pontos azonosítása is nehézséget okozott. Így történt ez id. és ifj. Baránszky László esetében. Találtam olyan borítékot, amelyen ugyanúgy szerepel a nevük (Baránszky-Jób László), ám az egyik kézzel írott és budapesti címzésű, a másik géppel írt és az Amerikai Egyesült Államokban adták fel. Számítógépes adatbázisunk, a HunTéka személynévterében jól elkülöníthető névvel szerepelnek: az apa Baránszky-Jób László (1897–1987) irodalomtörténész, esztéta, író, egyetemi tanár, fia pedig Baránszky László (1930–1999) költő, irodalomtörténész, művészettörténész – a kézírás különbözősége és a feladás helyszínei mellett ez is megkönnyítette, hogy külön címléírást kapjanak a gyűjteményben. Gyakori eset, hogy más a feladó hivatalos neve és más az irodalmi életben használatos, így például a Sipos Gyulaként küldött levelek Albert Pál (1935–) irodalomtörténészt, kritikust és szerkesztőt takarják. A legnagyobb segítséget a beazonosításban és a datálásban a címzett, esetünkben Nagy Pál hol tintával, hol ceruzával írt eligazító rájegyzései nyújtották: szinte mindig ráírta a borítékra vagy valamelyik fólióra a levélírónak küldött válasza dátumát, gyakorta a levélíró nevét is. A teljesség

igénye nélkül érdemes megemlíteni néhány különleges levelezőpartnert. Ilyen a Magyarországon rendezett első, 1985-ös Műhely-találkozó (Schöffner-szeminárium Kalocsán) névadója, Schöffner Miklós kinetikus szobrászművész vagy a neoizmus megalapítója, Kántor István (Monty Cantsin), illetve a *Magyar Műhely* egykori képzőművészeti szerkesztője, Pátkai Ervin szobrászművész.

¶ Az úgynevezett analekták csoportosítása során először a hagyományos formájú, klasszikus versek, majd a regények és novellák következnek. Néhány kötet keletkezése lépésről lépésre nyomon követhető: az összeállítás és válogatás folyamata, a különböző szövegváltozatok, a nyomdai kefelevonatok korrektúrajelekkel, majd a végleges imprimatúra. Nagyon hasznos források a Magyar Műhely-találkozók autográf és gépíratos manifesztumai. Erdély Miklósnak a Marly-le-Roi-ban 1980-ban tartott Magyar Műhely-találkozóra írott tézisei a műalkotás különböző funkcióit vizsgálták, és parázs vitát gerjesztettek a résztvevők között.¹⁶

¶ Nagy Páltól számos magyar és francia nyelvű vers és jegyzet, megjelent könyveinek kéziratai, tanulmányok és előadások, illetve személyi dokumentumok (igazolványok és kiadói, előadói szerződések) találhatóak. Papp Tibor magyar és francia nyelvű, hagyományos és vizuális versei, hangjátékai, önéletrajzi írásai, tanulmányai és előadásai mellett gyűjteményünkbe került Kassák-műfordítása, *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című, 1922-es szabad vers francia nyelvre való átültetése. A Bujdosó házaspár és Kassákné Kárpáti Klára különleges baráti kapcsolatának mementója az özvegy által nekik írt huszonegy levél. Bujdosó Alpártól a folyóiratban megjelent versek, novellák és tanulmányok, illetve az 1956. november–decemberben amerikai egyetemeken tartott beszéde a magyar forradalomról, a szintén e témában rendezett 1957. tavaszi–nyári ázsiai előadássorozat útinaplója,¹⁷ illetve a *Magyar Műhely* könyvkiadással kapcsolatos dokumentumai segítik a téma alapkutatását. A *Magyar Műhely* bizonyos számainak teljes anyagával és a Polyphoenix Festival¹⁸ dokumentumai révén a folyóirat tágabb kontextusa is felvázolható.

Parancs János, Kormos István és Erdély Miklós a Petőfi Irodalmi Múzeum előtt, Budapest, 1969 körül

- ¶ A műhelyesek számára időközben Franciaország menedékhelyből fokozatosan az otthonukká vált, aminek kézzelfogható bizonyítéka a *d'atelier* megjelentetése, ami kulturális dialógust eredményezett a befogadó országgal. A *Magyar Műhely* francia nyelvű testvérlapja 1972 és 1978 között jelent meg, szerkesztői Nagy Pál, Papp Tibor és Philippe Dôme voltak, 18 folyóiratszámot és hét – bonyolult tipográfiai megoldásokkal élő – könyvet adott ki.
- ¶ A *Magyar Műhelyt* 1989–1990-ben hazatelepítették Magyarországra, megtartva a kötődést Párizshoz és Bécshez. 1995 tavaszán meghívták a szerkesztőségbe Kovács Zsoltot, L. Simon Lászlót és Sőrés Zsoltot, az 1995-ös keszthelyi Magyar Műhely-találkozót már az új szerkesztőhármassal szervezte. Megváltozott a lap tematikája és részben az olvasói köre is, az irodalom mellett a más művészeti ágak és a művészetelmélet iránt érdeklődőket is megszólítja, kiemelten foglalkozik számítógépes és médiaművészettel, az irodalom és a képzőművészet határterületeivel. Az 1995-ben létrehozott Magyar Műhely Alapítvány biztosítja a folyóirat és a Magyar Műhely Kiadó kötetek jogi hátterét. 2004-ben megnyílt Budapesten a Magyar Műhely Galéria,¹⁹ amely havonta más-más kortárs művésznek, alkotócsoporthoz nyújt bemutatkozási lehetőséget. Jelenleg a folyóirat felelős szerkesztője Szombathy Bálint, szerkesztőtársai Petőcz András és Szkárosi Endre, főmunkatárs L. Simon László. A Nyugaton kiadott magyar nyelvű folyóiratok közül az 1990-es rendszerváltozás után egyedül a *Magyar Műhelynek* sikerült a fennmaradás, ma is a kortárs experimentális művészet orgánuma.

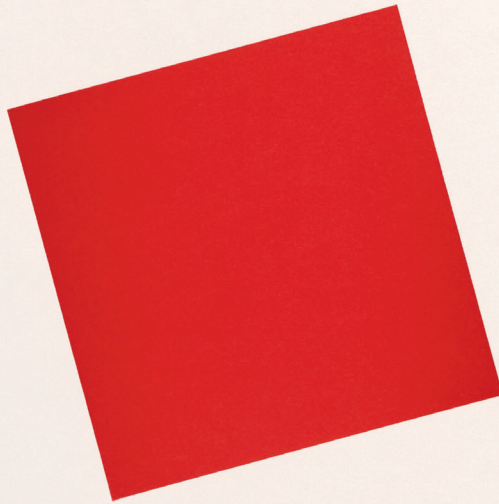
Jegyzetek

- [1] Ezt a dokumentumgyűjtést 2005-ben Nagy Páltól szerzeményeztük a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával.
- [2] Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Argumentum–PIM, Budapest 2000.
- [3] Papp Tibor (1936–2018) költő, műfordító, tipográfus.
- [4] Bujdosó Alpár (1935–2021) költő, mérnök.
- [5] Nagy Pál (1934–) író, műfordító, tipográfus.

UN COUP DE DÉS JAMAIS N'ABOLIRA LE HASARD

par

STÉPHANE MALLARMÉ

ÉDITION MISE EN ŒUVRE ET PRÉSENTÉE PAR

MITSOU RONAT

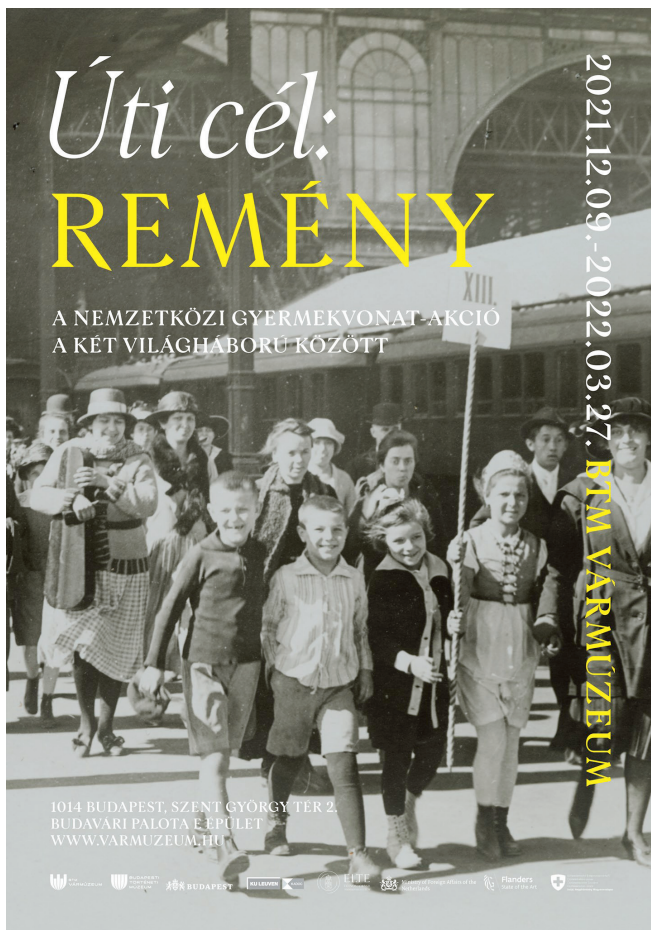
RÉALISÉE PAR

TIBOR PAPP

Avec la participation de : Philippe DÔME, Jean Pierre FAYE, Rodolfo HINOSTROZA,
Claude MINIÈRE, Bruno MONTELS, Paul NAGY, Jacques ROUBAUD

Change errant / d'atelier

- [6] További kéziratok és nyomtatott szövegeket, könyveket, folyóiratokat és vizuális műveket szállítottunk haza Nagy Páltól is.
- [7] Parancs János (1937–1999) költő, műfordító.
- [8] A *Magyar Műhely* szerkesztősége az első gyűjteményegységet (147 tétel analektát) 1970-ben ajándékozta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak Parancs János párizsi útja alkalmával.
- [9] Márton László (1934–) író, diplomata.
- [10] Az 1977-es hadersdorfi Magyar Műhely-találkozó témája a modern irodalom és képzőművészet kapcsolata volt, itt készítette Bujdosó Alpár, Kibédi Varga Áron, Nagy Pál, Papp Tibor és Petőfi S. János a *Víz alatti tekercs – Lányok szeméremajkán csend ül* című közös vizuális szöveget.
- [11] Először Papp Tibor *Vendégszövegek 2, 3* (Magyar Műhely, Párizs 1984) című kötetében jelent meg, majd *Térvers képek* (Balassi Kiadó, Budapest 1998) című könyvében.
- [12] Dánél Mónika: *A közöztiség alakzatai – Magyar neoavantgárd szövegek poétikájáról*, in: *Kánon és olvasás – Kultúra és közvetítés I–II.*, szerk.: Bengi László, Sz. Molnár Szilvia, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest 2002, FISZ Könyvek 16/b, 2:73–115.
- [13] Nagy Pál: *Journal in-time 1974–1984*. Magyar Műhely, Párizs 1984.
- [14] Petőcz András: *Dimenzionista művészet – Tamkó Sirató Károly költészeti törekvései a két világháború között, illetve annak hazai és nemzetközi megfelelői*. Magyar Műhely, Budapest 2010, 123.
- [15] Philippe Dôme, Jean-Pierre Faye, Rodolfo Hinostroza, Claude Minière, Bruno Montels, Nagy Pál és Jacques Roubaud. Lásd Nagy Pál: *Journal in-time – Él(e)tem III*. Kortárs, Budapest 2004, 3:48.
- [16] Erdély Miklós (1928–1986) afféle modern polihisztor, építész, filmrendező, író és képzőművész volt egy személyben. Művészetfelfogását a médiumokkal való kísérletezés, a tudományok és a művészetek kapcsolatának hangsúlyozása, a régi és újabb keletű hagyományokra való nyitottság jellemezte.
- [17] Megjelent az akkor írott napló szövege alapján egy dokumentumokkal kiegészített és szerkesztett visszaemlékezés: Bujdosó Alpár: *299 nap*. 1956-os Intézet–Magyar Műhely, Budapest 2003.
- [18] Az alternatív költészeti, hangköltészeti és performance-fesztivált Jean-Jacques Lebel alapította Párizsban 1979-ben, és minden évben más ország valamelyik nagyvárosában rendezik meg.
- [19] Címe: 1072 Budapest, Akácfa utca 20. 2004. augusztus 25-i avatásán Wehner Tibor művészettörténész tartott beszédet.

A BTM-ben megrendezett kiállítás plakátja

RÉTHELYI ORSOLYA

„ITT MINDENNEK MÁS A SZAGA”

A GYERMEKVONAT-AKCIÓ TRANSZNACIONÁLIS
KUTATÁSA ÉS A MIGRÁCIÓ

TA Budapesti Történeti Múzeum *Úti cél: Remény. A nemzetközi gyermekvonat-akció a két világháború között* című kiállításának gazdag tárgyanyagában egész biztosan nem az Országos Gyermekvédő Liga 1929–1931-es iktatókönyvének két kötete a leglátványosabb tárgyegyüttes.¹ Sok szempontból ez a két kötet mégis egy fontos, fizikailag is bemutatható csomópontot kínál, amelyben a gyermekvonatok kutatásának sokszínű és bonyolult történetszálai összefutnak. Nem véletlen, hogy kiállítási szakvezetések során minden esetben nagy figyelmet fordítottunk a két kötetre, van mit mesélni róluk. A tárgy kapcsán ugyanis valamilyen töredékes választ tudunk adni az akcióban részt vevő, de elsősorban közülük is a külföldön maradó gyerekek leszármazottjainak legégetőbb kérdésére. Arra, hogy hol hagyott látható nyomott a magyar gyerekek száz évvel ezelőtti migrációja a történelemben, és hol érhető tetten napjainkban az a folyamat, aminek során a látogató anyja, apja, nagymama, nagypapa az életét gyakran meghatározó módon egy más kultúrával és nyelvvel szembesült, sok esetben hazát és nyelvet is váltott.

Tükröződik ebben a kérdésben a kutatási terület egy alapvető paradoxona is. A magyar családok jelentős részének van személyes kötődése a gyermekvonat-akcióhoz, és a történeteket, leveleket, fényképeket generációkon keresztül adták tovább. Több mint hatvanezer gyermek vett részt a gyermekvonat-akcióban, ami az 1920-as évek magyar gyermekpopulációjának mintegy 2-2,5 százaléka.² Családjaik, a szervezők, a befogadók révén megsokszorozódik az érintettek száma. Ugyanakkor a hivatalos történetírásban ez a fontos nemzetközi humanitárius összefogás és annak messze ható következményei nem kerültek be – sem Magyarországon, sem a befogadó országokban. Így ezek a fontos személyes történetek megmaradtak elszigetelt töredékességükben, továbbadóik számára

a legtöbb esetben értelmezhetetlenek voltak egy szélesebb történelmi kontextusban. Ennek orvoslására jött létre magyar, holland és belga kutatókkal az a nemzetközi összefogás, amely tanulmányok, könyvek és kiállítások rendezésével emeli vissza a száz évvel ezelőtti nemzetközi migrációnak személyesen megélt történeteit a hivatalos történetírásba és a szélesebb köztudatba.

- ¶ 1920. február 8-án gördült ki a Keleti pályaudvarról az első gyermekvonat, amely hatszáz magyar gyereket vitt Hollandiába egy nemzetközi humanitárius akció keretében. A gyermekvonatokkal 1920 és 1930 között több mint hatvanezer legyengült magyar gyermek utazott néhány hónapra Hollandiába, Belgiumba, Svájcba, Svédországba és Angliába, hogy ott erősödjenek meg és épüljenek fel az első világháború és forradalmak Magyarországon átélt megpróbáltatásaiból.³ A kivitt gyermekek számát és az akció fennállását tekintve a gyermekakció mind Hollandiában, mind – az 1923-tól a saját akcióját beindító – Belgiumban sikeresebb és hosszabb életű volt, mint a gyermekakcióban részt vevő többi országban. Az akciót a magyar oldalon szervező Magyar Gyermekvédő Liga adatai szerint 1920 és 1930 között a gyermekvonatokkal 28563 alkalommal utazott magyar gyermek Hollandiába és 21542 alkalommal Belgiumba. Tehát a gyermekek 82 százalékát ebben a két országban fogadták.⁴ Az akció sikerét jelzi az is, hogy a gyerekek, a befogadó szülők, a tárgyak utaztatása, az ennek következtében kialakuló kulturális transzfer folytán Magyarország és Hollandia, valamint Belgium között erős személyes, kulturális, turisztikai, érzelmi, gazdasági és politikai kapcsolatok alakultak ki ebben az időszakban.⁵
- ¶ A gyermekakció és a létrejött kulturális, társadalmi kapcsolatok átfogó vizsgálatával azonban sokáig adósak voltunk.
- ¶ A gyermekvonatok témája mind Magyarországon, mind Hollandiában és Belgiumban a 20. századi történelem alig ismert

Nem rendelkezünk olyan alapvető forrásokkal, amelyek az akcióban részt vevő gyermekek adatainak áttekintését és az összehasonlításokat lehetővé tennék.

Vezérszó	Tartalom	Iktatószám
1915 Belgium. 68424. 1927. XI. 28.	Karkossiak Anna 1921. XI. 2. 4 k. H. Béla - Trujborics Anna H. Jaksony má g. Nyilatkozat csatolva	
1916 Amsterdami. 67508. 1927. VII. 20.	Karkusz Erzsébet 1923. VI. 22. 4 k. + K. Kéthumán - Főgér Maria Pesterzsébet - Brivo híd utca 55. apt. 4 Nyilatkozat csatolva	gyanúság átutalásos ügyességi: 87. 152 1927. június 16. 1928. június 16. (1928. június 16.)
1917 Leideni com. 68651. 1928. II. 20.	Karpf Erzsébet 1907. IX. 7. 4 v. + K. Kéjas - Piringer Julia Pestnyéki - Békényi Erzsébet Nyilatkozat csatolva	1932. október 1-én károsult menc. 10. sz. 9. sz. 10. sz. jelmű - porvonalán Eim Leenwarden - (1932. október 1. 2018)
1918 Húisvest. 14069. 1922. I. 22.	Karpf Erzsébet 1912. I. 15. 4 k. H. Kéjas - @ munkészi hadi kórház E pavillon	
1919 Belgium. 65655. 1927. V. 23.	Kasza Jolán 1913. III. 5. 4 k. H. Kéjas - Kémer Jolán H. Kéjas má 21. I. 1. nyilatkozott H. Kéjas má 21. I. 1. nyilatkozott Nyilatkozat csatolva	gyanúság kizárva 1929. VI. 26
1920 Amsterdami. 62940. 1927. I. 10.	Kasztanovics Omilia 1921. V. 8. 4 k. H. Jozsef + Kóth Anna H. Jozsef + Kóth Anna Nyilatkozat csatolva	gyanúság átutalásos ügyességi: 65. 152
1921 Leideni com. 68354. 1927. XI. 14.	Katona Erzsébet 1913. III. 30. 4 k. + H. Kéjas - Auguston Erzsébet mestoha: Tariago Jozsef VIII. Mátyás utca 14. apt. 11 Nyilatkozat csatolva Kéjas Jolán nyilatkozata, mellé kéltve	Károsult, szét 1932. IX. 13
1922 Amsterdami. 68607. 1928. II. 20.	Katona Reza 1911. III. 24. 4 k. H. Jozsef + Récsai Maria H. Jozsef + Récsai Maria H. Jozsef + Récsai Maria Nyilatkozat csatolva	1928. VII. 31-én Boretta Kisasszony H. Jozsef utca Károsult szét

Tóth Mariska emlékeiből, részlet a kiállításból

területe. A korábban magyar és holland nyelven megjelent kisszámú szaktanulmány – gyakran hiányos ismeretek birtokában – a jelenségnek csak egyes részterületeire világított rá. Hajtó Vera 2016-ban megjelent, tíz év fontos kutatását összefoglaló kitűnő könyve a téma fontos feldolgozása, a gyermekakciónak azonban csak a belga oldalát tárgyalja.⁶

¶ A százéves évfordulóra készülve, 2018-ban hívtuk össze a *Migráció, kultúra és identitás* nemzetközi kutatócsoportot a magyar, holland és belga gyermekvonatok transznacionális keretben történő kutatására.⁷ A kutatócsoport első tevékenységként az ELTE Néderlandisztika Tanszéke 2018 novemberében nemzetközi konferenciát rendezett azzal a céllal, hogy összehozza a témával foglalkozó kutatókat Magyarországról, Hollandiából és Belgiumból, és elérhetővé tegye a kutatások legfrissebb eredményeit a szélesebb olvasóközönség számára.⁸ Ugyanakkor az ELTE hallgatóinak bevonásával kamara kiállítást rendeztünk, amely a BTM-ben rendezett 2021-es kiállítás egyik előfutára volt.⁹ Ennek a konferenciának eredményeképpen jött létre 2020-ban *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország Hollandia és Belgium között az első világháború után* című kötet, amely egyszerre jelent meg magyarul a L'Harmattan és hollandul a Verloren kiadónál.¹⁰ Azóta számos további tanulmányt jelentettek meg a kutatócsoport tagjai. 2021-ben jelent meg a téma holland kutatójának, Maarten J. Aaldersnek átfogó levéltári kutatásokon alapuló könyve, ő a két háború közötti protestáns kapcsolatokat vizsgálja, és ennek keretében mélyrehatóan feltárta a gyermekvonat-akció kialakulásának holland történetét.¹¹ Ugyanebben az évben jelentette meg Perényi Roland és e tanulmány szerzője az *Úti cél: Remény* kiállítás katalógusát.¹² Több más tanulmány és könyv is előkészületben van.

¶ De térjünk vissza az Országos Gyermekvédő Ligának – a gyermekvonatok szervezését, az utazás logisztikáját, a magyar és nemzetközi szervezetekkel és magánszemélyekkel való kapcsolattartást magas szinten bonyolító szervezetnek – a kiállításban bemutatott 1929–1931-es iktatókönyvére. Fontos az iktatókönyv azért, mert elárul néhány alapvető adatot egyes gyerekek sorsával kapcsolatban, ugyanakkor jól kirajzolódik

az egyéni sorsokon keresztül a gyermekvonatos gyerekek életére nagyobb általánosságban jellemző vonulatok is. A könyv 152. oldalát végignézve például kiderül, hogy míg az 1913-ban született Kasza Jolán belgiumi kint tartózkodás után „hazaérkezett”, addig az 1907-ben született Karpf Erzsi, akit a leideni helyi szervezet utaztatott, „1932. október 5-én férjhez ment W. I. Sjollema úrhoz”, és a frízöldi Leeuwardenben lakik. Ugyanakkor az 1921-ben született és az amszterdami szervezet által utaztatott Kasztánovics Emília „gyámsági átruházás” keretében a holland befogadószüülőknél maradt. Ebből a három esetből három jellemző életút is kirajzolódik. Míg a kiutaztatott gyerekek legnagyobb része a néhány hónapos, gyakran néhány éves külföldi tartózkodás után hazautazott Magyarországra, egy kisebb, de nem elhanyagolható részük a befogadószüülőknél maradt. Mivel a nemzetközi jog a külföldi örökbefogadást nem tette lehetővé, ezért ha a befogadószüüők maguknál kívánták tartani a kis magyar vendéget, az édes szüüők lemondhattak gyermekükről, aki ezután egy gyámsági átruházás keretében maradhatott a befogadószüüüknél. A kiutazó gyerekek egy része pedig sokéves külföldi tartózkodás közben felnött és megházasodott a befogadó országban. Emellett sajnos bizonyos esetekben az is előfordult, hogy a kiutazott gyerek meghalt a befogadó országban balesetben vagy fertözó betegségben, például az otthonról hozott és a jólét miatt kiújult tuberkulózis következtében. Ez az akcióban résztvevők „ezrelékét alig haladja túl”, írja 1927-ben a Liga igazgatója, Neugebauer Vilmos, aki az akkor összesen kiutaztatott 52 620 gyermek kapcsán 56 halálesetről számol be.¹³

¶ Nem tudjuk azonban, hogy a kiutazó magyar gyerekek közül hányan tértek vissza, hányan házasodtak meg, hányan maradtak kint a befogadószüüüök gyámsága alatt, hányan haltak meg a kintlét során. Ennek a Gyermekvédő Liga által vezetett két kötetnek a megléte azért is hangsúlyos, mert a többi iktatókönyv, a kiutazó gyerekek teljes nyilvántartásával nem maradt fenn. Nem rendelkezünk olyan alapvető forrásokkal, amelyek az akcióban részt vevő gyerekek adatainak áttekintését és az összehasonlításokat lehetővé tennék. Ezért

Befogadócsaládjával ápolt jó viszonya ellenére élete végéig neheztelt édes szüleire, amiért lemondtak róla, magyar öröksége élete végéig ellentmondásokkal és hiányérzettel volt terhes számára.

nem lehet egyszerűen megválaszolni az olyan alapvető kérdéseket sem, mint hogy hányan utaztak, melyik országba, meddig maradtak, milyen életkorú és nemű gyerekekről volt szó, hányan maradtak kint végleg – hogy csak néhány kérdést említsek. A gyermekvonat-akcióban részt vevő gyermekek számáról és eloszlásáról általános módon egyetlen jelenleg ismert forrás árulkodik, a már idézett, a Liga által *Az Országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése* című kötetben felvett táblázat. Ez a 1920 és 1930 között az öt részt vevő országban nyaraló gyerekek számát tartalmazza országonként és év szerinti bontásban.

- ¶ Sajnos Hollandiában sem maradt fenn átfogó forrás a magyar gyerekekről, mivel az egyes városokban és régiókban a befogadósülők toborzását és a gyerekek elhelyezését helyi holland szervezetek intézték. Előfordul persze, hogy egy helyi szervezet dokumentációja többé-kevésbé fennmaradt. Ilyen például a katolikus Leideni Helyi Szervezet (*Het Leidsch Comité voor Hongaarsche Vakantiekinderen*). Ezt a forrásegyüttest dolgozta fel Annette van Rijn egy 1998-ban megjelent rövid publikációban.¹⁴ Maarten J. Aalders azonban, aki végignézte a fellelhető holland levéltári forrásokat, arra a következtetésre jutott, hogy a helyi szervezet dokumentumainak fennmaradása Leidenben egyedi eset. A Belgiumba utazó gyerekek esetében más a helyzet. Hajtó Vera belgiumi levéltári kutatásai során megtalálta a belga idegenrendészeti listákat, amelyek nagyjából 90 százalékos pontossággal tartalmazzák az akció során Belgiumba utazó gyermekek egyes adatait. Ezeket a listákat is feldolgozta könyvében, de a listákat nem publikálta.
- ¶ Alapvető feladata a gyermekvonat-akció kutatásnak tehát, hogy nyilvántartások hiányában a meglévő forrásokat akár esetenként összegyűjtve adatbázist állítson össze a kiutazó

gyermekéről. Ezt a *Migráció, kultúra és identitás* nemzetközi kutatócsoportot keretében az ELTE Néderlandisztika Tanszékén meg is kezdtük. Egy olyan honlap és adatbázis kialakításán dolgozunk, ahova az érintettek maguk is feltölthetik az adatokat. Remélhetőleg 2022-ben ezt a honlapot a szélesebb közönség előtt is meg tudjuk nyitni, és kereshetővé, bővíthetővé tenni a felhasználók számára.

- ¶ A kutatás során a nagy kérdések, például a történelmi kontextus, a szervezők, a logisztika, a statisztikai adatok mellett nem szabad szem elől veszíteni az egyéni gyermeksorsokat sem, fontos meghallani az akcióban részt vevő gyermekek egyedi hangját is. Az általános tendenciák és nagy vonalak mellett mindig figyelmet kell szentelni a sajátosságoknak is, a sorsoknak és érzelmeknek. Ezt a korabeli dokumentumokon, leveleken, naplókön, illetve a későbbi visszaemlékezéseken, régényes feldolgozásokon, esettanulmányokon keresztül lehet a legjobban megközelíteni.
- ¶ Ugyanakkor nagyon fontos a gyermekvonat-akcióban résztvevők leszármazottaival való kapcsolatfelvétel, interjúk készítése, adatok, történetek és dokumentumok összegyűjtése mind Magyarországon, mind a befogadó országokban. Ez is egy sürgető feladat, mivel a gyermekvonat-akcióban részt vettek utolsó képviselői napjainkban halnak meg, de a gyermekeik generációja is idős. A családokban őrzött történetek, fényképek, levelek a második generáció eltűnésével gyakran értéket vesznek, elvesznek. Az interjú során az alapvető adatok mellett a gyermekek egyéni sorsa is figyelmet kap, és kirajzolódik a családokban az akcióról megmaradt emlékezet, az áthagyományozódott kapcsolat és a kulturális transzfer szellemi és tárgyi termékei.
- ¶ Többek közt ilyen interjúztatások eredményét mutatjuk be a kiállítás negyedik egységében, amely tizennégy egyéni gyermeksorsba enged bepillantást a látogatónak. Például Tóth Mariska történetébe. Tóth Mária Terézia (1918–2003), Tóth István és Istvánné legidősebb lánya hatévesen, 1924-ben került ki Hágába az Angenent családhoz. A varrónőként dolgozó négy hajadon nővér szeretettel fogadta be a magyar kislányt, aki élete végéig bicegett egy rosszul gyógyult kiskori

Egy listát tartva áll a peronon egy férfi.
Sok szülő sir, ahogy indul a gyermeke.
Íntegtetnek. A kislány nem egészen érti.
Pedig úgy próbálták megértetni vele.

Ez a zavarodottság volt az utastársa
máig. De annál többet nem mondott soha,
mikor párszor próbáltam rákérdezni nála,
hogyan eheztek, és őt elküldték máshova.

Laposodik a táj. Együtt nyavalyog a
kicsikkel a vonat. Mikor érünk oda?
Itt mindennek más a szaga. A lányka fél.

hogy semmi sem beszél majd magától neki,
és semmi nem lesz megérdemelt. S nem sejtethi,
hogy Miepnek fogják hívni, ha Hágába ér.

Arjaan van Nimwegen:
Hollandiába (Naar Holland)
Ford. Ittzés Ambrus

Csak nem magyar már, akarta mondani, de habo-
zott. Most már olyan normális, nem viselkedik
furcsán. Mindent túlélt és örül, hogy a dolgok
olyanok amilyenek, hogy úgy van, ahogy rendjén
van. Megmentették, és ezért hálás. Mindent meg-
kapott, felebaráti szeretetből, jóságból, önzetlen
önfeláldozásból, megérdemeletlenül, mintha csak
egy akármilyen normális holland kislány lett volna.
Nincs miért panaszkodni. Ha nem tetszik, akár
vissza is mehetsz Magyarországra. Sok ezen
szívesen cserélnék veled. Nem kell nekünk
hálásnak lenned, de egy kicsit azért lehetnél élé-
gedettebb. És viselkedj normálisan.
Az éppen elég furcsa.

Arjaan van Nimwegen:
Hongritude (1996) - részlet

A Tóth Mariska által készített babák a kiállításban

Tóth Mariska a hágai általános iskola magyar osztályának diákjaival
A szerző jóvoltából

lábtörés miatt. Nem lehet pontosan tudni, mikor döntött úgy a magyar és a holland család, hogy Mariska, vagy ahogy a holland „tánték” hívták, Miép kint marad, de mivel hatévesen került ki, nem tudott levelezni édes szüleivel, és magyar nyelvtudását is jórészt elveszítette. A húszas évek végén még visszatért Magyarországra, de szülei ekkor már elváltak. Mariska, aki alig beszélte anyanyelvét, már nem tudott beilleszkedni, és visszakíváncozott Hollandiába. Legközelebb és egyben utoljára fiatal felnőttként látta viszont röviden édesanyját, öccseit és hűgát 1938-ban, a 34. Eucharisztikus Világkongresszus alkalmával. Befogadócsaládjával ápolt jó viszonya ellenére élete végéig neheztelt édes szüleire, amiért lemondtak róla, magyar öröksége élete végéig ellentmondásokkal és hiányérzettel volt terhes számára. A hollanddá váló Mária magyar édesanyjával – aki holland unokáival soha nem találkozott, de minden levelében nagy szeretettel ír róluk – az évek során levelezett. Még is sokatmondó, hogy csak idősebb korában látogatott ismét Magyarországra férjével, amikor édesanyja már nem élt. Gyászjelentésén gyermekei tőle tanult kedves dalával, a *Madárka, madárkával* búcsúztak tőle, magyarul és holland fordításban.

¶ Mindezt fiától, az utrecht-i író, költő, műfordító és nyomdász Arjaan van Nimwegentől tudtam meg, aki a többszöri interjúztatás során nemcsak történeteket mesélt, de leveleket, képeket, tárgyakat, kottákat és verseket is megmutatott. Édesanyja történetét holland szikársággal, szűkszavúan mondta el. Annak érzelmi telítettségét nem is annyira az elbeszélés, hanem a kimondatlan dolgok és a konyhaasztalra kitett tárgyak közötti feszültség adta. Például a magyar nagyszülők hiánya és az a gyönyörű, részletesen kidolgozott, magyar népviseletbe öltöztetett játékbabapár, egy bajszos férfi és egy pártás nő. Ezeket édesanyja az ötvenes évek elején varrta saját kezűleg, amikor lánya és fia kisgyerekek voltak, „hogy legyen valami magyar is a házban”, idézte Arjaan édesanyja akkori szavait. A most 74 éves férfit az egzotikusnak látott magyar örökség már gyerekkorában foglalkoztatta. Nagyszüleinek a lányuk lábsérüléséről tört hollandsággal írt leveléből meghatóan törekeny, apró könyvecskét nyomtatott, *Klein Mariska, een brief uit Boedapest* [Kis Mariska, egy levél Budapestről] címmel, amely művészi eszközökkel reflektál a kis Mariska kiszolgáltatottságára. Több versében és prózai művében is feldolgozta édesanyja történetét. Például ebben

a szonettben, amit Ittzés Ambrus fordított magyarra, hogy a kiállításban is bemutatassuk:

Egy listát tartva áll a peronon egy férfi.
Sok szülő sír, ahogy indul a gyermeke.
Integetnek. A kislány nem egészen érti.
Pedig úgy próbálták megértetni vele.

Ez a zavarodottság volt az utastársa
máig. De annál többet nem mondott soha,
mikor párszor próbáltam rákérdezni nála,
hogyan éheztek, és őt elküldték máshova.

Laposodik a táj. Együtt nyavalyog a
kicsikkel a vonat. Mikor érünk oda?
Itt mindennek más a szaga. A lányka fél,

hogyan semmi sem beszél majd magától neki,
és semmi nem lesz megérdemelt. S nem sejtethi,
hogyan Miepnek fogják hívni, ha Hágába ér.

Arjaan van Nimwegen: Hollandiába (Naar Holland)¹⁵

¶ Arjaan van Nimwegen az 1980-as években édesanyjával közösen lefordította Vidor Marcelnek (1876–1945), a gyermekvonat-akcióban is szerepet játszó magyar költő-újságírónak Utrechtről írt versét egy holland antológiába. Ez volt az előképe és inspirátora annak a közös munkának, amely során velem együttműködve 2020/2021-ben lefordította hollandra Radnóti Miklós *Bori notesz és Tajtékos ég* című versesköteteit.¹⁶ Radnóti két fontos kötetének megjelenése egy olyan nyelven, amelyen eddig nem volt olvasható, önmagában is fontos és öröndetes kulturális eredmény. Ugyanakkor az eset jó példája annak is, hogy a gyermekvonat-akció és a migráció következtében kialakuló kulturális kölcsönhatások és kapcsolatok hogyan élnek tovább száz év elteltével, hogyan adhat új lendületet ezeknek a kutatás folyamata, és hogyan gazdagítják a kapcsolatokat a részt vevő országokat napjainkban is.

Tóth Mariska Hollandiába érkezése után
A szerző jóvoltából

- [1] *Úti cél: Remény. A nemzetközi gyermekvonat-akció a két világháború között.* Időszaki kiállítás a BTM Vármúzeumban (2021. december 10.–2022. március 27.) Kurátorok: Perényi Roland és Réthelyi Orsolya., Az Országos Gyermekvédő Liga gyermeküdtetési nyilvántartó könyvei, A–K, L–Z. 1929–1931. Magyar Nemzeti Levéltár–Országos Levéltár. Jelzet: K 319 (31. cs. 2. t.).
- [2] Ablonczy Balázs: *Vonatok nyugat felé.* In: Perényi Roland és Réthelyi Orsolya (szerk.): *Úti cél: Remény. A nemzetközi gyermekvonat-akció a két világháború között.* Kiállítási katalógus. Budapest 2022.
- [3] Maarten J. Aalders, Orsolya Réthelyi, Gábor Pusztai: *Száz évvel ezelőtt. Nemzetközi megvilágításban a Magyarországot, Hollandiát és Belgiumot összekötő gyermekvonatokról.* In: Maarten J. Aalders, Orsolya Réthelyi, Gábor Pusztai (eds.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után.* L'Harmattan, Budapest 2020, 7–14.
- [4] F. Rottenbiller: *Az Országos Gyermekvédő Liga harminc évi működése 1906–1936.* Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, Budapest 1936, 80.
- [5] Réthelyi Orsolya. *Az új rokonság. A gyermekvonatok a kora '20-as évek magyar kultúrájában.* In: Maarten J. Aalders, Pusztai Gábor, Réthelyi Orsolya, (eds.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után.* L'Harmattan, Budapest 2020, 79–110.
- [6] Vera Hajtó: *Milk Sauce and Paprika. Migration, Childhood and Memories of the Interwar Belgian-Hungarian Child Relief Project.* Leuven University Press, Leuven 2016.
- [7] Résztvevői az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Néderlandisztika Tanszéke és az ott működő Németalföld–Magyarország Kulturális Transzfer Kutatóközpont, a Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszéke, a belga KU Leuven egyetem Vallási, Kulturális és Társadalmi Dokumentációs és Kutatóközpontjával (Katholieke Documentatiecentrum KADOC) és a Kampeni Teológiai Egyetem (Theologische Universiteit Kampen) Neo-Calvinism Research Institute intézményeink és egyes kutatói.
- [8] *Migráció, irodalom és identitás: A „gyermekvonatok” Magyarország, Hollandia és Flandria között a huszadik század első felében* címmel.

- [9] A kamarakiállítás kétnyelvű katalógusa. Maarten J. Aalders, Orsolya Réthelyi (szerk.): *De „kindertrainen” – Voorwerpen en herinnering. / A „gyermekvonatok” – Tárgyak és emlékezet*. ELTE De Lage Landen en Hongarije–Onderzoekscentrum voor Culturele Transfer / ELTE Néderlandisztika Tanszék, Németalföld–Magyarország Kulturális Transzfer Kutatóközpont, Budapest 2018 (Cahiers voor Neerlandistiek 9 / Néderlandisztikai füzetek 9.) A másik fontos kiállítást Hajtó Vera és Roeland Hermans készítette Belgiumban. Ez 2016-ban nyílt meg *De „Hongaartjes”*. *Belgisch Hongaarse kinderacties (1923–1927)* [„Kis magyarok.” A belga–magyar gyermekmentő akció (1923–1927)] címmel Leuvenben, a KU Leuven Katholieke Documentatiecentrum KADOC rendezésében.
- [10] Maarten J. Aalders, Pusztai Gábor & Réthelyi Orsolya: *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország Hollandia és Belgium között az első világháború után*. L'Harmattan, Budapest 2020. Hollandul: Maarten J. Aalders, Gábor Pusztai, Orsolya Réthelyi: *De Hongaarse kindertreinen. Een levende brug tussen Hongarije Nederland en België na de Eerste Wereldoorlog*. Verloren, Hilversum 2020.
- [11] M.J. Aalders: *Nederlandse en Hongaarse protestanten gedurende het interbellum*. Uitgeverij Vuurbaak, Amersfoort 2021. Ez a fontos kötet 2022-ben magyar fordításban is meg fog jelenni a Kálvin kiadó gondozásában.
- [12] Perényi Roland és Réthelyi Orsolya: *Úti cél: Remény. A nemzetközi gyermekvonat-akció a két világháború között*. Kiállítási katalógus. Budapest 2022.
- [13] Neugebauer Vilmos: A magyar gyermekek üdültetése. In: *A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok és más írások a háború és a pusztító béke idejéről*. Budapest 1927, 190.
- [14] Rijn, Annette van: *Treinen tussen twee werelden. Hongaarse kinderen en hunpleeggezinnen, 1920–1928*. In: Gerard van der Harst en Leo Lucassen: *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad (1918–1955)*. Leiden 1998, 76–92.
- [15] Az eredeti: Arjaan van Nimwegen. *Naar Holland*. In: *Verwant* [Rokon], De Bucheliuspers, Utrecht 1995.
- [16] Miklós Radnóti: *Het schriftje uit Bor* (translated by Arjaan van Nimwegen and Orsolya Réthelyi, with an Epilogue by Arnon Grunberg). Van Oorschot, Amsterdam 2021. A Tajtékos ég (Schuimende hemel) kötetet ugyanez a kiadó fogja kiadni 2022 őszén.

Ismeretlen fotográfus: Kossuth Lajos, 1852

CSORBA LÁSZLÓ

„ELSZÓRÓDTUNK A FÖLD HÁTÁN, MINT EGY MÁSODIK IZRAEL...”

A KOSSUTH-EMIGRÁCIÓ VONZÁSAI
ÉS VÁLASZTÁSAI (1849–1867)

Izivataros idők súlyos szavú prédikátorainak bibliás nyelvén jellemezte így a visszatekintő Kossuth Lajos az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc leverése után külföldre menekültek helyzetét. Már az nagyszerű emberi teljesítmény volt, ha valaki meg tudott kapaszkodni ebben az elszóratásban, és tisztos megélhetést tudott teremteni önmagának, netán vele menekülő családjának. De voltak olyanok is, akik ennél többre törekedtek: folytatni akarták azt a küzdelmet, amelynek harcosaiként számkivetésbe szorította őket az ellenfél túlereje. Ám ha valaki nekivágott a nagyvilágnak, szembe kellett néznie a lélekpróbáló dilemmával: vajon a hazában maradók vagy a külföldre távozók döntöttek igaz hazafi módjára?

¶ Nos, megrázó morális elhatározás a küzdelem végpontján a mártírsors tudatos vállalása. Ám ha valaki az életét, a szabadságát menti, majd – ezen túl – reális esélyt lát az erőgyűjtésre, további cselekvésre, akkor számára éppen hogy a menekülés és az újrakezdés lesz a kategorikus erkölcsi parancs! Ennek engedelmességek sok százan, ezren a szabadságharc közlegényeinek és parancsnokainak soraiból – közöttük magával a független magyar állam kormányzójával, Kossuth Lajossal is, aki úgy vélte, hazája első népképviselői országgyűlésétől kapott felhatalmazása egyenesen kötelezi arra, hogy elnyomott nemzetének szószólója legyen a nagyvilágban.

¶ A század egyik legokosabb magyar embere, maga is tizenhét éven át gyakorló emigráns, Pulszky Ferenc – régész, művészettörténész, író, államtitkár, képviselő, múzeumigazgató – megvesztegetően nagyszerű emlékirataiban így jellemezte minden emigráció örök dinamikáját:

„...minden emigráció azt hiszi, hogy ő képviseli legtisztábban a legigazott nemzetet, hogy benne testesülnek meg a nemzet aspiratívói

s hogy az ő szava a nemzet szava. Egy ideig ez csakugyan igaz lehet; de lassan-lassan új viszonyok fejlődnek ki az országban, új eszmék támadnak s a mindennapi élet követeléseivel ellentétben helyezkednek azon eszményképekkel, melyeknek létesítését olyannyira kívánják. A compromissumok eszméje lábra kap az országban, míg az emigráció eredeti álláspontját mereven meg szokta tartani s minden eltérést mindjárt árulásnak bélyegez. Ez minden nemzetnél s minden emigrációnál történik meg, de sehol és soha oly nagy mértékben, mint a magyarnál; mert legyen ez nemzeti sajátosság, legyen a körülmények kényszerítő következménye, nálunk a kötelék a nemzet és az emigráció közt rendszeres időben tökéletesen megszűnik. [...] Az emigráció s a nemzet eszméikre lassan-lassan különválnak egymástól s a vége csakugyan az, hogy nem értik egymást. Az emigráció panaszkodik a nemzet opportunizmusáról, a nemzet az emigráció túlzott nézeteiről. Az idő megteszi végre hatását, a nemzet vágyai sohasem valósulnak meg egész kiterjedésükben; de a baljóslatok sem teljeseznek be s a nemzeti élet fejlődik folyvást.”

¶ Ez a dinamika a magyar száműzötteknek azon csoportja esetében, amelyet – bizonyára pontatlanul, ám mégis jellemzően – Kossuth-emigrációnak neveznek, mintegy két évtizeden keresztül biztosította a cselekvés lehetőségét. Tagjai azért küzdöttek, hogy a haza lakói visszaszerezzék az 1849-ben elvesztett önrendelkezési jogukat, és maguk dönthessék el, hogyan szervezik újjá a nyolc évszázados magyar államot az európai nagyhatalmi egyensúly-politika és a térségben élő többi nemzetek, nemzetiségek hasonló önrendelkezési igényeinek erőterében. E küzdelem fontosabb állomásait idézzük fel röviden az alábbiakban, vonzásokat és választásokat, amikor úgy látszott, közel a remény, hogy megtegyük, amit a népdal refrénje ígér: „...ha még egyszer azt üzeni, mindnyájunknak el kell menni...”

A magyar emigráció csalódása a különlegesen kedvező történelmi alkalom elmulasztása miatt keserű volt és fájdalmas, de becsapásról – hála Kossuth előrelátásának – nem beszélhetünk.

¶ Mivel a fontosabb lapok szerte a nagyvilágban rendszeresen tudósítottak a magyarországi hadi eseményekről, túlzás nélkül „mindenki”, az egész korabeli közvélemény izgatottan követte Dávid és Góliát küzdelmét: a kis magyar nemzet hősie ellenállását a két nagyhatalom többszörös túlerejével szemben. Nem csodálható, hogy a küzdelem vezetője – ha győzött is végül a zsarnokság – szimbólummá vált: az elnyomottak, legyőzöttek szemében az ellenállás, az eltiporhatatlan szabadságvágy jelképévé. Kossuth Lajos kormányzóelnök így lett az első igazán világhírű magyar ember – aki azonnal azt is fölismerte, hogy ezt a lehetőséget ki kell használnia a „magyar ügy” érdekében. Egyelőre azonban az Oszmán Birodalomban kellett maradnia: a szultán megtagadta ugyan kiadatását, de cserében távol kellett tartania vendégét az európai politikai színtértől. A száműzött kormányzó a nyugat-anatóliai hegyek közötti Küthayában *Alkotmánytervet* készített, amelyet a történettudomány a század legkonkrétabb olyan tervezetének tekint, amelynek célja Magyarország államberendezkedésének polgári demokratikus átalakítása és a Duna-menti népekkel kötendő szövetség volt. Sajnos azonban a jövő megalapozására vállalkozó program távlatával indított magyarországi titkos szervezkedést 1851–52 fordulóján az osztrák önkényuralmi hatóságok hamar fölszámolták és vezetőit kivégezték.

¶ 1851 áprilisában azután a száműzött kézhez vette a washingtoni kongresszus meghívását, hogy a „nemzet vendégeként” (*the Nation's guest*) látogasson el az Egyesült Államokba. A Fényes Porta kapott az alkalmon, hogy kétes helyzetéből szabaduljon, így a magyar államférfi és sorstársai előtt megnyílt az út Nyugat felé. Előbb Angliában vette fel a politikai kapcsolatok szálait, majd barátai kíséretében nekivágott az óceánnak. Az átkelés egy érdekes epizódjáról így emlékezett meg a vele tartó Pulszky Ferenc:

„A hajón nem találtunk érdekesebb társaságot, de alkalmatlan volt mindenestre Lola Montez jelenléte, ki történetesen ugyanazon hajót választotta amerikai útjára. A híres szép tánczosnő,

kinek bájai az öreg Lajos bajor királyt annyira elcsábították, hogy neki a politikába is nagy befolyást engedett, s kit végre a 48-ki forradalom űzött el, asszonyaink nagy bosszúságára folyvást kereste az alkalmat, hogy Kossuthot megszólíthassa, pedig a hajón nem lehet egymásnak kitérni – a találkozás folytonos. [...] Kossuth [...] megkért, szabadítsam meg ettől a tolakodó tánczosnőtől. Ez csakugyan felhasználta a perczet, midőn Kossuth az ebédetől kabinja felé ment s megszólította:

– Tábornok, ha megint háborút visel Ausztriával, adjon nekem egy huszárregimentet! Mire rögtön megjegyeztem:

– Meg vagyok győződve, kisasszony, hogy kevesebb nem elégítheti ki! Durvaságom használt, nem bántott többé bennünket.”

¶ Az amerikai körút abból a szempontból igazi diadalmenet volt, hogy a vendégnek sikerült fölhívnia a szélesebb világközvélemény figyelmét a magyar tragédiára. Szigorú logikával – és kiemelkedő szónoki remeklések egész sorával – amellet agitált, hogy a demokratikus államok kövessék a „beavatkozás a be nem avatkozásért” elvét, vagyis segítsenek megakadályozni minden olyan külső intervenciót, amely elfojthatná az elnyomott népek – köztük a magyarok – újabb szabadságküzdelmét. Nem voltak visszhangtalanok azok az érvei sem, amelyek a terjedő abszolutizmus veszélyeire figyelmeztették a demokráciákat. Kossuth halálos betegnek látta Ausztriát, biztos volt tehát benne, hogy hamarosan bekövetkezik az újabb válság – erre akarta felkészíteni a nyugati országok közvéleményét és a tervezett akciók remélt partnereit. „Korunk szelleme a demokrácia – fejtegette az Ohio állambeli Columbusban 1852 februárjában. – Mindent a népért és mindent a nép által. Semmit a népről a nép mellőzésével. Ez a demokrácia. És ez korunk szellemének uralkodó irányzata.” Találó megfogalmazása a kutatók szerint Abraham Lincoln elnök nevezetes gettysburgi beszédére (1863) is hatást gyakorolt.

¶ Hiába keltett azonban kivételes szimpátiát a demokrata szónok, az Egyesült Államok nem akart politikailag elköteleződni. Ennek okát utólag könnyű belátni: a rabszolgakérdés és a szeparatizmus problémáinak megoldása előtt nem vállalkozhatott arra a kiemelkedő nemzetközi szerepre, amelyre

Kossuth elhivatottnak látta. Másfelől a francia államcsíny (Louis Bonaparte elnök 1851 decemberében katonai diktatúrával hosszabbította meg mandátumát, majd egy évre rá császárrá kiáltotta ki magát) világosan jelezte, hogy egy időre az abszolutista erők kerültek túlsúlyba az öreg kontinensen. Az amerikai körút során gyűjtött anyagi segítséget így nem lehetett a hazai szervezkedés újraindítására fordítani.

„ELSZÓRÓDTUNK A FÖLD HÁTÁN...”

- ¶ Az Oroszország és Törökország közötti konfliktus 1853 őszén annyira kiéleződött, hogy az utóbbit támogató angol–francia szövetségesek bekapcsolódásával küszöbön állt a később „kríminek” elnevezett háború. Bár a '48-as idők számos katonája jeleskedett főképp a kaukázusi front harcterein, a területi bekapcsolódásra és a tömeges szolgálatvállalásra végül nem került sor. Az 1850-es évek második felében az emigránsok visszatértek a polgári életbe, és igyekeztek megkapaszkodni valamiképp, amíg újra üthet a harci cselekvés órája.
- ¶ Sokan tanítottak (főképp nyelveket), mások földet műveltek az Újvilágban (többeket vonzott Újházy László telepe, New Buda a közép-nyugati Iowa államban), vállalkozásokat alapítottak (például László Károly egzotikus fákkal kereskedett az Egyesült Államokban és Mexikóban, Szerelmey Miklós máig virágzó építőipari céget indított Londonban), pár katonatiszt pedig a közép-amerikai és a kubai spanyolelleses kalandorakciókban vállalt szolgálatot, nemegyszer tragikus körülmények között végezve életét. Tüzértisztek a kaliforniai aranyláz forгатagába kapcsolódtak be, és sikeres pénzverdék aranydolláraiból még a Magyar Nemzeti Múzeum is kapott mintapéldányokat ajándékba. Xántus János az amerikai hadsereg felcser-altszjtjeként teli ládák tucatjait küldte a Smithsonian Institute washingtoni központjába, hogy az új ország lakói végre megismerjék saját kontinensnyi hazájuk flóráját és faunáját. Klapka tábornok bankszakember lett, és a svájci polgárhaderőt gyakorlatoztatta a genfi kantonban. Tudományos és irodalmi tevékenységből tartotta fenn magát a már említett,

jeles művészettörténész, Pulszky Ferenc vagy a magántanítványokat oktató Rónay Jácint, volt bencés professzor és nemzetőr pap, Kossuth gyermekeinek tanára, egyben Széchenyi István híres *Blickjének* londoni titkos kiadója. Az arisztokratákat a kinti tehetősebb rokonok támogatták, vagy otthonról kaptak segítséget. A Londonban megtelepedő Kossuth abból élt, hogy mint népszerű *lecturer* jövedelmező előadókörutakat tartott a szigetországban, továbbá időnként jól fizetett cikkekkel jelentkezett a brit vagy az amerikai sajtóban.

MAJD HOZ KOSSUTH TISZTÁT, TÜRR PISTA MEG PUSKÁT...

¶ Már 1848 tavasza bizonyította a népek zsarnokellenes kézfogásának erejét: ha Milánóban és Pesten egyszerre tódul az utcára a forradalmi tömeg, az abszolutista Bécs tehetetlen. Amikor 1858 nyarán III. Napóleon francia császár megegyezett Camillo Benso di Cavour gróffal, a piemonti miniszterelnökkel egy osztrákellenes észak-itáliai háború megindításában, a zseniális olasz államférfi azonnal bevonta a készülődésbe a magyar emigráció vezetőit is. Kossuth ekkoriban kelt leveleiben sokszor figyelmeztetett arra, hogy nem szimpátia és elvrokonság, nem becsület és korrektség, hanem csakis a kőkemény érdek számít a politikában! Addig vagyunk tényezők, amíg másoknak érdekükben áll együttműködni velünk. Azt ajánlotta, hogy partnerei a magyar felkelést „használják” fel a Habsburgok ellen, mert ha szövetséget kötnének, akkor a magyar fél a fekete-sárga armádia döntő részét lekötné a Duna mentén, és így bevehető mértékig meggyengítené a korabeli Európa legerősebb katonai koncentrációját, a lombardiai osztrák várnégyszöget (Verona, Peschiera, Mantova, Legnago) – és így következményeiben lehetővé tenné a Habsburgok kiverését Itáliából. Ezért cserébe az újabb magyar szabadságküzdelem nagyhatalmi támasztékként akarta „használni” Torinót (és a nagy pártfogót, a francia császárt): segítsenek abban, hogy ne ismétlődhessen meg az orosz intervenció. Ha ugyanis nincs cári hátbatámadás, és az osztrákok egy részét

Ketskemethy Mihály: Kossuth Lajos és Pulszky Ferenc, Boston, 1852

Ismeretlen fotográfus: Kossuth Lajos, London, 1855

leköti Itália, akkor a függetlenné váló magyar nemzet végre megint a maga kezébe vehetné sorsa alakítását.

- ¶ A magyar politikus érvelése és pozíciója olyan erős volt, hogy feltételeket is szabhatott partnereinek. Az exkormányzó – tanulva a korábbi „forradalomcsináló” módszerek kudarcából, a megfelelő nagyhatalmi elköteleződés megnyerése érdekében – két feltételt kötött ki: a) Magyarország függetlenségének hadicéllá nyilvánítása valamilyen közhírré teendő proklamáció, politikai nyilatkozat keretében; b) kibontott francia vagy olasz zászlóval kellő méretű expedíciós haderő megjelelése a magyar határon. Ezek nélkül nincs újabb magyar szabadságharc, vagy ha ki is provokálják, hát nélküle: neki nem lesz, nem lehet semmi köze hozzá. Ahogy Ludvig Jánosnak, barátjának és politikai munkatársának írta 1859 áprilisában: *„némmely emberek igen könnyen hajlandók a »szegény Magyarral gesztenyét szedetni ki parázsból« mások számára – én pedig a népünk vérével, Hazánk jövődjével könnyelmű játékot üzentni nem engedhetek, nem engedek. Nekem garantiák kellene, nekem az kell, hogy a háborús hatalmak magokat a magyar függetlenséggel mint czéllal tisztán, sans reserve identificalják [fenntartások nélkül azonosítsák] ’s hogy e szándok realitásának biztosítéka practice kezünkben legyen. Különben azt mondom: »Nem«.”*
- ¶ Kossuth – Teleki Lászlóval és Klapka Györggyel közösen – ideiglenes kormányt alakított Magyar Nemzeti Igazgatóság néven, majd sikeres *meetingsorozat*ot tartott Angliában annak érdekében, hogy a brit kormány maradjon semleges a kialakuló konfliktusban. Genovában megkezdődött a magyar légió szervezése, Klapka tábornok Bukarestben titkos egyezményt kötött Alexandru Ion Cuza román fejedelemmel, hogy az Erdélybe tervezett betöréshez biztosítsa a franciabarát román uralkodó támogatását, Teleki kapcsolataival pedig odahaza kiépült az újabb titkos ellenállási szervezet. Ám ahogy jöttek a sikeres csaták (Magenta, Solferino), és ennek kölcsönhatásaként felrémlett a német államokkal való közvetlen konfliktus veszélye, III. Napóleon meggondolta magát, és lemondott Ausztria tönkretételéről. 1859 júliusában a villafrancai fegyverszünettel leállította a győztes háborút. A magyar emigráció csalódása a különlegesen kedvező történelmi alkalom elmulasztása

miatt keserű volt és fájdalmas, de becsapásról – hála Kossuth előrelátásának – nem beszélhetünk. Feltételeinek köszönhetően a magyar felkelés elmaradt, így nem nehezedhetett válárra az itáliai hadműveletek váratlan végével odahaza nyilván bekövetkező leveretés és megtorlás súlyos erkölcsi felelőssége.

¶ 1860 májusában egy olasz civil, bizonyos Giuseppe Garibaldi ezer barátjával kölcsönkért két gőzhajót, és partra szállt a szicíliai Marsalánál, hogy segítséget vigyen a nápolyi Bourbonokkal szembeni lázadóknak. 1860. május 27-én a főváros, Palermo előterében körösladányi Tüköry Lajos vörösinges alezredes – egykor honvéd hadnagy, Bem apó katonája, a damaszkuszi lovasság Szelim effendije – vezette a rohamot, amikor egy comblövés leterítette. Pár nap múlva behalt elüszkösödött sebébe. A garibaldisták között kezdetben nem volt sok magyar, de ők kiemelkedően fontos beosztásokban szolgáltak. Később a létszám több százra emelkedett, majd a győzelem után a gyalogos és lovas légiót átvette az egyesített olasz haderő. Az olasz tábornok pedig világtörténelmi tetteivel és a hozzájuk kapcsolódó mítoszokkal az 1860-as évek elejére hőse lett a magyar nép szabadságvágyó képzetének is. 43 önálló népdalban és ezek számtalan változatában szerepel tizenkét alakvariánsban megénekelte neve, melynek négy szótagja nyelvünkhöz igazodó ritmusképletével megkönnyítette a befogadást. Még a *Kerek ez a zsemle* refrénjében is előfordul! Mellette legismertebb magyar tábornoka, Türr István is belépett a népzenei halhatatlanságba: „*Szennyes az én ingem, szennyes a gatyám is, / Majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát... / Éljen Garibaldi!*”

¶ A magyar emigráció legjelentősebb politikai sikerét minden bizonnyal 1860 szeptemberében aratta, amikor szerződő partnere lett az északolasz kormánynak. II. Viktor Emánuel király a teljes haderővel elindult délre, hogy Giuseppe Garibalditól a frissen elfoglalt Dél-Itáliát átvegye, így védtelenül maradt az elmúlt esztendő során egyesített észak, tálcán kínálja az alkalmat Ferenc József osztrák császárnak a visszavágásra. Nos, ekkor a Cavour gróf vezette torinói minisztertanács – királyi megerősítéssel – titkos egyezsége lépett a Kossuth vezette Magyar Nemzeti Igazgatósággal annak érdekében, hogy ha netán támadna az osztrák, akkor kirobbantják a hátában

az újabb magyar felkelést. A császári támadás azonban elmaradt: Ferenc József hiába bocsátotta ki az *Októberi Diplomát*, hogy Magyarországon megteremtse a háború idején elengedhetetlen belpolitikai nyugalmat, az olaszellenes megtorló akcióhoz sem Szentpétervár, sem Berlin nem járult hozzá. A Habsburg-ellenes nagy európai háború ettől kezdve egyre késett, így amikor 1861 tavaszán Magyarországon elmélyült a belpolitikai válság, nem következhetett be a belső és a külső hatóerők olyan újabb, egymást megsokszorozó erejű találkozása, mint amiképpen 1848-ban történt.

- ¶ Amikor 1862 késő tavaszán a balkáni görög feszültségek éleződése kapcsán Marco Antonio Canini újságíró diplomáciai pühatolózásra indult Belgrádba és Bukarestbe (amelyhez mind az olasz királytól, mind a kormánytól kapott nem hivatalos támogatást), az olasz kormánykörökben a balkáni nemzetiségi kérdés elsőrangú szakértőjének tartott Klapka tábornokot kérte fel, hogy az érlelődőben lévő konföderációs eszmét egy emlékiratban összegezze. Felkereste Kossuthot is, hogy az ő reflexióit szintén felhasználhassa tárgyalásai során. Kossuth azt az összefoglalót, amelyet Canini a közös eszmecsseréről készített, átnézte, kiegészítette és alá is írta. A szöveg egy olyan államszövetség létrehozását javasolta, amelyet alapvetően Magyarország, Horvátország, Románia és Szerbia hozna létre „törvényalkotó gyűléseik”, illetve népszavazás révén. A közös kül- és hadügy mellé gazdasági közösség is társulna. A tervet mindazokat a demokratikus garanciákat tartalmazta, amelyeket a kütahyai alkotmányterv, míg a belső szervezetre nézve az amerikai mintát ajánlotta. A szövetségi tanács (kormány) váltakozva ülésezne az alkotó államok fővárosaiban. A belpolitika alakításában minden részállam szuverén módon dönthet, de az alapelv közös: a legteljesebb nemzetiségi és vallásfelekezeti egyenjogúság. Erdély kérdésében Kossuth úgy vélte, a maga részéről a legmesszebbre megy el, amikor olyan önálló államalakítását javasolta, amelyet kizárólag perszonálunió (az uralkodó személyének közössége) kapcsolna Magyarországhoz.
- ¶ Miután Canini elindult, a volt kormányzó a szöveget – nem a konkrét megfogalmazás közzlése, hanem csakis a benne foglalt eszmék legtagabb népszerűsítése érdekében – elküldte

Milánóba barátjának, Helfy Ignácnak. Helfy ugyanis 1861-től kormánytámogatással politikai lapot adott ki az immár Olaszországhoz tartozó lombard fővárosban a kis nemzetek összefogásának szükségességére utaló *L'Alleanza* (Szövetség) címmel. Mivel korábban volt szó arról, hogy Kossuth hamarosan egy *Magyar Programot* fog közreadni az emigráció politikai terveiről, a főszerkesztő ennek hitte a kéziratot, és az 1862. június 1-jei számban közzétette annak teljes eredeti szövegét. A kelően elő nem készített gondolatokat azonban mind odahaza, Magyarországon, mind az emigrációban lehurrogták a nacionalista hangadók, és az addig leginkább a nemzeti elfogultság bűnében elmarasztalt Kossuthra most az ország kiárúsításának vádját sütötték rá. Pedig a konföderációs terv olyan gondolatot pendített meg, amely máig velünk él azokon a tájakon, amelyeket összekötnek a Duna hullámai. E népek ugyanis ahhoz egyenként kicsik, hogy egymást tartósan tönkretegyék, együttműködésük azonban olyan elsőrangú középhatalmat alkothat, amely távol tarthatja mások beavatkozását ettől a térségtől. Nehéz lenne tagadni Kossuth gondolatának máig ható érvényességét: „*Egység, egyetértés, testvériség magyar, szláv és román között! Íme ez az én legforróbb vágyam, legőszintébb tanácsom! Íme egy mosolygó jövő valamennyiök számára!*”

REMÉNYEK ÉS CSALÓDÁSOK

¶ 1863-ban kitört az újabb lengyelországi oroszellenes felkelés, de az emigráns magyarok közül viszonylag kevesen jutottak el a Visztula partjára, hogy viszonzák a fegyverbarátság 14 esztendővel korábbi szép gesztusát. Többen vettek részt az ekkoriban kirobbanó amerikai polgárháborúban: 87 honfitársunk az északiak, 13 pedig a déliek oldalán fogott fegyvert az új hazát szétfeszítő konfliktusban. (Legalábbis ennyi a biztos létszám; a korábbi irodalomban szereplő legendás nagy számoknak nincs forrásalapjuk.) Az északiak oldalán honfitársaink kétharmada tiszt volt (legfelső szinten két vezérőrnagyot és négy dandártábornokot adtak a seregeknek). A déliekhez csatlakozó emigránsaink azért léptek be, mert támogatták a kiválás

Giuseppe Ambrosetti (1841–1890): Kossuth Lajos családi körben, 1885 körül

Giuseppe Ambrosetti (1841–1890): Kossuth Lajos Torinóban magyar látogatóival, 1892

gondolatát (a rabszolgaság elítélése vagy helyeslése nem játszott komoly szerepet egyik oldalon sem a döntésben).

- ¶ Amerikai tábornok lett a jeles mérnök, Asbóth Sándor, Kossuth kormányzó egykori hadsegéde, aki a Marianna melletti csatában halálmegvető bátorsággal vezette rohamra katonáit, a golyózáporban azonban egy lövedék az arcába csapódott, és ha szívós szervezetének hála talpra állt is a seblázból, az ólomdarab évek múlva bekövetkező haláláig ott maradt befűrödva az arccsontjában. Petőfi egykori pesti könyvárusa, Számvald Gyula is elérte a tábornoki rangot Julius Stahel néven. A Zsulavszky fiúk – Kossuth unokaöccsei, Emilia húgának fiai – is megállták helyüket: többen a fekete önkéntesekből szerveződő ezredekben játszottak jelentős szerepet a háború forgatagában.
- ¶ A Magyar Nemzeti Igazgatóságból Teleki László már 1860 telén kivált, amikor elővigyázatlansága folytán „hazarabolták”, osztrák fogságba került, majd öngyilkos lett 1861 májusában. A két másik tag, Kossuth és Klapka együttműködése még egy évig kitartott, de amikor – miként említettük – a közép-európai kis nemzetek Habsburg-ellenes, demokratikus összefogását célzó Duna Konföderáció terve – sajnos a megfelelő előkészítés nélkül – kipattant 1862 tavaszán, a tábornok a negatív reakciók láttán ügyesen elhatárolódott tőle (noha alapelveit eredendően osztotta, sőt a konkrét tervezet is részben az ő munkája volt...), és kilépett az Igazgatóságból. A Magyarországról kiköltöző Komáromy György és Csáky Tivadar győzködésére elhitte, hogy egy nagy hazai titkos szervezet élén állnak, és erre hivatkozva segítette őket – immár Kossuthot mellőzve – kapcsolatba lépni az olasz kormánnyal. Ekkortájt a hazai elégedetlennel is megszakadtak Kossuth kapcsolatai, így a magánéleti tragédiákkal (lánya és felesége halála) is sújtott államférfinak a politikai elszigetelődéssel is szembe kellett néznie.
- ¶ Am újabb reménységet keltett, amikor a német egység ügyében a döntésre készülő Poroszország osztrákellenes céllal lépett szövetségre Itáliával. Otto von Bismarck porosz miniszterelnök kapcsolatot keresett a magyar emigránsokkal is. Kiderült, hogy Kossuth nélkül nincs súlya Klapkának és Komáromyéknek sem, így kénytelen-kelletlen bevonták őt is az együttműködésbe. Porosz segítséggel új magyar légiót

állítottak fel Sziléziában és – a főszerep hatalmas königräzi győzelme (1866. július 3.) után, a harci cselekmények pillanatnyi szünetében – Klapka tábornok katonáival behatolt a Jablonkai-hágón át Trencsén megye északi végébe, és elérték Turzovka községet. Az egyszerű légiósok és tisztjeik átélhették annak élményét, hogy legalább néhány történelmi pillanatig jelenlétükkel a haza földjén is tiltakoznak az osztrák önkényuralom ellen, kifejezve a nemzet legjobbjainak vágyát egy szabad és független Magyarország iránt. Ám ugyanakkor kemény csalódással is szembe kellett nézniük: a Csáky–Komáromy-csoport által ígért hazai felkelés nem volt sehol. Kossuth emiatt élesen elítélte a „thurzovkai promenádót”. Úgy vélte, vezetői a kellő biztosítékok híján könnyelműen kockáztatták a hiábavaló felkelés véráldozatát. Komáromyék kapcsán viszont többen elherdált pénzekről, csalásról és megtevésről beszéltek, és bizony, ennek tényei ma már nehezen vitathatók; mértékéről ugyanakkor nehéz pontos képet alkotni a források szűkössége miatt. Rövid és hiábavaló várakozás után a légió gyorsan visszavonult a határon túlra – és az 1866-ban megkötött pozsonyi béke végérvényesen lezárta az emigrációs politikai és katonai erőfeszítések korszakát.

- ¶ Az 1867-ben megkötött kiegyezéssel politikai értelemben véget ért a Kossuth-emigráció tevékenysége. Akik továbbra is külföldön maradtak, már nem számítottak politikai üldözötteknek, csupán ezzel a gesztussal is tiltakoztak a dualista politikai rendszer ellen.

VÁLASZÚTON A MODERN MAGYARORSZÁG

- ¶ Deák Ferenc és követői a nemzetközi helyzetet úgy ítélték meg, hogy a magyarság a szláv és a germán népek tömbjei közé van beszorítva, ezért nélkülözhetetlen számára a Monarchia védőernyője. A Habsburgok államának létét a nagyhatalmak egyébként is az európai hatalmi egyensúly nélkülözhetetlen részének tekintik. A magyarság érdeke tehát Ausztria megerősítése, amivel egyben saját pozícióját is támogatja a nemzetiségekkel szemben.

Giuseppe Ambrosetti (1841–1890): Kossuth Lajos

- ¶ Kossuth Lajos, valamint hazai és emigrációs hívei szerint is kell védelem a germán és a pánszláv nyomás ellen, csak hogy erre Ausztria valójában képtelen: túl gyenge, főként azért, mert elzárja a határai között élő népek nemzeti fejlődését. A megoldás a felbomló-felbomlasztandó birodalom területén élő, továbbá a velük délről szomszédos, Duna-menti kis népek valamilyen (minimálisan katonai-védelmi) szövetsége, amelyet a résztvevők akár egy következetesen demokratikus alapelvek szerint felépülő államszövetséggé is fejleszthetnek. A forma tulajdonképpen másodlagos; fontosabb, hogy egy ilyen szövetség egyben az európai „egyensúly” rendszerében is betöltheti Ausztria átmenetileg üresen maradó helyét.
- ¶ Mindkét koncepció ugyanazokból az európai és magyarországi realitásokból indult ki, és messzemenően tisztában volt azzal a – már a reformkorban teljesen nyilvánvaló – ténnyel, hogy Magyarország nem képes teljesen önállóan polgárosodni. Nem volt kétséges, hogy külföldi tőke nélkül nincs modern kapitalista gazdaság, nincs sem gyors anyagi, sem intenzív szellemi gyarapodás. A két eltérő válaszban így arra a kérdésre is van felelet, hogy hogyan érkezzon a térségbe (közvetítéssel vagy közvetlenül) ez – az elégtelen hazai felhalmozás miatt nélkülözhetetlen – tőkeimport, továbbá kik és milyen pozícióból alkudják ki ennek árát, elkerülhetetlen feltételeit. Vagy másképpen szólva: vajon a birodalmi szempontoknak alárendelve, vagy azoktól függetlenül vagy legalábbis velük egyenrangúan érvényesülnek-e Magyarország érdekei ezeknél a – túlzás nélkül évszázadokra kiható erejű – döntéseknél.
- ¶ A kiegyezés hívei úgy vélték, az osztrákok és magyarok „becsületes” kompromisszuma adja meg a szükséges stabilitást a Monarchiának. Kritikusai, a hajdani emigránsok viszont arra figyelmeztettek: ha nem kapnak teret a nemzetiségek önrendelkezési törekvései, akkor csak idő kérdése a birodalom (és azon belül Magyarország) szétszakadása. Ahogy Kossuth a realista gondolatot romantikus képben megfogalmazta: az lesz a sorsunk, hogy „*mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik – égve magunk is!*”.
- ¶ A magyar elit 1867-ben nem a Kossuth-emigráció, hanem Deák és hívei ajánlatát választotta. A 20. századból visszatekintők

közül azonban sokan elgondolkodnak az emigrációból is a haza sorsát aggódva figyelő Kossuth figyelmeztetésén. A nemzetiségi kérdés ugyanis a dualista Monarchiában mindvégig megoldatlan maradt – és így érkezett el az első világháború véres próbatétele.

Irodalom:

- A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852 I–II. Bev. összeáll.: Jánossy Dénes. Budapest 1940–1948.
- A Kossuth-emigráció Törökországban I. Szerk. bev.: Hajnal István. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1927.
- Csorba László: A Kossuth-emigráció fényképkönyve. Kossuth, Budapest 1994.
- Csorba László: Garibaldi élete és kora. Kossuth, Budapest 1988.
- Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. HM Hadtörténeti intézet és Múzeum–Line Design, Budapest 2011.
- Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez 1859. Szerk.: Koltay-Kastner Jenő. Universitas Szegediensis, Szeged 1949.
- Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
- Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból I–III.* Athenaeum, Budapest 1880–1882.
- Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.
- Pajkossy Gábor: Az 1862. évi Duna-konföderációs tervezet dokumentumai. *Századok*, 2002/4. 937–957.
- Pete László: *Garibaldi magyar parancsnokai.* HM Hadtörténeti intézet és Múzeum–Line Design, Budapest 2013, 115–126.
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom I–II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1958.
- Spira György: *Kossuth és alkotmányterve.* Csokonai Kiadóvállalat, Budapest 1989.
- Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Kossuth Kiadó, Budapest 1977.
- Varga Dániel: Újabb adatok a Duna-konföderációs tervezet nemzetközi sajtóvisszhangjához. *Aetas*, 2021/1.
- Vida István Kornél: *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2011.

Gnúcsorda, Tanzánia, Serengeti, 1930
Fotó: Walter Mittelholzer, ETH-Bibliothek

VÁSÁRHELYI TAMÁS

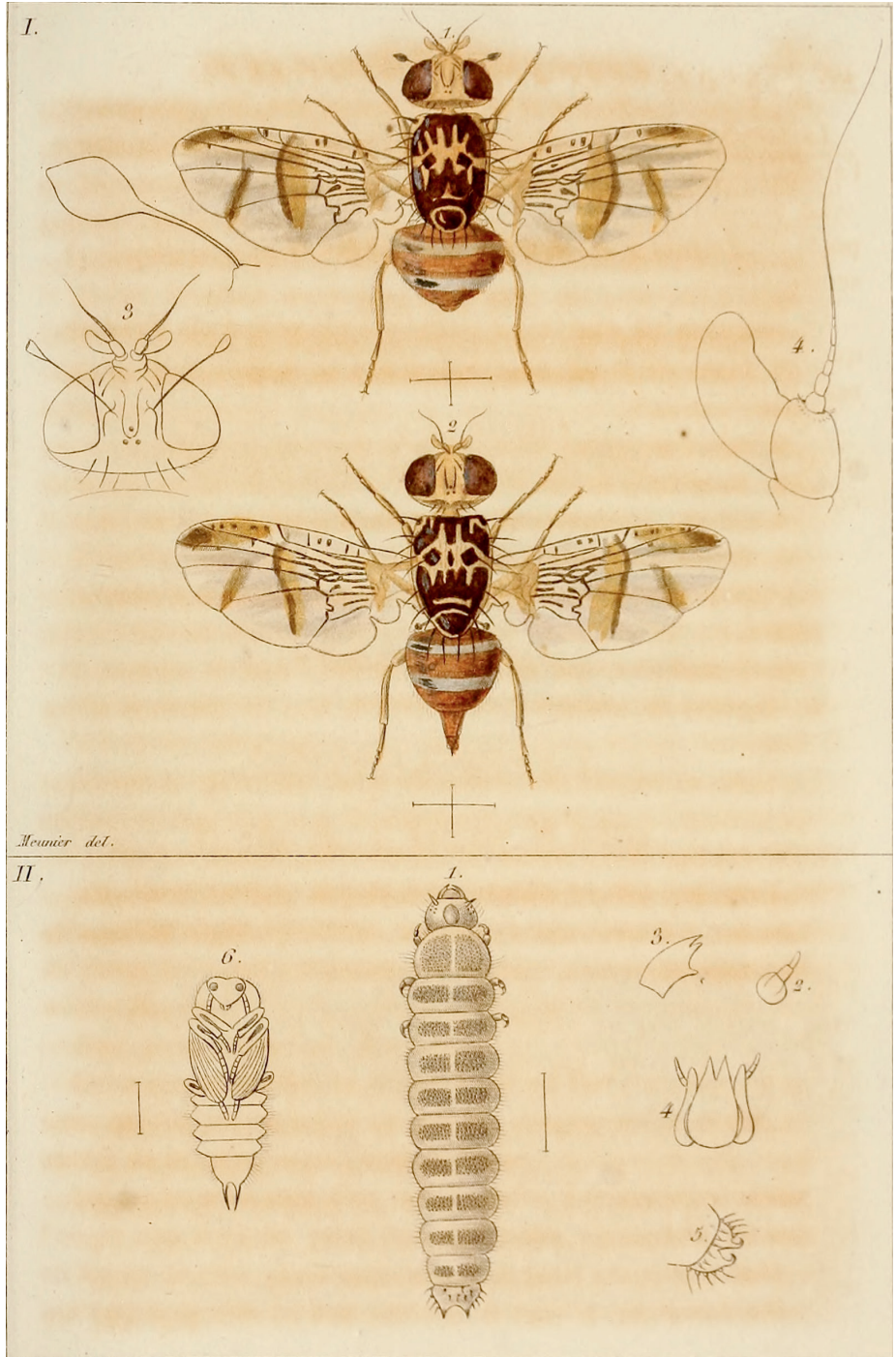
MIGRÁCIÓ ÉS AZ EMBERI KÖRNYEZET

Ez az írás nem tudományos cikk, bár tudományosan igényes forrásokra alapozott. Sokkal inkább esszé, egy fegyelmezett biológiai kutatómunkát is végző ember gondolatainak célszerűen csoportosított gyűjteménye a migráció és az a körüli jelenségekről, amik az élővilágban és az emberi világban is előfordulnak. Embertársaink migrációja heves érzelmi reakciókat is képes kiváltani, és velejéig át van politizálva. Leegyszerűsítve tárgyalja a szemben álló lehetőségeket és érzelmeket.¹ Ez az esszé nem kíván állást foglalni, sem politizálni, viszont abban a reményben készült, hogy segít árnyaltabban gondolkodni erről a magyar társadalmat (is) megosztó kérdésről, ezért néhány biológiai alapfogalommal kezdődik.

ÖKOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS

Az ökológia szó a köznyelvben nagyon széles értelmet nyert, akár kulturális, szociális területekre is kiterjed a jelentése. A biológiában ezen az élőlények (az embert is beleértve) populációinak és környezetüknek (a többi élőlényt és az élettelen tényezőket is beleértve) ok-okozati kapcsolatát vizsgáló tudományt értjük.² Miután a humánökológia ennek a tudománynak is része, nem lehet csak természettudományról beszélni. Az ember (*Homo sapiens*) evolúcióját tekintve biológiai meghatározottságú, társadalmilag is meghatározott, *bioszociális* lény, tehát a társadalomtudományok területére eső jelenségek (gazdaság, politika, társas kapcsolatok rendszere, kultúra) is hatnak rá mint biológiai lényre. Ráadásul látni fogjuk, hogy az élővilág más tagjait is éri az emberi társadalom működése felől érkező hatások. Legalábbis az embert ezen túl, transzcendens, hitbéli hatások is éri és befolyásolják, amelyekre azonban nem terjed ki ez az írás.

- ¶ Úgy vélem, nem öncélú, hogy gondolatról gondolatra haladva először egy kicsit a természetben megfigyelhető, releváns jelenségekkel foglalkozunk, az ember elterjedéséről és tűrőképességéről pedig azután lesz szó.
- ¶ Az élőlények elterjedésével az életföldrajz tudománya (biogeográfia) foglalkozik,³ ennek egyik ága az állatföldrajz (zoogeográfia). Egy állatfaj egyedeinek megfigyelési pontjait vizsgálva megállapítható a faj elterjedési területe (ezt hívják áréának, igen gyakran a múzeumokban deponált bizonyító példányok lelőhelyére alapozzák). Ennek megrajzolásához elegendő lehet a térképen a szélső pontokat egymással összekötni. Igen sok faj mutat hasonló elterjedést, így elterjedési típusokat is elkülönítettek (például *mediterrán* vagy *eurázsiai*). Vannak egyetlen kontinensen belül is szűk elterjedésű állatok (például a jelentős mértékben hegyekkel izolált Kárpát-medencében igen sok – lassan, nehezen mozgó – bennszülött csigafaj él), és vannak több kontinensre kiterjedő áréájú fajok (például az Eurázsiaiban és Észak-Amerikában élő holló).
- ¶ Az elterjedési területen belül az egyedek általában nem egyenletesen elszórva helyezkednek el, hanem azokon a helyeken csoportosulnak, ahol az életfeltételek számukra a legkedvezőbbek (ezt hívják stációnak). Ezen az alapon például folyóvízi vagy állóvízi, hegyvidéki vagy alföldi fajokról beszélhetünk. A róka sokféle élőhelyen előfordul, a hódot azonban leginkább vizek mentén találjuk meg, és találunk a környezeti tényezők egészen szűk határai között megélő (szűk tűrőképességű) fajokat is szép számmal (például barlangi fajok).
- ¶ Egy-egy faj esetében beszélhetünk természetes elterjedési területről (ahol magától ténylegesen elterjedt), potenciális elterjedési területről (amit elfoglalhatna, ha oda elkerülne) és aktuális elterjedési területről (a természetesen és az emberi közreműködés révén elfoglalt területek együtt). Annak többféle oka lehet, hogy egy faj miért nem tölti be az egész potenciális területet, például olyan *földrajzi akadályok*, mint magashegységek, óceánok. A kis *migrációs képességű* csigák esetén esetleg egy szélesebb folyó is megteszi. Lehet, hogy a potenciálisan alkalmas

terület egyik részén nagy a *versengés* valamilyen forrásért egy másik, sikeresebb fajjal, és lehet *evolúciós* ok is (fiatalabb faj által még nem elfoglalt területek vagy olyan területek, ahonnan valamiért a faj már kihalt). Lássunk néhány példát, amelyekből az is kiderül, hogy témánk különféle emberi tevékenységek hatásával is szükségszerűen foglalkozik.

¶ Az elmúlt években minden ősszel elszaporodtak „a bűdösbogarak”, avagy „a poloskák”. Mindkét új poloskafajunk nagy gondokat okoz a mezőgazdaságnak, de ez a nagyközönséget nem zavarná. Túrhetetlenné az teszi őket, hogy a személyes terünkbe hatolnak. Két egymáshoz hasonló kinézésű, szerencsétlen – vagy szerencsés? – faj élt, ahol élt, és a mi viselt dolgaink következtében jelentek meg hazánkban. A *keleti márványos poloska* (*Halyomorpha halys*) nyugat felől jött hozzánk. A Távol-Kelet lakója volt, amíg 1996-ban át nem hurcolták Amerikába, ahonnan aztán egy másik szállítmánnyal Európába érkezett (2004) és persze hozzánk is (2013). Minden gyümölcsstermő fafélén megél, és dísznövényeken is, ezért aztán a városok belsejében is előfordul. Ennek a fajnak az esete jó példa arra, hogyan lett a *potenciális* élőhelyből (Amerika, Európa hasonló klímájú területei) *aktuális* élőhely, úgy, hogy a faj a természetes elválasztó akadályt emberi közreműködéssel hágtá át. A másik esetben nem volt szükség intenzív áruszállításra ahhoz, hogy egy melegebb klímán szapora kártevő megjelenjen hazánkban. A zöld vándorpoloska (*Nezara viridula*) a múlt században a Földközi-tenger vidékének ismert és rettegett kártevője volt. Ahogy melegedett a klímánk, egyre húzódtott észak felé. 2002-ben találták meg Magyarországon, jelenleg már több európai országban jelen van, ahol korábban nem ismerték. (A bevándorló vagy behurcolt kártevő fajok azonosítása világszerte nagyon sokszor történik a múzeumok gyűjteményein alapuló kutatómunkával.)

¶ A földközi-tengeri gyümölcslegy (*Ceratitis capitata*) súlyos gyümölcskártevő. Elsősorban citrusfélékkel szállítják lárváit. 1928 óta újra és újra megjelenik hazánkban, de a hideg telek miatt nem tud állandó népessége kialakulni. Vajon meddig lesz ez így? Tavaly egy növényvédelmi szakember észlelte a lakásában a legyet, megállapította, hogy a kerti

komposztálójukból érkezhettek. Miután a komposztálóban az intenzív lebontó folyamatok miatt a hőmérséklet télen is magasabb, mint a környékén, ezért jogos az aggály, hogy ott át is tud telelni ez a veszélyes kártevő.⁴ Ráadásul a teleink egyre enyhébbek. Ezek az emberközeli kis esetek illusztrálhatják az élővilágban, a biodiverzitásban általunk okozott zavarokat, amelyek volumene azonban lényegesen nagyobb, és felsejlik a globális klímaváltozás mint a háttérben egyre inkább munkálkodó tényező hatása is.

AZ EMBER ÁREÁJA

- ¶ Az ember kozmopolita faj, minden kontinensen képes megélni. Az emberi egyedek, a csoportok, települések sem egyenletesen vannak elszórva az elterjedési területen belül. Jellemző volt például, hogy a korai telepések vízparton vagy vízforrás közelében telepedtek le, a bükkábrányi remek új régészeti kiállítás⁵ pedig a hegyvidékek és alföldek találkozásának kiemelt jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ma sincs másképp, ám erőszakolt, természetellenes és a fenntarthatóság szempontjából elfogadhatatlan esetek is szép számmal vannak (például Dubai, Katar látványos felfuttatása). Az ember ugyanis eltér abban a természetben élő más fajoktól, hogy mindegyiknél hatékonyabban alakítja a maga környezetét, egyrészt hogy az nyújtsa a számára szükséges életfeltételeket, másrészt hogy ezen túlmenően kényelmes, biztonságos, szép és sokszor reprezentatív is legyen. Az újkőkor óta mi nemcsak ott élünk, ahol számunkra megfelelők a körülmények, hanem mindenütt megteremtjük a helyi környezetben nekünk megfelelő körülményeket (iglu kontra fűkunyhótól a légkondicionálásig). Úgy tűnik, bármi áron.⁶ Az igényeink pedig egyre magasabbak.
- ¶ Fajunk a maga közvetlen környezetének megfelelőre alakításával gondoskodott arról, hogy számára a Föld szélsőséges élőhelyei is alkalmasak legyenek, ezzel szinte minden talpalatnyi helyet potenciális élőhelyévé változtatott. Így élhetnek emberek a trópusi esőerdőkben (például az egyenlítői Afrika

népei), félsivatagokban (a Kalahári busmanjai), a magashegységekben akár az erdőhatár fölött is (az Andok, a Himalája lakói), és a sarkkörön túli fél éves téli éjszakában (eszkimók, lapok). A sors fintora, hogy ugyanez a faj most globálisan hatva formálja az élőhelyeket, és kezdi veszélyeztetni a saját életfeltételeit és vele a saját biztonságát. A savas esők, az ózonpajzson keletkezett lyuk, az óceánok úszó szemétszigetei (a legnagyobb az tizenkilenc Magyarország méretű!), a globális klímaváltozás már az ember globális környezetalakító tevékenységének hatására jöttek létre.

A MIGRÁCIÓRÓL

¶ Ha az életkörülmények kedvezők és a források is rendelkezésre állnak (azaz egy területnek arra az adott fajon belüli populációra vonatkozó *eltartóképessége* nagyobb), akkor a fajok/populációk létszámában is szaporodnak. Amikor a források már nem elegendők a szaporodó populáció számára, vagy valamilyen külső változás miatt szűkössé válnak, akkor az állatfajok egyedei igyekeznek odébbállni. Ennek vannak periodikus formái, például amikor ősszel a rovarok fogyasztásával sok madár elköltözik, és tavasszal jönnek csak vissza, amikor a táplálékforrás mennyisége újra lehetővé teszi az életben maradáást, utódnevelést. Afrikában a Serengeti Nemzeti Parkban a száraz és nedves évszak váltakozásának megfelelően milliónál több gnú, és több százezer zebra, gazella és más nagy testű növényevő emlős vándorol évente az átmenetileg megfelelő élőhelyre és vissza.⁷

¶ Vannak nem periodikus, hanem állandó migrációk is. Amikor a jégkorszakok idején nagy mennyiségű víz fagyott meg a szárazföldeken, a tengerek szintje jelentősen alacsonyabb volt, mint ma, és a mai Bering-szoros területén száraz lábbal lehetett átkelni Ázsia és Amerika között. Így jelent meg Ázsiából a bölény őse Amerikában, először 195–135 ezer évvel ezelőtt.⁸ A jégkorszakok után a rengeteg kifagyott jég elolvadt, ettől a tengerek szintje megemelkedett, a víz újra ellepte szárazföldi átjárót. Az európai és amerikai bölények így izolálódott

populációi a genetikailag elszigetelt, eltérő evolúció során különültek el egymástól (két fajnak tartják őket, tudván tudva, hogy egymással termékenyen szaporodni képesek).

A FÁK ÁLLVA HALNAK MEG?

¶ A fák igen. De az erdők vándorolhatnak. A fosszilis virággpor genetikai anyagának elemzése alapján a kutatók azt állapították meg, hogy bizonyos erdőalkotó fafajok populációi a holocén elején, az utolsó eljegesedés elmúltával, ha nem is száz-ezer métert, mint korábban gondolták, de csaknem száz métert is mozdulhattak évente.⁹ Több aggóató közlemény említi a mostani felmelegedés gyorsaságát, ami esélytelenné teheti a lassan migráló erdőket vagy (erdei és más) növényfajokat.

¶ A források szűkösségére nemcsak az elvándorlás lehet a megoldás. Az egész élővilágban nagy a nyüzsgés, folyamatos a túlekedés az erőforrásokért – és ugyanakkor rengeteg olyan esetet is regisztrálhatunk, amikor a fajok, illetve azoknak egyazon helyen élő populációi „igyekeznek” elkerülni a versengést, úgynevezett forrásfelosztás alakul ki. Ennek igen szép példáját mutatják egyetlen nádszálon is az ott előforduló, a nádból táplálkozó rovarok. Más fajok rágják a nádat belülről a víz alatt, mint a víz felett. A nád nedveit egy levéltetű a szabadon álló levélen, egy pajzstetű a szárat körülölelő levélhüvely alatt szívja. A forrásfelosztás a nádas állományban is tetten érhető: közeli rokon gubacslegyek közül az egyik a vízben álló nádszálat, a másik a parton növőt preferálja, az egyik a magas nádszálat, a másik a térdig sem érőt.¹⁰ Valahogy így, a forrásokon megosztotva élhetett meg mai fajunk Európa déli részén és a Közel-Keleten a neandervölgyi emberrel, amíg az pontosan nem ismert módon fokozatosan el nem tűnt.

Amikor a források már nem elegendők a szaporodó populáció számára, vagy valamilyen külső változás miatt szűkössé válnak, akkor az állatfajok egyedei igyekeznek odébbállni.

A nyugati vörösfenyőt (*Larix occidentalis*) Brit Kolumbia kormánya választotta ki egy olyan támogatott migrációs programhoz, amelynek keretében a fát ezer kilométerre északra telepítették a történelmi elterjedési területétől

¶ Ha a mai emberi jelenségre gondolunk, a szűkében lévő forrásaink megosztására kevés hajlandóságot látunk. Szabad kapitalizmus, olykor szabadrablás van jelen.

AZ EMBERI MIGRÁCIÓ

¶ Az emberi fajtól nem idegen a migrációs viselkedés, alapját, a gyorsabb, felegyenesedett járást pedig a klímaváltozásnak köszönhetjük. Mai tudásunk szerint az Australopithecusok akkor törtek előre a jobbára fán élő Ardipithecusokkal szemben, amikor Kelet-Afrikában a klíma hűvösebbre és szárazabbra fordult, és a ligeterdők helyén nagyobb kiterjedésű, elszórtan fás, füves területek, a szavannák jelentek meg. A nyílt területen a „négykezű”, fán való életmód helyett előnyösebb volt a két lábon járás, gyorsabb helyváltoztatást tett lehetővé, a magasabban lévő fej pedig a jobb tájékozódást, az ellenségek hamarabb való észrevételét szolgálta, ráadásul a mellső végtag felszabadult hasznosabb célokra. Ez mintegy négymillió éve történt.¹¹

¶ Az ember is csak a környezet eltartó képességének határáig szaporodhat. Miután a rendelkezésünkre álló élettér véges, az emberiség létszáma is csak egy határig nőhet. Többet fogyasztó lények esetében ráadásul ugyanaz a forrás hamarabb, ergo kisebb létszám mellett merül ki. Ezzel a csekély számú emberiség sokáig nem szembesült. Korai evolúciójában, mintegy hetvenezer éve Afrikából kiindulva, szép lassan elterjedt először a szárazföldi összeköttetésben álló Ázsiában és innen Ausztráliában, majd negyvenöt-ötvenezer éve Nyugat-Európában is. A Bering-szoros helyén az eljegesedés miatt létrejött szárazföldi átjárót nemcsak bölények és más emlős-fajok használták ki, hanem az emberek is, Ázsiából mintegy huszonötezer éve Alaszkába és onnan délre migráltak Amerikában.¹² A hatalmas távolságok és a különböző környezeti tényezők miatt izolálódott emberi populációk genetikailag ugyanúgy távolodtak egymástól, mint az európai és amerikai bölények. A mi rasszaink is szaporodnak egymással termékenyen, és szerencsére magunkat egy fajnak tekintjük.

(Nem mindig volt ez így, de ez egy másik történet.) A globalizáció egyébként az új genetikai (és a kulturális) keveredésnek kedvez.

ÚJABB PÉLDÁK HUMÁN MIGRÁCIÓRA

¶ Az örökítőanyag vizsgálatában bekövetkező ugrásszerű fejlődés egészen új teret nyithatott a tudomány számára – és a gondolkodásunk számára is. 2021 végén látott például napvilágot az a hír a legrangosabb természettudományos folyóiratban, hogy genetikai anyag (DNS) elemzés alapján megállapították: Anglia és Wales népességében az i. e. 1000 és 875 között ugrásszerűen megnőtt a kontinentális Európából (leginkább a mai Franciaország területéről) származó népesség genetikai anyaga. A vaskori népesség mintegy felét tették ki ezek az emberek, akik a kelta nyelv mellett a laktóztolerancia mutáns génjét is magukkal hozták, így a különböző tejtermékek fogyasztásának lehetősége a szigeten mintegy egy évezreddel korábban válhatott elterjedtté, mint például Közép-Európa területén.¹³ Ez a migráció evolúciós előnyt hozott. A középkor és az újkor sem szűkülöködik (genetikai változásokat is hozó) migrációkban, például népvándorlás kor, a honfoglalás kora vagy már a 20. században „Amerika” újabb benépesülése. (Arról, hogy Magyarország 1956 előtt is már *donor* volt, József Attila így ír a *Hazámban*: „Sok urunk nem volt rest, se kába, / birtokát óvni ellenünk / s kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk.”) Az elmúlt évtizedekben, jóval az „arab tavasz” előtt is közbeszéd tárgya volt már az „új népvándorlás”.

¶ „Fortélyos félelem igazgat / minket s nem csalóka remény.”

¶ Talán most összeáll egyetlen képpé, amit eddig elterjedési területről, annak változásáról, migrációról, eltartó képességről mondtunk. A „klímaszorongás” jelenségét épp csak érintjük.

¶ Még a globalizáció előtt a helyi források kimerülését észlelő társadalmak kereskedelem, áruszállítás révén jutottak hozzá a szükséges élelemhez, anyagokhoz, energiához. Majd ez átment a gyarmatosítási versenybe, utóbb az emberi életre

alkalmatlan nyersanyaglelőhelyek kiaknázásába (ércbányászatot a permafrost világában,¹⁴ olajbányászatot a tengerfenéken, túlhalászás a nyílt tengereken, és most már más bolygók felé is kacsingatunk). Mostanra azonban globálisan tudatosulnia kell, és szerintünk minden egyes személynek, nemcsak a különösen sokat fogyasztóknak szembe kell nézniük azzal, hogy véges források közepette nem lehetséges végtelen a fejlődés.¹⁵ Máris túl sokan vagyunk és túl sokat fogyasztunk a Földön. A bolygónkról való tömeges emigrációnak azonban nincs esélye, azaz „nincs B bolygó”. Akkor most mi lesz? (Rádásul az A bolygó sem az, ami volt.)

¶ „Kiterjedt, gyors és egyre intenzívebb az éghajlatváltozás” – írják az Országos Meteorológiai Szolgálat meteorológusai, akiknek itthon leginkább hihetünk e kérdésben.¹⁶ Ők pedig nem az ujjukból szopják az adatokat, az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület „66 országból 234 szerző, 31 koordináló szerző, 167 vezető szerző, 36 bíráló szerkesztő, 517 közreműködő szerző közreműködésével; több, mint 14 ezer publikáció áttekintésével” készült, 2021-ben közreadott anyagot szemlélik. És mégis vannak közöttünk kételkedők, akik tagadják a globális klímaváltozást vagy legalább azt, hogy ebben az ember keze is benne van. Pedig beszédes jelek vannak a saját házunk tájékán is. 2021 szilveszterén megdőlt az 1920-as 16,5 fokos melegrekord, a tél közepén 18 fokot mértek. Beszédes hírek érkeznek arról, hogy megbolondult a természet. A legújabb meglepetést 2022 januárjában az okozta, hogy virágzó repcetábláról készültek fotók Zala megyében. A növény rendszeren április táján virágzik, a megporzó rovarok nagy örömmel, akiknek részük van abban, hogy elegendő ételaj vagy biodízel készülhessen kipréselt magjából. Most viszont?

¶ Több oka is lehet annak, hogy valakinek mindez nem elég bizonyíték. Például gazdasági, anyagi érdeke fűződik sokaknak a környezetromboló fogyasztási igényeink kielégítéséhez. De olyanok is vannak, akik nem akarnak szembenézni azzal, és inkább elhessegetik az egészet, hogy mindnyájan felelősek vagyunk az ember által a Föld egészségét érintő kedvezőtlen változásokért. Mindnyájunkra igaz ez, akiknek az ökológiai lábnyoma meghaladja az 1-es értéket. Magyarországé

3,7 körül van¹⁷ (a legmagasabb országos átlagértékek 10 körül vannak, a legalacsonyabbak 1 alatt). A szembenézés minimum rossz lelkiismerettel jár, komolyabb esetben az életforma megváltoztatásával is. Aki most alább adja az igényeit, az megelőlegezi, amit a következő évtizedek valószínűleg úgyszólamint ránk erőszakolnak. Már ha az emberiség képes a reá akasztott „*sapiens*” jelzőnek megfelelő módon reagálni.

¶ A tagadók közül és mellettük sokan szenvednek a klímaszorongástól, az elfogadhatatlanul lekicsinylő „klímafrásztól”. Nagyon fontos jelenség ez a modern *fortélyos félelem*, ami a „rettegéskezelésnek” nevezett lélektani mechanizmus révén akár a klímaváltozás tagadásához is vezethet, és amivel reményt adóan is szembe lehet nézni. A világ nem fog összedőlni, sem felperzselődni, ahogy vulgáris módon olykor jósolják. De lehet, hogy itthon olyan körülmények várhatók, mint amilyenek közül most sokan szeretnének emigrálni a Közel-Keletről.

BIOFÍLIÁRÓL, ELFOGADÓAN

¶ A biofília fogalmát Edward O. Wilson vezette be a nyolcvanas években a köztudatba. Ahogy *Naturalist* című önéletrajzában fogalmaz: „*Ez a veleszületett emberi vonzalmat jelenti az élet más formái iránt, olyan kapcsolatot vagy elfogadást, amit a körülményektől függően gyönyörűség, a biztonság érzete, félelemmel vagy akár visszatetszéssel elegy bámulat hív életre.*” Azóta is sokan említik, cáfolják vagy igazolják és használják mint értékes gondolatot.

¶ A biofília létét elfogadva többen emlegetik a természetes életkörülmények, tájak, a tájképek iránti hasonló vonzódásunkat. Különböző pszichológiai vizsgálatok során az emberek általában a természetes környezetet preferálták az épített környezettel szemben, és a vizet, fákat és más növényzetet is tartalmazó épített környezetet az ezeknek híján lévő környezettel szemben. A csendes víz jelenléte különösen vonzó volt, a nyílt terep is és fák jelenléte is, amelyek a mélység érzékelését lehetővé tették. Ilyen vonzó (festményeken olykor gicclesen ábrázolt) tájak a szavannák is, amelyeken az emberiség

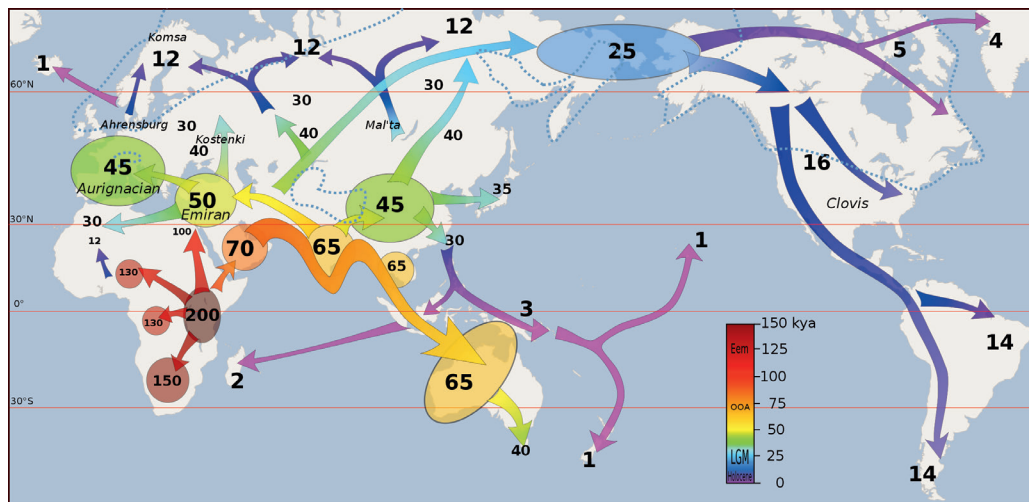
Zebrák, Tanzánia, Serengeti, 1930
Fotó: Walter Mittelholzer, ETH-Bibliothek

néhány ezer nemzedéke fejlődött ki, mielőtt fajunk vagy száz-ezer éve nekiindult, hogy a Föld kontinenseit meghódítsa.¹⁸

¶ Az előzőekben említettük az emberiség hatalmas útjának néhány természetes, releváns állomását, jelenségét, de nem volt szó például a tűzről, eszközhasználatról, ipari mezőgazdaságról, urbanizációról, demográfiáról, társadalom-lélektanról. A folyamatok egyik eredője, hogy az ember egyre jobban eltávolodott a természettől, és egyre több a városi ember. Az emberi társadalom különböző szintjein működő döntéshozóknak minden korábbinál nagyobb esélyük van arra, hogy városi, jómódú család gyermekéből váljanak azzá, amik. Lehet, hogy az Úr észet is ad annak, akinek hivatalt adott, de a szólásmondás a biofiljáról nem szól. Márpedig aggódhatunk, ha a természeti környezetünk fölötti kérdések eldöntése olyan emberek kezében van, akikből hiányoznak a természettel kapcsolatos, meghatározó élmények. Nem várható tőlük, hogy a pusztuló természet érdekét helyezték előtérbe.

NÉZZÜNK ELŐRE

¶ A globális klímaváltozás és a biodiverzitás krízis az emberiséget minden korábbinál nagyobb feladat elé állítja. Ezeket eltakarják olyan akut problémák, mint a Covid-19-világjárvány vagy az elsősorban Afrikából és Közel-Keletről induló tömeges migráció. Utóbbi területeken a fentiekben emlegetett ökológiai problémák jelen vannak, külső beavatkozás nélkül azonban a helyi társadalmaknak nemigen van esélyük más, mint az élővilág többi fajához hasonló válaszokat adni. Az egyik lehetséges válasz, láttuk, a sokak által rettegett migráció, mondjuk a 0,76-os (fenntartható) ökológiai lábnyomú Indiából a 7,95-ös (fenntarthatatlan) ökológiai lábnyomú Svédországba. Az ember azonban bioszociális lény, értelmes, etikus, érző. A világ jobb módban élő részének kell találnia valamilyen megoldást, ha nem akarja kerítésekkel, háborúkkal megakadályozni, hogy fajtársai emberibb életet élhessenek. És nem szabad feladni a reménykedést, kilátástalanul szétárni a kezünket, mert igenis vannak már sikertörténeteink.

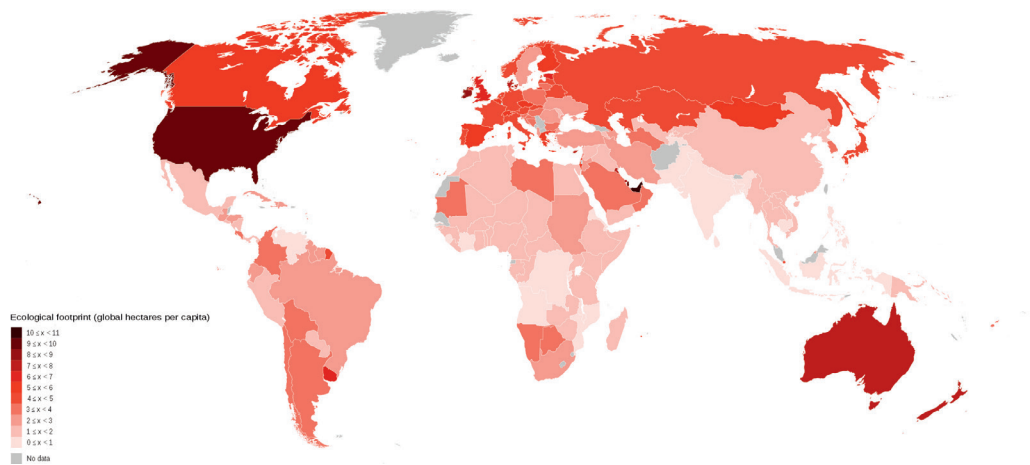

A Homo sapiens 70 ezer éves emigrációja Afrikából a többi kontinensre (Kya = ezer év)
 Forrás: Wikimedia Commons, Dbachmann

A DDT (rovarölő) helyi használata világproblémává nőtte ki magát – és a világ legtöbb országában betiltották már (nálunk először, 1968-ban). A korábban emlegetett savas esők problémáját sikerült megoldani, az európai esők kémhatása ismét a régi. Az ózonpajzs növekedése megállt, a javulás elkezdődött.¹⁹ A Covid-19-világjárványra az emberiség tudott valamennyire koordinált választ adni, és példátlan gyorsasággal hatékony ellenszereket kifejleszteni, ha ez a menet még nem is ért véget. Azt legalább megmutatta, hogy ha a bőrünket feltjük, akkor tudunk együttműködni.

¶ Ferenc pápa a *Laudato si'* című enciklikájában²⁰ a világ környezeti állapotával és ebben a mi szerepünkkel foglalkozik. Egy lényeges tételt Takács-Sánta András interpretációjában idézünk²¹: „Keményen kritizálja az elnyomókat és kizsákmányolókat, akiket az ökológiai válság fő okozóiként aposztrofál, miközben folyamatosan fölemeli a szavát a kiszolgáltatottak érdekében, akik e válság fő kárvallottjai: a szegények, a jövő nemzedékek és más élőlények. Világosan kijelenti, hogy egy jóval igazságosabb társadalmi rendszerre volna szükség az ökológiai fenntarthatósághoz (is). Ennek kapcsán kimond néhány olyan dolgot, amiknek manapság a pusztá említése is szinte tabunak számít. A legfontosabb ezek közül, hogy megkérdőjelezi a gazdasági növekedés szükségességét – legalábbis itt, a centrum országokban mindenképp. Ehhez szorosan kapcsolódóan pedig anyagi fogyasztásunk folyamatos növelésének boldogságfokozó mivoltát is. És még több további ponton is egy, a fogyasztói kultúráétól gyökeresen eltérő értékrend és világnézet fontosságát hangsúlyozza.” Miután a globális környezeti problémák legnagyobbbrészt a fejlett országok működéséből fakadnak (amit ökológiai lábnyomunkkal is illusztrálhatunk), az önmérsékletre, az új kultúrára leginkább nekünk van szükségünk, nekünk kellene áttérnünk.

¶ A környezetvédők – kigúnyoltan, elutasítottan – évtizedek óta figyelmeztettek arra, amivel most lassan mindenki szembenéz. Csak néhány példát vegyünk. Az ENSZ már 2008-ban kiérlelt jóslatokkal és súlyos szavakkal foglalt állást a környezeti tényezők által kiváltott migrációról is *Éghajlatváltozás és nemzetközi biztonság* című anyagában²² „A rossz közegészségügyi

A 2006-os ökológiai lábnyomuk szerint színezett országok világtérképe
Forrás: Global Footprint Network, 2009. november 25.

állapotok, a munkanélküliség és a társadalmi kirekesztés által már most is sújtott néprétegek sérülékenyebbek lesznek az éghajlatváltozás hatásaival szemben, ami felerősítheti vagy beindíthatja az országokon belüli vagy azok közötti migrációt. Az ENSZ előrejelzése szerint 2020-ra már milliókra tehető a »környezeti« migránsok száma, amely jelenségnek az éghajlatváltozás az egyik fő kiváltó oka. Egyes, az éghajlatváltozás tekintetében rendkívül sérülékeny országok már most sürgetik az e környezeti tényezők által kiváltott migráció nemzetközi elismerését. E migráció fokozhatja a konfliktusokat a tranzit- és célterületeken. Európának az eddigénél lényegesen nagyobb migrációs nyomásra kell felkészülnie.” Piquet és munkatársai 2011-ben tudományosabban taglalták az ökológiai és más indítékú migráció kapcsolatát,²³ Silja Klepp 2017-ben a témáról 1980 óta kialakult diskurzus fejlődését tekinti át.²⁴

¶ Volt időnk szembenézni a problémákkal. Még most sem igazán tesszük.

A szerző köszöni Bakonyi Gábor (ökológus) és Vásárhelyi Zsóka (evolúcióbíológus) értékes észrevételeit a kéziratról. A forrásjegyzékben valamennyi letöltés 2022 januárjában történt.

Jegyzetek

- [1] Hariri, Y. N. (2021): *21 lecke a 21. századra*. Animus, Budapest, 304.
- [2] <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ökológia>.
- [3] Varga Z. (2020): *Biogeográfia*. Pars Kft., Nagykovácsi, 610.
- [4] Kontschán Jenő (2021): A Földközi-tengeri gyümölcsleány (*Ceratitis capitata* Wiedemann, 1824) újabb felbukkanása hazánkban (Diptera: Tephritidae). *Növényvédelem*, 82 [N. S. 57]: 11.
- [5] A Bükkábrányban lévő Jószerencse Háza kiállítása, *A vándorló bányá titkai* elnyerte Az év kiállítása 2021 díjat.
- [6] Számos példát találni Rakonczai könyvében, és mondhatni letaglózó az Aral-tó és több más nagy tó sorsa. Rakonczai János: *Elfogyasztott jövőnk? Globális környezeti és geopolitikai kihívásaink*, 2021, Budapesti Corvinus Egyetem.
- [7] https://en.wikipedia.org/wiki/Serengeti#Great_migration.

- [8] Duane Froese et al.: *Fossil and genomic evidence constrains the timing of bison arrival in North America* (2017), <https://www.pnas.org/content/114/13/3457>.
- [9] Jason S. McLachlan et al. (2005): *Molecular indicators of tree migration capacity under rapid climate change*. <https://doi.org/10.1890/04-1036>.
- [10] Vásárhelyi Tamás. (1995): *A nádasok állatvilága*. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 199.
- [11] Scheuring István és Vásárhelyi Zsóka (2018): *Az emberi evolúció ökológiai háttere: 150 ezer év alatt a Föld körül*. *Természet Világa*, 149 (9) 399–404.
- [12] https://en.wikipedia.org/wiki/Early_human_migrations#/media/File:Early_migrations_mercator.svg.
- [13] Patterson, N., Isakov, M., Booth, T. et al: *Large-scale migration into Britain during the Middle to Late Bronze Age*. *Nature* (2021). <https://doi.org/10.1038/s41586-021-04287-4>.
- [14] Lásd <https://index.hu/nagykep/2014/06/10/norilsk/>.
- [15] Meadows, D. H. et al (1973): *A növekedés határai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 228.
- [16] https://www.met.hu/ismeret-tar/meteorologiai_hirek/index.php?id=3074.
- [17] https://hu.wikipedia.org/wiki/ökológiai_lábnyom. Mindenki vizsgálhatja a maga megközelítő ökológiai lábnyom értékét, erre több honlapon is található – hasonló, nemzetközileg elfogadott elvek szerint kialakított – egyszerű, gyors tesztet.
- [18] Scheuring–Vásárhelyi, i. m.
- [19] Bakonyi Gábor (2016): *A Néma tavasztól az átfogó ökológiáig*. *Vigilia*, 81 (5) 322–328.
- [20] https://regi.katolikus.hu/konyvtar/ferenc_papa_laudato_si_enciklika.pdf.
- [21] Tauber Tamás (2016): *A Vigilia beszélgetése Takács-Sánta Andrással*. *Vigilia*, 2016 (5) 373–382.
- [22] https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/sede310308climatechange_/SEDE310308climatechange_hu.pdf.
- [23] Etienne Pigué, Antoine Pécoud,, Paul de Guchteneire (2011): *Migration and Climate Change: An Overview*. *Refugee Survey Quarterly*, 30 (3) 1–23, <https://doi.org/10.1093/rsq/hdro06>.
- [24] Silja Klepp (2017): *Climate Change and Migration*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228620.013.42>.

Tenement Museum, New York
A képek forrása: Wikimedia Commons

ÁRENDÁS ZSUZSANNA

MESÉLŐ HÁZAK: VÁLTOZÓ VÁROSI KÖRNYEZETRŐL ÉS BEVÁNDORLÁSRÓL MÁSKÉNT

A TENEMENT MUSEUM, NEW YORK

BEVÁNDORLÁSMÚZEUMA

TNew Yorkban járva a közismert építészeti látnivalók és elit-kultúra legjavát felvonultató múzeumok sokasága közé érdemes beiktatni egy kitérőt a Lower East Side városrész felé. Nemcsak azért, mert ez a szomszédság távolabb esik Manhattan turistáktól zajos részeitől, és a város egy nyugodtabb, múlt századfordulós arcát mutatja, hanem azért is, mert a legrégebbi, bevándorlók által lakott környékről van szó. Az Orchard Streetet és a szomszédos utcákat a West Side Storyból elhíresült vörös téglás-tűzoltólépcsős épületek jellemzik. Ezek között található az ötemeletes *Tenement Museum*. Az intézményt 1988-ban alapította Ruth Abraham és Anita Jacobson, akik egy véletlen folytán akadtak az épületre, megfelelő helyszínt keresve egy New York város bevándorlástörténetét feldolgozó kutató- és kiállítóközpontnak. Amint az gyorsan kiderült, az épülettel egy idő kapszulára bukkantak: az 1930-as évektől az ingatlan tulajdonosai lezárva tartották a korábbi lakóházakat az ekkor érvénybe lépett új lakástörvény és kapcsolódó tűzvédelmi rendelkezések miatt. A kutatók feladata tehát első körben az idő kapszula „felbontása”, majd annak fokozatos megfejtése, feltárása és később bemutatása volt. Korabeli népszámlálási adatok, városi statisztikák, újsághírek és egyéb helyi adatforrások bevonásával, valamint *oral history* módszerekkel gyűjtött elbeszélések segítségével tudták visszafejteni a régmúltat és beazonosítani a ház korábbi lakóit, összerakni történeteik megőrződött darabkáit. A munkafolyamat erősen interdiszciplináris jelleget öltött: várostörténészek, családfakutatók, az urbanisztika különböző szakágaiból érkező kutatók, szociológusok, genderkutatók vettek részt és egyeztettek az adatgyűjtéskor, majd különböző kiállításnarratívák megalkotásakor. A gyűjtőmunka során a ház lakóinak leszármazottjai, akiket számos esetben sikerült beazonosítani és felkeresni, ugyancsak értékes

adatokkal, dokumentumokkal, olykor a családi emlékezetben megőrzött történetekkel járultak hozzá a munkafolyamathoz.

- ¶ A legkülönbözőbb és legváltozatosabb adatforrások kritikai felhasználása során rekonstruálták a múzeum munkatársai a ház lakóinak egykori életét – hétköznapi küzdelmeiket és örömeiket, munkával, szerelemmel, párválasztással, gyermekvárással, szakszervezeti mozgalommal, egyleti élettel kapcsolatos történeteiket. Az aprólékos kutatómunka nyomán bontakoztak ki azok a történet-szálak, melyek alapjául szolgáltak azon tematikus sétáknak és épületbejárásoknak, amelyek a múzeum tényleges tartalmát, kiállítási anyagát alkotják.
- ¶ Amint arra fény derült, az épületet 1863 és 1935 között több mint ezer lakó lakta, írek, angolok, németek, kelet-európai zsidók, katolikusok és protestánsok, kínaiak, kelet-indiaiak, valamint karibiak. Leginkább az kötötte össze őket, hogy mindannyian első generációs bevándorlók voltak és szegények. Az új világba nagy várakozásokkal és reményekkel érkeztek, sokan nehéz óhazai körülmények közül vándoroltak a tengerentúlra. Míg 1935 után a felső épületrészek raktárként működtek tovább még egy ideig, az épület alagsori részeiben az idők során boltok, kiskereskedések kaptak helyet, többek között Schneiderék „szalonja”, Lustgarten kóser hentesboltja, Marcus aukciósháza, valamint Meda akciós fehérneműboltja.
- ¶ A Tenement Museum könnyen elnyeri az egyszeri látogató tetszését, sőt érdeklődését: kiállítás-módszertanát, valamint tematikus fókuszát tekintve innovatív és bizonyos értelemben úttörő a bevándorlással foglalkozó múzeumok sorában. Míg az ilyen szűk tematikus fókusszal rendelkező intézmények korábbi nemzedéke egyfelől a messziről jött emberek és tárgyaik különlegességét emelte ki, egyben egzotizálva és eltávolítva vizsgálatának alanyait a hétköznapioktól és a normalitástól, addig a bevándorlással (is) foglalkozó múzeumok új nemzedéke, közöttük a TM, a környék (neighbourhood) fogalmából indul ki, illetve abból a kérdésből, hogy hogyan fejlődött, alakult az adott városi társadalom (és vele együtt az épített környezet), miként alakultak a különféle emberi kapcsolódások, szervezetek és egyletek, érdekszövetségek, üzleti kapcsolatok – miközben azt sem felejtí és veszíti szem elől, hogy ezek

A Tenement Museum az Orchard Street felől

A kiállítás egyéni narratívákra, történetekre épít, a múzeumi teret az a lakóépület szolgáltatja, melynek falain belül hétköznapi emberi történetek, életek zajlottak.

a lakók sokfelől érkeztek, különféle tudásokkal, kulturális háttérrel, és közben sokkal több kötötte össze őket, mint amennyiben különböztek egymástól. Egy új városrész lakói voltak, hasonló álmokkal, ambíciókkal, félelmekkel és nehézségekkel.

¶ A kiállítás egyéni narratívákra, történetekre épít, a múzeumi teret az a lakóépület szolgáltatja, melynek falain belül hétköznapi emberi történetek, életek zajlottak. A múzeumi elbeszélés számtalan egymásra rakódott jelentésréteget fejt fel: miközben a kiállítás egyéni történetekről és várostörténetről is mesél (épületátalakításokról, bővítésekről, csatornázásról és tűzvédelemről, az alagsor és az egyes lakások használatáról), kibontakozik a narratívákból egy meglehetősen komplex, mai szóhasználattal élve bevándorlás- és integrációs történet. Az egyéni mikroelbeszélések egyszerre szólnak várostörténetbe ágyazott bevándorlástörténetről és integrációról, valamint urbanisztikai és társadalmi változásokról.

¶ A tematikus séták egy része az épületek falain belülré vezet: lakásokon, részben rekonstruált szobabelsőkön keresztül, amelyeket olykor korabeli tárgyak népesítenek be (ezek kiterjedt gyűjtések, családi adományozások, történelmi háttér munka eredményei), máskor üres, ám annál beszédesebb tereken halad végig a látogató, miközben bejárja az épületet. A szűkös életterek nélkülözést, szegényes higiénés és közegészségügyi viszonyokat sejtetnek. A múzeumpedagógusok elbeszélésekkel népesítik be az üres tereket, a látogatói képzelet könnyen szárnyra kap itt. A séták egy másik típusa a környező utcákat járja be, miközben a kurátori narratíva ismét egy-egy jól körülhatárolt téma körül szerveződik. A lineáris történetmesélésen túl a múzeumi szakemberek igyekeznek a sétát élményszerűvé tenni, bevonva a látogatót a történetekbe, közösen felfejtve a korabeli viszonyokat, életvezetési dilemmákat, megoldásokat keresve, egyben a látogatót a problémák, döntéshelyzetek átélésére készítetve.

¶ Ottjártamkor a *Tenement Museum* jegyirodája egy menüszorral fogadott, amelynek alapján különböző tematikus túrák közül választhattam: közöttük volt a *Nehéz idők: 1880* című (*Hard times: 1880*) bejárás. A német–zsidó származású Gumpertz család történetén és az általuk lakott otthonon keresztül vezet a témába a látogatót. A lakásban üzemelt Nathalia Gumpertz varrodája, amit Nathalia férje 1874-es hirtelen eltűnését követően nyitott, hogy megélhetést biztosítson gyermekeinek a nehéz helyzetben. A tematikus túra a katolikus Baldizzi család lakásában folytatódik, ők a nagy gazdasági válság idején laktak az épületben, ugyancsak embert próbáló anyagi körülmények között.

¶ Egy másik bejárással a *Vallási különbségek (Religious Differences)* címre hallgató tematikus sétát volt lehetőségem végigjárni, ami egy ír katolikus család szűk lakóterein vezet keresztül a látogatót és írja le a katolikus írek nehézségeit egy többségében protestánsok lakta, német nyelvű környezetben. Egyszerre kellett megküzdeniük a vallási, etnikai alapú megkülönböztetéssel szűkebb lakókörnyezetükben és beilleszkedniük, mai szóhasználattal élve társadalmi mobilitási pályára állniuk az új világban, miközben személyes tragédiák is érték őket: legkisebb gyermekük torokgyítkban halt meg, mielőtt betöltötte volna a harmadik életévét. A korabeli lapok híreiből és archívumokból előkerült családi levelezések alapján rekonstruálhatók az ír család és német környezete közötti feszültségek: vallási „másságuk” társadalmi megfogalmazása kirekesztést és megbélyegző bánásmódot eredményezett. A bejárásakor részleteket tudhatunk meg az akkoriban New Yorkba kivándorló és ott megtelepedő ír családok, mai szóhasználattal, etnikai networkjeiről, közösségi életéről, azokról a karneválszerű felvonulásokról, amelyeket az ír közösség szervezett közösségi identitásának szélesebb nyilvánosságban való felmutatására. Ugyanakkor újságkivágások, cikkek és híradások segítségével értesülhetünk arról az erőteljes megkülönböztetésről is, amellyel az írek szembesültek, elsődleges céltábláivá válva a mindennapi kirekesztés és rasszizmus megaláztatással és hátrányok sokaságaival járó gyakorlatainak.

- ¶ A séta gyorsan rádöbbeníti a látogatót, hogy a hallott egyéni történetek és tágabb társadalmi diskurzusok sokban hasonlítanak azokhoz a tapasztalatokhoz, amelyekkel napjaink stigmatizált kisebbségei, muszlimok, feketék, alacsony társadalmi státusú bevándorlók szembesülnek. Ebben az értelemben a korabeli egyéni élettörténeteken át nem csupán a századforduló társadalmi-politikai viszonyai válnak érthetővé és élhetővé meglehetősen érzékletesen, hanem e históriák a jelen állapotokra is reagálnak és önreflexióra is készítetnek.
- ¶ Különleges felkészültségre és komoly kutatói háttérmunkára utal, hogy a sétavezető múzeumpedagógusok a felkutatott családok és lakóközösségük mikrotörténeteit a korabeli történeti és politikai keretekre fűzik fel, teszik mindezt olyan nagyobb témakörök mentén, mint amilyen a bevándorlók adaptációja, a beilleszkedés ezernyi kérdése, a munkások önszerveződése a gyári sztrájkok kapcsán, a nyelvi-etnikai alapokon szerveződő bevándorlóközösségek közötti feszültségek, vallási és kulturális eltérések és másságok termelődése az adott városi mikroközegben, vagy éppen a „bevándorlók” társadalmi elfogadásának akadályai egy alapjaiban a bevándorlás köré szerveződő társadalomban. Lássuk be, valamilyen nyi téma erősen aktuális, bárhol is tesszük fel a kérdést.
- ¶ A pandémia a Tenement Museumot sem kímélte. Az intézménynek hosszabb időszakokra zárva kellett tartania kapuit. A kurátorok azonban gyorsan és találékonyan reagáltak a kialakult váratlan helyzetre. Egyrészt virtuális túrákat ajánlanak látogatóiknak a múzeum honlapján keresztül (amelyek a múzeum újranyitása után is megmaradtak, egyfajta alternatíváját kínálva a jelenléten alapuló múzeumbejárásnak), másrészt új témákat is adtak a már meglévőkhöz – ezek közül a *Pandémia és járványkezelés* aktualitása vitathatatlan. A Covid-19-világjárvány kapcsán mindannyian a téma avatatlan szakértőivé váltunk, így külön érdeklődéssel fordultam a tematika felé: mi újat tudnak nekem még e tárgyban mondani?

Egy városrész, egy épületegyüttes és lakóinak történetét mondja el, több szólamban szöve egybe történeteiket.

Lenyűgöző narratívát tudnak keríteni a kolera, tuberkulózis, spanyolnátha és más „városi nyavalyák” New York-i megjelenéséről. Teszik mindezt a lakóépületek és az egyes lakások méreteiből, beosztásából, felszereltségéből kiindulva, az utca, udvar és lakásbelső higiénés viszonyaival folytatva, miközben az elbeszélést végigkíséri a (fertőző) betegségekről alkotott korabeli elképzelések bemutatása. Mára talán nem számít meglepetésnek, hogy a gyorsan terjedő és sokszor halálos kimenetelű betegségeket egyrészt a bűnös (erkölcstelen) városokkal, a városi levegővel kötötték össze, valamint a bevándorlók megjelenésével. Utóbbiban erős párhuzamokat vélhetünk felfedezni napjaink közkeletű hiedelmeivel, egyes politikailag motivált álhíreivel. A virtuális túra számba veszi a modern gyógyítás és orvostudomány szerepét és fontosabb állomásait a járványok megfékezésében, a tudományos eredmények szélesebb nyilvánosságban történő elfogadását vagy éppen az azokkal szembeni ellenállást.

- ¶ Ha az olvasó a közeljövőben készül egy New York-i látogatásra és a Tenement Museumot is a bakancslistára tűzi, érdemes meglátogatni a múlt századforduló női sorsait bemutató kiállításokat (*Tenement Women: 1902*, *Meet Victoria:1906*), aki pedig a Black Lives Matter (BLM) világszerte ismertté vált fekete polgárjogi küzdelem múlt századi gyökereit és környékbeli vonatkozásait ismerné meg, az feltétlenül az a *Fekete terek visszaszerzése (Reclaiming Black Spaces)* sétát válassza.
- ¶ Miért jó és szerethető ez a múzeum? A történetmesélés ereje és a látogatóiban kialakuló befogadás maradandó élménye az, ami a kiállítások/séták valódi erősségét kölcsönzi. Mindezen túl számos szakmai érv is felsorakoztatható a múzeum és kiállításai mellett. A migrációmegközelítés szempontjából újszerű, mivel ki tud lépni abból a sokszor erősen korlátozó keretből, amely a bevándorlást és a bevándorlókat egydimenziós szemléletben, csak „migránslétükben” szemléli és értelmezi, ezzel szemben a Tenement Museum megközelítése visszaadja vizsgált alanyainak és témájának hétköznapi jellegét. Egy városrész, egy épületegyüttes és lakóinak történetét mondja el, több szólamban szöve egybe történeteiket, amelyek több évtizedet ívelnek át.

- ¶ Frissítőleg hat a kiállítás módszertana is: a korábbi múzeumi gyakorlatokkal ellentétben a hangsúly nem a tárgyi valóság-ra helyeződik, hanem azokra a narratívákra, amelyek egyéni történetek formájában szólalnak meg. Az elbeszélések sokaságán át a kurátorok olyan társadalmi dimenziókat és jelentésárnyalatokat is meg tudtak jelentetni, mint a társadalmi nemből fakadó hátrányok, nehézségek (női sorsok), státusbeli különbségek, a vallási hovatartozás szerepe a társadalmi integráció során (mikor akadály, mikor előny, szituációtól függően), az életkor meghatározó jelentősége a bevándorlás jelentette új helyzetek értelmezésében és a kihívásokra adott válaszok során.
- ¶ A kiállítás a látogatói participáció és a befogadás elvére épül. A történetek könnyen átélhetővé válnak, az egykori lakóépület terein áthaladva fizikai értelemben is megismerhetők, megtapasztalhatók lesznek az egyes elbeszélte történetek, és általuk befogadhatóvá, érthetővé és értelmezhetővé válik egy tágabb társadalmi valóság is.
- ¶ A látogatók között néhány elszánt és érdeklődő tengerentúli turistán kívül többségében belföldi, amerikai látogatókat láttam, felnőtteket tinédzser gyerekekkel, idősebb párokat. Érdeklődve, sok kérdéssel fordultak a séta vezetőjéhez. Könnyen adódik a kérdés: mit jelentene és milyen gondolatokat indítana el egy ilyen kiállítás hazánkban, mondjuk egy középiskolai osztály esetében, hogyan írná felül azokat a (lehetséges) előítéleteket, amelyeket az utóbbi évek „migrán-sellenes” megnyilvánulásai plántáltak beléjük. Tehát minden módszertani és szakmai tanulság mellett itthonról nézve sokunk számára a Tenement Museum kiállításai azért is izgalmasak, mert úgy beszélnek városfejlődésről, urbanizációról, társadalomfejlődésről és nem utolsósorban bevándorlásról, hogy ki tudják mozdítani mondanivalójukkal látogatóikat a napi politika által terhelt fogalmi térből. Továbbá a bevándorlás a számtalan értelmezési keret közül (csak) egy a lehetséges keretek közül, hogy megértsük egy környék történetét, lakóik nehézségekkel terhelt életét, a korabeli higiénés, közegészségügyi viszonyokat, a városi társadalmi szerkezetet, az urbanizáció e szakaszának változatos történetét.

múzeumőr

Szilágyi Lenke felvétele

BERÉNYI MARIANNA

NÉPVÁNDORLÁS KOR, AZ EURÓPAI IDENTITÁS BOTLATÓKÖVE
INTERJÚ SZENTHE GERGELY RÉGÉSSZEL

TAz ókort és a középkort összekötő átmeneti időszakban az eurázsiai kontinens, sőt Afrikai északi részének történetét is olyan migrációs folyamatok befolyásolták, amelyek sok tekintetben a mai napig meghatározó részét képezik az itt élő népek kultúrájának, kulturális reprezentációjának. Gótok, vandálok, germánok, hunok, avarok, vikingek, besenyők, magyarok mellett számos letelepült és vándorló népcsoport között alakultak ki olyan kölcsönhatások, amelyek Európa, valamint a földrész államainak, lakóinak összetett identitását hosszú távon is formálták. Hasonlóan erős hatást gyakorolnak egymásra a különböző korszakok témával foglalkozó kutatói, tudományos iskolái. Szenthe Gergellyel, a Magyar Nemzeti Múzeum régészével, muzeológusával, a korszak kutatójával, nemzetközi projektek résztvevőjével jóval több témát érintettünk, mint a jelenkori tudomány dilemmái.

MC: A „népvándorlás” fogalma köré Európa-szerte múzeumi gyűjtemények, tudományos publikációk, kutatóprojektek, régészeti ásatások szerveződnek. Mit is jelent pontosan ez a kifejezés? Hogyan kapcsolódnak hozzá tudások, tudományos, múzeumi gyakorlatok a különböző országokban, régiókban?

TA „nagy népvándorlások kora” az európai (beleértve az orosz is) és az angol-szász történettudományban használt fogalom, amely azonban egyértelműen egy Európa-centrikus világképben fogant. Ma már Magyarországon is az európai hunok érkezésétől kezdődő időszakot értjük ezen, amelyet többé-kevésbé elfogadható módon az avarok Kárpát-medencébe érkezésével (568) zárnak. Ez egyértelműen a nyugati történet- és régészettudomány által képviselt felfogás.

TAz európai kultúrtörténet érdekes alulnézete, ahogyan a fogalom tartalma időben és régióként máig változott. A Magyar Nemzeti Múzeum Népvándorlás kori Gyűjteménye például kezdetben a szkíta, szarmata (ők a rómaiak kortársai az Alföldön), az úgynevezett császárkori barbár (ez különböző, javarészt germán csoportok hagyatékát fedi, akik a római korban éltek a Kárpát-medence északi harmadában), majd a hun kortól a magyar honfoglalás koráig a régészeti hagyaték teljességét tartalmazta. Mindez a 19. század végi európai kultúrafelfogást

tükrözi, amely szerint van az antik, klasszikus kultúra és vannak barbár, vándorló népek, akik a Kárpát-medencébe javarészt a sztyeppéről érkeztek.

- ¶ A 20. század folyamán azonban a gyűjtemény több „profilisztitáson” esett át. Először a szkíta anyag került át az őskorhoz, majd a honfoglalás kori gyűjtemény vált önállóvá és csatlakozott szorosabban az Árpád-kori gyűjteményekhez, végül az 1990-es években a szarmaták és legutóbb a császárkori barbár anyag vált önálló „Barbár Gyűjteménnyé”. Ma a Népvándorlás kori Gyűjtemény a hun kortól (4. század vége) az avar kor végéig, a 9. századig őrzi a Kárpát-medence régészeti hagyatékát. A folyamat persze nem csupán a történeti korokról alkotott felfogásunk változását mutatja, hanem főleg azt, ahogyan a 19. század végétől, az analitikus gondolkodás és a szaktudományok ehhez kapcsolódó fejlődésével a történettudományok is kisebb ágakra váltak szét.
- ¶ Kutatóként a népvándorlás kor végét valahol a 7. század végén határozom meg, amely gyűjteményi szempontból persze értelmezhetetlen, egy sor lelőhely egyben leltározott anyagát vágná ketté ez a határvonal az avar kor kellős közepén.

MC: Miért jelölnéd ki mégis ezt az időpontot mérföldkőként?

- ¶ Ekkor zajlott le egy nagyon fontos átalakulás, amelynek során a kulturálisan sokszínű, egymás mellett élő, csak a hatalom eszközeivel összetartott csoportok kulturálisan integrálódtak. Az akkulturáció a korábbi szegmentáltból egy integrált társadalom kialakulását is feltételezi. A folyamatot a gazdaság, életmód teljes átalakulása is követte, és nyomában egy már nem a népvándorlás, hanem az európai kora középkori világba illeszthető, azzal rokon rendszer alakult ki. Ez már sok szempontból folyamatosnak tűnik a magyar honfoglalás utáni, 10–11. századi világgal, amelyet már a magyar kutatás is több mint fél évszázada a korai középkor kereteiben tárgyal.

MC: Az időben gyorsan változó szemléletmód teszi ennyire problematikusá a népvándorlás kor fogalmát?

- ¶ Nem csak. Ahogyan gyarapszik az ismeretanyagunk és más-más szempontok szerint tanuljuk meg elemezni a forrásokat, egyre inkább látszik, hogy a 20. században – a például a zseniális történész, Szűcs Jenő által is – a messze a népvándorlás kor századaiba visszavetített etnogeneziseket követő, etnikai egységekben történő vándorlások valójában sokkal inkább szűk, többnyire fiktív rokonsági elven szerveződő katonai-hatalmi elitek, klánok, klánszövetségek migrációs voltak. Ezek az elitek szerveztek meg kisebb vagy nagyobb – a hun és avar

A Magyar Nemzeti Múzeum *Életre kelt avarok* című kiállítása 2017-ben

hatalom esetében kifejezetten hatalmas – népességeket. Az említett avar kor esetében például ha beszélhetünk etnogenezisről, egy avar etnikum kialakulásáról, az nézetem szerint éppen az említett 7. század végi időszakban, a népvándorlás kor voltaképpen vége után jöhetett létre, amikor a letelepülő és összekeveredő csoportok a kultúra minden jellege alapján egységes, „integrált” társadalommá ötvöződtek. Egy ilyen egységesülésnek a „népvándorló” idősza-
kokban semmi realitása nem volt, kisebb-nagyobb csoportok, hatalmi rendszerecskék sodródtak el egymás mellett, küzdöttek egymással, morzsolódtak szét, majd épültek a maradványaikból újak. Pont ezt látjuk a hun korban, amikor a régészeti hagyaték kulturális sokszínűségről, ezáltal pedig az egymás mellett élő csoportok sokféleségéről vall: őket legfeljebb a pusztai erő tartotta egyetlen birodalom kereteiben. Számomra nagyon tanulságos volt, amikor tavaly a 2019-ben az ELTE Régészeti Intézete és a Nemzeti Múzeum által közösen szervezett „Attila’s Europe” című konferencia kötetét szerkesztettük. Lényegében olyan csoportok éltek ekkoriban egymás mellett térségünkben, amelyeknek a régészeti öröksége homlokegyenest különböző volt. És a különbözőség nem is annyira a tárgyi, mint inkább a szellemi kultúra rekonstruálható elemeiben látszik leginkább.

MC: Miért ilyen fontos szereplők a hunok, sőt Attila személye Európa történetében?

- ¶ A korszak máig megkerülhetetlen az európai identitástudatokban, történettudományban. A Nibelung-mondakör alapján fontos viszonyítási pont lehetett a kora középkori germán elitek számára is. De gondolhatunk a gótok történetét megíró Jordanesra is, ahol Attila még nem egyoldalúan negatív alak, nem úgy, mint a későbbi európai történetírásban – egészen máig. A régészeti hagyaték alapján a korszakban a Nyugat- és Közép-Európába vándorló és ott letelepedő germán elitek identitása a hun korszakban gyökerezett. Egy főleg az angolszász történettudományban felbukkanó felfogás szerint a hun kor okozta átalakulás hozzájárult a kora középkori fejlődés megindulásához, amelyben kezdetben ezek az új elitek játszottak vezérszerepet.
- ¶ A „népek” kialakulására azonban éppen nem a népvándorlás kor, hanem a korai középkor adott lehetőséget, amikor a javarészt a hun korban hatalomra jutó elitek később konszolidálták hatalmukat egy-egy területen. Utánuk természetesen mások következtek, ahogyan az etnikai identitások is tovább alakultak még a 6–7. század folyamán. De gondoljunk csak a frank királyságra. Alapítói, a Meroving-dinasztia tagjai hatalmukat a hun korban alapozzák meg; Chlodvig az 5. század második felében veti meg a birodalom alapjait; a 8. századi

Lényegében olyan csoportok éltek ekkoriban egymás mellett térségünkben, amelyeknek a régészeti öröksége homlokegyenest különböző volt.

dinasztiaváltás, a Karolingok birodalomformáló tevékenysége már a középkori hatalmi rendszer, a modern európai értelmezésben a francia és német hatalmi szféra előzményeit teremtette meg.

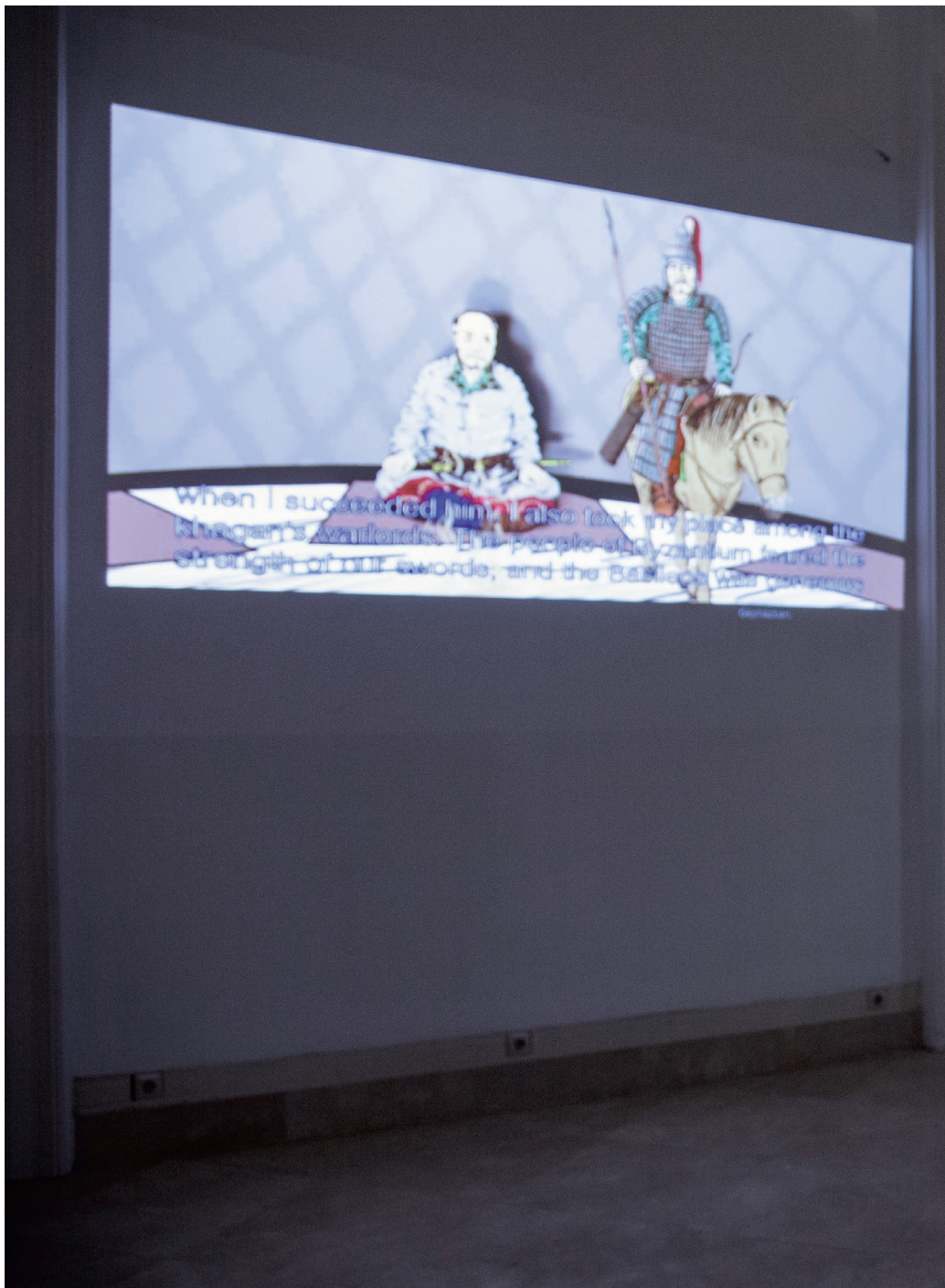
¶ Ez azt is segít megérteni, miért vannak különbségek a népvándorlás kor záró időpontjának felfogásában. Az európai nemzetek önazonossága javarészt erre a korszakra nyúlik vissza – ez máig megkerülhetetlen „botlatókővé” teszi a korszakot –, és attól függően, ki hol és mely politikai alakulatban („népben”) fedezte fel az előzményeit, változik, hogy kinek mikor ért véget a vándorlás kora, és mikor kezdődött el számára a középkori fejlődés, amely azután a 19–20. századi európai gondolkodásmód szerint elvezetett a modern nemzettudatok kialakulásához.

¶ A Nemzeti Múzeum Népvándorlás kori Gyűjteményének bemutatott íve a magyar felfogást tükrözi: kissé, de nem megengedhetetlen mértékben leegyszerűsítve, nálunk a népvándorlások kora az államalapítással zárul le. Ez a német és francia területen a frank államhoz és a Meroving-dinasztiához kapcsolódik, ők tehát az 5. század második felében már korai középkorról beszéltek (lásd Róma bukása, 476 mint az ókor vége és a középkor kezdete). Az újabban Nyugaton felbukkanó 568-as dátum már egy kompromisszum, amely nem magyarázható az európai belső fejlődésből, sokkal inkább arra utal, ahogyan ma megpróbálják egységben szemlélni a szubkontinens folyamatait.

MC: *Az időbeliség máshogyan is hat a korszakról való tudásunkra. Ha az európai szakmai diskurzust áttekintjük, azt látjuk, időről időre előtérbe kerül ennek a korszaknak a kutatása, múzeumi és egyéb reprezentációja, majd hátrébb szorul. Mi az oka ennek a hullámnak?*

¶ Minden bizonnyal az előzőleg említett aktualitás a kulcs, de ez talán nem is önmagában a korszak egésze, hanem inkább a vizsgálatra kiemelt aspektusok vonatkozásában okoz hullámozást.

¶ Hallatlanul érdekes, ahogyan a keleti blokk felbomlása után egy csapásra változtak meg a szakmai kérdésfelvetések, alakult át a diskurzus. Ez kezdődik azonnal, ahogyan az 1980-as évektől a kultúrtörténet kutatása került ismét előtérbe.

THE TALE OF A RESPECTED

The hero of our story, a highly respected member of the elite, witnessed the golden age of his city, and led quite a comfortable life. He had quite a few possessions, military campaigns, and a great personal life. During the siege of Constantinople, he spent a great deal of his days and weeks of his life. He was followed by a more peaceful life, but also saw a shift in many of the social and economic changes in their society. The figure of the respected member of the elite offers a glimpse into the social and economic life of the seventh century. While the personal life of the hero is imaginatively reconstructed, the events themselves took a long

HERO

respected member of the elite, witnessed the golden age of his city, and led quite a comfortable life. He had quite a few possessions, military campaigns, and a great personal life. During the siege of Constantinople, he spent a great deal of his days and weeks of his life. He was followed by a more peaceful life, but also saw a shift in many of the social and economic changes in their society. The figure of the respected member of the elite offers a glimpse into the social and economic life of the seventh century. While the personal life of the hero is imaginatively reconstructed, the events themselves took a long

A
győ
vil
ala
A f
ma
az
vil
há
als
A
M
da

Egy főleg az angolszász történettudományban felbukkanó felfogás szerint a hun kor okozta átalakulás hozzájárult a kora középkori fejlődés megindulásához, amelyben kezdetben ezek az új elitek játszottak vezérszerepet.

A második világháborútól kezdve a nyugati történettudományok és főleg a régészet alapvetően társadalmi kérdéseket vizsgált (lásd például a frankfurti iskola hatását), vagy olyan semleges témákhoz fordult, mint az időrend. A nyolcvanas évektől a kontinensen, majd végül nálunk is újra felfedezték a kultúrát – mint önálló, a társadalmi, gazdasági reáliáktól valamilyen mértékben függetlenül működő tényezőt.

¶ A népvándorlás kor és a korai középkor vonatkozásában – a két korszak e tekintetben folyamatot alkot, nem elválasztható egymástól – ez több szempontból is érdekes változásokat hozott. Az európai integráció előre haladásával a korszak az európai identitásokban betöltött szerepe miatt egyre nagyobb hangsúlyt kapott, kutatási és kiállítási projektek szintjén is. Az egyértelmű politikai célok természetesen meghatározták a megközelítési módokat is. A „nemzeti történetek” helyett az integráció, a közös múlt hangsúlyozását tűzte ki célul minden, a kilencvenes évek óta finanszírozott projekt. Hangsúlyoznom kell, hogy ezt minden negatív vagy pozitív felhang nélkül mondom: ez egyszerűen tény. A bő két évtized „gigaprojektjeiben” rendkívül jó, érdekes és időtálló eredmények születtek, kiváló kutatók dolgoztak bennük. Említenem kell itt a *Transformation of the Roman World* sorozat köteteit. A sorozat címe maga is árulkodó. A 21. század eleji trend nem csak a „nemzeti történetek” elemzését és – szerintem esetenként túl negatív, elfogult – kritikáját adta, egész sor tanulmány és kötet foglalkozott például azzal, hogy az etnikum fogalma régészetileg miért nem megragadható. Néhány túlzás mellett – például az etnikum, közösségi identitások esetében ma ismét egyre árnyaltabban látja a régészet a kérdést – érveik ma is megfontolandók, hiszen az elemzés és a sokféle szempont figyelembevétele mindig előrevisz. Éppen azért, mert a régészet kultúrtörténetet kutató diszciplínaként rendkívül érzékeny az ideológiai befolyásra, fontos, hogy törekedjünk a minél több forráson, adaton alapuló, analitikus gondolkodásra. A jó történettudósnak – ennek körébe tartozik a régész is – kritikai szemléletű értelmiségiként kell vizsgálnia a problémákat, és ezt a 21. század elejének irányzatai tanították meg ismét nekünk. Mondhatnám, hogy a rendszerváltás utáni

két évtized magyar régészettudományának kritikai szemléletmódja a kilencvenig megkövesedett és rendkívül belterjessé váló szellemi közeg felbontásában jeleskedett.

- ¶ Ezzel párhuzamosan a korai középkor kutatásában nagyon erős volt nálunk – alapvetően német hatásra – Bizánc kulturális szerepének hangsúlyozása. Ezen a ponton érdemes kissé megállni, nemcsak azért, mert Bizánc jelentőségének hangsúlyozása nyomta rá a bélyegét szinte minden számottevő munkára 1990 és a 2010-es évek között, hanem mert a probléma alapvetően segít pozicionálni a magyar népvándorlás és kora középkori régészetet.
- ¶ Kis időbeli távolságból visszatekintve is feltűnő, ahogyan az avar és magyar honfoglalás kor régészeti kutatása a szovjet perifériáról, ahol a sztyeppei régészetből magyarított minden kulturális jelenséget, majd 1990 után lényegében egy csapásra, gyakorlatilag két-három év alatt megérkezett oda, hogy a két korszak régészeti jelenségeit egységében, kizárólag a bizánci kultúra körében helyezze el. Ugyanakkor létrehozta a „peremkultúra” régészeti módszertani tudással felvértezve értelmetlen fogalmát is. Eközben a nyugati kutató, aki a tézist kidolgozta (a programalkotó munka 2000-ben jelent meg), már egy évvel később továbblépett, és egy másik, jellemző módon a magyar kutatásban alig idézett munkájában már leírta azt a magától értetődő ténytet, hogy hiába emelt át például az avar kultúra számos elemet a bizánci formakincsből, ezeket sajátos szempontok szerint válogatta ki, adaptálta a saját kulturális rendszeréhez. A magyar régészettudomány helyzetére jellemző, hogy bár a „peremkultúra” tézist sokan nem fogadták el, számottevő és logikus, elméleti alapon is alátámasztott kritikája vagy két évtizeden keresztül nem jelent meg. A népvándorlás és kora középkor magyar régészete lényegében olyan perifériális jellegeket hozott, mint amilyeneket a vizsgált korszaknak kiutalt. Ugyanakkor ez a trend egyáltalán nem látszott érinteni például az őskori vagy középkori régészet kutatását: ennek hátterében – legalábbis szerintem – a nemzeti történetek és a kulturális és gazdasági centrum integrációs törekvései közötti feszültség állhatott.
- ¶ Számomra mindez fiatal kutatóként és muzeológusként akkoriban sokkal kevésbé elemzés tárgya, mint személyes élmények forrása volt, amelyeken keresztül saját magamon éreztem a korszakot övező pezsgést. Múzeumi létem első tíz évében (2006–2016) kurírként – a műtárgyakat egy-egy nagy kiállításra kíséző muzeológusként – vagy kora középkorral foglalkozó projekt résztvevőjeként Európa több nagyvárosába, vidékére eljuthattam, számos kiváló kollégát ismerhettem meg. Ezek nem csak személyes élmények (soha nem felejttem el, amikor majdnem bezártak éjszakára a Nagy Ottó sírhelyeül szolgáló magdeburgi dóm havas kerengőjébe), hanem rá is nyitották egy fiatalember szemét az őt

A Magyar Nemzeti Múzeum *Életre kelt avarok* című kiállítása 2017-ben

Az Életre kelt avarok tárlaton a korszak legmodernebb technológiáival dolgoztak a kurátorok

körülvevő világra. Jelenleg úgy érzem, mintha a népvándorlás és korai középkorra fókuszáló kiállítási projekteket övező nagy érdeklődés az elmúlt pár évben átalakult volna. Hasonló változás tapasztalható a felvetett témák esetében is.

MC: *Milyen folyamatokat érzékelisz?*

¶ Mivel most zajló folyamatokról beszélünk, bizonytalan és szubjektív minden elemzési kísérlet, de néhány alapvető tendencia talán kivehető. A népvándorlás és korai középkor régészetébe is betört az az elméleti polaritás és a megközelítési módok sokfélesége, amely korábban csak az őskori régészetre volt jellemző. Néhány éve vált külön témává nálunk az identitásrégészet, de egyre erősebb a társadalomrégészeti irányvonal, és a technológiai forradalom is segíti a régészetet. A térinformatika fejlődése hozzájárult a településtörténeti kutatások forradalmasításához, egyre nagyobb érdeklődés övezi a klíma, az ember és a környezet viszonyának kérdéseit. Mi az idei évtől egy kutatócsoporttal a stratégiai nyersanyagforrások (só és fémek) és a kora középkori társadalom viszonyrendszerét fogjuk kutatni. Ebben segítségünkre lesz a természettudományos mérési lehetőségek egyre szélesebb választéka is. A történettudományok más ágaival szemben a régészet nagy erőssége éppen az, hogy forrásai most is dinamikusan gyarapodnak, és ma már nemcsak az újra feltárt vagy az új lelőhelyek anyagával, hanem a gyűjteményekben őrzött tárgyakon elvégezhető vizsgálatok lehetőségei révén is. Nem véletlen, hogy ezzel egyszerre lett alapvető elvárás, hogy egy-egy kijelentést nagy adattömeg statisztikai alapú elemzései alapozzanak meg. A múzeumi gyűjtemények ma „információs kincsesbányává” váltak. Ez halmozottan igaz a Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményeire, de az embertani, állattani gyűjteményekre is. Az említett új módszerek mégis talán az új feltárások esetében kamatoztathatók a legjobban, hiszen itt a munka legelejétől adaptálhatók például a roncsolásmentes módszerek, mint például a LiDAR, a geofizika és a többiek. Mindezek révén erőlködés nélkül tehetjük fel

A magyar régészettudomány helyzetére jellemző, hogy bár a „peremkultúra” tézist sokan nem fogadták el, számottevő és logikus, elméleti alapon is alátámasztott kritikája vagy két évtizeden keresztül nem jelent meg.

és válaszolhatjuk meg azokat az új és adekvát kérdéseket, amelyeket aktuális társadalmi kérdéseink szülnek.

¶ De említünk kell az archeogenetikát, amelyben most a legújabb hatalmas, világszinten fontos projektek futnak. Azt hiszem, egyetérthetünk Hararival (*Sapiens – Az emberiség rövid története című könyv szerzője – a szerk.*), hogy itt sem a múlt megismerése az elsődleges szempont, hanem az, hogy az emberi genom horizontális feltérképezése után azt történeti mélységeiben is megismerjük, tervezhetővé váljon. Látható, hogy a múlt kutatása mindig aktuális kérdésfelvetésekre, társadalmi kihívásokra keres válaszokat. Ahogyan a világban egyre fontosabbá válnak a globális, az ember és a természeti környezet kapcsolatát érintő témák, úgy a régészet is ezek felé fordult.

MC: *Hogyan csapódik le mindez a magyar tudományos mindennapokban?*

¶ Minden analógia sántít, de a magyar régészet mostani képe engem nagyon emlékeztet a szellemi sokszínűségben és az egymás mellett élő, egymással végre vitatkozni tudó irányzatok vonatkozásában az 1920–30-as évek hasonló polaritására. Az egyre szélesebb körű és kiegyensúlyozott, Nyugatra és Keletre is nyitó, nemzetközi beágyazottságban is hasonló a helyzet. Az analógia még abban is jó, hogy ahogyan a harmincas években, most is nagyon megerősödtek a kívülről érkező ideológiai elvárások a tudomány irányában. Korszakunk tekintetében talán a legfontosabb a ma ismét – a média szintjén felkapott – hun-magyar kérdés. Itt gyakorlatilag semmilyen változást nem látok a 20. század első fele és a mai diskurzus között, ugyanazok a történeti, nyelvészeti és régészeti érvek keveregnek, a társadalom oldaláról ugyanazokkal az érzelmi töltetekkel. Sajnos messzemenően egyetértek azzal a közelmúltban kevés, de annál fontosabb intellektus által megfogalmazott megállapítással, amely szerint a magyar társadalom nem tudott túllépni a 20. századi katasztrófáin, és a 20. század második felét gyakorlatilag hibernálva töltötte. A továbblépéshez nagyon fontos lenne a valódi diskurzus. A tudomány vonatkozásában az, hogy a rendelkezésünkre álló történeti források (krónikák, oklevelek stb.) elemzései, régészeti feltárások, genetikai vagy más high tech természettudományos vizsgálatok egyensúlyt képezzenek, valamennyi eredményt egyszerre figyelembe vegyék, és egyszerre tekintsenek az emberre szellemi-mentális, valamint biológiai lényként.

MC: *A médiában, a közbeszédben gyakran keresnek párhuzamot a 21. század migrációs hullámai és a népvándorlás kora között. Megállja-e a helyét ez az összehasonlítás?*

¶ Mint minden analógia csak egyes pontokon és bizonyos szempontok szerint. Például ma – a nyugati társadalmak számára legerősebb stresszhatást okozó klimatikus válság korában – a késő római kori válság mögött is hajlamos a kutatás éghajlati tényezőket felfedezni. Nem megkérdőjelezni akarom természetesen a klimatikus válságok létét és hatásukat az emberi populációkra, csupán felhívnam arra a figyelmet, hogy az ember olyan válaszokat talál, amilyenek a kérdései. A klíma a sarki jégtakaróból és holt famintákból vett minták alapján valóban drasztikusan befolyásolta éppen a vizsgált korszakokban az emberi életkörülményeket akár csak azzal, hogy éppen korszakunkban a vulkanikus tevékenység nyomán a légkörbe kerülő hamu olyan ernyőt képezett a légkörben, amelynek nyomán évekre hideg és száraz idő köszöntött a kontinensre. A befolyás jellege éppen ellentéte volt a mainak, miközben a környezeti nyomás alapvetően hasonló hatást gyakorolt az akkoriban a neki még jobban kitett emberi populációkra. A korszak termelési és elosztási viszonyai mellett ez gyakorlatilag éhínségeket, nyomokban járványokat, politikai kríziseket – köztük a korszaknak névadó migrációs hullámokat is – okozott. Máris előttünk áll a hun kor „alaphangulata”, amikor például a Kárpát-medencében valószínűleg néhány évtized alatt a töredékére zsugorodott a népesség.

¶ Más szempontok szerint azonban érdemes strukturáltabban tekintenünk a problémára. Említettem a „népvándorlás” és az etnikai egységek formálódásának problémáját, miközben persze a régészeti korszakunkban zajló folyamatokat sem húzhatjuk fel egy kaptafára. A tudományos diskurzus ma már túllépett azon a fázison, amikor a „népvándorlások” fogalmával még számos, egymástól lényegileg különböző jelenséget vettek egy kalap alá, mint a hun és avar típusú birodalmi terjeszkedést, a politikai-hatalmi egységben végrehajtott „relokációt” – ilyen például a magyarok, besenyők vagy kunok Kárpát-medencébe települése –, vagy a kiscsoportos és (viszonylag szervezetlen) „beszivárgást”, amely például a késő római korban a barbár területek felől érte a Római Birodalmat. Talán az utóbbi lehetne a mostani migrációs folyamatok legjobb analógiája. A barbár területekről elinduló csoportok alapvetően (katonai) vendégmunkásként érkeztek a birodalomba, ahol erre igény volt. Egy barátom tavaly Kurdisztánban ázott: elmondása szerint onnan egész falvak férfi lakossága vagy annak döntő része kerekedik fel, többé-kevésbé szervezett csoportokban, ma sem törvényszerű tehát, hogy egyes emberek atomizált tömege indul útnak. Ezek a csoportok azután út közben átalakulnak, újrendeződnek, és szervezetségi fokuk is annak megfelelően alakul, hogy mekkora vagy milyen jellegű ellenállással találkoznak egy-egy ponton. Azt hiszem, így képzelhetjük el a „népvándorlás kor” csoportjait is, azzal a különbséggel, hogy akkoriban

a technológiai szempontok természetesen a maitól nagyon eltérő körülményeket teremtettek.

¶ A régész és történész természetesen a kérdést a másik irányból, a migrációs hullámokat felvevő centrum irányából is elemzi, és főleg a régészet, mint említettem, inkább az ilyen társadalmi folyamatok hosszú távú hatásainak elemzésére képes. Akkoriban, amikor a migráció a 4. században olyan mértékben felerősödött, hogy már népvándorlás korról kezdünk beszélni, ez a folyamat valójában a birodalmi struktúrák széles spektrumú válságának a kísérőjelensége. Visszacsatolva a korábbi, a szubjektivitásról tett megállapításra: ez teszi lehetővé, hogy egyik oldalról a „római világ átalakulásáról” (*Transformation of the Roman World*), másik irányból pedig kataklizmáról (Brian Ward-Perkins brit tudós könyve: *The Fall of Rome and the End of Civilisation*, 2006) beszéljenek. Az egyik inkább a régi rendszer elemeinek továbbélésére és a belső krízisből fakadó átalakulásra, a másik pedig a külső erők befolyására és az összeomlásra fókuszál. Valójából az a rendszer, amely a Római Birodalom bukása és a népvándorlás kor után létrejött – ez a korai középkor – egyik tényezőből sem magyarázható, nem megjósolható, új minőség volt.

MC: *Régészhallgatóként miért kezdte el pont ezzel a korszakkal foglalkozni?*

¶ Érdeklődésem mindig a korszak felé vitt, középiskolásként én is László Gyula, Bóna István munkáit olvastam. Az egyetemen kezdtem az avar kor iránt érdeklődni. Nagyon hálás vagyok Vida Tivadarnak, akitől kétszer is mintegy véletlenül kaptam témát. Máig emlékszem a szakdolgozati téma „megbeszélésére”: Tivadarral a Kecskeméti utca sarkán véletlenül futottunk össze (erős a gyanúm, hogy én egy kocsmába igyekeztem), és miközben pár szót váltottunk, megkérdezte, hogy nem akarom-e a Vác kavicsbányai avar temetőt feldolgozni. A doktori témaként ugyancsak egy hozzá közel álló témát javasolt, azt a késő avar kori ornamentikát, amellyel azután voltaképpen kutatói pályám elindult.

MC: *Sokat beszéltünk a változásokról. A te kutatói attitűdöd, kérdésfelvetéseid hogyan alakultak át az azóta eltelt időszakban?*

¶ Amikor belefogtam a PhD-tanulmányokba és dolgozni kezdtem a Magyar Nemzeti Múzeumban, a maitól nagyon eltérő, talán leginkább erősen konzervatívnak nevezhető közegbe kerültem. A doktori disszertációm munkái során elvégeztem azt a németes osztályozó munkát, amely nélkül természetesen egy-egy nagyobb régészeti anyagot ma sem lehet feldolgozni. Én is lelkiismeretesen

A Magyar Nemzeti Múzeum *Éltre kelt avarok* című kiállítása 2017-ben

Az *Életre kelt avarok* című tárlat a CEMEC-projekt során 2017 és 2019 között megrendezett három nagy nemzetközi kiállítást (Amsterdam, Athén és Bonn) kiegészítő kisebb, regionális bemutatkozó alkalmak egyike volt

Ahogy a világban egyre fontosabbá válnak a globális, az ember és a természeti környezet kapcsolatát érintő témák, úgy a régészet is ezek felé fordult.

gyűjtöttem össze bizánci típusú tárgyak analógiáit, ma is fenntartom, hogy egy-egy jelenség szintjén az avar kor tárgyi kultúrája valóban szépen beleillik abba a vizuális koinéba, amely a késő antikvitásban és a kora bizánci időszakban a tárgyi kultúrában a Földközi-tenger medencéjét övező területeken kialakult. Egyszerűen mindenki e magascivilizáció rendkívül kifinomult luxuscikkeinek megszerzésére, utánzására törekedett. Az egyetemen azonban egy évig őskori régészetet is hallgattam, és ez felnyitotta a szememet egy olyan szellemi miliőre, amely akkoriban a kora középkor kutatásában még idegen volt. Miközben főleg a PhD befejezése után az abban összegyűjtött anyag rendszerezésével, letisztításával, közlésre előkészítésével foglalkoztam, egyre inkább előjöttek az „őskoros” egyetemi élményeim, amelyeket közben barátokká vált egyetemi oktatók és kortárs, javarészt őskoros barátaim segítettek elmélyíteni. Szépen eljutottam ahhoz a magától értetődő megállapításhoz, hogy egy-egy társadalom és kultúrájának megértéséhez a belső működési mechanizmusainak elemzésén keresztül vezet az út: ebből a szempontból másodrangú kérdés, hogy milyen „eredetű” annak egy-egy eleme; illetve a két szempont együttes figyelembevételére van szükség.

¶ Mostanában ebben az irányban haladunk, nyertünk egy pályázatot, amelyben a korai középkori, avar kori társadalom, termelési és elosztási rendszerek, a természeti erőforrások használatának a kérdéskörét járhatjuk körbe. A Magyar Nemzeti Múzeum, magyar és erdélyi, romániai intézmények közötti együttműködésben a Maros mente erdélyi-medencei szakaszának kora középkori településtörténetét kutatjuk majd. A régió jelentősége az erdélyi só és egyéb nyersanyagforrások miatt nagy az egész Kárpát-medence vonatkozásában, nem beszélve arról, hogy főleg a Vöröstoronyi-szoroson keresztül a Maros mente az al-dunai, bolgár kapcsolatok révén is fontos lehetett, geopolitikai jelentőséggel bírhatott. Említettem, hogy a kilencvenes évektől a kultúra mint a társadalom és gazdaság „reáliáitól” független jelenség kutatása dominált a régészettudományban. Mostanában a környezet és az ember, a társadalom és a gazdaság viszonyrendszerének kutatásában kissé ismét a strukturalista irányba tolódnak a hangsúlyok – nem véletlen, hogy én is szerintem többször használtam már

a „struktúra” szót –, fenntartva természetesen a kultúra mint független létező létének elfogadását. Egyszerűen a régészetben – és itt nemcsak a kutatásról beszélünk, hanem a szakma minden társadalmi kapcsolatáról – a társadalmi közeg megváltozása új típusú kérdéseket generált, miközben az említett új kutatási lehetőségek ezekre lehetővé is teszik a válaszok keresését.

MC: *Hajnal Zsuzsával (Magyar Nemzeti Múzeum) részt vettetek egy nemzetközi kutatásban 2015 és 2019 között. Mi volt az úgynevezett CEMEC (Connecting Early Medieval European Collections) projekt célja? Hogyan szerveződött a résztvevői kör? Ki mit tett hozzá?*

¶ A CEMEC kimondott célja egy „business modell” kialakítása volt a fenntartható múzeumügy érdekében. Az utóbbiban én nem hiszek, az oktatás és a kultúra mint a társadalom működését hosszú távon fenntartó erő mindig finanszírozásra fog szorulni. Attól még a projekt rendkívül hasznos és tanulságos volt számunkra. Európai uniós projektként számos európai partner csatlakozott hozzá. A vezetés holland és német volt, ezen kívül olaszok, spanyolok, írek, görögök, belgák és mi magyarok voltunk a tagjai. A konkrét cél az volt, hogy egy nagy, két-három európai városban bemutatandó utazó kiállítás létrehozásának menetében kialakítsunk egy együttműködési modellt. A legtanulságosabb számomra az európai múzeumokban már viszonylag széles körben használt új technológiákkal való szembesülés volt, amelyeket az olasz partner fejlesztett a projektben. Velük kiválóan tudtunk együtt dolgozni, pontos, gyors és rendkívül intelligens csapat, az általuk fejlesztett technológia Budapesten az *Életre kelt avarok* kiállításon is megjelent 2016-ban. Ez egy pilot kiállítás volt, amelynek kimondott célja a fejlesztés alatt álló eszközök tesztelése és bemutatása volt. Ebben, mint kiderült, volt kockázat. Akkor szembesültem például azzal, hogy egy középiskolás, ha nincs minden módon levédve a kezébe kerülő iPod, belenyúl a beállításokba, és a legkevésbé sem rendeltetészerűen használja a technikát. A múzeum vezetése szerencsére szabadjára engedett minket, így a kiállítás igencsak kísérleti jellegű lett, ezt is nagyon élveztem. A kiállítás centrumába egy narratívát állítottam, amelyet egy animált kisfilm közvetített; voltaképpen e köré rendeződtek a vitrinek és a tárgyak. A visszajelzések nagyon szélsőségesek voltak, arra azonban a vendégkönyv bejegyzései mindenképpen rávilágítottak, hogy a közönség nagy része, ha múzeumba megy, elsősorban tárgyakat kíván látni. Különben ugyanez volt a visszajelzés a projekt végén létrejött nagy kiállítás esetében is, annak ellenére, hogy a kiállításban nagyon sok és nagyon jó tárgy kapott helyet. Magyar fejjel azt gondoltam volna, hogy az amszterdami,

Máris előttünk áll a hun kor „alaphangulata”, amikor például a Kárpát-medencében valószínűleg néhány évtized alatt a töredékére zsugorodott a népesség.

„haladó” nyugat-európai közönség nyitottabb a digitális vizualizációra, mint a magyar, de ez nem így van. Az összegző projekttervezésen megtudtuk, hogy a látogatók ugyanolyan százalékban tették ugyanazokat a megjegyzéseket, mint a magyarok: a sok tárgy mellett is zavarta őket a digitális vizualizáció és a hangok mennyisége. Ez, természetesen, valószínűleg az adott projekt hibája volt. Különböző ugyanabban az évben, amikor mi az *Életre kelt avarokat* csináltuk, a BTM Aquincumi Múzeumában Lassányi Gábor és kollégái velünk párhuzamosan, anélkül, hogy tudtunk volna egymásról, ugyancsak egy vizuális – ott megrajzolt – narratíva köré felfűzött kiállítást készítettek *Titkos utakon – Sötét varázslatok Aquincumban?* címmel, hatalmas sikerrel. A hasonló projektekhez a régész és muzeológus szakember kreativitását szabadjára engedő, alulról jövő kiállítási kezdeményezések finanszírozására van persze szükség, így sajnos ritkán nyílik ilyenekre lehetőség.

MC: *Mennyiben más volt a szemléletük, háttértudásuk, a magukkal hozott elvárás- és szokásrendszerük a különböző országokból érkező kutatóknak? Milyen pontokon csúcsosodtak ki a különbségek?*

- ¶ Emlékszem egy térképre, amelyet akkoriban láttam. Egyfajta „mentális térkép” volt, mely a világszinten a webre feltöltött kulturális örökségi helyszíneken készült, turisztikai fotókat összesítette. A bíbor színű alapon a kis fénypontok Európában egyetlen foltta olvadtak össze: ennek alapján a szubkontinens kis túlzással az emberiség közös múltjának abszolút fókuszja volt. Ez egy olyan örökség, amellyel szerintem még mindig kezdenünk kellene valamit. Azt hiszem, az európai közösségtudat elsősorban kívülről nézve látható.
- ¶ A közös európai örökségünk a projektben a közönség és a szakmai résztvevők számára is erős szempontként jelent meg. Komoly, lényegi meg nem értés vagy ellentét nem volt, eltekintve a talán minden projektben adódó, kicsinyes és napi feladatokból táplálkozó feszültségektől. Az biztos viszont, hogy a legjobban az olaszokkal és a spanyolokkal értettük meg egymást, és a németekkel, a bonni Landesmuseum szakembereivel maradt meg máig is fennálló szakmai kapcsolat.
- ¶ Ezzel jól összefér az, hogy mindenkinek saját, a másokétól különböző történetei vannak. Amikor a kiállítás építésének kérdései közben a központi, kiemelt

tárgyak kiválasztására került a sor, a holland projektvezető partner kivételével mindenki saját, ikonikus tárgyait akarta a központi prezentációban látni (némi malíciával már akkoriban megállapítottuk, hogy azt, sajnos nem tudtuk meg, hogy a hollandok mit akartak odatenni). Az szült némi konfliktust, hogy lévén mi az első kiállítási helyszín – ráadásul akkor már nagyon jó viszonyban voltunk a prezentációt készítő olaszokkal, akiknek a mi történetünk tetszett, tehát szívesen dolgoztak velem – az első körben a mi, avar kori kunágotai együttesünk kardja került erre a helyre. Később ezt a látványelemet lényegében minden nagy kiállítás kitolta a kiállítás peremére, és a könnyebben alakítható vizualizációval felszerelt „holoboxokba” helyezett tárgyak cserélgetésével oldották meg a problémát.

MC: *Ez már a projekt egyik eredményeként létrejött Crossroads – Travelling through the Middle Ages című vándorkiállításon történt. Ha félretesszük ezeket a történeteket, mi volt a legfontosabb tanulsága a kiállításnak?*

¶ Talán az, amit említettem: hogy mindenkinek megvannak azok a saját történetei, amelyekre én kívülről nézek; és az, hogy éppen ezért én ne akarjam ráerőszakolni a saját narratívámat másokra. A kiállítás minden helyszínen máshogy nézett ki, más installációkba került, miközben a tárgyak benne ugyanazok voltak, megjelentek közösséget teremtő vizuális elemek, és a közönség is egyformán reagált mindenhol, hatalmas volt az érdeklődés. Az európai társadalmaknak máig nagyon fontos a hagyomány, és látszólag, az említett webes térkép alapján kívülről is úgy néznek ránk, mint egy egész emberiség számára fontos hagyomány hordozóira. Na, azt viszont nem tudom még, hogy ebből kijöhet-e a jövőben valami jó.

SZENTHE GERGELY 2006-ban végzett az ELTE BTK történelem és régészet – népvándorlás kori specifikáció szakán, PhD-fokozatát 2012-ben szerezte meg, miután megvédte *A késő avar kori növényi ornamentika* című értekezését. A Magyar Nemzeti Múzeum régész-muzeológusaként vezetett nagy felületű megelőző feltárást és kisebb tervásatást, publikációi magyar, angol és német nyelven jelentek meg. Az elmúlt években kutatásainak központjában a késő avar kori Kárpát-medence társadalmi rendszere áll. *A Termelés, elosztás és társadalom a Közép-Duna-medencében a korai középkorban. Helyi jellegek a formálódó középkori európai világrendszerben (7–11. század)* című projekt kutatócsoportjának vezetője.

Szilágyi Lenke felvétele

GRÉCZI EMŐKE

„EGY VÍZIO, HOGY MILYENNEK KELLENE LENNIE A MÚZEUMOKNAK”

TDecemberben egyhangúlag választották az ICOM Magyar Nemzeti Bizottság elnökévé Sári Zsoltot, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettesét. Az eddig megtett útról és az elnökként elképzelt jövőről beszélgettünk.

MC: Egy néprajzos esetében mindig fontos kérdés, én legalábbis annak tartom, hogy hol nőtt fel, mennyiben befolyásolta a gyerekkori környezet a pályaválasztást, milyen tapasztalatokkal járulhatott hozzá mindez a szakmai munkájához.

T Mezőkövesd mellett, egy Szihalom nevű faluban nőttem fel. Négy generáció lakott együtt. Az egész gyerekkorom úgy nézett ki, hogy a dédnagymamámmal vagyok otthon. A nagyszüleim és a szüleim is dolgoztak, ő vigyázott rám és a húgomra. 1901-ben született, és nagyon különleges élete volt. Éppen a nagyapámmal volt terhes, 1927 decemberében, amikor a dédapám úgy döntött, hogy kimegy Amerikába szerencsét próbálni. És csak 1948-ban jött haza. Ügyes lehetett, mert húsz év alatt annyi pénz szedett össze, hogy a dédmamám elég szép birtokot tudott összevásárolni. Ám a dédapám a saját birtokukból már nem sok mindent tudott hasznosítani 1948-ban. Tanulságos, hogy a dédmamám a férfi távollétében is mennyi mindent meg tudott oldani, holott az akkori falu sokkal szigorúbban tekintett egy olyan asszonyra, akinek van férje ugyan, de nincs ott. Ez volt a felbomló hagyományos paraszti világ ideje. A néprajz választásában biztosan meghatározó volt ez az élmény.

MC: Milyen háztartást kell elképzelni ehhez a négygenerációs együttéléshez? Hagyományos vagy modernizált körülményeket? A nyolcvanas évek elejéről beszélünk.

T Annyiban volt hagyományos, hogy volt háztáji, disznó, de nem volt tehén és ló.

MC: Műanyag tejküntő?

T Az volt, és alumínium ételhordó meg bicikli is. És 1990-ben már telefon is, bár csak ikervonallal. Dédmamám nem vett volna fel otthonkát, a nagymamám viszont hordta. Fontos generációs különbség volt. Dédmamám kontyos asszony

volt, nagymamám már nem, anyámnak meg dauerolt haja volt. Apámat gimnáziumi bizonyítványában figyelmeztették, hogy vágassa le a hosszú haját. Természetesen akkor nem realizáltam, hogy ez jelenthet bármit is, de a mai fejjel már határokat jelöl ki a saját családtörténetemben. Az elmondottakból fakadóan a néprajzi képem is hagyományos volt, ami az egyetemen nagyon gyorsan más irányba formálódott.

MC: *Hova jártál középiskolába?*

¶ Egerbe, apám után a Gárdonyi Géza Gimnáziumba, ami akkor a megyében a legjobbak között volt. A történelemtanárom, egyben az iskola könyvtárosa sok könyvet adott a kezembe, rengeteget olvastam. Mindig izgalmas, hogy egy faluról érkező első generációs értelmiségi mit tud kezdeni saját magával, a környezetével, mihez képest határozza meg magát. Én nagyon el akartam szakadni a falutól, ami a későbbi pályaválasztásom tudatában elég viccesnek tűnik. A nagy lázadásban valami mégis visszahúzott a gyökerekhez. A néprajz mellett egyébként politológiát tanultam, ami egészen más terület. Olvastam, hogy létezik politikai antropológia, és azon gondolkodtam, hogy ez a magyar kulturális antropológiában hogyan jelenhetne meg. A felvételin arról beszéltem, vajon a határ menti települések fejlődését mennyire határozza meg a politika. A Debreceni Egyetem kutatóterülete Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, ahol sok a határ menti terület, már az első év után Kárpátalján voltam terepgyakorlaton. És persze tudatosan választottam szakdolgozati témának a magyar kultúrpolitika és az uniós csatlakozás kapcsolatát.

MC: *Egyetemistaként hova képzelted el magad?*

¶ Mindenhova, csak múzeumba nem. Szabó László társadalomnéprajzot tanított, és az első találkozásunkkor feltette ugyanezt a kérdést, és ugyanezt válaszoltam. Ehhez képest három évvel később elhívott a szolnoki múzeumba, a negyed- és ötödétét már úgy végeztem, hogy múzeumi néprajzusként dolgoztam.

*Az enteriőr nem magyarázta meg nekem azt a tudást,
amit rejtett. Meg is kellett változtatni a kiállítások
interpretációját a kilencvenes évek közepén,
mert a közönség már nem értette.*

MC: *Ki vagy mi törte át a falat?*

¶ Szabó László és az ő múzeumképe, a történetmesélésen alapuló tárgygyűjtés és múzeum. A kilencvenes évek közepén a múzeumok messze nem ott tartottak, ahol ma tartanak. A kiállítások nagy része arról szólt, hány tárgyat tudnak a vitrinekbe zsúfolni. Nem éreztem, hogy ezek a kiállítások bármit is tudnának nekem mondani, hogy párbeszédet kezdeményezne velem egy múzeumi tárlat.

MC: *Egy szabadtéri múzeumnak könnyebb a feladata, mert nem white cube terekben felállított vitrinekkel dolgozik.*

¶ A Skanzen is az akkori enteriőrjeivel olyan világot mutatott be, amihez már nem sok személyes kapcsolódásom volt. Az enteriőr nem magyarázta meg nekem azt a tudást, amit rejtett. Meg is kellett változtatni a kiállítások interpretációját a kilencvenes évek közepén, mert a közönség már nem értette.

MC: *Ezek szerint kellő kritikával érkezettél a múzeumok világába.*

¶ Azt tudtam, nekem mi nem jó, mi nem elég. Három évet dolgoztam Szolnokon. Aztán megváltozott a légkör, és arra gondoltam, lehet, hogy mégsem ez az én pályám. Ekkor talált meg Cseri Miklós. Megkérdezte, nem akarom-e kipróbálni magam a Skanzenben. Adtunk egymásnak egy évet. Úgy tűnik, hogy bejött.

MC: *Melyek voltak itt a legfontosabb lépcsőfokok a mostani pozíciódig?*

¶ A gyűjteményi osztályon kezdtem, ami a legjobb döntés volt, mert így megismerhettem a gyűjteményt. Szerintem minden muzeológusnak ezzel kellene kezdenie. Meg kellett szoknom, milyen az, amikor nem az általam gyűjteményezett tárgyakat leltározom, revíziózom. Megértettem, amit a nálam tapasztaltabbak mondtak: egy jó tárgyleírás egy szinten van egy szakmai tanulmány megírásával. Ha komolyan vesszük, az sok munka, ami évekkel később is újabb kutatásokat fog elindítani. Az intézményben újabb értelmezési keretek rendelődnek egy tárgyhoz, és ha a beszerzés után nem kap elég alapos tárgy-, készítés- és használatstörténetet, akkor az eredeti kontextus el fog veszni. Amikor egy 25 éve begyűjtött, akkor le nem írt tárgyat kell beletároznom, a bekerülés előtti életéről már semmit sem tudok, el is veszett a története. Módszertanilag is fontos, hogy egy múzeumi tárgynak két élete van, a múzeum előtti és a múzeumi: számos réteggel és kontextussal. Fontos megemlíteni, hogy a Skanzenbe kerülő fiatal

Az intézményben újabb értelmezési keretek rendelődnek egy tárgyhoz, és ha a beszerzés után nem kap elég alapos tárgy-, készítés- és használatstörténetet, akkor az eredeti kontextus el fog veszni.

muzeológusok minden más munkát is végeznek. Nekem is hamar kellett tárlatvezetést tartani, bekapcsolódni a rendezvényszervezés, a múzeumpedagógia munkájába, mert így megtapasztaltuk, hogy az intézmény mennyire sokoldalú, és nem az én munkám áll a középpontban. Egy csapatnak vagyunk a tagjai. Utána tudományos titkár lettem, ami egy kicsit magányos élet. Megnéztem, máshol mit csinál a tudományos titkár: azt, amit saját magának kikapar. Nem túl izgalmas az éves jelentések összeállítását koordinálni. Rájöttem, hogy ahová ebben a pozícióban beférkőzhetek, az a nemzetközi kapcsolatok területe. A múzeumnak már volt egy jól felépített kapcsolatrendszere, megvolt az a hat hét külföldi múzeum, amelyekkel a Skanzen folyamatosan kapcsolatban állt. Ennek a koordinációja volt az egyik feladatom, és akkor indult el az uniós pályázatok rendszere. 2006-ban nyertük meg az első kulturális keretprogram pályázatot. Meg kellett tapasztalnunk, mit jelent hat másik külföldi intézménnyel együtt dolgozni, ráadásul úgy, hogy a többi nem szabadtéri múzeum. A szabadtéri múzeumok között Szentendre jól ismert és elismert volt, az európai szövetségnek Cseri Miklós elnökségi tagja volt, később alelnöke, majd elnöke. Nagy megtiszteltetés, hogy tavaly júniusban engem is alelnöknek választottak. Viszont a szabadtéri múzeumokon túl addig nem voltak nemzetközi kapcsolataink. Ezt a keretprogram pályázati rendszer indította el. A második kiírásnál a többiek már minket kértek fel a pályázat megírására, ebben személyesen nekem is fontos szerep jutott. Az első arról szólt, hogyan lehet a hagyományos rurális tudást a fenntartható fejlődés szolgálatába állítani. A másikonál kerestünk egy olyan pontot, ami a részt vevő országok kultúrájában közös és megfogható. Francia kollégám, Edouard de Laubrie mondta ki, hogy birka mindenkinél van. Először neveltünk, aztán rájöttünk, hogy valóban, a bárány mennyi mindennek lehet kiindulópontja: képzőművészet, életmód, gazdaság, kézművesség, gasztronómia. Végül a projekt megszületett: a juhtartás és a pásztorélet európai öröksége és mindennapjai. Lett ebből szakácskönyv, zenei DVD, térkép, kiállítások, gyűjteménygyarapítás, számítógépes játék. Mára eljutottunk oda, hogy párhuzamosan három Erasmus+ program zajlik a Skanzenben. Jelen-tette mindez a kapcsolatrendszer bővítését, hogy a gyűjteményünket európai kontextusba tudtuk helyezni, a múzeum nemzetközi kapcsolati hálója bővülni

Terepmunka Nagykőrösben. A Damjanich János Múzeum honismereti tábora, 1998
Fotó: Kaposvári Gyöngyi

tudott, erősíteni tudjuk a kollégák angol nyelvi tudását. Ez bagatellnek tűnik, de sok hazai múzeum azért nem mozog a nemzetközi porondon, mert nem hiszik el, hogy tudnak idegen nyelven kommunikálni. Arról nem is szólván, hogy ezekkel a pályázatokkal olyan költségvetési forrásokhoz jutott az intézmény, amiket pontosan azokra a feladatokra tudtunk fordítani (alapkutatás, kiállítás, gyarapítás, kiadvány), amelyekre amúgy az állami szubvenció nem volt elég. Szabadságot adott, és már nem csak a saját gondjainkkal voltunk elfoglalva. Amikor hat-hét európai intézménnyel dolgozol közösen, mindent bele kell adni. Utáltam volna a szegény kelet-európai szerepét felvenni. Úgy mentünk oda, hogy nem vagyunk semmivel sem szegényebbek, gyengébbek a többieknél.

MC: Terepen dolgoztál ebben az időszakban?

¶ Nagyon sokat, főleg a pályám elején. Klasszikus falukutatói programoknak is résztvevője voltam, számos olyan terepmunkám volt, amikor egyetemi hallgatókkal mentünk. Cseri Miklós, Bereczki Ibolya és én is Debrecenben végeztünk, a Skanzenben a kétezres évek elején erős volt a debreceni iskola, és ennek egy fontos eleme a terepkutató néprajz. A doktorim is terepkutatásra fókuszált, ami összekapcsolódott az első olyan házzal, amit én építettem újjá és rendeztem be itt, a múzeumban, a Dél-Dunántúl tájegységben: a muraszemenyei ház. Múzeumtörténeti szempontból is érdekes: a második bontott ház volt a Skanzen történetében, az első lakóház, amit lényegében már az intézmény tényleges megalakulása előtt elbontottak. Az épület elemei 1966-tól raktárban voltak, 2003-ban indult a tájegység építése, és megkaptam ezt a házat. Tehát majd negyven évvel később visszamentem Muraszemenyére, próbáltam megtalálni a családot, hogy elhitesse velük és a közösséggel, hogy most tényleg felépül. Módszertani szempontból is érdekes volt, hogy újra fel kellett gyűjtenem egy olyan lakóház berendezését, amely évtizedek óta a múzeum gyűjteményében van. Viszont akkor már nemcsak ennek a lakóháznak a berendezését szedtem össze, hanem a település közelmúltjára vonatkozó tárgyakat is. Tudatos lépés volt abba az irányba, hogy a Skanzen a huszadik század második felének a tárgykultúráját is elkezdi szerzeményezni. Azzal a céllal, hogy egyszer majd megvalósuljon a huszadik századi falu koncepciója. A hagyományos regionális népi építészeti interpretáció mellett kell egy időbeli, történeti léptékváltás is. Ennek az első alap kutatási és gyűjteménygyarapítási elemei a muraszemenyei gyűjtéshez köthetők.

MC: Kiállításokat máig rendezel, fontos szerepet vállaltál az ötvenéves évfordulóhoz kapcsolódó programokban is. Mely tárlatokat tekinted pályádon a legfontosabbaknak?

Tudatos lépés volt abba az irányba, hogy a Skanzen a huszadik század második felének a tárgykultúráját is elkezdte szerzeményezni.

- ¶ Nagyon fontos számomra, hogy rendszeresen dolgozzak kiállításokon. A pályám is így indult, hiszen Szolnokon azonnal részt kellett vennem az új állandó kiállítás megvalósításában. Szentendrén pedig szinte folyamatosan rendezhettem időszakos kiállításokat. A kurátori munka folyamatos kihívást jelent számomra, különösen hogy néprajzi, társadalomtörténeti témák mellett a Skanzen kortárs képzőművészeti kiállításain is dolgozom.
- ¶ Nem könnyű kiemelni egyet-egyét. Volt egy módszertanilag is fontos kiállítás, kis költségvetésű tárlat gyermek célcsoporttal, amelyben két történet futott egymás mellett. Az egyik alapja egy olyan tárgye gyűjtemény, amely egy, a két világháború közötti gyerek szoba megmaradt emléke, amely alapján – különböző dokumentumok segítségével – a muzeológus írta a történetet. A másik történet alapja pedig egy klasszikus néprajzi gyűjtemény anyaga, egy nagymama visszaemlékezései a gyermekkorra, amiről csak néhány fotó maradt meg. A muzeológus itt a történet alapján jeleníti meg a tárgyakat a múzeum gyűjteményéből válogatva. Maga a kiállítás egy társasjáték mezőit jelenítette meg.
- ¶ Fontosnak érzem a *Búcsú a parasztságtól* című fél-állandó kiállítást, amelyet Biró Friderika és Für Lajos azonos című trilógiája alapján rendeztem. Ennek egyik módszertanilag is izgalmas eleme volt, hogy egy eredeti, áttelepített lakóházat használtam kiállítótérként, szinte white cube típusú bemutatóhelyként.
- ¶ A Skanzen legnagyobb kiállítóhelye az Uradalmi Magtár mintegy kilencszáz négyzetméter alapterülettel. Itt is több kiállítást rendeztem, közülük kiemelném *A vasút fénykora – A vidék modernizációja* címűt, vagy éppen a *Hé 67! A világ, amelyben a Múzeum született* a Skanzen 50 programsorozat részeként valósult meg. Ezekben a kiállításokban is fontos volt a történetmesélés, a személyes történetek narratívaként való használata, illetve a különböző közösségek bevonása az alkotó folyamatba, amely már a részvételiség gondolatát erősítette. A személyes történet volt a vezérelve a *Skanzen 50. múzeumtörténeti kiállításomnak* is. Nemzetközi vonatkozásban két nagy kiállításom készült koprodukcióban, illetve a varsói Néprajzi Múzeumban megrendezett *Hungarian Love* című tárlat Németh Szendrával és Cseri Miklóssal közösen.
- ¶ Ezt a témát virtuális kiállításokkal zárnám, a pandémia alatt valósítottuk meg az *Amikor minden más lett* című első világháborús kiállítást, amelyhez több mint háromszáz tárgyat és kétszáz fotót, valamint szkennelt dokumentumot kellett feldolgozni, a tárgyakról túlnyomórészt referenciatételek és méretadatok

A vasút fénykora – A vidék modernizációja című kiállítás részlete, 2012
Fotó: Deim Péter

alapján készítették 3D-s modelleket Cinema4D-ben, illetve voltak olyan darabok is, amelyekről komplett fotósorozatok készültek, ezekből egy fotogrammetriai szoftver segítségével csaknem valósághű modelleket tudtak generálni.

¶ A pandémia idején közösségi gyűjtést is indítottunk *Mutasd a maszkod!* címmel: már 2020. április elején elkezdtük gyűjteni a maszk viseléséhez és készítéséhez kapcsolódó történeteket és fotókat, amikből online kiállítást is rendeztünk szinte azonnal, majd 2021-ben időszaki kiállításban is bemutattuk az anyagot.

MC: *Ez a lapszám főleg az emigrációval, diaszpórákutatásokkal foglalkozik. A mi beszélgetésünknek nem ez az apropója, de nem mehetünk el amellett, hogy te is foglalkozol ezzel, méghozzá Dél-Amerikában. Hogy talált meg a feladat?*

¶ Még 2010 körül Cseri Miklós, az akkor tudományos igazgatóként itt dolgozó Kemecsi Lajos és én elkezdtük összerakni a Skanzen diaszpórákutatói lehetőségeit. A kilencvenes években Cseri Miklós fogalmazta meg, hogy az intézmény három irányban építheti a jövőjét: az első, hogy a múzeum kutatási, gyűjteményi és kiállítói tevékenysége időben bővül a huszadik század és a középkor felé, másodsorban egy társadalmi bővítéssel, vagyis hogy a hagyományos paraszti mellett a falu egyéb társadalmi rétegeit is bemutatja, és harmadikként ott a földrajzi léptékváltás, amelynek egyik eleme, hogy 1998-ban a Skanzen az alapító okiratban is megkapta azt a lehetőséget, hogy már a határainkon túl is végezzen kutatást. Ennek most valósul meg az első nagy lépése, az Erdély épületegyüttes. Az nagy kérdés volt számunkra, hogy mit tud a Skanzen hozzátenni a diaszpórában élő magyarság kutatásához. Ez a munka vette kezdetét először Észak-Amerikában, Pennsylvaniában, amit Cseri Miklós, Kemecsi Lajos és az MTA BTK Néprajzi Intézete részéről Balogh Balázs koordinált és vezetett, és a „burdos ház” bekerült a gyűjteményünkbe. Utána került sorra a dél-amerikai magyarság, és nekem volt szerencsém négy alkalommal Argentínában a chacói magyarok között gyűjteni, ahol megszereztünk egy 1917-ben épített magyar tanyát, annak az elemeit és egy nagyjából négyszáz darabos tárgygyűjteményt hoztunk haza. Idén ebből a két egységből virtuális kiállítás készül, és miután az Erdély megnyílik, szeretnénk megépíteni ezt a két amerikai elemet. Zajlanak az előkészítések az ausztráliai és az izraeli kutatásokhoz. Izraelben egy magyar alapítású kibuc vár minket, Ausztráliában pedig nagy valószínűséggel az ötvenhatos emigrációhoz köthető kutatásokat fogjuk megkezdeni.

MC: *Amit elmondtál, abból jól látszik, milyen széles nemzetközi kapcsolatrendszerrel tudtál felépíteni. Nem meglepő, hogy megpályáztad és el is nyerted az ICOM magyar elnöki*

S.O.S. *Save our sources* című kiállítás rendezése a Skanzen-galériában, Káldy Máriával, 2009
Fotó: Deim Péter

posztját. Milyen nyomai láthatók ma a magyar múzeumi világban, hogy létezik ICOM, magyar elnökség és tagság?

¶ Szeretném, ha ez túlmutatna azon, hogy ingyenes múzeumi belépésre szolgáló kártyához lehet jutni. Ami egyébként fontos dolog.

MC: Szerinted egy átlag magyar muzeológus mennyit tud utazni?

¶ Jóval több lehetőség van rá, mint amennyit utazik. Szakmai lehetőségekről beszélünk. Elnöki feladataim között ez talán a legfontosabb. Felmutatni a kollégáknak azokat a lehetőségeket, hogy hogyan lehet élni a nemzetközi pályázatokkal, hogyan tudunk bekapcsolódni nemzetközi projektekbe, hogyan lehet ösztöndíjakat elnyerni. Sok múzeumi munkatárs vesz részt az ICOM különböző szakbizottságaiban, Tari János évekig elnöke volt az AVICOM-nak, a PIM-es kollégák az irodalmi bizottsággal működnek együtt, a skanzenesek az európai szakszövetségében, a legutóbbi kiotói konferencián csaknem húszan képviselték a magyar múzeumi szakmát, nagy részük valamelyik bizottsági konferencián előadást is tartott. Nem gondolnám, hogy annyira kevés a lehetőség, de lehetne lényegesen jobban is kihasználni. Fontos, hogy az adott szakterületen működő nemzetközi bizottságban minél több kolléga vegyen részt. A következő kongresszus augusztusban lesz Prágában. Már csak a V4-ek miatt is egy igazán komoly magyar küldöttségnek kell magát képviseltetnie, minél több szekcióban minél többen adjunk elő. Ennek nemcsak a nemzetközi jelenlétünk miatt van szerepe, és hogy a hazai eredményeket nemzetközi kontextusba tudjuk helyezni, hanem mert ezek az alkalmak további kapcsolatok építésére adnak lehetőséget. Nekem is és az elnökségnek is ez a legnagyobb feladata. Szerintem egy nagyon jó csapat alkotja az elnökséget, szakági sokszínűséggel, vidéki és országos múzeumi képviseléssel. Mindannyiunknak van nemzetközi tapasztalatunk és kapcsolatrendszerünk, ezeket be tudjuk csatornázni a magyar bizottságba. Két cikluson keresztül dolgoztam Varga Benedek elnök mellett, az ő kezdeményezéseit is szeretném folytatni. A pandémia miatt nagyon nehéz időszak volt az elmúlt két év, elindított több programot az elnökség, de minden leállt. Most ezeket is vihetjük tovább. Amit hiányolhatunk, a folyamatos láthatóság, a jelenlét. Óriási lehetőségek vannak, amiket nem használunk ki. Havi rendszerességgel szeretnénk ICOM-délutánokat szervezni, olyan hazai kiállításokhoz kapcsolódni, melyeknek van nemzetközi eleme. Konferenciát tudunk tartani, külföldi kollégákkal tudunk párbeszédet indítani. A lényeg, hogy legyen rendszeres jelenlét a szakmai közbeszédben. Jelen kell lennünk.

A magyar nemzeti bizottság egy híd, összekötő kapocs az ICOM és a hazai kollégák között. Rajtunk keresztül azonnal információkhoz juthatnak konferenciákról, pályázati lehetőségekről, a bizottságok működéséről, kapcsolati lehetőségekről.

MC: Nemegyszer illeti kritika a hazai múzeumi szervezeteket, hogy amikor probléma adódik, nem hallatják a hangjukat. Nincs kiállítás, nincs összefogás. Nem adnak ki nyilatkozatot. Tudom, te most csak az ICOM nevében tudsz nyilatkozni.

¶ Mi egy nemzetközi szervezetnek vagyunk a magyar bizottsága. Úgy gondolom, a mindennapi kultúrpolitikai csatározásokban nincs szerepe. Abban van helye és feladata, amikor múzeumszakmai kérdésekben kell hogy nyilatkozzon. Úgy, hogy közben azokat a státúumokat tartja szem előtt, amiket az ICOM elfogad. Mindig nehéz lesz, hiszen valamennyi múzeumi szervezetet olyan kollégák vezetnek bármely pozícióban, akik maguk is egy intézmény irányításában közreműködnek. Ezekkel a kiállításokkal vagy ki nem állásokkal a saját fenntartóval is konfrontációt kellene vállalnunk. Nagyjából egész Európában így működik, hogy a fenntartóval nem szívesen ütközik az ember. Ezért nem könnyű bármelyik szakmai szervezetnek, és ez nem csak múzeumi területen van így, megfogalmazni bizonyos álláspontokat. Az ICOM Magyarország az orosz agresszió elindítása után azonnal megjelentette a nemzetközi ICOM elítélő nyilatkozatát, majd önálló dokumentumot is megfogalmaztunk, amelyben elítéltük a háborút, az orosz agressziót. A közép-európai ICOM-bizottságokkal pedig igyekszünk segítséget adni az ukrajnai múzeumoknak, kollégáknak.

MC: Évek óta vita tárgya, hogy az ICOM megváltoztassa-e a múzeum definícióját.

A szakmai elvárásoktól a társadalmi kötelezettségek felé nyitna. Minden múzeum valamilyen politikai környezetben működik, egy adott nemzeti múzeumi rendszerben. Közép-Európában, Dél-Amerikában, Ázsiában nem biztos, hogy abszolút demokratikus ez a környezet. Lehet, hogy ha elfogadnák az új definíciót, adott esetben nem lenne alkalmazható. Mit tud tenni az ICOM a szakmai függetlenség érdekében?

¶ Pontosan erről szólt a vita: mennyire nem egységesek ebben a kérdésben az egyes nemzetek. Ott voltam Kiotóban a definíció záróvitáján. A program szerint másfél óra alatt zárták volna le, de nagyjából négy és fél órát vitáztunk, a döntést pedig elhalasztották. Nagyon erősen lehetett érezni azokat a törésvonalakat, amelyek a nemzeti bizottságok között keletkeztek. Annyira mélyek lettek, hogy az volt az érzésem, hogy ez akár az ICOM széteséséhez is vezethet. Szinte

Tárggyűjtés az argentinai Villa Angelában, 2016
Fotó: Zsonda Márk

Havi rendszerességgel szeretnénk ICOM-délutánokat szervezni, olyan hazai kiállításokhoz kapcsolódni, melyeknek van nemzetközi eleme.

feloldhatatlan lett az ellentét az új definíciót támogatók és ellenzők között. Akkor az első felindulásomban azt gondoltam, hogy el kell fogadni az új definíciót. Mert pontosan azokat a társadalmi nyitáshoz kapcsolódó elemeket hangsúlyozta, amelyek az én nézőpontomból is nagyon fontosak a múzeumi életben. Ám amikor elkezdjük szóról szóra értelmezni a definíciót, rájövünk, hogy ez már nem is az, sokkal több annál: egy vízió, hogy milyennek kellene lennie a múzeumoknak. A definíció viszont sokkal tömörebb és tárgyilagosabb megfogalmazás. Emlékezetes jelenet volt, amikor az iráni kolléga után az izraeli szólalt fel, és úgy kezdte: világtörténelmi pillanat következik, mert azt kell hogy mondja, Izrael teljes mértékben egyetért az iráni véleménnyel, ők sem támogatják az új definíciót. Az ellenzők egyik csoportja nagyon konzervatív múzeumképpel bír, a másik pedig politikai okokból nem támogatja, mert ez a definíció egy nagyon demokratikus képet mutatna.

MC: Ezért gondoltam, hogy nem minden nemzeti múzeumi rendszer tudna ennek megfelelni. Mi történik, ha nem?

¶ Normális esetben az ICOM nemzeti bizottságai az elfogadott múzeumi definíciót igyekeznek átültetni a saját országuk rendszerébe. Ez lehet etikai szabályzat vagy akár múzeumi törvény. Onnantól viszont beépül a jogrendbe, tehát komolyan kell venni. Nagyon várom a prágai kongresszust, hogy miként záródik le ez a vita. Azt látjuk, a párizsi központban elég sok probléma van, megérett bizonyos reformokra. Friss elnökként még csak ismerkedem a helyzettel, az viszont jólesett, hogy a cseh elnök és a szervezőbizottság vezetője, az ICOM főigazgatója, a szerb elnök felvették velem a kapcsolatot az együttműködési lehetőségekre gondolva.

MC: Annak bizonyára van értelme, hogy a régióink bizottságai együttműködjenek, workshopokat tartsanak, mert a problémáink hasonlóak.

¶ A közép-európai együttműködés az ICOM-ban is létjogosultsággal bír, mert hasonló környezetben vagyunk, hasonló problémákkal küszködünk, és hasonlóak

a lehetőségeink is. Fontos, hogy ne csak informális kapcsolat, hanem gyakorlati együttműködések alakuljanak ki. Azt is látjuk, hogy van értelme a kirándulásoknak, amikor a tagságnak megadjuk a kapcsolatépítés lehetőséget. Első körben egy ausztriai kirándulást tervezünk, amit még a korábbi elnökség kezdeményezett, de ennél nagyobb léptékű lehetőségeket is tudunk majd biztosítani. Megnézhetünk olyan nemzetközi példákat akár a gyűjteményezés, a restaurálás, a kiállítás területén, amik előre mutatnak, hasznosíthatók itthon is.

MC: A kinevezésedet követő beszédben arra utaltál, hogy növelnéd a tagság létszámát. Mennyien vannak, mennyi lenne a szükséges vagy ideális?

¶ A pandémia miatt biztosan volt egy visszaesés, most háromszáz körüli a taglétszám. Összehasonlításképpen: az olasz ICOM nagyjából ezer tagot számlál. Lesz egy felső határ, de ettől még messze vagyunk. Mind az intézményi, mind az egyéni tagságban vannak lehetőségek. Azt lehet látni, hogy az országos múzeumok kilencven százaléka tag, viszont a vidéki múzeumoknál elenyésző a szám. Azt is fel kell mérnünk, hogy mit tudunk nyújtani a kártyák használatán kívül. Van-e ösztönző erő? Nagy lehetőséget látok a diáktagságban, ami jóval kedvezményesebb, és ma az Erasmus-programok világában az egyetemista sokat tud utazni. Igaz, több országban ingyenesek a múzeumok, de csak az állandó kiállítások. Azt gondolom, hogy három-négy nagy kiállítás megtekintése ICOM-kártyával már gazdaságosabb, mint kifizetni a belépőjegy árát. Aki múzeumi pályára készül, fontos lehet számára, hogy az ICOM felületein olyan publikációkhoz juthat, olyan konferenciákhoz csatlakozhat, amelyekkel a tudását és a kapcsolatrendszerét bővítheti. Én ezt úgy tekinteném, mint egy befektetést a saját jövőnkbe, a saját tudásunk bővítésébe.

SÁRI ZSOLT a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett diplomát néprajz–politológia szakon, ugyanitt szerzett doktori fokozatot. 1997 és 2000 között a szolnoki Damjanich János Múzeumban dolgozik, 2001-ben csatlakozik a Szabadtéri Néprajzi Múzeumhoz, muzeológus, majd tudományos titkár, később tudományos és ismeretátadási igazgató, ma általános főigazgató-helyettes. 2016-ban Pulszky Károly-díjjal, 2019-ben Móra Ferenc-díjjal ismerik el. 2021-ben az Európai Szabadtéri Múzeumok Szövetsége alelnökévé választja. 2021 decemberében választják meg az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága elnökének.

kutatás

A kőszegi zsinagóga felújított épülete

SÖPTEI IMRE A KŐSZEGI ZSINAGÓGA

TMost, hogy a kőszegi zsinagóga felújítása befejeződött, már csak a hivatalos átadás várat magára, a megnövekedett érdeklődés miatt is érdemes visszatekinteni a mintegy 160 éves – kezdetben fényes, majd hányattatott – történetére.

IA város korábbi viszonyait tekintve az épületen kívül a teljes ingatlan tulajdonlástörténete is számos érdekességet mutat. Ugyanúgy, ahogy a 18. század végén birtokba kerülő Schey család históriája is, hiszen tagjai csaknem egy évszázadon át fontos és befolyásos szereplői voltak a város közéletének. A zsinagóga felépítésének finanszírozása egy személyben az egyik legismertebb és leggazdagabb taghoz, Schey Fülöphöz kapcsolódik. A magát egyszerű magyarországi kisvárosi kereskedőből osztrák főnemessé felküzdő pénzembernek nem ez volt az első és nem is az egyetlen jótékony cselekedete, az 1850-es évektől sorban tett alapítványokat, küldött adományokat rászorulóknak megsegítésére. A zsinagóga megépítésével a helybeli hitsorsosai számára nemcsak az imák helyéről gondoskodott, hanem egy komplex intézményt hozott létre, amelyet tekinthetünk egyfajta „zsidó udvarnak”. Az építkezéskor a kis közösség virágkorát élte az akkor még jelentős gazdasági tényezőnek számító szabad királyi városban, ám a következő évtizedekben a közlekedési vákuumba kerülő település elveszítette vonzerejét. Az izraeliták, ha számban egyelőre nem is, de tekintélyükben, gazdasági erejükben visszaestek: a gazdag nagykereskedőket kisboltosok, helyi érdekeltségű kalmárok és részben értelmiségiek váltották. Ez a változás a zsinagóga történetében is tükröződik, ahogy a vészorszak idején elpusztított hitközség hiánya is, amely kis híján megpecsételte az épületegyüttes sorsát. Az államosítás nem oldotta meg a fenntartás, a karbantartás és a felújítás problémáit. A közelmúlt mintegy három évtizede, amely a privatizálástól az újra állami kézbe vételéig tartó eseménysorozat, történeti szempontból még kevésbé átlátható, de annyit megállapíthatunk, hogy szinte csak a szerencsének köszönhetően maradt meg máig szinte változatlan formában és érthette meg a felújítást.

A zsinagóga építése azonban jóval nagyobb összeget igényelt, saját erőből nem tudták megoldani, de Schey Fülöp segítségével számíthattak.

- ¶ A telek a város Szigetnek nevezett külvárosában fekszik, szinte a belváros határán, amelytől a 19. század első feléig a városfal és az azt övező árok választotta el. Utóbbi miatt az épületeket az Árokháton (Graben, Grabl) fekvőként lokalizálták. Később ezt váltotta a Városköre elnevezés. Az utca e szakaszát az 1783-ban felépült evangélikus templom és a mellette levő parókia és iskola okán szinte az egész 19. században Egyház utcának (Betthausgasse) hívták. A 20. század elejétől rögzült a Várkör elnevezés, amelyet az 1950–1960-as években ideiglenesen Béke útra váltottak. Házszerűsítését tekintve a 19. század elejétől a Sziget külváros 237., 1857-től Egyház u. 423., 1912-től a Várkör 40. alatt tartották nyilván.¹
- ¶ Az adóösszeírások segítségével a 17. század első feléig tudunk visszatekinteni a tulajdonosok sorára. A sorban az első (1644–1661) Pauer vagy Paur Tamás gerencsér (Haffner),² egyetlen gyermeke néhány hetesen meghalt, így 1661-ben örökös nélkül hunyt el.³ A város a magszakadás miatt tulajdonába kerülő ingatlant Wechelius Andrásnak, a városba a felvidéki Tejfaluból 1651-ben érkezett neves könyvnyomtatónak adta el 1663-ban. Különlegesen fontos mesterségére és az evangélikus egyházkerületnek teendő szolgálataira hivatkozva kedvezményes áron, 200 forint helyett mindössze 100 talléron.⁴ Halálának időpontját nem ismerjük, az összeírásokból az tűnik ki, hogy özvegye 1673-ig biztosan birtokban maradt.⁵ 1675-ben bizonyos Schuler örökösöket jegyezték fel,⁶ ám róluk ennél több adat nem áll rendelkezésünkre. Ahogy a felekezetük mibenlétéről sincs tudomásunk.
- ¶ Az 1684 és 1688 között tulajdonló – a városba Stájerországból érkező – Filcz (Philtz) Lőrincről az anyakönyvből tudjuk, hogy 1660-ban áttért a katolikus hitre. Érdekes, hogy akkor még szőlőműves kapásként (Hauer) jegyezték be,⁷ ám alig másfél évtized múlva süveggyártó mesterként vették fel a polgárok sorába.⁸ Harmadik feleségét, egyben özvegyét az 1687-ben bekövetkezett halála után Ossina Mihály magyar kalaposlegény vette feleségül.⁹ Mivel csak leányörökösök voltak, ezzel a mesterséget és a műhelyt is átvette. A ház tényleges tulajdonjoga még nem lehetett az övé, de innentől az adózók között már az ő neve szerepelt. 1725-ben az anya halála után a 475 forintra értékelt¹⁰ ház a legidősebb fiúé, Ossina Jánosé lett, aki szintén a süveggyártó foglalkozást űzte. Szorgos munkájuknak köszönhetően az anyagi gyarapodásuk szembetűnő volt. Az apa 1688-ban még a polgárjogért járó díjat is csak kölcsönökkel tudta megfizetni,¹¹ fia 1746-ban annyira módos polgárnak számított, hogy szenátorrá választották.¹²

Schey Fülöp, 1868

- ¶ Hat leánya közül Teréziát László János magyar tanítómester vette feleségül.¹³ Ehhez a kapcsolathoz köthető a telekszerkezet fontos változása, amely a későbbiekben a zsinagóga helyszínének és építési módjának megválasztását is befolyásolhatta. 1752-ben Ossina és László szerződést kötött a tanító által apósától megvásárolt telekrész használatáról. A kiküldött városi bizottság jelentése szerint az új építkezés által érintett rész addig pusztatelekeknek számított, amelyen a korábban álló ház meglétét egy kőfal bizonyította. A kettéosztott ingatlan közös részeinek (kapubejárat, kút) használatát és felújítási kötelezettségét azért kellett a megállapodásban rögzíteni, mert az a következő generációkra és tulajdonosokra is vonatkozott.¹⁴ Fontos mozzanat ez, mert ekkor alakították ki a ma is fennálló jellegzetes szerkezetet, az udvar két oldalán külön elhelyezkedő, az utca vonalán álló épületekkel.
- ¶ Ettől az évtől – bár továbbra is egységesnek számított az ingatlan – a tulajdonviszonyok különváltak. A „László-rész” 1781-ben már biztosan Franz von Finsterwald kapitány tulajdonában volt.¹⁵ Ossina özvegye házát 1785-ben árverésen 603 forintért vette meg Novey Antal Csehországból érkező kereskedő.¹⁶

AZ IZRAELITA SZAKASZ¹⁷

- ¶ Izrael és Mózes Schey 1792-ben vásárolta meg Antonia von Finsterwaldtól a részét, három részletben törlesztendő 1100 forintért. Beköltözés után birtokvitákat folytattak a másik felet birtokló Novey családdal, ezért mindkét fél számára a legjobb megoldást választották, amikor a Schey família lényegében kivásárolta a tulajdonosokat. 1799-ben a 15 évvel korábbi vételár több mint kétszeresét, 1250 forintot fizettek, ezzel újra egyesíthették a két térrészt.¹⁸
- ¶ A Schey család már évszázadok óta Nyugat-Magyarországon élt. Az eredetileg Morvaországból áttelepedő felmenők a herceg Esterházy-birtokon fekvő Lakompakon (ma: Lackenbach, Ausztria) nyertek lakhelyet. A II. József türelmi rendelete adta lehetőséget kihasználva Schey Izrael kereskedő és Mózes fia 1785–1786 környékén költözhetett be az addig számukra tiltott helynek számító szabad királyi városba.
- ¶ A családnak ez az első ingatlana, amelyet sikerült a vétel után tartósan birtokolnia, korábbi próbálkozásait a választott községnek a tanácshoz benyújtott petíciói nyomán tették semmissé. Új tulajdonukat részben lakóházként (két új szobával), részben egy nagyméretű raktár építésével a terménykereskedésük egyik bázisává tették.¹⁹ A befektetésekkel megduplázták az ingatlan értékét. Tartós birtoklásuk helybeli – viszonylagos – elfogadottságát mutatja, hogy

A kőszegi zsinagóga belső tere a felújítás előtt

a köznyelvben már csak zsidó házként (Judenhaus) szóltak az épületekről. 1823-ban összesen három lakást írtak össze, amelyekben Mózes Regina nevű testvére mellett két katolikus család szerepelt bérlőként.²⁰

¶ Izrael valamikor 1820 környékén, kilencvenéves kora körül halt meg. A családfő szerepét már korábban átvevő, első osztályú nagykereskedővé váló Mózes gyermekei már Kőszegen születtek. 1835 környékén bekövetkezett halálát követően fiai, Fülöp, Márkus, Antal és Sándor örökölték az ingatlant, akik az adót Schey Mózes örökösei néven fizették be. A raktárakat minden bizonnyal ők használták, négy lakrészt bérbe adtak. 1858-ra Schey Fülöp a még élő testvéreitől, Márkustól és Sándortól, valamint József örököseitől (Frigyes és Károly) magához váltotta az ingatlant, vagy legalábbis ideiglenesen kiegyezett a többi hagyományossal az egész telket illetően. A bérlőket kiköltöztette, elkezdődhetett a zsinagóga építése és a lakások átalakítása hitközségi célokra.

SCHEY FÜLÖP PÁLYAFUTÁSA

¶ 1798. szeptember 20-án született Kőszegen, minden valószínűség szerint az először vásárolt házban. Testvéreihez hasonlóan házitanító oktatta, más iskoláról nincs tudomásunk. Apja foglalkozását választotta, eleinte az ő üzletében szerzett tapasztalatokat. 1816-ban házasodott, a nagykanizsai születésű Lackenbacher Franciskát vette feleségül, de gyermekük nem született. 1823-tól önállósozott, többnyire mezőgazdasági termékek felvásárlásával foglalkozott. 1831-ben első osztályú kereskedőként adózott. Kapcsolatban állt jelentős magyar és osztrák személyiségekkel, közöttük több főnemessel. Az 1840-es évektől helyben is kivette részét a pénzügyi és ipari befektetésekből, jelentős részvénypakettekkel alapítója a posztógyárnak és a Kőszegi Takarékpénztárnak. Utóbbiban 1846 és 1868 között alelnök, 1870-től 1874-ig elnök. Vezetése alatt olyan jelentős embereket sikerült megnyernie üzleti félnek, mint gróf Apponyi György korábbi királyi kancellár vagy gróf Viczay Henrik. Ekkor érte el először a társaság a hihetetlenül magas, 60 százalékos osztalékot. 1858-ban az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alapító,²¹ 1875-ben a budapesti Múcsarnok pártfogó tagja.²²

¶ Élete során az uralkodócsalád feltétlen híveként ismerték. 1848–1849-ben az osztrákok jelentős hadiszállítójaként működött, mindezen elkötelezettségében közrejátszhattak az 1848 áprilisában zajlott pogromok. Az 1850-es években szinte közvetlen kapcsolatokat tudott kiépíteni a bécsi felső körökkel. Az udvarban fő támogatója Albrecht főherceg, Magyarország kormányzója, akinek

Schey a személyes bankárja lett. A főherceg kőszegi látogatásakor meghívta asztalához. Ugyanakkor mindvégig hű maradt Magyarországhoz és szülővárosához. 1868-ban, amikor Bécsben a tórára akarták esketni, kijelentette, hogy magyar állampolgárként csak a hazai törvények szerint hajlandó hitét letenni.²³

- ¶ Vallása parancsainak megfelelően sok jótékony adomány fűződik nevéhez, de filantróp tevékenységében mozgatórugóként szerepelt a társadalmi ranglétrán való előrehaladás lehetősége is. Kőszegen 1852-ben hitbéli társainak temetőt létesített ravatalozóval. A kőszegi kórházba meghívott irgalmas nővérek ellátására személyes adományán túl főrangú támogatókat is megnyert.²⁴ 1859-ben adták át a zsinagógát, iskolával és rituális fürdővel. Ugyanebben az évben kezdte meg működését az Albrecht főhercegről elnevezett szegényintézet (Albrechtinum), amely vallásra való tekintet nélkül fogadta az ínségeseket. Az 1868-ban alapított, 1871-ben Erzsébet királyné nevét felvevő kőszegi óvodához is nagy összeggel járult hozzá.²⁵ 1864 és 1876 között Komárom vármegyei birtokán, Csatkán több ezer forint költséggel, az értékes műemléket megillető alapossággal újjátarta fel a pálosok alapította gótikus stílusú katolikus templomot.²⁶ 1871-ben a Nemzeti Színház vízvezetékére adott tízezer forintot.²⁷
- ¶ Az „emberbaráti célok és a közérdek előmozdítása körül szerzett érdemei elismerésül” 1859-ben koromlai előnévvel osztrák nemessé tették, 1863-ban lovagi, 1871-ben bárói címet kapott. A köztudatban úgy szerepel, hogy elsőként lett osztrák főnemes a magyarországi születésű zsidók közül, ezt azonban cáfolnunk kell, mert Frigyes unokaöccse két évvel megelőzte.²⁸ A Bécs melletti Badenben halt meg 1881. június 26-án, a család ősi lakhelyén, Lakompakon temették el.

A ZSINAGÓGA ÉPÍTÉSE ÉS TÖRTÉNETE

- ¶ A kőszegi zsidó közösség létszáma az 1850-es években meghaladta a 150 főt, szükségessé vált az önálló hitéleti tevékenység feltételeinek megteremtése. 1852-ben megalakították a hitközséget, addig a rohonci (ma Rechnitz, Ausztria) közösséghez tartoztak. Azon évben adták át a temetőt, amelyet Schey Fülöp édesapja emlékének ajánlott. A zsinagóga építése azonban jóval nagyobb összeget igényelt, saját erőből nem tudták megoldani, de Schey Fülöp segítségére számíthattak.
- ¶ A hely kiválasztásában több szempont is közrejátszhatott. A családnak, sőt Schey Fülöpnek magának is több ingatlana volt a városban. Talán az apai

A kőszegi zsinagóga főhomlokzata a felújítás előtt és után

és a gyermekkori emlékek is ide kötötték, hiszen legtöbb idejét ott töltötte. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a telek ha nem is közvetlenül a belvárosban, de a város központi helyén fekszik. Az elképzelések kialakításakor a már említett egyedi szerkezete is szerepet kaphatott. A lakóépületek alkalmasnak tűnhettek a vallási előírásokkal kapcsolatos egyéb feladatok ellátására, a telek hátsó részén elfért a zsinagóga. A korábbihoz viszonyítva elfogadóbb, de még mindig erősen bezárkózó szabad királyi városban nem érett meg az idő arra, hogy az izraelita középület homlokzata az utcafrontra kerülhessen. A ritkás rácsú vaskapuvall és kerítéssel mégis sikerült elérni, hogy az épület az utca felől is jól látható legyen, sőt egészen egyedi, megkapó képet mutasson.

¶ Shey Fülöp nemcsak az anyagiakat biztosította, de a szervezés nagy részét is saját kezébe vette. Ő kérhette fel a tervezőt, aki a szakértői vélemény szerint délnémet vagy egyenesen bécsi építész lehetett, de sem kilétéről, sem a tervek holletéről nincs adatunk. Sokáig az is homályban maradt, hogy a maguk nemében szinte páratlannak mondható falfestményekben kinek a munkáját tisztelhetjük. Dávid Ferencnek köszönhetően nagyon valószínűsíthető, hogy a rohonci zsinagógát 1855-ben kifestő keszthelyi hitközségi titkárhoz, Rosenfeld Bér Lébhez, vagy másként Rosenfeld Chájimhoz köthetők.²⁹

¶ 1858. január 15-én kelt kérelmében jelentette be a helybeli izraelita hitközség (Cultus Gemeinde) „szent szándékát” (heilige Zwecke), hogy egy Istenháza (Gotteshaus), vagyis zsinagóga, valamint iskola építését határozta el. Levelükben felvetették, mivel az egyházközség vagyontalan, a város háromezrezer darab téglá, hétezer darab tetőcserép és 36 köböl terméskő segélyként való kiutalásával járuljon hozzá a költségekhez.³⁰ A polgármester és a tanács tagjai 1858. február 26-án úgy döntöttek, hogy a kért mennyiség nagyon sok a város szűkös költségvetéséhez mérten, helyette negyvenezer darab téglát ajánlottak fel. Az április 14-én végrehajtott helyszíni szemle után kérték a leendő épület terveit.³¹ Az időközben a megyei hatósághoz továbbított kérelem alapján június 6-án hozzájárultak, hogy zsinagóga céljára a tanács által javasolt mennyiségű téglát ajándékozzanak a városi készletből.³² Tizenkétezer darabot használtak fel ehhez az építkezéshez,³³ a többit az Albrechtinum épületének átalakításához.³⁴

¶ A zsinagóga 1859. április 8-án már biztosan tető alá került. Korabeli beszámoló szerint az összes költség húszezer forintra rúgott. Érdekeség, hogy Schey Fülöp hagyatéki leltárában mindössze kétezer forintra becsülték. Ennek oka az lehetett, hogy vallási intézményként adómentességet kapott, így bevételt nem termelt. (Másképpen az összeírók mindent eleve sokkal kisebb értékűként vettek a listába. Például Schey lakóházát ötezer forintra értékelték,³⁵ ám alig egy

évtizeden belül 4/5 része tizenkétezerért talált új gazdát.³⁶) Ünnepeles felavatására és a híveknek való átadására, a zsidó időszámítás alapján az 5620. év végén, az egyik legjelentősebb ünnep, a hanuka idején került sor.³⁷ Ez a nap a Gergely-naptár szerint éppen december 24-re esett. Ekkor vehették használatba a zsinagógát, amelyet a földszinten száz férfi, a karzaton pedig száz nő befogadására tettek alkalmassá. Ezzel előre terveztek, hiszen az akkori kőszegi izraelita vallásúak teljes létszámát mintegy negyedével haladta meg a férőhelyek száma. Átadták a rituális fürdőt (mikve), a vallási iskolát és a lakházat, amely a hitközségi szolga szolgálati lakásaként funkcionált.³⁸ Az udvaron kialakítottak egy, a kóser vágásra alkalmas helyet, ahol a sakter végezhetette munkáját az előírásoknak megfelelően.

- ¶ Az Istenháza (Gotteshaus) további sorsa egy ideig Schey Fülöphöz kötődött. A telekkönyvi bejegyzések szerint az ingatlan 1879-ben írták teljes egészében a nevére, a többi tulajdonosnak még ezer forintot fizetett ennek kapcsán. A hivatalnok azonban hibázott, mivel a régi épületek leírását vitte tovább, és ugyanezt követték el 1885-ben is, amikor Schey Fülöp végakarátának megfelelően – hosszú úljárást követően – átírták a Kőszegi Izraelita Hitközség nevére. A valódi állapotnak megfelelő helyszíni felvétele csak 1920-ban került sor, ekkor papíron egyesítették a két telekrészt, valamint templom, iskola és lakház minőségben jegyezték az ott álló épületeket.³⁹ Az alapító végrendeletében gondoskodott művének biztonságos működéséről, a fenntartásra és a rabbi ellátására 35 ezer forintot, illetve annak kamatait biztosította.⁴⁰
- ¶ A továbbiakban nagyobb változásokra nem került sor a telken. A helybeli zsidók lélekszáma csökkent, ez hatással volt a zsinagóga melléképületeire is. A mikvét legkésőbb a 20. század elején felszámolták, de már évtizedek óta nem használták.⁴¹ 1926-ban a tanépület helyiségeinek összevonásával úgynevezett téli templomot, vagy – ahogy a betervezett tervrajzon nevezték – pótimaházat alakítottak ki.⁴² Pontosan nem tudni, mikortól, de a másik épületet a hitközség bérbe adta. 1932-től 1947-ig folyamatosan egy ácssegéd és a családja lakott ott.⁴³
- ¶ 1944-ben a gyülekezet tagjainak munkaszolgálatra kötelezése, illetve deportálása miatt a zsinagóga gazdátlanul vált. Zsidó vagyongépek állami kezelésbe került, leltározták, majd júniustól egészen 1945. március elejéig Kőszeg város felügyeletére bízták.⁴⁴ A felszabadulás után elhagyott ingatlanok számított, tulajdonjogát újra a Kőszegi Izraelita Hitközség nevére jegyezték, de mint tulajdonost ismeretlen helyen tartózkodónak tekintették.⁴⁵ 1949-ben a házádlajstrom szerint a hitközség a két mellékhelyiségből és egy szobából álló lakást bérbe adta.⁴⁶

¶ 1952-ben az államosításra kerülő ingatlanok közé sorolták.⁴⁷ 1959-ben a kezelői jog tulajdonosa, az Izraeliták Országos Tanácsa eladásra felajánlotta a városi tanácsnak.⁴⁸ A későbbiekben felmerült könyvtárként való hasznosítása.⁴⁹ 1970-ben Kőszeg város tulajdonába került, a rendszerváltáskor privatizálták, aztán a 2010-es évek végén a magyar állam vásárolta meg. Ezek után kezdődhetett el a felújítása.

Jegyzetek

- [1] Söptei Imre: *Kőszeg műemléki topográfijának adattára*. Kézirat. K/237.
- [2] Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Kőszegi Fióklevéltár (továbbiakban: MNL VaML KFL), Kőszeg Város Adóhivatalának iratai. Ház- és adóösszeírások (továbbiakban: Adóhiv. ir.) 1644–1698.
- [3] MNL VaML KFL, Sághegyi Ferenc Medárd bencés szerzetes iratai. A Kőszegi Katolikus Plébánia anyakönyveinek cédulakatalógusa (továbbiakban: Sághegyi) 17. század „P”.
- [4] MNL VaML KFL, Kőszeg Város Tanácsának iratai (továbbiakban: Tan. ir.) Tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Jkv.), 1663. febr. 9.
- [5] MNL VaML KFL, Adóhiv. ir. 1673.
- [6] MNL VaML KFL, Adóhiv. ir. 1675.
- [7] MNL VaML KFL, Sághegyi 17. „F”.
- [8] MNL VaML KFL, Tan. ir. Polgárkönyv 1. 1674. okt. 1.
- [9] MNL VaML KFL, Sághegyi 18. „O”.
- [10] MNL VaML KFL, Tan. ir. Acta miscellanea. Divisionalia, fasc. 36. nr. 3., 1725. aug. 17.
- [11] MNL VaML KFL, Tan. ir. Polgárkönyv 1. 1688. márc. 12.
- [12] MNL VaML KFL Jkv. 1746. ápr. 29. 323.
- [13] MNL VaML KFL Sághegyi 18. „L”.
- [14] MNL VaML KFL Tan. ir. Jkv. 1752. dec. 19.
- [15] MNL VaML KFL, Adóhiv. ir. 1781.
- [16] MNL VaML KFL, Tan. ir. Acta miscellanea. Divisionalia, fasc. 19., nr. 82., 1785. nov. 5.
- [17] Részletesebben lásd Söptei Imre: A Schey család Kőszegen, 1794–1883. In: *Előadások Vas megye történetéről V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2010* (Archívum Comitatus Castriferrei 4.). A továbbiakban csak a folytatólagos kutatás során előkerült új adatok forrásait jelöljük.
- [18] MNL VaML KFL, Tan. ir. Divisionales et executionaliae, fasc. 57., nr. 70., 1819. júl. 6.
- [19] Uo.
- [20] Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár. A Kőszegi Plébánia iratai. Status personalis... 1823.
- [21] A Magyar Gazdasági... In: *Gazdasági Lapok*, 1858. júl. 15. 1.
- [22] A Múcsarnok... In: *Budapesti Közlöny* (továbbiakban: BK), 1875. máj. 1. 2856.

- [23] Egy dualistikus eskü. In: *Pesti Napló*, 1868. nov. 27., esti kiadás 3.
- [24] Kőszeg, dec. 8. In: *Religio*, 1856. 1. sz. 5.
- [25] Koromlai... In: *Fővárosi Lapok* (továbbiakban: FL), 1868. jún. 26. 584.; Vidéki hírek, *Pesti Napló*, 1871. júl. 25. 782.
- [26] Suur. In: *Katholikus Néplap*, 1864. szept. 8. 286.; Vidéki hírek. In: FL, 1875. nov. 29. 1288.
- [27] Nem hivatalos rész. In: BK, 1871. jún. 11. 3040.
- [28] A király... In: BK, 1869. okt. 26. 1.; Bécsi rövid hírek. In: FL, 1872. jan. 21. 69.
- [29] Dávid Ferenc: *Zsinagóga. Kézirat a készülő Kőszeg műemlékei című topográfia* kötet számára, 2005.
- [30] MNL VaML KFL, Kőszeg Város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Pm. ir. Közig ir.) 239/1858.
- [31] MNL VaML KFL, Pm. ir. Közig ir. 855/1858.
- [32] MNL VaML KFL, Pm. ir. Közig ir. 1457/1858.
- [33] MNL VaML KFL, Pm. ir. Közig ir. 1025/1858.
- [34] Reich, Ignaz: *Beth – El. Ehrentempel verdienter ungarischen Israeliten. Heft 3.* Pest 1860, 12.
- [35] MNL VaML KFL, Kőszeg Város Árvaszkének iratai IV. 11/1884.
- [36] MNL VaML Kőszegi Járásbíróság Telekkönyvi Hivatalának iratai. Telekkönyvi betétlapok, 3741.
- [37] Reich i. m. 13.
- [38] Reich i. m. 12–13.
- [39] MNL VaML, Kőszegi Járásbíróság Telekkönyvi Hivatalának iratai. Telekkönyvi betétlapok, 2995.
- [40] MNL VaML KFL, Kőszeg Város Árvaszkének iratai IV. 11/1884.
- [41] Eladó... In: *Kőszeg és Vidéke*, 1888. jún. 3. 4.
- [42] MNL VaML KFL, Kőszeg Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Pm. hiv. ir.) 7188/1928.
- [43] MNL VaML KFL, Kőszeg Város Képviselő-testületének iratai. Országgyűlési választói névjegyzékek. 1932–1947.
- [44] MNL VaML KFL, Pm. hiv. ir. 1019/1945.
- [45] MNL VaML KFL, Pm. hiv. ir. 1312/1947.
- [46] MNL VaML KFL, Kőszeg Város Tanácsa VB (továbbiakban: KVT) Pénzügyi Osztályának iratai. 1949. évi házadó lajstrom.
- [47] VaML KFL, Kőszeg Város Mérnöki Hivatalának iratai. Államosítással kapcsolatos iratok 1952.; VaML KFL, KVT Titkársága iratai. Elnöki, szigorúan bizalmas iratok, 1952. Államosítás előtti adatgyűjtés.
- [48] VaML KFL, KVT Ipari és Műszaki Osztályának iratai 8764/1959.
- [49] VaML KFL, KVT Ipari és Műszaki Osztályának iratai 8983/1962.

dij

GRÉCZI EMŐKE LAUDÁCIÓ

Tisztelt vendégek, kedves kollégák!

Tizenkettedik alkalommal ítéljük oda a lapunk kiadója, szerkesztőbizottsága és szerkesztősege által 2011-ben alapított Múzeum-Café Díjat, én magam hetedszer írom és olvasom fel a köszöntő szövegét. Volt, amikor baráti hangon szólalhattam meg, máskor mélyeséges tisztelettel vagy épp meghatódva beszéltem arról, hogy milyen érdemek alapján döntöttünk a díjról. A mostani alkalom egészen más, mert Jarábik Gabriella személységéhez, közvetlenségéhez sokkal jobban illene egy minden feszélyezettségtől, ünnepélyességtől mentes alkalom, egy kellemes beszélgetés koccintással, egy informális helyzet. Ő nem úgy, nem olyan múzeumigazgató, ahogyan az rendszerint lenni szokott: magát kulturális menedzsernek nevezi, de sokkal inkább egy múzeumhálózat lelke és anyatigrise, kollégái mentora és támasza, jó ügyek kihajtója, előremozdítója, a szlovákiai magyar kulturális örökség gyűjtője, ápolója és egyben tartója. De nemcsak irodalmi és társadalomtörténeti emlékekre vigyáz, szülőházakra, levelekre, fotókra, relikviákra, hanem emberekre: kurátorokra, múzeum-pedagógusokra, muzeológusokra, kevesekre, akik Gabriellához hasonlóan a szlovákiai magyarság emlékeinek őrzését és bemutatását választották hivatásul.

I Az emlékházak fenntartása, főleg ha távol esnek a nagyobb városoktól, turisták látogatta helyektől, rendkívül nehéz, esetenként

irracionális. Megjelölünk egy épületet, amelyet akár eredeti tárgyak nélkül is az emlékezés helyévé teszünk, berendezzük, hogy alkalmassá váljon egy életpálya elmesélésére. Az írói emlékházak sok esetben inkább a kultuszra építenek, az életrajz különleges elemei mögött elvész az alkotó és a szöveg, a zseniális elme és remekműve. Az egykori otthon valójában nem tiszteletet érdemlő alkotás. Ezzel az áramlattal megy szembe a Madách-kastély Alsósztrégován, Mikszáth Kálmán gyermekkori lakhelye Szklabonyán: a rövid életrajzi utalásokat követően a kiállítás a művekről szól, *Az ember tragédiáján* és a *Szent Péter esernyőjén* keresztül válik igazán átélhetővé és megszerethetővé Madách és Mikszáth. Szobából szobába, egy alkotó elme gondolataiban barangolunk, az olvasás leglátványosabb és legtöbb élménnyel szolgáló módján. Jarábik Gabriella és munkatársai ezt a lehetőséget választották az emlékházak értelemmel való megtöltésére. Magyar írókról egy olyan vidéken, ahol már nem beszélnek magyarul.

I A történet húsz esztendővel ezelőtt kezdődött, egy irodából, dokumentációs központból indulva a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma ma már Pozsonytól Kassáig tart, vigyáz történeti és néprajzi tárgyra, Madáchra, Mikszáthra, Máráira, Grendelre. Jarábik Gabriella az első gondolattól szervezi és vezeti, ahogy a bő ötven éve általa alapított Fókusz Színpadot Dunaszerdahelyen. A szlovákiai magyar kultúra lelkének tartják. Pályája önálló kategória a múzeumi világban.

I Tisztelettel nyújtjuk át Jarábik Gabriellának az idei MúzeumCafé Díjat.

KARÁCSONY ÁGNES

„A MADÁCH- ÉS MIKSZÁTH-KULTUSZT SZÍVÜGYNEK TARTJÁK”

INTERJÚ A MÚZEUMCAFÉ DÍJAS JARÁBIK GABRIELLÁVAL

Idén húszéves a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma. Huszadik esztendeje az igazgatója Jarábik Gabriella, aki már a múzeumalapítás előkészítésében is részt vett. A pozsonyi székhelyű, a Brämer-kúriában működő múzeum a szlovákiai magyarság történetét, népi kultúráját, hagyományait és értékeit képviselő, országos hatáskörű, reprezentatív intézmény, amelyhez 2003 óta a szklabonyai Mikszáth Emlékház és az alsósztrégovai Madách-kastély is tartozik, 2019-től pedig a kassai Márai Sándor Emlékkiállítás is. Jarábik Gabriella az elmúlt két évtizedben megteremtette a szlovákiai magyar kultúra nemzetiségi múzeum-hálózatát. A friss MúzeumCafé díjassal készült interjúban próbáltuk kicsit összegezni ezt a húsz évet.

MC: *2002-ben alakult meg a Szlovák Nemzeti Múzeum – Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma. Azóta vagy az igazgatója. Sok idő.*

¶ Sok, tényleg, de minden egyes percét szerettem. Azt is szoktam mondani: valójában a mindenese vagyok a múzeumnak. Ha kell, pogácsát rendelek, ha kell, előadok, szervezek vagy épp meghívót fogalmazok, cikket írok. Nem tartom magam muzeológusnak, inkább kulturális menedzsernek. S bár eléggé beleástam magam például a madáchi meg a mikszáthi életútba is, azt sem állítom, hogy irodalmár vagyok. Számomra mindig az volt a fontos, hogy az intézmény szakmai közössége csapattá formálódjon. Tudják a kollégáim – huszonegyen vagyunk összesen –, hogy túl a hetvenen is folyvást pörgök. Persze minden munkatársnak nagyon sok a feladata, és én ezt a csapatmunkát koordinálom. Kitűnő emberekkel dolgozom együtt, mindannyian szívügyünknek tekintjük a magyar múltat, a magyar értékeket, a magyar kultúrát.

MC: *Beszélgethettem kollégáiddal is, akik azt mondták rólad: Gabi az egész életművével és lelkiismeretével életben tartja a magyar kultúrát Szlovákiában.*

¶ Megható vélemény, köszönöm nekik. A munkabírást talán főként édesanyamtól örököltem. Rendkívül erős asszony volt – paraszti morállal és intelligenciával. Nem tudott továbbtanulni, ám sokat olvasott, s kicsi korunk óta – hárman

vagyunk testvérek – szorgalmazta, hogy a Csúz nevű kis mátyusföldi faluból, ahol felnőtünk, jussunk előrébb, járjunk egyetemre, főiskolára, vigyük tovább a legnagyobb örökségünket, a magyar nyelvet és a magyar kultúrát. Nővérem pedagógus, a férje és a sógornóm is az, öcsém mérnök, férjem népművelő, ahogyan én is az lettem, noha először pedagógusi végzettséget szereztem. Pályámon végig az vezetett – akár pedagógusként, akár színjátszócsoporthoz vezető-vezetőjeként vagy hivatali helyeken, majd a múzeumban is –, hogy meg kell őriznünk a kultúránkat, hagyományainkat, mert nélkülük nem maradunk fenn, és ez óriási felelősség.

MC: Közvetlenül a pozsonyi múzeum megalapítása előtt a szlovák kulturális minisztériumban dolgoztál.

¶ Előtte pedig – a pedagógiai előéletemet követően és a '89-es politikai változások után – a dunaszerdahelyi városházán töltöttem be különféle hivatalvezetői pozíciókat. 1998-ban kerültem a minisztérium kisebbségi kultúrák részlegének főigazgatói posztjára.

MC: Nagy váltás volt?

¶ Óriási. Végül is a család támogatását élvezve vállaltam el. Milan Kňažko szlovákiai színész volt akkor a kulturális miniszter. Az akkori Magyar Koalíció Pártja kért fel a tisztségre. Férjem abban az időben a Dunaszerdahelyi Városi Művelődési Központot igazgatta. Biztatott, hogy a kisebbségi kultúrák minisztériumi menedzseléséhez egy faltörő kos kell, és annak a keménysége, az ereje bennem bizonyosan megvan, ráadásul képes vagyok ellenállni mindenféle nyomásnak – nem csupán politikainak. Rengeteg szakmai segítséget is kaptam a férjemtől, ő mélyebben átlátta a szlovákiai kulturális viszonyokat, az itteni magyar kultúra hiányosságait, sőt azok megoldására is hozott javaslatokat. Az egyik ilyen nagy kérdés éppen az volt, miért pont a magyaroknak nincs Szlovákiában nemzeti-ségi múzeumuk. Maráky Péter vezette a minisztérium múzeumi, könyvtári főosztályát, és előállt azzal: ideje a magyaroknak is egy múzeumot szerveznünk.

Biztatott, hogy a kisebbségi kultúrák minisztériumi menedzseléséhez egy faltörő kos kell, és annak a keménysége, az ereje bennem bizonyosan megvan, ráadásul képes vagyok ellenállni mindenféle nyomásnak – nem csupán politikainak.

A szklabonyai Mikszáth Kálmán Emlékház udvara

Már megvolt a zsidó kultúra, a kárpáti németek és a horvátok múzeuma is, és múzeumért jelentkeztek a romák, más nemzetiségek is. Jelenleg nyolc nemzetiségi múzeum működik Szlovákiában.

MC: *De korábban nem is voltak javaslatok a magyar múzeumra?*

¶ Nekem nem volt tudomásom efféle kezdeményezésről, ami érthető, hiszen nem a muzeológiai szférából jöttem. Viszont amikor híre ment, hogy hivatalosan is gondolkodunk egy országos magyar múzeumról, a komáromi Duna Menti Múzeum – amelyet 1886-ban alapítottak – és a rimaszombati Gömör-kishonti Múzeum – amely Szlovákia ötödik legrégebbi múzeuma – jelezték: ők már ezt megelőzően pedzegették, hogy egy országos hatáskörű magyar kulturális múzeumot Nyitra vagy Besztercebánya megyében kellene megvalósítani, ezekben a régiókban. Arra hivatkoztak, hogy ott működik – Somorján, illetve Komáromban – a Fórum Kisebbségkutató Intézet, amely a Szlovákiában élő nemzeti kisebbségeket, elsősorban a szlovákiai magyarságot kutatja, kulturális emlékeiket dokumentálja. Valóban a Kárpát-medence egyik legkitűnőbb társadalomtudományi műhelye ez, amelyet Tóth Károly alapított 1996-ban, és 2014-ig vezette is. Jól együttműködünk ma, a múzeum és a kutatóintézet.

MC: *Végül mégis Pozsonyban jött létre a múzeum, és ezek szerint már előzőleg is felvetődött az ötlete. Politikai okok akadályozták, lassították addig az alapítást?*

¶ Amikor dolgozni kezdtem a minisztériumban – Mikuláš Dzurinda volt a kormányfő –, eleinte magam is azt hittem, hogy az előző Mečiar-kormány miatt hiúsult meg a múzeumügy. Ám nem csupán rajtuk múltott. A komáromi és a rimaszombati múzeumban értékes műtárgygyűjtést őriznek, és a fenntartó megyék nem akarták átengedni a gyűjteményeiket, márpedig egy intézményi összevonással, beolvadással a Szlovák Nemzeti Múzeumba ez megtörtént volna. Az akkori megyevezetők kijelentették: semmi kifogásuk egy országos hatáskörű magyar múzeum ellen, csak ne az ő gyűjteményükre alapozzuk. Be kellett látnom, hogy igazuk van, és egyetértett Kňažko miniszter is. Hiányolta, hogy nincs még országos magyar múzeum, és ő sürgetett, hogy keressünk helyet neki Pozsonyban. Maráky Péter közben visszatért a Szlovák Nemzeti Múzeum élére főigazgatónak, és felvetette, találjam ki én az egész koncepciót. Nem melleleg: hiába írtunk ki aztán pályázatot is a múzeum vezetésére, senki nem vállalta.

MC: *Szerinted miért nem?*

A szklabonyai állandó tárlat egyik részlete Szent Péterrel

¶ Talán bizonytalanok vagy bizalmatlanok voltak, lesz-e belőle bármi is. 2001. július 1-jén a Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának önálló osztályaként megalakult a Magyar Kultúra Dokumentációs Központja, ez egy kötelező menet, ilyen a struktúra, ez az első lépés a nemzetiségi múzeum kialakításához vezető úton. Egy nagyon jó szakembert, Danter Izabellát, a Galántai Honismereti Múzeum kiváló néprajzosát kértük fel a múzeum koncepciójának kidolgozására. Elkezdte a munkát, megalapozta a múzeumot, ő vette fel az első munkatársakat, hogy előkészítsék az állandó kiállítást *Hagyományok és értékek – A magyarok Szlovákiában* címmel. Sajnálatos módon Izabella 2001. december végén felmondott, hogy ennek mi állt a hátterében, nem tudom, csak sejttem, ám nem publikus. Amikor elment, nyakamba szakadt az egész a minisztériumi munkáim mellett. Közben továbbra is kerestünk igazgatót a múzeum élére. Majd jött a 2002-es kormányváltás, s úgy döntöttem, nem maradok a kulturális tárcánál. És ekkor kért fel Maráky Péter, vállaljam én a múzeum szervezését, amíg nem találunk igazgatót. 2002. szeptember elsejével elhagytam a minisztériumot. Nem sokkal később kineveztek igazgatónak a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma élére, miután a miniszteri tanács elfogadta, hogy Pozsonyban is legyen egy kiállítási lehetőség, ahol a szlovák látogatóknak is megmutathatjuk – történelmünk, néprajzunk, hagyományaink révén –, hogy nem kis létszám-ban élünk itt, Szlovákiában mi, magyarok, és hát ez a mi hazánk is. Úgyhogy a Magyar Kultúra Dokumentációs Központja egyévnnyi tevékenység után új alapítólevelet kapott, 2002 júliusától a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumaként, a Szlovák Nemzeti Múzeum önálló egységeként működik. Legfőbb feladatunk a szlovákiai magyarság tárgyi és szellemi kultúrájának kutatása, amellyel párhuzamosan gyűjtőmunkát, tudományos kutatómunkát, dokumentációs és módszertani tevékenységet folytatunk.

MC: *Hogy esett a helyszínválasztás a pozsonyi Brämer-kúriára?*

¶ A múzeumalapításhoz be kellett írni egy helyet. Szinte adott volt a Brämer-kúria a Žižka utca 18. alatt, amely a kulturális minisztériumhoz tartozott, mindenféle irodával. Ezeket ki kellett üríteni, amit a miniszter el is rendelt. Megkaptuk az első emeletet irodáknak és raktárnak, később konferenciatermet, galériát is létrehoztunk itt, a földszint ugyancsak a miénk lett, ez az állandó és az időszaki tárlatok helye. Mindkét részleget borzasztó állapotban vettük át. 2002. szeptember elsejétől hozzáláttunk a feladathoz: átépíteni, munkalehetőségeket teremteni, embereket fölvenni, szakembereket keresni, akikkel együtt lehet dolgozni. Ma már elmondhatjuk: országos hatáskörű múzeum vagyunk,

A Magyar Kultúra Dokumentációs Központja egyévnyi tevékenység után új alapítólevelet kapott, 2002 júliusától a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumaként, a Szlovák Nemzeti Múzeum önálló egységeként működik.

a Szlovák Nemzeti Múzeum tizennyolc múzeuma közül az egyik speciális, nemzetiségi múzeum három irodalmi emlékhellyel, egy pozsonyi kiállítási lehetőséggel. Pozsony a központunk, de az egész országban – Komáromtól Kassán át Királyhelmeig – van lehetőségünk kutatni, együttműködni, közösen dolgozni. Így született meg például a *Gömöriek a szovjet lágerekben* című könyv és film is, aminek az előzménye az, hogy már készültünk a *Felcserélt otthonok* című kiállításra az 1945–48-as kitelepítésekről, kényszermigrációról, lakosságcseréről. Arra gondoltunk, megkeressük azokat az embereket, akik akár gyerekként is tanúi voltak mindennek. Gömörben filmre vettük a 92 éves Simon Ilonka néni visszaemlékezését. És ott találkoztunk Lehotai Aladárral, aki szintén foglalkozik az 1945–48-as tragikus eseményekkel, a málenkij robottal is. Megmutatta azt a fantasztikus dokumentumanyagot, amit összegyűjtött, mi pedig úgy éreztük, ezt nem lehet veszni hagyni, erre is alapoztuk a *Gömöriek a szovjet lágerekben* tárlatot. Vagy amikor a „stószai remete”, Fábry Zoltán író, publicista, irodalomtörténész munkásságát bemutató *Vox humana* című kiállítást terveztük, ugyancsak felkerestünk Kassán és környékén a hozzá közelálló embereket.

MC: *Milyen szempontokat vettetek figyelembe A magyarok Szlovákiában állandó kiállítás megtervezésekor?*

¶ Danter Izabella az akkori munkatársakkal már hozzáfogott a kiállítás forgatókönyvének előkészítéséhez, bár ők még nem tudták, hova költözünk. A kezdeti koncepciót tiszteletben tartottam, folytattam. Három egységre tagoltuk a kiállítást 320 négyzetméteren. Az elsőben – Lakatos Krisztina kolléganőnk gondolta ezt végig – azt akartuk bemutatni, mióta élnek magyarok a mai Szlovákia területén, s olyan régi tárgyakat kellett beszerezni, amelyek ezt alátámasztják. Másrészt az 1918, tehát a szlovák állam megalakulása utáni helyzetről is áttekintést akartunk adni a történeti részben – Gaucsík István történész már akkor belekezdett, amikor a múzeum még dokumentációs központként működött –, és foglalkoztunk kicsit az 1945–48-as kitelepítésekkel is. De kitértünk például az oktatásügyre, az anyanyelvi művelődésért, a magyar iskolák fenntartásáért folytatott érdekvédelmi küzdelmekre is. A képzőművészeti termet Szabó Kinga

művészettörténész rendezte be: Gwerk Ödöntől Palugyay Zoltánon át egészen a mai alkotókig mindenkinek van itt egy-egy alkotása. A néprajzi részt is Danter Izabella találta ki, akkor is szép tárlat volt, két éve felújítottuk, szintén őt kértem föl rá, és egy külsős kreatív kolléganőnk, Szabó Réka segített a tárlat vizuális újragondolásában. Egyébként a 2002-ben megalapított múzeumnak egyetlen műtárgya sem volt. Járnival kezdtük a vidéket Lakatos Krisztinával, felkerestünk múzeumokat, a legérdekesebb műtárgyakat elkunyeráltuk, mindenki rendes volt velünk, kölcsön is adták ezeket. Belátták: ha Pozsonyban megjelennek a műtárgyaik, azzal őket, a regionális, kisebb helyeket is népszerűsítjük. Úgyhogy eredeti műtárgyak vannak az állandó kiállításban.

MC: *Nem cenzúrázta a szlovák politika ezt a kiállítást?*

¶ Nem. Egyrészt a kialakításának idején Csáky Pál volt a miniszterelnök-helyettes, másrészt a korábbi minisztériumi kollégáim maradtak még négy évig, és úgy éreztem, megbíznak bennem. Nagy csinnadrattával nyitottuk meg az állandó kiállítást 2003 májusában. Mindenkinek tetszett, hál' istennek. A lévai múzeum 1848/49-es Lévai Nemzeti Őrsereg restaurált zászlója nálunk látható azóta. Ez a himzett, gyönyörű, piros-fehér-zöld zászló szimbólum lett, mindenki ezt veszi észre először, amikor belép a múzeumba. Nagyon jó ötlet volt Lakatos Krisztinától, hogy egy előteremben rendezte össze a tárgyi emlékeinket – régészeti leletektől, régi térképektől egészen régi Madách- vagy Mikszáth-kiadványokig, műtárgyakig –, ez feltétlenül meg is marad, ha nem is ilyen formában, de ez lesz az alap a történeti kiállítás felújításánál.

MC: *Mikorra tervezték ezt?*

¶ Évek óta küzdünk érte, de nincs rá anyagi fedezet. Pedig izgalmas átrendezés lesz, az állandó tárlatba végleg bekerül a 2016-ban nyitott *Felcserélt otthonok* című időszakos kiállításunk is a hontalanság éveiről, az 1945 utáni közép-európai, a politika által kikényszerített migrációs folyamatokról, például arról, ahogyan a németeket kizavarták Szlovákia területéről, a szlovákiai magyarokat erőszakosan áttelepítették a Szudéta-vidékre vagy keresztülvitték a szlovák-magyar „lakosságcserét”. Ebben az emberáradatban ott sodródtak 1945 és 1948 között a szlovákiai magyarok tízezrei is. Popély Árpád történész szakmai tanácsadóként dolgozott az előkészületek során. A forgatókönyvet Sipos Szilvia és Szabó Réka kurátorok állították össze. Személyes történeteken keresztül – korabeli dokumentumokkal, fényképekkel, oral history módon – azt tártuk fel, miként

hatottak a politikai események az egyéni életutakra, s milyen új stratégiák mentén folytatták életüket a közvetlenül érintett emberek e törésvonal után. Adtak anyagot a németek, a szlovák és a magyar részhez legalább húsz helyszínen húsz interjút készítettünk emlékezőkkel. Békéscsabáról áttelepített szlovákok is őszintén és szívszorítóan vallottak, mit éltek át, amikor leköpték őket, mert elfoglalták az Érsekújvárról kitelepítettek házait. Rendkívüli az érdeklődés a tárlat iránt, ezért döntöttünk úgy, hogy beemeljük az állandó kiállítás történeti egységébe. Ma is az a legnagyobb szívfájdalma a szlovákiai magyarságnak, hogy ez nincs velük tisztességesen elrendezve.

MC: Az alsósztrégovai Madách-kastély és a szklabonyai Mikszáth Emlékház a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumához tartozik 2003 januárjától. Már kezdetben is gondoltál erre az összekapcsolásra?

¶ Nem, de szinte azonnal így alakult. Még egy 2002-ben jóváhagyott kormányrendelet értelmében létrejött a kulturális intézmények decentralizációja, ami azt jelentette: az addig a minisztérium alá tartozó intézményeket megkapják a megyék és a városok, s bizonyos egységek pedig országos hatáskörűek lesznek és a kulturális tárcánál maradnak. Így került a nagykürtösi Kékkői Honismereti Múzeum – nevet váltva mint Szlovákia egyetlen báb- és játékmúzeuma – minisztériumi hatáskörbe a hozzá tartozó szklabonyai Mikszáth Emlékházzal és az alsósztrégovai Madách-kastéllyal együtt. Felkerestek engem az akkori MKP-s parlamenti képviselők, hogy a Mikszáth Emlékház és a Madách-kastély csak bizonyos rend szerint látogathatók, és ők a szklabonyai emlékházat alapítványként szeretnék működtetni. Lebeszéltem őket erről...

MC: Közbevetőleg: mit jelent az, hogy csak „bizonyos rend” szerint lehetett látogatni ezeket a helyeket?

¶ Hetente egyszer vagy a polgármester asszonytól, vagy a kékkői múzeumtól kérték el a kulcsot, hogy kinyithassák a Mikszáth-házat, amelyet csak az tartott életben, hogy a régió magyar kulturális intézményei számos rendezvényt szerveztek oda. Szóval azt javasoltam – és egyezkedni próbáltunk a képviselőkkel és Kňazko miniszter úrral –, hogy inkább az új Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumához csatolják a szklabonyai emlékházat és a Madách-kastélyt. A szlovákiai politikusok közül nem mindenkinek tetszett az ötlet.

MC: Kifogásolták, miért is kell egy magyar múzeumnak terjeszkednie, bővülnie?

¶ Pontosan. A magyar képviselők pedig az elején még igyekeztek is segíteni, csak aztán kiesett a parlamentből a magyar párt, utána már egyedül küzdöttem. De a lényeg az, hogy ez a két magyar kulturális helyszín mégiscsak az országos magyar múzeumhoz került. Miután 2003 májusában átadtuk a pozsonyi Brämer-kúriában az új állandó kiállításunkat, megkezdődött a következő erőpróbánk, hogy mindenekelőtt emberi körülményeket teremtsünk a Madách-kastély körül, hogy a látogatók legalább a parkba bemehessenek, mert félméteres gaz volt mindenfelé. A szklabonyai emlékházon a tető rogyadozott, az alap süllyedt, a falak vizesek voltak és repedeztek, és ebben a környezetben a tartalmilag ugyan kitűnő, de formailag elavult kiállítást nem sokan látogatták. Amikor a Madách-kastély parkját rendbe hoztuk, máris birtokba vették az emberek, hiszen arrafelé vezet az út Madách Imre síremlékéhez, amely Rigele Alajos szobrászművész munkája, és a karjait az ég felé emelő Ádámot örökíti meg. Alatta nyugszik *Az ember tragédiája* írója. A magyarországi látogatók elsősorban ezt keresték fel. Bent, a kastélyban volt egy korszerűtlen tárlat Madách életéről és egy másik a nagykürtösi és losonci régió szlovák hazafiáról. Inkább szlovák honismereti múzeumként működött – pont egy Madách-kastély! Egyébként a síremlék szintén áldatlan állapotban volt, tizennyolc évig gyötört engem a helyreállítása.

MC: *Mi volt a baj?*

¶ Mindig valami hiba csúszott a kivitelezők munkájába. Nemrég sikerült – csaknem két évtized után – megfelelően rekonstruálni, amikor a parkot felújítottuk. Kialakítottunk ott egy sétányt, azon a Madách család történetét is bemutatjuk táblákon, kétnyelvű feliratokkal. Aki nem akar bemenni a kastélyba, a parkban is kicsit megismerheti Madáchot. Persze nem tagadom: amikor szembesültem azzal, milyen feladat vár még rám főleg Alsósztrégován, megrettentem. De elmúlt az aggodalmam, amikor megismertem Danka Veselovskát, azt a kolléganőt, aki Sztregován – amikor a Madách-kastély még Kékkőhöz tartozott – egy héten négyszer kinyitotta a múzeumot. Ott él a faluban, szlovák, de jól tud magyarul, a nagymamájától tanult palóc magyarsággal beszél csodálatosan. Danka

A szklabonyai emlékházon a tető rogyadozott, az alap süllyedt, a falak vizesek voltak és repedeztek, és ebben a környezetben a tartalmilag ugyan kitűnő, de formailag elavult kiállítást nem sokan látogatták.

Alsósztrégova – a Madách-kastély madártávlatból

Alsósztrégova – a Madách-kastély madártávlatból

A Madách-kastély folyosójának falain Kass János grafikai és Zichy Mihály illusztrációi *Az ember tragédiájához*

azzal kezdte, ő szeretne itt maradni, de tudja, hogy én úgyis elküldöm. Dehogy küldelek, nyugtattam meg, te ismered ezt a helyet, próbáljunk meg együtt dolgozni. Ez volt a legjobb döntés, fantasztikus emberre akadtam benne, aki azóta már a múzeum kurátora, az összes muzeológiai képzést elvégezte, szívügye Sztregova és Madách Imre. Rábízta a kastély renoválásának felügyeletét is. Ugyanilyen nagyszerű segítő emberre leltem Szklabonyán Böhm Andrásban. Ha nincsenek ilyen kollégáim, sokkal nehezebben ment volna a múzeumok újjáépítése, hiszen én mégiscsak háromszáz kilométerre voltam tőlük, Pozsonyban, bár hetente utaztam hozzájuk. De azért gondold csak bele, hogy 2003-ban az épphogy megalakult magyar múzeumra milyen komoly feladatot rótt ez a két hely.

MC: Alsósztrégován, Szklabonyán beszélnek még magyarul?

¶ Nem. Alsósztrégován csak a kolléganóm, Danka tud magyarul. Szklabonyát, ezt a Kürtös-patak jobb partján, Kékkőtől délre fekvő falucskát a szlovák-magyar nyelvhatár közvetlen közelében, 1910 és 1920 között Mikszáthfalvának hívták. Szlovák-magyar falu volt, de most már nem laknak ott magyarok. Munkatársaink is „bejárók”, a szomszéd falvakban élnek, ahol inkább hallani még magyar szót.

MC: Nemzetiségi emlékhelyek kapcsán mindig felvetődik a kérdés: vajon lesz-e folytatása az elődök missziójának, elköteleződésének? Vannak fiatalok, akiket érdekel Szlovákiában a magyar kulturális emlékezet fenntartása, kutatása, akik egyszer majd át is vehetik tőled ezt a munkát? Gondolsz ilyesmire?

¶ Igen, és biztos vagyok benne, hogy nem akad el a mi munkánk, folytatni fogják a fiatalok, jönnek hozzánk már most is dolgozni. Szklabonyán – szerencsére – vannak fiatal lektorok, akik nagyon szeretnek gyerekekkel is foglalkozni, hiszen az egész Mikszáth Emlékház és az udvarát játékosan formáltuk át éppen a legutóbbi felújításkor, persze nemcsak a gyerekek, hanem a felnőtt látogatók is kedvükre játszhatnak abban a házban, ahol Mikszáth a gyerekkorát töltötte. A Magyar Kultúra Múzeuma mindemellett szorosán együttműködik a komáromi Selye János Egyetemmel és a Nyitrai Egyetemmel, s azért jó néhányan választják a magyar kultúrát kutatási témának. A nagykürtösi járásra különösen jellemző, hogy a Madách- és Mikszáth-kultuszt szívügynek tartják, minden évben megemlékeznek róluk, mi is lehetőséget adunk nekik, hogy Sztregován vagy Szklabonyán szervezhessék a rendezvényeiket.

MC: *Említetted, hogy néhány szlovák képviselő eleinte nem lelkesedett azért, hogy a szklabonyai és a sztregovai múzeumi helyszínek átkerülnek a Magyar Kultúra Múzeumához. A szlovák kormány ugyanakkor támogatt?*

¶ Maximálisan. A kezdeti felújításokhoz az építésügyi és régiófejlesztési minisztériumon keresztül nyertünk európai uniós fejlesztési pályázaton. Akkoriban Marek Maďarič volt a kulturális miniszter, akivel egy kiállításmegnyitón tudtam találkozni, s addig nem tágtottam mellőle, amíg azt nem mondta, jól van, küldjek kérvényt, és majd megnézi, mit tehet azért, hogy ne álljon üresen a felújított Madách-kastély, legyen benne egy korszerű kiállítás. Ennek a találkozásnak százezer euró lett a vége, ennyivel támogatta a kiállítást a szlovák kormány. A magyar minisztériumtól harmincmillió forintot kaptunk. De volt még egy komoly szakmai szövetségese, a Szlovák Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese. Az elején ugratott, ha Madáchról hall, már rosszul van, annyiszor kérleltem őt, hogy segítsen. Magyarázta nekem, értsem meg, hogy a Szlovák Nemzeti Múzeumnak tizennyolc múzeuma van, és nem a Madách-kastély állandó kiállítása a fő téma. Én azzal érveltem, hogy örökségvédelem is van a világon, s ha már a kastélyt rendbe hoztuk egy európai uniós projekt keretében, próbáljuk meg az üres tereket megtölteni. Egy idő után beadta a derekát, azt felelte, rendben. Nemrég ment nyugdíjba, elvittem neki *Az ember tragédiáját* Jitka Rožňo újonnan kiadott szlovák fordításában, és annyit tettem hozzá, „olvasd csak, nehogy megfeledkezzél rólunk”. Különbben amikor végigment a kész kiállításon, nagyon büszke volt. Kiváló szakember. Nagyra értékelem ezt a szlovák–magyar együttműködést. Óriási szakmai segítséget kaptunk még a salgótarjáni Dornyay Béla Múzeumtól, Kovács Anna irodalomtörténész-muzeológustól és a Petőfi Irodalmi Múzeumtól, E. Csorba Csilla akkori főigazgatótól, de másoktól is ott, hiszen bárkihez fordulhattunk, segítettek anyaggyűjtésben, mindenben. Meg kellett tanulnunk Madáchról és Mikszáthról gondolkodni, megkeresni a hozzáértő szakembereket. Ugyanis a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumában jelenleg is öt belső szakember dolgozik, egyik sem irodalomtörténész. Van grafikusunk, muzeológusunk, dokumentátorunk, egy szervezőnk a helyettesem személyében, és vagyok én, a „mindenes”. De ott volt nekünk Kerényi Ferenc irodalom- és színháztörténész, aki már az első pillanatban jelentkezett, lelkesen, hogy végre

*Bent, a kastélyban volt egy korszerűtlen tárlat
Madách életéről és egy másik a nagykürtösi és losonci
régió szlovák hazafiairól.*

magyar múzeumhoz kerül a Madách- kastély, mindjárt adott is tippeket, kiket keressek még fel. Szlovákiában sajnos nincs Madách-kutató. Többen ismerik, szeretik, ám nem találtam olyasvalakit, aki vállalta volna egy kiállítás forgatókönyvének a megírását. Ahogyan például a Mikszáth Emlékház kapcsán az első állandó kiállítást Sipos Szilvia kurátor kapta feladatul, és kimagasló munkát végzett. Amikor nemrég ismét egy nagyobb rekonstrukciót végeztünk a szklabonyai épületen, az új, állandó kiállítás koncepcióját Kovács Annával és Praznovszky Mihály irodalomtörténésszel hárman terveztük meg saját kutatásaink alapján, és 2021 májusában nyílt meg. Szakmailag sokat adott az is, hogy a Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesületében – amely a Petőfi Irodalmi Múzeum kezdeményezésére 2008-ban alakult – rögtön tagok lettünk, és eljuthattunk az összes felújított emlékházba tapasztalatot szerezni. Bármely magyarországi vagy szlovákiai múzeumhoz fordultunk is, mindenhol segítettek. Rendkívül fontos a muzeológiában a múzeumok közötti hálózatos együttműködés.

MC: *Jövőre Petőfi-emlékévé lesz Magyarországon, a költő születésének kétszázadik évfordulóján. Madách Imre is kétszáz éve született, három héttel Petőfi után. Készültök a Madách-bicentenáriumra Szlovákiában?*

¶ Hogyne. A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma – alapításának huszadik évfordulója alkalmából – hamarosan megjelentet egy kiadványt, amelyben csak a Madách-kutatás tizennyolc oldal. Danka Veselovska, Praznovszky Mihály és Szászi Zoltán megpróbált utánajárni, hol élhetnek még Madách Imre gyerekeinek, Jolánnak és Aladárnak az utódai. A másik két gyereke, Imre és Borbála korán meghalt. Kiderült, hogy Madách Jolán leszármazottai Besztercebánya környékén laknak, már nem tudnak magyarul, szlovákul beszélnek. Aladár ágán a család Brazíliában kötött ki, ők viszont tudnak magyarul. Minderről biztosan esik szó a bicentenáriumi ünnepeken. Már 2021 őszén az összes szlovákiai magyar kulturális intézménynek és kulturális egyesületnek elküldtünk egy memorandumot, amelyben megírtam: bár mindenki a Petőfi-évre készül, én ugyanolyan fontosnak tartom Madách Imre emlékét is, és működjenek együtt velünk, ne feledkezzünk meg róla sem. Pozsonyban 2023 januárjában, a születésnapján nyitnánk egy kiállítást, az alsósztrégovai tárlatot inkább csak bővíteni szeretnénk erre az alkalomra, hiszen itt egy újszerű kiállítás van már, sőt 2003-ban Kass János nekünk adományozta *Az ember tragédiájához* készült illusztrációit, amire nagyon büszkék vagyunk. Tervezünk egy nemzetközi konferenciát is. Igyekszünk méltóképpen bemutatni Madách szellemiségét. Az alsósztrégovai Madách-kastély – csakúgy, mint a szklabonyai Mikszáth-ház

A Grendel Lajos Olvasóterem a pozsonyi múzeumban, a Brämer-kúriában

A kezdeti felújításokhoz az építésügyi és régiófejlesztési minisztériumon keresztül nyertünk európai uniós fejlesztési pályázaton.

és a kassai Márai Sándor Emlékkiállítás – vitathatatlanul jelentős helyet foglal el az irodalmi emlékhelyek sorában nemcsak szlovákiai viszonylatban, hanem az egységes magyar irodalmi muzeológia szempontjából is. Ezt a sort folytattuk azzal, hogy 2020 februárjában megnyitottuk a múzeumban – alig több mint egy évvel az író halála után – a Grendel Lajos Olvasótermet. A család jóvoltából a hagyaték nagy része ide került: Grendel Lajos kéziratait, leveleit, naplóját, az egész szellemi hagyatékát mi dolgozzuk fel.

MC: Szlovákiában könnyebb most a magyar kultúra életben tartása?

¶ Könnyebb lenne, ha még mindig jelentős magyar közösség élne itt. Mi Dunaszerdahelyen lakunk, ahol a magyar kultúrát tálcán kínálják a városban, ami érthető, mivel a többség magyar. De mit szóljon a szórványmagyarság, mondjuk, a Nyitra-vidéken, ahol már alig vannak. Ugyanezt látjuk Kassán, Pozsonyban is. És akik a magyar kulturális eseményekre járnak, inkább idősek. Nagyon sok múlik azon, mennyire érzi az egyes ember, hogy neki mint magyarnak szüksége van a magyar kultúrára, és azzal, hogy részt vesz egy kulturális megmozduláson, az itteni magyarokat és a magyarságot támogatja.

JARÁBIK GABRIELLA (1951) Csúzon született. 1970-ben érettségizett a lévai óvónőképzőben. 1995-ben a győri Apáczai Csere János Tanárképző Főiskolán szerzett diplomát. 1970 és 1985 között előbb Vajkán, majd Dunaszerdahelyen óvónő. 1985-től 1990-ig a magyar óvodák járási tanfelügyelője, 1991-től hét éven át a Dunaszerdahelyi Városi Hivatal helyettes elöljárója. 1998 és 2002 között a szlovákiai kulturális minisztérium kisebbségi kultúrák részlegének főigazgatója. 2002-től a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának igazgatója. 1970-ben megalapította és azóta vezeti a dunaszerdahelyi Fókusz Színpadot. Munkásságát 2007-ben Mics Károly-életműdíjjal, 2008-ban Móra Ferencdíjjal, 2017-ben Magyar Arany Érdemkeresztrel, 2018-ban a szlovák kisebbségügyi kormánybiztos által odaítélt Köztársasági Ezüst Emlékéremmel, valamint 2020-ban Pro Urbe díjjal ismerték el.

múzeumcafé 87–88

2022/1-2.

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba Csilla, György Péter, Martos Gábor, Rockenbauer Zoltán, **Török László**
Főszerkesztő: Gréczi Emőke
Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin
Lapterv, tipográfia: Pintér József
Korrektor: Szendrői Árpád
E számunk szerzői: Árendás Zsuzsanna, Basics Beatrix, Bazsó Borka, Berényi Marianna, Csorba László, Farkas Zsuzsa, Fejős Zoltán, Gréczi Emőke, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin, Molnárné Aczél Eszter, Réthelyi Orsolya, Söptei Imre, Sulyok Bernadett, Vásárhelyi Tamás
Fotó: Szilágyi Lenke
Szerkesztőség: 1068 Budapest, Szondi u. 77.
E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu
Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft., 1146 Budapest, Dózsa György út 41.
Lapigazgató: Lévy Zoltán
Lapmenedzser: Bacsa Tibor bacsatibor.hatvan@gmail.com
Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyú Anna
Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs
Felelős vezető: Mészáros László
ISSN szám: HU ISSN 1789-3291
Lapnyilvántartási engedély száma: 163/0588-1/2007

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A szám megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

www.muzeumcafe.reblog.hu
www.facebook.com/muzeumcafe
www.muzeumcafe.hu

Árusítóhelyek:
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Múcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai Manó Ház, Művészetek Palotája, Kieselbach Galéria, Írók Boltja

Kedvezményes előfizetési díj a 2022-es évre: 7140 Ft/év, vagyis 1190 forintért/lapszám juthat hozzá a lap kinyomtatott változatához úgy, hogy még ki is postázzuk az Ön részére.

Egy másik lehetőséget is szeretnénk felkínálni: fizessen elő lapunkra 5340 Ft/év, és akkor digitális úton juttatjuk el Önnek az újságot, azaz pdf-állományt kap, és ugyanúgy lapozható formátumban tudja elolvasni a tartalmat. Így egy szám ára Önnek csak 890 forintba kerül.

A kiemelt árusítóhelyeken, valamint a nagyobb múzeumok shopjaiban a kiadványt 1690 forintért lehet megvásárolni a 2022-es évben lapszámonként. Mindhárom felsorolt lehetőség esetén a közölt összeg már az áfát tartalmazza.

Kedvezményes előfizetés: elofizetes@muzeumcafe.hu e-mail címen. Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott anyagának vagy azok részletének a kiadó írásbeli engedélye nélküli újraközlése.